

સ્મૃતિ : પ્રકૃતિ અને વિકૃતિ

[સંપાદકીય]

જીવન એટલે સ્મૃતિનો ભંડાર કદીએ તો ચાલી શકે. તેમાં પણ જીવનની વિકસિત દશા એટલે કે ગાનવ-જીવન એ તો ખરેખર સ્મૃતિનો ભંડાર છે. વૃક્ષને મૂળવાટે પોપણ મેળવવાનું સૂચન કોણ કરતું હશે ? અળસિયાને પાણીમાં આગળ વધવાની પ્રેરણા કોણ આપતું હશે ? પશુપક્ષીને ઉડવાની, બેસવાની, આગળ વધવાની ગતિ : કોણ આપતું હશે ? આ માણસ—જેણે અદ્ભુત શોધો કરી છે; તેને તેમ કરવા માટે કંઈ વસ્તુ સંચાર કરતી હશે ? તે સ્મૃતિ જ છે ! મારે ખાવું જોઈએ ! એનું વિશ્લેષણ કરવા બેસીએ તો માણસે કેટલું બધું કંઈક રીતે યાદ કર્યું છે ? ફળ, ફૂલ, ધાન્ય, સ્વાદો-સુગંધો અને ન જાણે શું ? તેણે કેટલું યાદ કર્યું છે ? મારે વધવું જોઈએ... ! તેનું વિશ્લેષણ કરતાં કેટકેટલું તેણે કર્યું છે ? આકાશમાં ઊડ્યો છે, પૃથ્વી ઉપર દોડ્યો છે, પાણીમાં સરરર... કરતો નીકળી ગયો છે. તેણે એક તરફ પરમાત્મા તરફ જવાની લગની વધારી છે જ્યારે બીજી તરફ તે પૃથ્વીને સુખનું સ્વર્ગ ણનાવવા ન જાણે કેટકેટલા પ્રયોગો કરી ચૂક્યો છે; કરી રહ્યો છે અને કરશે ! અને તેમાં સ્મૃતિનો જ સહુથી મોટો ફાળો છે !

“ આ મીઠું છે ! ” એમ કહીને જેણે મીઠાશની સ્મૃતિ કાયમ કરાવી ત્યારથી લઈને “ આ આત્મા છે, આ પરમાત્મા છે ” એમ કહેનારની વાતને જો સ્મૃતિ રૂપે કાયમ ન રાખવામાં આવત તો જીવનનો વિકાસ અટકી જત ! એટલે સ્મૃતિની વ્યાખ્યા થઈ સ્મરણ કરવું. પણ સ્મૃતિની સ્વાભાવિક ગતિ તો એ જ થઈ કે આગળ વધવું ! સ્મૃતિનો વિકાસ એટલે સવિશેષપણે ગતિ કરવી.

“ મારું શરીર છે. તેને ટકવું છે. તેને ભૂખ લાગી છે. ” એટલે આહારની સ્મૃતિ થાય છે. તેને ટકાવી રાખવું જોઈએ એટલે રક્ષણની સ્મૃતિ પેદા થાય છે. તેને બહારનાં ઉપદ્રવથી અન્યની જેમ નાશ થતાં અટકાવવું જોઈએ; એટલે લયની સ્મૃતિ થાય છે. અને મારું જીવન સુંદર છે; એવું જ બીજા જીવનનું નિર્માણ કર. એ ભાવનાથી મૈથુનની

સ્મૃતિ થાય છે. પણ, આ બધા કરતાં જે કઈક વધુ મારે કરવાનું છે એ વિચારે સ્મૃતિનો વિકાસ થાય છે. અજ્ઞાનમાંથી જ્ઞાન તરફ તે વળે છે અને વિજ્ઞાનના સરોવરનું વડે પરમજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે છે.

એટલે સ્મૃતિની પ્રકૃતિ સ્વાભાવિક રીતે આગળ વધવામાં છે. જીવ સપ્તર્ષુનાને ન પામે ત્યાંસુધી તેને જ ૪ વળને નથી પણ જીવ ધારે અને તેને પામે એવું થતું નથી. સ્મૃતિઓમાં સુસ્મૃતિઓ અને કુસ્મૃતિઓ છે. સુસ્મૃતિઓ જીવનને આગળ વધારે છે ત્યારે કુસ્મૃતિઓ જીવને સ્મૃતિની વિઠ્ઠલિ તરીકે જોળખાવી સકાય ને તેને પાછળ ધકેલે છે. એટલે જ મોટા-મોટા સનેાને પથજીવ થતાં. આપણે સામગ્રીએ છીએ. તેઓ પોતાની કુદ્દુ કુદ્દુવામાં જ અટવાઈને પડ્યા રહે છે. જો જીવન કેવળ ખાવા-પીવામાં જ પસાર કરવાનું હોય કે કુદ્દુબ કપીવાની સભાળ સુધી જ હોય તો પછી મનુષ્ય-જીવન અને પશુ-જીવન કે જટુ-જીવનમાં કઈ ફરક રહેતો નથી. કુસ્મૃતિનું જોર વધે છે, ત્યારે સ્વાર્થ માટે બાંધને બાંધેલો, પતિને પત્નીનો, બાપને બેટાનો કે એ રીતના અન્ય વિનાશ કરના પ્રસંગ સામે આવે છે. તો પછી જીવનને ટકાવી રાખવા માટે પોતાનાં જ બચ્ચાને ખાઈ જતા જતુઓ અને માણસમાં ક્યાંક રક્ત રક્તો ? તેથી સ્મૃતિ-વિકાસનો અર્થ સુસ્મૃતિઓ માથે આગળ વધવાનું છે. એમાં ક્યાંયે વિઠ્ઠલિ આવી તો વિઠ્ઠલની ટોચે પડેલો જીવનમાં નીચે પડી શકે છે. આના માટે જીવન સુત્રમાં "પ્રસન્નચિત્તઃ કામદિગ્ધો" રાખવો સમજવા જેવો છે.

પ્રસન્નચિત્ત રાગદિગ્ધો વૈરાગ્ય આવતાં તેમજ પોતાનો ખાણકુમારને ગાતીએ બેસાડી મંત્રીઓને તેની "કારકાર" સોંપો. પછી પોતે દીમા લઈને નીકળી પલા. વિચરતાં-વિચરતાં "રાગદિગ્ધો" અર્થવા "કામદિગ્ધો" સ્થળે ધ્યાન કરીને લીલાં હતાં ને વખતે જો સીનેકા જેવો થઈ જાય છે એક ક્ષણ : "જેવું ક્યાં રાગદિગ્ધો પ્રસન્નચિત્ત છે ? કેવો તોમ કરીને મધમ મારે આગળ વધવો છે ?" "જીવન સુત્ર"માં "પ્રસન્નચિત્તઃ કામદિગ્ધો" બીજાએ કહ્યું : "પોતે તો સર્વમં લઈ લીધાં પછી પુવને કહે

સ્મૃતિ : પ્રકૃતિ અને વિકૃતિ

[સંપાદીય]

જીવન એટલે સ્મૃતિનો બંડાર કરીએ તો ચાલી શકે. તેમાં પણ જીવનની વિકસિત દશા એટલે કે માનવ-જીવન એ તો ખરેખર સ્મૃતિનો બંડાર છે. વૃક્ષને મૂળવાટે પોપણ મેળવવાનું મગન કોણ કરતું હશે? અણસિયાને પાણીમાં આગળ વધવાની પ્રેરણા કોણ આપતું હશે? પશુપક્ષીને ઉડવાની, બેસવાની, આગળ વધવાની ગતિ કોણ આપતું હશે? આ માણસ—જેણે અદ્ભુત શોધો કરી છે; તેને તેમ કરવા માટે કંઈ વસ્તુ સંચાર કરતી હશે? તે સ્મૃતિ જ છે. મારે ખાવું જોઈએ! એનું વિશ્લેષણ કરવા બેસીએ તો માણસે કેટલું બધું કંઈકંઈ રીતે યાદ કર્યું છે? ફળ, ફૂલ, ધાન્ય, સ્વાદો-મુગધો અને ન જાણે શું? તેણે કેટલું યાદ કર્યું છે? મારે વધવું જોઈએ...! તેનું વિશ્લેષણ કરતાં કેટકેટલું તેણે કર્યું છે? આકાશમાં ઊડયો છે, પૃથ્વી ઉપર દોડયો છે, પાણીમાં સરરર...કરતો નીકળી ગયો છે. તેણે એક તરફ પરમાત્મા તરફ જવાની લગતી વધારી છે જ્યારે બીજી તરફ તે પૃથ્વીને સુખતું સ્વર્ગ બનાવવા ન જાણે કેટકેટલા પ્રયોગો કરી ચૂક્યો છે; કરી રહ્યો છે અને કરશે! અને તેમાં સ્મૃતિનો જ સહુથી મોટો ફાળો છે!

“આ મીઠું છે!” એમ કહીને જેણે મીઠાશની સ્મૃતિ કાયમ કરાવી ત્યારથી લઈને “આ આત્મા છે, આ પરમાત્મા છે” એમ કહેનારની વાતને જો સ્મૃતિ રૂપે કાયમ ન રાખવામાં આવત તો જીવનનો વિકાસ અટકી જતો! એટલે સ્મૃતિની વ્યાખ્યા થઈ સ્મરણ કરવું. પણ સ્મૃતિની સ્વાભાવિક ગતિ તો એ જ થઈ કે આગળ વધવું! સ્મૃતિનો વિકાસ એટલે સવિશેષપણે ગતિ કરવી.

“મારું શરીર છે. તેને ટકવું છે. તેને ભૂખ લાગી છે.” એટલે આહારની સ્મૃતિ થાય છે. તેને ટકાવી રાખવું જોઈએ એટલે રક્ષણની સ્મૃતિ પેદા થાય છે. તેને બહારના ઉપદ્રવથી અન્યની જેમ નાશ થતાં અટકાવવું જોઈએ; એટલે ભયની સ્મૃતિ થાય છે. અને મારું જીવન સુંદર છે; એવું જ બીજા જીવનનું નિર્માણ કરું. એ ભાવનાથી મૈથુનની

સ્મૃતિ થાય છે. પણ, આ જાણ કરતાં જે કંઈક પણ મારે કરવાનું છે એ વિચારે સ્મૃતિનો વિકાસ થાય છે. અજ્ઞાનમાંથી જ્ઞાન તરફ તે વળે છે અને વિદ્યાનના સંપાદન વડે પરમજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે છે.

એટલે સ્મૃતિની પ્રકૃતિ સ્વાભાવિક રીતે આગળ વધવામાં છે. જીવ સંપૂર્ણતાને ન પામે ત્યાં સુધી તેને જ જ વળે નથી. પણ જીવ ધારે અને તેને પામે એવું થતું નથી. સ્મૃતિઓમાં સુસ્મૃતિઓ અને કુસ્મૃતિઓ છે. સુસ્મૃતિઓ જીવને આગળ વધારે છે ત્યારે કુસ્મૃતિઓ જેને સ્મૃતિની વિકૃતિ તરીકે જોળખાવી શકાય ને તેને પાછળ ધકેલે છે. એટલે જ મોટા-મોટા સનેને પથભ્રષ્ટ થતાં. આપણે સાંભળીએ છીએ. તેઓ પોતાની મુદ્દ દુનિયામાં જ અટવાઈને પડ્યા રહે છે. જો જીવન કેવળ ખાવા-પીવામાં જ પસાર કરવાનું હોય કે કંઈક જ કમીડાની સભાળ સુધી જ હોય તો પછી મનુષ્ય-જીવન અને પશુ-જીવન કે જંતુ-જીવનમાં કંઈ ફરક રહેતો નથી. કુસ્મૃતિનું જોર વધે છે, ત્યારે સ્વાર્થ માટે બાંધને બાંધે, પતિને પત્નીનો, બાપને બેટાનો કે એ રીતના અન્ય વિનાશ કરના પ્રસંગો સામે આવે છે. તો પછી જીવનને ટકાવી રાખવા માટે પોતાના જ અજ્ઞાને ખાઈ જતાં જંતુઓ અને માણસમાં કષ્ટ ફરકે રમશે. તેથી સ્મૃતિ-વિકાસનો અર્થ સુસ્મૃતિઓ સાથે આગળ વધવાનું છે. એમાં ક્યાંયે વિકૃતિ આવી તો વિકાસની-ટોચે જઈએ છીએ. જીવનમાં નીચે પડી શકે છે. આના માટે જીવ સુસ્મૃતિમાં પ્રસન્નમંદ-રાજ્યોને ધાખતો સમજવા જેવો છે.

પ્રસન્નમંદ રાજ્યોને વૈરાગ્ય આવતાં તેમણે પોતાનાં બાળકો મારને માદીએ બેસાડી મતીઓને નેનો કારમાદ સાંધ્યો. પછી પોને દીક્ષા લઈને નીકળી પડ્યા. વિચરતાં-વિચરતાં રાજ્યદી આત્માનાં સ્વાં. એક સ્થળે ધ્યાન ધરીને ઊભાં હતાં ને વખતેએ સીનિકા સંપાદ્યો પ્રીતિયા. એકે કહ્યું : “જોયું આ વાંતે પ્રસન્નમંદ છે કેવે ત્યાં કળે મયમ મામે આગળ વધ્યા છે.”

બીજાએ કહ્યું : “પોને તો સર્વેમ લઈ લીધાં પણ પુત્રને કંઈ

મંત્રીઓના દાયમાં સોંપી આગ્યા છે. તેઓ રાજ્ય હરખીને કુમારને મારી નાખશે !”

પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિના જ્ઞાનમાં આ શબ્દો પડ્યા. તેમનું ધ્યાન વિગ્રહિત થયું અને ધ્યાનમાં જ તેમની સ્મૃતિ બીજા દોડવા લાગી. તેમને થયું કે તેઓ મહેલમાં પહોંચ્યા. ત્યાં દુષ્ટ-મંત્રીઓને પકાર કર્યો. અને તેમની વચ્ચે યુદ્ધ ચાલ્યું. તેમને કેટલાયે સૈનિકોનો દમ્બરધાણ વાળી નાખ્યો. અંતે એક સૈનિકના ખડ્ગનો પ્રહાર તેમના મસ્તક ઉપર થયો. તેઓ પોતાનો મુગટ સંભાળવા ગયા.

યોગાનુયોગે રાજાટ્ટી નગરીમાં મહાવીર ભગવાન પધાર્યા હતા. તેમને વાંદવા રાજા શ્રેણિક ગયા. તેમણે પણ માર્ગમાં પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિને જોઈ તેમનાં તપ-ધ્યાનના વખાણ કરતાં ભગવાનને પૂછ્યું કે “રાજર્ષિ કાળધર્મ પામી ક્યાં જશે ?”

આ પ્રશ્ન પૂછાયો તે વખતે રાજર્ષિ પ્રસન્નચંદ્રના ધ્યાનમાં કુ-સ્મૃતિના ઘેરાવાના કારણે તેઓ માનસિક રીતે સંહાર યુદ્ધ કરી રહ્યા હતા. ભગવાન મહાવીરે કહ્યું : “અત્યારે સાતમી નરકે !”

“થોડીવાર બાદ ફરી શ્રેણિકે કહ્યું : “કેમ ?”

“હવે તેઓ મુક્તિએ જશે !” ભગવાન મહાવીરે કહ્યું અને થોડીવારે તેઓ મુક્તિએ પધાર્યાના સમાચાર આવ્યા. શ્રેણિકને તે ન સમજાયું એટલે ભગવાન મહાવીરે બધી વાત કરતાં કહ્યું : “જ્યારે તમે મને પહેલી વાર પૂછ્યું ત્યારે પ્રસન્નચંદ્ર ઘેર માનસિક સંહારમાં લાગ્યા હતા અને તે જ ક્ષણે તો તેમના માટે નરક જ હતી. પણ જ્યારે બીજી વાર ‘કેમ’ પૂછ્યું ત્યારે તેમનો હાથ મસ્તક ઉપર જતાં તેમને પુનઃ સ્મૃતિ થઈ કે અરે હું તો સાધુ છું-મારે માટે આ બધું યોગ્ય છે ? તેમને પોતે કરેલ માનસિક હિંસા માટે પસ્તાવો થયો અને તેમાં જ તેમનાં બધાં કર્મો ધોવાઈ ગયાં અને તેની ઉચ્ચતાએ તેમણે દેહ-ત્યાગ કર્યો અને તેમનો આત્મા મુક્ત થયો !”

આ પ્રસંગમાં બે વસ્તુ જાણવા જેવી છે કે સ્મૃતિ-વિકાસના

શિખરે પહોંચીને પણ જો વિઝુનિ આવે કે કુશળિ થાય તો જીવન
ઊંડી મર્તામા પડી શકે છે એટલે સ્થિતિ વિકાસ સાથે મનન મશીન
ગાળવી જરૂરી છે. નહોતર સ્થિતિ વિકાસ આભોન્નતિનું કારણ ન, ખનના,
અમનકાર, સ્વપ્રસસા કે સ્વાર્થમા અટવાઈ જાય છે અને એકવાર લક્ષ
ચૂકાયા બાદ ફરી ને મળતુ મુશ્કેલ બને છે.

આ અંગે વિસ્તારથી સ્થિતિ વિકાસના બાજ અને અન્તરંગ બંધા
પામાંઓ અને અલગ-અલગ મુદ્દાઓની છણાવટ પૂર્ણ મુનિવય થી
સતમાવજીએ સાધુ-સાધ્વી સિખરની પ્રવચનમાળાના ઉપક્રમે કરેલી.
જોને જાની, શનાવધાની નેમજ વિશ્વવાસલ્યના પ્રચારકે હોધને નેમજો
ફરેક વસ્તુ બહુ જ સ્પષ્ટતાથી રજૂ કરી છે. સિખર પ્રવચનોમા તેને
શિલ્પ-વિવચ તરીકે, તેના પેટા પાડી અલગ-અલગ મુદ્દાઓને ક્રમશઃ
દખાવા સમજાવવામાં આવ્યા હતા. પણ તેને સળંગ રૂપ આપવા
જતાં નેના કમ અલગ અલગ પ્રકરણ પ્રમાણે પાડીને તેને ફરી
મહારીને રજૂ કરવામા આવ્યું છે. આ મહારવાનું કાર્ય ૫. મુનિમી
નેમિચ દજીએ બહુ જ વ્યવસ્થિત રીતે કર્યું છે એટલે આ પુસ્તકના
ન પાઠનમા વિવચન સંગીકરણ કરવા અને પ્રેસ માટેની પ્રતિસિધિ તૈયાર
કરવાનું જ મારે ફાળે આવ્યું છે. આ પ્રસંગે જલ્દી પ્રગટ થાય ને માટે
ઉદ્ધર મુનિવચે જોને પ્રેસકોષ્ટી કરવાનું પણ સુચરેલું પણ જાન-લાબના
મારા અમન સ્વાર્થ માટે મે જ તેને કરવાનો આશય રાખ્યો. જોને તેમજો
પ્રકાશનમા વિજળ થવા છતાં માન્ય ગાળી મારા ઉપર જાણુ ચકાવ્યું
છે. વાચકો આ વિજળ માટે મને જરૂર માફ કરશે કારણ કે અનુ
સ્વનં મૂલ્યાંકન, જાન-વિકાસ કે સ્થિતિ વિકાસ કરનાર માટે છે, એવું
મારી જેમ, વાચકો પણ સ્વીકાર્યા વગર નહીં રહે. એમ માત્ર વિનમ્ર
માનવ છે.

દેવ-દિવાળી

તા. ૧૬-૧૧-૬૪
મદ્રાસ.

મુલાખચંદ હોન.

મંત્રીઓના હાથમાં ચોંખી આવ્યા છે. તેઓ રાજ્ય હટપીને કુમારને મારી નાખશે !”

પ્રસન્નચંદ્ર રાજપિના કાનમાં આ શબ્દો પડ્યા. તેમનું ધ્યાન વિગતિત થયું અને ધ્યાનમાં જ તેમની સ્મૃતિ ખીન્ને દોડવા લાગી. તેમને યાદ કે તેઓ મહેલમાં પહોંચ્યા. ત્યાં દુષ્ટ-મંત્રીઓને પકાર કર્યો. અને તેમની વચ્ચે યુદ્ધ ચાલ્યું. તેમને કેટલાયે સૈનિકોના કચ્ચરદાણુ વાળી નાખ્યો. અંતે એક સૈનિકના ખડ્ગનો પ્રદાર તેમના મસ્તક ઉપર થયો. તેઓ પોતાનો મુગટ સંભાળવા ગયા.

યોગાનુયોગે રાજગૃહી નગરીમાં મહાવીર ભગવાન પધાર્યા હતા. તેમને વાંદવા રાજ્ય શ્રેણિક ગયા. તેમણે પણ માર્ગમાં પ્રસન્નચંદ્ર રાજપિને જોઈ તેમનાં તપ-ધ્યાનના વખાણ કરતાં ભગવાનને પૂછ્યું કે “રાજપિ કાળધર્મ પામી ક્યાં જશે ?”

આ પ્રશ્ન પૂછાયો તે વખતે રાજપિ પ્રસન્નચંદ્રના ધ્યાનમાં કુ-સ્મૃતિના ઘેરાવાના કારણે તેઓ માનસિક રીતે સંહાર યુદ્ધ કરી રહ્યા હતા. ભગવાન મહાવીરે કહ્યું : “અત્યારે સાતમી નરકે !”

“થોડીવાર બાદ ફરી શ્રેણિકે કહ્યું : “કેમ ?”

“હવે તેઓ મુક્તિએ જશે !” ભગવાન મહાવીરે કહ્યું અને થોડીવારે તેઓ મુક્તિએ પધાર્યાના સમાચાર આવ્યા. શ્રેણિકને તે ન સમજાયું એટલે ભગવાન મહાવીરે બધી વાત કરતાં કહ્યું : “જ્યારે તમે મને પહેલી વાર પૂછ્યું ત્યારે પ્રસન્નચંદ્ર ઘેર માનસિક સંહારમાં લાગ્યા હતા અને તે જ ક્ષણે તો તેમના માટે નરક જ હતી. પણ જ્યારે બીજી વાર ‘કેમ’ પૂછ્યું ત્યારે તેમનો હાથ મસ્તક ઉપર જતાં તેમને પુનઃ સ્મૃતિ થઈ કે અરે હું તો સાધુ છું-મારે માટે આ બધું યોગ્ય છે ? તેમને પોતે કરેલ માનસિક હિંસા માટે પસ્તાવો થયો અને તેમાં જ તેમનાં બધાં કર્મો ધોવાઈ ગયાં અને તેની ઉગ્રતાએ તેમણે દેહ-ત્યાગ કર્યો અને તેમનો આત્મા મુક્ત થયો !”

આ પ્રસંગમાં જે વસ્તુ જાણવા જેવી છે કે સ્મૃતિ-વિકાસના

સિખરે પટોચીને પણ જો વિકૃતિ આવે કે કુરમ્ભિ થાય તો જીવન જોડી મર્તામાં પડી શકે છે એટલે સ્મૃતિ વિકાસ સાથે સતન જાળીને રાખવી જરૂરી છે. નહીંતર સ્મૃતિ વિકાસ આત્મોન્નતિનું કારણ ન, બનતા, ચમત્કાર, સ્વપ્રસાદના કે સ્વાર્થમાં અટવાઈ જાય છે અને એકવાર ભૂત મૂકાયા બાદ ફરી ને મળતું મુશ્કેલ બને છે.

આ અંગે વિસ્તારથી સ્મૃતિ વિકાસના બાળ અને અન્તરમ બધા પામાંજો અને અલગ-અલગ મુદ્દાઓની છણાવટ પૂર્ણ મુનિવર્ય થી સતમાનજીએ માધુ-સાધવી સિમિત્તી પ્રવચનમાળાના ઉપક્રમે કરેલી. જાને જાની, શતાવધાની નેમજ વિશ્વાસસ્થના પ્રચારક હોદ્દાને નેમજે દરેક વસ્તુ બહુ જ સ્પષ્ટતાથી રજૂ કરી છે. સિમિર પ્રવચનોમાં તેને શિલાશુ-વિપવ તરીકે, નેના પેટા પાડી અલગ-અલગ મુદ્દાઓને કમરાઃ દખાવાર સમાનવવામાં આવ્યા હતા. પણ તેને મળમ રૂપ આપવા જતાં તેનો કમ અલગ અલગ પ્રકરણ પ્રમાણે પાડીને નેને કરી મહારીને રજૂ કરવામાં આવ્યું છે. આ મહારવાનું કાર્ય ૫. સુનિર્ધા નેમિયદજીએ બહુ જ વ્યવસ્થિત રીતે કર્યું છે એટલે આ પુસ્તકના સંપાદનમાં વિષયનું સંલીકરણ કરવા અને પ્રેસ માટેની પ્રતિલિપિ તૈયાર કરવાનું જ મારે કાજે આવ્યું છે. આ પ્રસ્તુત જગત પ્રગટ થાય ને માટે ઉદર મુનિવર્ય જાને પ્રેસકોપી કરવાનું પણ મુશ્કેલું પણ જાન-સાબના મારા અમન સ્વાર્થ માટે મે જ નેને કરવાનો આમદ ગમ્યો. જેને તેમજે પ્રકાશનમાં વિષય થવા છતાં માત્ર ગામ્પી મારા ઉપર જાણુ ચકાવ્યું છે. વાચકો આ વિષય માટે મને જરૂર માફ કરશે કારણ કે અનુ સ્વનંત્ર મુશ્કેલ, જાન-વિકાસ કે સ્મૃતિ વિકાસ કરનાર માટે છે, એવું મારી જેમ, વાચકો પણ સ્વીકાર્યા વગર નહીં રહે. જેમ માટે વિનંત્ર માનવું છે.

દેવ-દિવાળી.

તા. ૧૯-૧૧-૬૪
મદાસ.

મુલાખચંદ હોન.

મનોઓના હાથમાં ગોંધી આવ્યા છે. તેઓ રાજ્ય વડાપોતે કુમારને મારી નાખશે !”

પ્રસન્નચંદ્ર રાજપિંના કાનમાં આ શબ્દો પડ્યા. તેમનું ધ્યાન વિચલિત થયું અને ધ્યાનમાં જ તેમની સ્મૃતિ ખીંચે દોડવા લાગી. તેમને થયું કે તેઓ મહેલમાં પહોંચ્યા. ત્યાં દુષ્ટ-મંત્રીઓને પકાર કર્યો. અને તેમની વચ્ચે યુદ્ધ ચાલ્યું. તેમણે કેટલાયે સૈનિકોનો ક્રમચઢાણ વાળી નાખ્યો. અને એક સૈનિકના ખડ્ગનો પ્રહાર તેમના મસ્તક ઉપર થયો. તેઓ પોતાનો મુગટ સંભાળવા ગયા.

યોગાનુયોગે રાજગૃહી નગરીમાં મહાવીર ભગવાન પધાર્યા હતા. તેમને વાંદવા રાજ્ય શ્રેષ્ઠિક ગયા. તેમણે પણ માર્ગમાં પ્રસન્નચંદ્ર રાજપિંને જોઈ તેમનાં તપ-ધ્યાનના વખાણ કરતાં ભગવાનને પૂછ્યું કે “રાજપિં કાળધર્મ પામી ક્યાં જશે ?”

આ પ્રશ્ન પૂછાયો તે વખતે રાજપિં પ્રસન્નચંદ્રના ધ્યાનમાં કુ-સ્મૃતિના ઘેરાવાના કારણે તેઓ માનસિક રીતે સંહાર યુદ્ધ કરી રહ્યા હતા. ભગવાન મહાવીરે કહ્યું : “અત્યારે સાતમી નરકે !”

“થોડીવાર બાદ ફરી શ્રેષ્ઠિકે કહ્યું : “કેમ ?”

“હવે તેઓ મુક્તિએ જશે !” ભગવાન મહાવીરે કહ્યું અને થોડીવારે તેઓ મુક્તિએ પધાર્યાના સમાચાર આવ્યા. શ્રેષ્ઠિકને તે ન સમજાયું એટલે ભગવાન મહાવીરે બધી વાત કરતાં કહ્યું : “જ્યારે તમે મને પહેલી વાર પૂછ્યું ત્યારે પ્રસન્નચંદ્ર ઘેર માનસિક સંહારમાં લાગ્યા હતા અને તે જ ક્ષણે તો તેમના માટે નરક જ હતી. પણ જ્યારે બીજી વાર ‘કેમ’ પૂછ્યું ત્યારે તેમનો હાથ મસ્તક ઉપર જતાં તેમને પુનઃ સ્મૃતિ થઈ કે અરે હું તો સાધુ છું-મારે માટે આ બધું યોગ્ય છે ? તેમને પોતે કરેલ માનસિક હિંસા માટે પસ્તાવો થયો અને તેમાં જ તેમનાં બધાં કર્મો ધોવાઈ ગયાં અને તેની ઉગ્રતાએ તેમણે દેહ-ત્યાગ કર્યો અને તેમનો આત્મા મુક્ત થયો !”

આ પ્રસંગમાં બે વસ્તુ જાણવા જેવી છે કે સ્મૃતિ-વિકાસના

શિખરે પટ્ટોચીને પણ નોંધે વિદ્યુતિ આવે કે કુસ્મૃતિ થાય તો જીવન
ઘોડી મતાંમા પડી શકે છે એટલે સ્મૃતિ વિકાસ સાથે મનન ગમ્યન
સાખવી જરૂરી છે. નહીંતર સ્મૃતિ વિકાસ આત્મોન્નતિનું કારણ ન. બનનાં,
અમકાર, અપ્રકાશ સાં કે સ્વાર્થમાં અટવાઈ જાય છે અને એકવાર લગા
ચૂકાયા બાદ ફરી ને મળતું મુશ્કેલ બને છે.

આ અને વિસ્તારથી સ્મૃતિ વિકાસના બાહ્ય અને અંતરગ બંધા
પાસાંઓ અને અલગ-અલગ મુદ્દાઓની છણાવટ પૂર્ણ મુનિવર્ય શ્રી
સતજાણજીએ સાધુ-સાધ્વી સિમિલી પ્રવચનમાળાના ઉપક્રમે કરેલી.
જાને યાત્રી, રાજાવંશની નેમજ વિશ્વરામસ્થના પ્રચારક દોહને નેમજો
ફરેક વસ્તુ બદ્ધ જ સ્પષ્ટતાથી રજૂ કરી છે. શિખર પ્રવચનોમાં તેને
સિદ્ધાંત-વિષય તરીકે, તેના પેટા પાડી અલગ-અલગ મુદ્દાઓને ક્રમશઃ
દખાવાનું સમજાવવામાં આવ્યા હતા. પણ તેને સળંગ રૂપ આપવા
જતાં તેનો ક્રમ અલગ અલગ પ્રકરણ પ્રમાણે પાડીને તેને ફરી
મહારીને રજૂ કરવામાં આવ્યું છે. આ મહારવાનું કાર્ય પૂ. મુનિશ્રી
નેમિયદ્રજીએ બદ્ધ જ ભવરિથત રીતે કર્યું છે એટલે આ પુસ્તકના
અ પાઠનમાં વિષયનું મગલીકાંચ કરવા અને પ્રેમ માટેની પ્રતિજિપિ તૈયાર
કરવાનું જ માટે કાળે આવ્યું છે. આ પુસ્તક જલ્દી પ્રગટ થાય ને માટે
કદર મુનિવર્ય જાને પ્રેસકોપી કરવાનું પણ સૂચવેલું પણ યાન-સાબન
મારા અમલ સ્વાર્થ માટે મે જ તેને કરવાનો આમદ રાખ્યો. જોને તેમજો
પ્રકાશનમાં વિષય થવા છતાં માન્ય ગણી મારા ઉપર નાશ્ય ચકાવ્યું
છે. વાચકો! આ વિષય માટે અને જરૂર માટે કરશે કાંચુ કે અનુ
સ્થાન મુખ્યાંકન, યાન-વિકાસ કે સ્મૃતિ વિકાસ કરનાર માટે છે, એવું
મારી નેમ, વાચકો! પણ સ્વીકાર્યા વગર નહીં રહે, એમ માનું વિનય
માનવું છે.

દેવ-દિવાળી.

તા. ૧૯-૧૧-૧૪

મદ્રાસ.

મુલાધ્યક્ષ હૈન.

આમુખ

‘સ્મૃતિ-વિકાસના માર્ગો’ પુસ્તકને પોતીકું કરવાથી જે લોકો અવધાનશક્તિને ચમત્કાર માની તેને દૂરથી પૂજે છે, તેમને નહકથી આદીને આરાધવાનું મન થશે. એથી અવધાનશક્તિ કોઈને ય માટે અશક્ય નથી એટલી પ્રતીતિ થાય તે સ્વાભાવિક છે. અને જેમણે એ શક્તિ આરાધી છે અથવા આરાધવાના છે, તેમને એ ખ્યાલ આવશે કે અવધાનશક્તિ તો ‘સ્મૃતિવિકાસના માર્ગો’ પૈકીનો એક કેવળ પેદા માર્ગ જ છે. આટલી આરાધનાથી ફૂલાવાનું નથી તેમ સંતોષ માની એટલેથી અટકી જવાનું નથી. ‘સ્મૃતિવિકાસનો પંથ’ પારાવાર છે. એ તો આત્માને અંતરાત્મા તથા અંતરાત્માને છેવટે પરમાત્મારૂપ બનાવીને જ પૂરો થાય છે. વાચક આ સ્મૃતિવિકાસના માર્ગોનું સંપાદન વાંચીને ગૂંજરાતમાં જન્મેલા તાબ્લ એવા શ્રીમદ્ રાજ્યંદ્રને—આ દિશાના શોભતા એ મોક્ષમાર્ગના મહાપથિકના જીવનને—યાદ કર્યા વિના કેમ રહી શકશે? માત્ર એ એક જ જીવનનાં જુદાં જુદાં પાસાંઓ વિચારશે. તો તરત એક વિશ્વવંદ્ય વિભૂતિને પણ યાદ કર્યા વિના નહીં રહી શકે. જેનું નામ ગાંધીજી છે.

‘અનુબંધ વિચારધારા’ આ બન્ને મહાપુરુષોના જીવનની ગંગા—યમુના સાથે મળેલી સરસ્વતી સાથેની પવિત્ર ત્રિવેણી છે. ભાલનલકાંઠા પ્રયોગનું એ આવી ત્રિવેણીમાંથી સર્જન થયું છે. એનો આજલગીનો વ્યક્તિ, સમાજ, સમષ્ટિ અને સંસ્થા સમેતનો ઇતિહાસ સ્વપરકલ્યાણની આરાધનાનો છે. ભલે તે ભારતના એક પ્રાંતમાં પણ એક જિલ્લાના અમુક ભાગમાંથી શરૂ થયો હોય, પણ એનું લક્ષ્ય સમગ્ર વિશ્વની

માનવજાત ઉપરાંત પ્રાણિજાત પણ છે. આથી જ એમાં સર્વધર્મ ઉપાસનાનું માધ્યમ રખાયું છે. 'વિશ્વવાત્સલ્ય' એ દ્વેષ રખાયું છે. અને એ પ્રયોગનું નામ 'ધર્મ'મય સમાજ રચના અપાયું છે. આજ સુધીની બધા ધર્મોનું માળખું એની આધારસિલા રહી છે. અને ચાર તરવો એમાં પ્રધાનપણે છે : (૧) કાન્તિપ્રિય સતોનું (પછી એ સાધુ પણ હોય અને સાધ્વી પણ હોય, તેમનું) માર્ગદર્શન. (૨) લોકસેવક સંસ્થાનું સચાલન (જે સંસ્થા જનસંસ્થા અને જનનગરીય રાજ્ય સંસ્થાનું સુયોગ્ય સંકલન માયવી મુખ્યપણે જન સંઘદોનો પ્રભાવ જનરાજ્ય તરફ પર તથા જનરાજ્ય સંસ્થા પર લોકો કરે.) (૩) જનસંઘદોનું નિર્માણ (આમકામા અને સહેરોમા મામપૂરક રૂપે નૈતિકપાયા પર જનસંઘદો ગિરજાવાર જિલ્લા કરી દેવાં) તથા (૪) કોંગ્રેસનું સુદૃઢિકી રૂપાંતર (કોંગ્રેસને માત્ર બાગની જ નહીં, બપોરે આંતરરાષ્ટ્રીય શુદ્ધ રાજ્યસંસ્થા બનાવવી).

શ્રીમદ્દેવનું આ મનસખનું એક કથન છે "બધાં બધા જે જે ચોખ્ખું છે, ત્યાં સમજતું નેહ." તે આચરી અચરણવત્. આત્માર્થોએ એક. "આ કુચે રચનિવિહાસના માર્ગદર્શક સ્વપરકલ્યાણનો મોક્ષમાર્ગ સર્વમાનવો માટે ઉઘાડે કરવાનો ઉપલો પુરુષાર્થ અનિવાર્ય છે. અને આશા જ નહીં, બપોરે વિશ્વાસ છે કે એ દિશા સમાજવામાં આ પુરુષાર્થ પૂર્ણ ઉપરોગી પુરવાર થશે.

નેમિષુનિએ અને સપાદકે મારાં પ્રવચનોના સંકલન અને સંપાદન કર્યાં છે, તે અંગે ઘટની દોરવણી આપ્યા બાદ પણ કે સામેપામિ જોઈ મરો છું અને મને ને ગમ્યા છે, એટલે જામદોને તેમના પરિશ્રમની પણ નોંધ લેવાનું કહેવું જોઈએ.

આ સારો શિબિરનું પ્રથમ અને અનિમ પ્રવચન, શિબિરનો કાર્યક્રમ, અભિપ્રાયો અને શિબિર દરમિયાન અને પછીની દ્રવ્યચિત્રો વગેરે રૂપે શિબિરના મૂલ્યાંકન રૂપનું લખાણ પાનુ ૧૦ થી રૂપે આ ૧૪ પુસ્તકમાં શામેલ કરેલ છે. આ રીતે ધારવા કરતાં સારી રીતે મોટું કાનું એકદરે સુંદર સંપાદન થઈ શક્યું છે; તે વાચક પોતે પણ સ્પષ્ટ જોઈ શકશે. સંપાદકે આ દ્વિતીય પુસ્તકોના સંપાદનનું માત્ર સંપાદન નથી કર્યું, પણ એ સંપાદનમાં પોતાનું અધ્યયન, મનન અને ખરેખર તે દિવસ રેડ્યું છે, તેનું મૂલ્ય કરી શકાય નહીં. આ સંપાદકને મેળવી આપનાર શ્રી. મણિભાઈ કોખડવાળાએ માત્ર પ્રકાશનમાં જાને અને સાથીઓ દ્વારા આર્થિક મદદ નથી કરી, પણ એ બીજી અનેક પ્રકારની મદદો કરી છે. આ દેશીય પુસ્તકોમાં મારા સાથી મુનિ, વિ. વા. પ્રા. સંઘ, મહાવીર સાહિત્ય પ્રકાશન મંદિર, સુરતનું પ્રતાપ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ, જશુભાઈ ભાવસાર વગેરે અનેક સંસ્થાઓ તથા વ્યક્તિઓનો જો ફાળો છે તેને પણ વાચકો કેમ ભૂલી શકશે ?

કલકત્તા તા. ૨૧-૧૧-૬૪

‘સંતખાલ’

બે બોલ

કુનિથી સંગ્રાહણને તમે સૌ જાણો છો. તેઓ એક કાનિઠારી
 નેન સાધુ છે. તેઓ આનસાધનામા મન રહેવા છતાં સમાજકલ્યાણની
 અનેક પ્રવૃત્તિમાં મહિષ માર્ગદર્શન અર્પણપણે અદાનિસ આપના રહે છે.
 તેઓથી માને છે કે દરે આમ કુપરેમથી કામ નહીં માને પણ ને
 મમાજ-જીવન મુશ્કાર્મ મુખું છે; કમલે ને પગમે અસાનિ દેખાય છે
 નેના નિરાકરણ માટે માધુસનોએ સક્રિય માર્ગદર્શન આપુ મેધક્રમ
 આ નોજા જની થકે ને સાધુસાધીઓ પ્રાણુ, પ્રતિષ્ઠા અને
 પરિશદનો મોદ છોડે અને સાધુસાધિતામાથી મુક્ત જાતી, સર્વધર્મને
 અભ્યાસ કરે આમ કરવાથી આપોઆપ અનન્યતાનો અને આમ-
 જનનાનો મધકે આવી જશે

આને કાર્મ પણ એક પ્રકાર છે એક જ ક્ષેત્રના અનેક પ્રકારે ભેવાથી
 સમાજ વ્યવસ્થા પૂર્ણ નહીં જાને તેને ધર્મમય સમાજરચના બોલી કરવી
 દમી ને. માનવજીવનમા બીમા થતા સામાજિક, આર્થિક, શાર્મિક, રાજકીય
 અને રીકે ક્ષેત્રના પ્રભોનો સર્વાંગી વિચાર કરવો પડશે. પ્રાચીન કાળમા મુયાનુરૂપ
 પણ સરસાક્ષી જનતા વાટે કરવો પડશે. આજની સમૃતિ સર્વશ્રેષ્ઠ જાતી છે, અને
 આમ થવું હતું; એટલે જ આજની સમૃતિ સર્વશ્રેષ્ઠ જાતી છે, અને
 આજ કુધી ટકી છે. આપણે ત્યાં થરના ધર્મની મોટી જોડો કરતી
 આજ કુદૃષ્ટ સોદમજાર અને પવિત્ર રહેવું. સમાજની મોટી જોડો કરતી
 એટલે કુદૃષ્ટ સોદમજાર અને પવિત્ર રહેવું. સમાજની મોટી જોડો કરતી
 કરના. તેઓ કલાક વ્યસનો, અધ્યાત્મિકતા કે મેરટીનિઓ પેસી ન જાય
 નેને માટે સગત કિયાદીક રહેવા; તેથી દેશ નીતિસજાર રહેવો. અને સને
 આમા દેશમાં પરિક્રમણ કરી સમૃતિની મોટી અર્પણપણે કરવી કરના
 દના. માનવ પણ સને, જા.કરોને અધીન રહીને માણસ. આ જાણના
 કારણે નમાજ સાનિધી જીવે. અને નમાજમાથી રહી જીવે; કારણ
 જાણીત દુષ્ટ કૃત્ય કરનાર નીકળાને ને માનવ નેને મોઝ નસત કરવું.
 આને રિધતિ નાકસાઈ મહા છે. પૂર્વ પંથમા એક થવા લાગ્યા છે
 વિદાને દોટ મૂકી છે એટલે મદારાજના એ જ પ્રાણી સમૃતિને
 જાણીત રાખી મુયાનુરૂપ નવી દબે સમાજ વ્યવસ્થા મોડવવા પ્રયત્ન કરે છે.

દને વિશ્વરાજ્યોમાં લોકશાહી વ્યવસ્થા મેષ્ટ થતી જાય છે ત્યારે જનતાને ધડવાનું જ મુખ્ય કામ અગત્યનું બન્યું છે. એટલે એમનાં નીતિનાં પાયા પર સંગઠનો બનાવવાં જોઈએ. એ સંગઠનો સતત સાથે રસ્તે વિકાસ કરતાં રહે તે માટે; તેનું સંચાલન આજના જ્ઞાતિજો કે જે રચનાત્મક કાર્યકરો કહેવાય છે તેમની બનેલી સંસ્થાના દાયગાં મૂકવું જોઈએ. અને રચનાત્મક કાર્યકરોની સંસ્થાને પણ માર્ગદર્શક પ્રેરણા મળતી રહે તે માટે સાધુસંતોએ ધ્યાન રાખવું જોઈએ. દુનિયાભરનાં રાજ્યોની અશુદ્ધિઓ દૂર કરવા માટે પણ સાધુસંતોએ ધ્યાન આપવું જોઈએ.

આ સાધુસંતો સર્વાંગી પ્રશ્નોને સમજે, અને તે માટે સાથે બેસી વિચાર વિનિમય કરી શકે તે માટે સંવત ૨૦૧૭ ના ચાતુર્માસમાં મુંબઈમાં માટુંગા (ગુર્જરવાડી) મુકામે સાધુ-સાધ્વી અને સાધક-સાધિકાઓનો એક શિબિર યોજવામાં આવેલ. તે સતત ચાર માસ ચાલ્યો, તેમાં જે પ્રવચનો ચર્ચા વ. ચાલ્યાં તેનું પુસ્તક આકારે સંકલન થાય તો બીજા સાધુ સાધ્વી, સેવકો અને પ્રજાને તેમાંથી ઉપયોગી માર્ગદર્શન મળે તેવી ઘણાં ભાઈબહેનોને લાગણી થઈ આવી. ખાસ કરીને પૂ. નેમિચંદ્રજી મહારાજની એવી તીવ્ર ઇચ્છા હતી. પરંતુ આટલા બધા સાહિત્યને તૈયાર કરવું, તેનું સંપાદન કરવું, અને પછી છપાવવું તે ઘણું અઘરું કામ હતું. તેને માટે સમય જોઈએ અને સહાય માટે નાણાં પણ જોઈએ. આની વિમાસણ ચાલતી હતી. પણ જે કામ કુદરતને ગમતું હોય છે તે કામને આગળ વધારવા કુદરત જ કોઈકને નિમિત્ત બનાવી પ્રેરણા આપે છે.

માટુંગાના આ શિબિરમાં શીવમાં રહેતા શ્રી મણિભાઈ લક્ષ્મીચંદ લોખંડવાળા પ્રથમથી રસ લેતા હતા. તેમને મુનિશ્રી સંતબાલજી ઉપર અપાર શ્રદ્ધા છે. મહારાજશ્રી જે ધર્મકાર્ય કરી રહ્યા છે તે આજના યુગે ખૂબ જરૂરી છે તેમ તેઓ માને છે. એટલે શિબિરનાં કામોમાં અનેક રીતે તેઓ ઉપયોગી થતા હતા. તેમણે કહ્યું કે “ મહારાજશ્રીના આ શિબિરપ્રવચનો પુસ્તકરૂપે છપાય અને સાધુસંતોને અપાય તો તેનો લાભ તેમના જીવનવિકાસમાં તો થાય જ

પણ તેઓ છકાવનાં ચિત્ર (સમાજના માળા) છે તેથી સમાજને
 યાગદેશન આપવામાં કણા ઉપયોગી થઈ શકે ”
 તેમના આ શુભ વિચારથી અને પ્રવૃત્તિથી આ પુસ્તકે છાપવાનું
 મદદન કામ શરૂ કરી શકાય છે. આ પ્રયત્નોનું કુખ્ય તારવ જળણી
 અક્ષય અક્ષય મુદ્રાવાર નાનાં નાનાં પુસ્તકો છે છાપ, તે વાંચનારને
 સુખમ પડે એમ લાભરથી દરેક વિષયના છૂટાં છૂટાં એમ કેલ દસ
 બાજો છે

આ પુસ્તકોનું સંપાદન પણ દ્વંશકુમાં છતાં મૂળ બાર અને
 અનિવાર્ય એવી વિમતો જળણીને થાય એ તરફી હતું. એ મારે પણ
 શ્રી મહિભાઈ લોખંડવાળાએ અદાલતા કૃતિ વિદ્યાર્થીમુકના મુદ્રપતિ
 શ્રી ગુલામચંદ કૈનનું નામ સુચવ્યું તેમને રૂબરૂ મળવા બોલાવ્યા અને
 વાગચીન કરી અને તેમણે મદદ આ કામગીરી સંભરી

અતમાં અમે યુ. યુનિથી સંસ્થાપક તેમજ યુનિથી નેમિયદ્ધએ
 આગુ મર્વાગ છુદર અગ્રજવૃષ્ઠિ આદિત્વ અવતાને આપ્યું. તે બદલ
 તેમનો આભાર માનીએ છીએ. તે જ રીતે સાવનના શીર સોસાયટીમાં
 રહેતા લોરા મહિભાઈ સદ્મીચંદ કૃતિ મુદ્રાવાળાએ આ પુસ્તકે છાપવામાં
 યુગો સદકાર આપેલ છે, તેમજ મદેનત થઈ શકે શ્રી. પદમથીમાઈ
 તપા ધીનએ પાસેથી મદકાર આપાવેલ છે તે બદલ તેઓથીએનો
 આભાર માનીએ છીએ. તેમની મદદ વચર અમે આ સદિત્વ પ્રકાસિત
 કરી શકન કે કેમ તે સવાલ હતો. અને મદાસવાળા શ્રી. ગુલામચંદ
 કૈન કે જેમણે અનેક સ્વામદારીએ લોવા છતાં આ કામને હર્ષકાર
 માની મમવસર સંપાદન કર્યું છે તેમનો પણ આભાર માનીએ છીએ. યુ.
 શ્રી. કટીવાથી, શ્રી માડલિવા, વિશ્વવંસજી પ્રાચીનિકમજ વગેરેએ પણ
 પ્રેરણા આપી છે, તેથી તેમનો અને શાત, અશાત સૌએ જે સદકાર
 આપે છે તેમનો પણ અમે આભાર માનીએ છીએ

મધુસૂત્રો, નાંદીએ, સેરકો અને જનના આ કૌર પુસ્તકોનો અભ્યાસ
 કરી રવર રવવાધુનો ૨૫૮ માર્ અખવારે કરી એવી અમને આશા છે.
 સાકુમારી સિમિર અવરકાવક સમિતિ, મુંબઈ.

આપણી પ્રકાશન સંસ્થા

સમાજ પરિવર્તનનો આવાર નવા વિચાર પર છે. એ હાલ સુધી પહેલે નો જ સમાજ ધડનરનું કામ આગળ આવે. એટલા માટે મુનિશ્રી સંત્યાલજીના વિચારોને મૂર્ત સ્વરૂપ આપવાની દષ્ટિએ બાલનગકાંઠા પ્રદેશમાં જે વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ ચાલી રહી છે તે પૈકી એક પ્રવૃત્તિ પ્રકાશન વિભાગને લગતી છે.

આ પ્રવૃત્તિ એટલે મદાનીર સાહિત્ય પ્રકાશન મંદિર. આ સંસ્થા છેલ્લા તેત્રીસ વર્ષથી પુસ્તકોનું પ્રકાશન કરે છે. આ પ્રકાશનોએ નવેરે જીવનના ધડનરમાં સારો એવો ફાળો આપ્યો છે.

એક વ્યક્તિએ પોતાના વ્યક્તિગત વિચારે આ સંસ્થા સન-૧૯૩૩માં સ્થાપાયેલી. આ વ્યક્તિ તે શ્રી લક્ષ્મીચંદ્ર જવેરચંદ સંઘવી. જેઓ મુનિશ્રી સંત્યાલજી પ્રત્યે ખૂબ જ આદર અને ભક્તિભાવ ધરાવે છે અને છેલ્લા તેત્રીસ વર્ષથી મંત્રીપદની જવાબદારી કર્તવ્યભાવે સંભાળી રહ્યા છે. સંસ્થાની શરૂના ચૌદ વર્ષ તેઓએ વ્યક્તિગત આર્થિક જવાબદારી ઉપાડી વ્યક્તિગત સંચાલન કરેલું પણ બ્યારે પ્રાયોગિક સંઘની સ્થાપના થઈ ત્યારે સધે તેઓથીના કહેવાથી આ પ્રવૃત્તિને પોતામાં સમાવી તેનું સંચાલન પોતાના હાથ ધર્યું.

મુનિશ્રી સંત્યાલજીએ સન-૧૯૩૮ના અરસામાં બાલનગકાંઠા પ્રદેશમાં પ્રવેશ કર્યો. તેઓથીને પોતાના વિચારોને મૂર્ત સ્વરૂપ આપી શકાય એવો આ પ્રદેશ લાગ્યો અને પ્રદેશની આમજનતાએ તેમાં પૂરો સાથ આપ્યો.

આમ જનતાના સહકારથી અનેકવિધ પ્રવૃત્તિ ચાલુ થઈ. આ બધી પ્રવૃત્તિઓને સાંકળવા માટે બાલનગકાંઠા પ્રાયોગિક સંઘની સ્થાપના થઈ. સંઘના સંચાલન નીચે આજે દસ પ્રવૃત્તિઓ-સંસ્થાઓ ચાલે છે. જેમાં ઉપરની પ્રકાશન સંસ્થાનો સમાવેશ થાય છે.

આમ જનતાને જીવનલક્ષી સાહિત્ય શક્ય તેટલાં ઓછાં મૂલ્યે મળે એ દષ્ટિ આ સંસ્થાના ઉદ્દેશમાં રહેલી છે. આ ઉદ્દેશ પાર પડે અને સંસ્થાના આર્થિક પાસાં સરભર થઈ રહે એ રીતે બજાર કિંમતથી પણ ઓછી કિંમત પ્રકાશનની રાખવામાં આવે છે.

આમજનતા આ સંસ્થાના સાહિત્યનો વધુ ને વધુ લાભ ઉઠાવશે એવી આશા છે.

હરિપ્રસાદ આચાર્ય

આપણું ઉત્તમ પુસ્તકો

કેન દરિયો ગીતા દર્શન ભા. ૧-૨ ૮-૦૦
આચાર્ય સુવ	... ૫-૦૦
દશવૈશિક સુવ	.. ૦-૭૫
સાધક સદચરી	... ૧-૫૦
સન્મુદ્ર (પ્રાર્થના સમદ)	... ૧-૨૫
સાધનાનુ શુદ્ધન દર્શન	... ૫-૦૦
આદર્શ ગૃહસ્થાશ્રમ	... ૫-૫૦
અભિનવ રામાયણ	... ૨-૫૦
અનલની આગવના	... ૨-૦૦
વાત્સલ્ય મંજરી	... ૧-૫૦
શિખિ પ્રવચનની ઝાંખી	.. ૨-૫૦
શુદ્ધિ પ્રયોગની પૂર્વપ્રજ્ઞ	... ૨-૨૫
શુદ્ધિ પ્રયોગના મહાળ મિત્રો	... ૩-૦૦
જગદબાના ખત્રો	.. ૧-૦૦
રમરણ શક્તિ	... ૧-૦૦
નારીને ચરણે	... ૨-૦૦
યોવન	... ૧-૦૦
આપણું સંતબાલક	... ૩-૦૦
પાયેય (નવલકથા)	... ૨-૫૦
સર્જના હેય (કર્નામને પાત્ર)	... ૨-૦૦
સુનેલો ખડ (પ્રવાસ વર્ણન)	... ૩-૦૦
સમજ (નવલકથા)	... ૨-૦૦
માધના (દંડી વાર્તા)	... ૪-૦૦
રાત પછી રડી પડી (કથા:૫ છે)	... —

આદર્શ ગૃહસ્થાશ્રમ

(ઇકો આવૃત્તિ)

(ત્રીમ પ્રસંગે બેટ આપવા લાયક)

‘ ગૃહસ્થાશ્રમ ’ એ માનવજીવનનો પાયો છે. જ્યાં આશ્રમેનો એના પર આધાર છે. ગૃહસ્થ-જીવન સરળ, મુખી અને સમર અને તે દષ્ટિએ મુનિશ્રી સંતજાલજીની કૃત્રમે લખાયેલ આ પુસ્તક ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશનાર અને ન પ્રવેશેલ એવી એકેએક વ્યક્તિને અનેરું માર્ગદર્શન આપે છે.

કિંમત : ૫-૫૦

ટપાલ ખર્ચ : અલગ

અભિનવ રામાયણ

(પ્રકાશક : નવજીવન પ્રકાશ મંદિર)

મુનિશ્રી સંતજાલજી રચિત આ ‘ અભિનવ રામાયણ ’ પુસ્તક કે જે સન ૧૯૫૮ માં મુંબઈ રાજ્યમાં સંખ્યાબંધ પ્રગટ થયેલાં પુસ્તકોમાં પ્રથમ પંક્તિમાં લેખાયું છે. આ પુસ્તકની બે આવૃત્તિઓ બહાર પડી છે. હિન્દીભાષી પ્રજા આ પુસ્તકનો વધુ લાભ બઠાવી શકે એ દષ્ટિએ હિન્દી આવૃત્તિ ઉપરોક્ત સંસ્થા છાપી રહી છે. આ અભિનવ રામાયણમાં કથા તો મૂળ છે તે જ છે, પરંતુ એમાં આવતી ઘટનાઓનું અર્થઘટન ગાંધીયુગની અથવા ગાંધીજીની ફિલસૂફી અનુસારનું છે. આ પુસ્તક જિજ્ઞાસુ અને વિચારક પ્રેમીએ ખાસ વાંચવા જેવું છે.

કિંમત : ૨-૫૦

ટપાલ ખર્ચ : અલગ.

અ તુ ક મ શ્ચ કા

ભાગ-૩

૧ રમ્ભતિ-વિકાસની પ્રદતા	૧
૨ રમ્ભતિ-વિકાસનો સ્ત્રોત	૧૫
૩ રમ્ભતિ-વિકાસના અધ્યક્ષ	૩૩
૪ રમ્ભતિ-વિકાસના અધ્યક્ષ કારણો	૪૦
૫ રમ્ભતિ-વિકાસનો ક્રમ	૪૨
૬ રમ્ભતિ-વિકાસનો સાધનો - ૧	૪૩
૭ રમ્ભતિ-વિકાસના સાધનો - ૨	૬૬
૮ રમ્ભતિ-વિકાસનાં વૈજ્ઞાનિક ઉપાયો	૭૫
૯ અવધાન-પ્રક્રિયા શું અને મી રીતે	૮૦
૧૦ અવધાન પ્રયોગ, ઉદ્દેશ્ય અને યાતાવધાન	૮૮
૧૧ મશ્ચિનના પ્રયોગો અને રમ્ભતિ-વિકાસ	૧૦૪
૧૨ છંદ-વિજ્ઞાન અને રમ્ભતિ	૧૨૨
૧૩ આંતરિક અવધાન-પ્રયોગ	૧૩૨
૧૪ રમ્ભતિ-વિકાસનું ક્ષણ : પૂર્વ જન્મ રમ્ભતિ	૧૩૬
૧૫ રમ્ભતિ-વિકાસ અરમ્ભ ઉદ્દેશ્ય-આત્મ રમ્ભતિ	૧૪૮

ભાગ-૪

૧ સક્રિય સાધુ સમાજ શું હશે ?	૧૬૨
૨ સાધુ-સંપ્રદાયો દ્વારા આચાર્યશાસ્ત્રની પધ્ધતિ બુદ્ધિ	૧૬૭

૩ સાધુ-સાધ્વી શિબિરનું જાહેરખુ અને પૂર્વ તૈયારી	૧૮૮
૪ શિબિરમાં દાખલ થયેલ સભ્યોના સંશિષ્ટ પરિચય	૨૦૦
૫ શિબિર અંગે અભિપ્રાયો અને સૂદેશાઓ	૨૦૮
૬ શિબિરનો પ્રગંધ અને દૈનિક કાર્યક્રમ	૨૩૩
૭ સાધુ-સાધ્વી શિબિરનો શુભારંભ	૨૩૮
૮ શિબિરની ચર્ચાઓ અને પ્રવચનના વિષયો	૨૬૩
૯ શિબિર દરમિયાન કેટલીક વાતો	૨૭૧
૧૦ શિબિર પ્રેરકની જન્મ જયંતી	૨૮૫
૧૧ શિબિર દરમિયાન પ્રવચનો, ચર્ચાઓ અને પ્રશ્નવિચારણાઓ...!	૨૯૮
૧૨ સાધુસાધ્વી શિબિર પૂર્ણાહુતિ સમારોહ	૩૦૯
૧૩ શિબિરાર્થીઓનાં પ્રેરક વચનો અને વિદાય	૩૨૬
૧૪ શિબિર પછી	૩૩૪
૧૫ બહારાલી પરિસ્થિતિ અને શિબિર કાર્યવાહીનું મૂલ્યાંકન	૩૪૬
૧૬ સંપાદકની વિદાય	૩૫૧

સ્મૃતિ - વિકાસની મહત્તા

સ્મૃતિ કે અમત્કાર :

આપણે દેટલીક વાર દેટલીક બકિંગજોને, એક જાત એક અનેક
 ઘટનાઓને સંભળાવના એઈએ છીએ; મોટી મોટી રકમના દાખલાઓ
 મોટે કન્ના એઈએ છીએ તેમજ ધણીવાર અલગ અલગ પ્રકારના
 અનેક પ્રકારને સાંકળીને અવધાન-પ્રયોગ વડે જવાળુ હોતા એઈએ છીએ. થડીબર એમ પણ
 ત્યાં નેમની સ્મૃતિ અમે દિન થઈ જઈએ છીએ. થડીબર એમ પણ
 સામે છે કે આને કોઈ દેવી શક્તિ કે અમત્કાર-શક્તિ તો પ્રાપ્ત નથી ને ?

સ્વામી વિવેકાનંદ અમેરિકાથી પાઠ કરીને પુરોપપાદા એક
 મહિલાના અનિધિ ભન્ના એકવાર તેઓ નિરાંને પાનાં ફેરવતાં
 એક પુસ્તક વાચતા હતા. પેલી મેળખાળ બાઈને ધ્યાન્ય કે સ્વામીના
 અમરમાં પાના ફેરવે છે. તેણે કહ્યું સ્વામીના તમે પણ
 પાના જ ફેરવો છો ?

વિવેકાનંદે કહ્યું. “ના, ભદ્રેન ! કેવળ ઝડપથી વાચતોજ નથી
 પણ નાથે સાથે જો વાચુ છું તે પણ અને વાઠ છે !”

પેલી બાઈને પણ કે વિવેકાનંદના હાક છે ને તેમની સામું
 જોવા લાગી. સ્વામીનાએ તેને કહ્યું : “જો કોઈ કારણ નથી,
 ખાસ વાચેલા પુસ્તકોમાંથી અને કોઈપણ પુસ્તક પર કઈ લાઈન છે તેમાં
 જ વાઠ છે તે પહેલાં, કે નયને ને કદી દર્શાવ ?”

બાઈની શંકા બિચાસામા પરિપૂર્ણ. તેણે એક પાત્ર બેઢીને
 અમુક લીટી વચ્ચે. વિવેકાનંદના કેવળ ને પાનની કેમ સંબંધ
 નહીં. પણ તે પુસ્તક પર ને લીટી ફેરવાય છે તે પણ કદી જાણવી
 પેલી બાઈ તો અ.ભ.ઈ.માં પડી મર્યા.

૩ સાધુ-સાધ્વી શિબિરનું અધારણ અને પૂર્વ તૈયારી	૧૮૮
૪ શિબિરમાં દાખલ થયેલ સભ્યોનો સંક્ષિપ્ત પરિચય	૨૦૦
૫ શિબિર અંગે અભિપ્રાયો અને સંદેશાઓ	૨૦૮
૬ શિબિરનો પ્રબંધ અને દૈનિક કાર્યક્રમ	૨૩૩
૭ સાધુ-સાધ્વી શિબિરનો શુભારંભ	૨૩૮
૮ શિબિરની ચર્ચાઓ અને પ્રવચનના વિષયો	૨૬૩
૯ શિબિર દરમિયાન કેટલીક વાતો	૨૭૧
૧૦ શિબિર પ્રેરકની જન્મ જયંતી	૨૮૫
૧૧ શિબિર દરમિયાન પ્રવચનો, ચર્ચાઓ અને પ્રશ્નવિચારણાઓ...!	૨૯૮
૧૨ સાધુસાધ્વી શિબિર પૂર્ણાહુતિ સમારોહ	૩૦૯
૧૩ શિબિરાર્થીઓનાં પ્રેરક વચનો અને વિદાય	૩૨૬
૧૪ શિબિર પછી	૩૩૪
૧૫ બદલાતી પરિસ્થિતિ અને શિબિર કાર્યવાહીનું મૂલ્યાંકન	૩૪૬
૧૬ સંપાદકની વિદાય	૩૫૧

સ્મૃતિ કે

આજ

કેટલો એક

મેં કેટલો

એક પ્રશ્ન

તેને તેમની

સામે છે કે

સ્વા

મદિરાના

એક પુત્રને

અમર્યા

પાનાં ને ફેર

વિવેક

પણ સાથે આ

પેલી બ

નેના કાગી.

મોરા વાંચેલા

કું વાંચે છે

પાઈની

અમર્યા કીટી

નહીં. પણ તે

પેલી પાઈ તો

સ્મૃતિ - વિકાસની મહત્તા

સ્મૃતિ કે અમલકાર :

આપણે દૈનિક વાર દૈનિક બકિંગઓને, એક બાદ એક અનેક ઘટનાઓને મંભળાવતાં જોઈએ છીએ; મોટી મોટી રકમના દાખલાઓ મોટા કરતાં જોઈએ છીએ તેમજ ઘણીવાર અલગ અલગ પ્રકારના અનેક પ્રશ્નોને સાંકળીને અવધાન-પ્રયોગ વડે જવાબ દેતાં જોઈએ છીએ. ત્યારે તેમની સ્મૃતિ અમે દિન થઈ જઈએ છીએ. થકીબર એમ પણ લાગે છે કે અમે કોઈ દેવી શક્તિ કે અમલકાર-શક્તિ તો પ્રાપ્ત નથી ને ?

સ્વામી વિવેકાનંદ અમેરિકાથી પાછા ફરીને યુરોપમાં એક મહિલાના અભિધિ બન્ધાં એકવાર તેઓ નિરાને પાનાં ફેરવતાં એક પુસ્તક વાંચતા હતા. પેલી મેનબાન બાઈને લાગ્યું કે સ્વામીજી અમર્યા પાનાં ફેરવે છે. તેણે કહ્યું સ્વામીજી! તમે પણ પાનાં જ ફેરવો છો જ.

વિવેકાનંદે કહ્યું: "ના, બહેન! હું કેવળ ઝડપથી વાંચતો જ નથી પણ સાથે સાથે જો વાંચું છું તે પણ અને વાંચું છું."

પેલી બાઈને કહ્યું કે વિવેકાનંદજી હાકે છે ને તેમની સાથે જોવા લાગી. સ્વામીજીએ તેને કહ્યું: "કંઈકાને કંઈકાં કારણ નથી. માત્ર વાંચેલા પૃષ્ઠોમાંથી મને કોઈક પણ પૃષ્ઠ ઉપર કંઈ લાઈને છે તેમાં જ વાંચું છે તે જોઈ, હું નમને ને કહી દઈશ જ."

બાઈની કંઈકાં બિચાસામા પરિણમી. તેણે એક પાનું બોલીને અમુક લીટી વાંચી. વિવેકાનંદજીએ કેવળ તે પાનાંની કમ સંખ્યા જ નહીં. પણ તે પૃષ્ઠ ઉપર ને લીટી કેટલામી છે તે પણ કહી બતાવી. પેલી બાઈ તો અ.અ.માં થકી થઈ.

એટલે આ વિષય ઈગ્રિ, ચમત્કારિક નેગર દરેક માટે અનુકરણીય છે. દરેકની પાસે અખૂટ આત્મ-શક્તિ ભરેલી છે અને સ્મૃતિ તેનો એક સ્રોત છે. માણસ પોતાની એ શક્તિને બૂલીને, આત્મશક્તિથી અંબાઈ જાય છે. પણ તે બૂલે છે કે તેની અંદર પણ ગોળી અખૂટ શક્તિ ભરી પડી છે જેનો તેણે વિકાસ સાધવાનો છે. તે આત્મશક્તિ સાધી શ્રદ્ધા સાથે સ્મૃતિ-વિકાસના, વર્તમાન યુગે શોધાયેલા કપાયેલા વડે પોતાની સ્મૃતિનો વિકાસ સાધે; તો તેને મળતી સ્મૃતિની સિદ્ધિ પણ એક આશ્ચર્યજન્ય થશે.

સ્મરણ શક્તિ આપણા મનની-માનસની એક વિદ્યુત્ શક્તિ છે. તે પોતેજ અસંખ્ય સાચા ચમત્કારોની જનની છે. તે ઉપરાંત જીવનના ડગલે ને પગલે માણસને તેની જરૂર છે. માણસ ગમે તે ક્ષેત્રમાં કામ કરતો હોય પણ તેને નાના મોટા પ્રસંગમાં સ્મૃતિ-વિકાસની જરૂર પડશેજ.

સ્મૃતિ વિકાસની જરૂર :

સ્મૃતિ વિકાસના મુદ્દાને અહીં ચર્ચાનું કારણ એટલુંજ છે કે તે માનવજીવનની સર્વાંગી સાધનામાં ઘણો ઉપયોગી મુદ્દો છે. જે સ્મૃતિ અને ધારણા શક્તિ જળવાન હોય તો માણસ નાની-મોટી દરેક સાધનામાં ઝડપથી પ્રગતિ કરી શકે છે. તે નૂતન કે પુરાતન દરેક વિચારને વિચારકોની દૃષ્ટિએ સ્પષ્ટ કરી શકે છે. જ્યારે ધર્મમય સમાજ રચના કરવી, એ આપણો ઉદ્દેશ્ય છે ત્યારે અલગ અલગ ધર્મના લોકોને તે વાત તેમના અંધો વડે સમજાવવી પડે છે. આ ત્યારેજ બની શકે જ્યારે સ્મૃતિ વિકસિત હોય અને તે ધર્મઅંધોની વાતો દૃષ્ટાંતો, શ્લોકો, છંદો વગેરે, યાદ રાખી શકીએ; જે કાર્ય સ્મૃતિનું છે.

એવીજ રીતે રાજકીય ક્ષેત્રમાં વિવિધ ઉતાર-ચઢાણના પ્રસંગો યાદ રાખવાની, વિવિધ શાસન પ્રણાલીઓનો અનુભવ યાદ રાખવાની જરૂર પડે છે. સામાજિક જીવનમાં વિદ્યાર્થી, શિક્ષક, પ્રાધ્યાપક, ડૉક્ટર, વકીલ, પત્રકાર લેખક વકતા વગેરે દરેક માટે સ્મૃતિ વિકાસ અત્યંત

જરૂરી છે. આર્થિક-આધારિક સ્ત્રોતમાં, વેપારી, મજૂર, ઈજનેર, કારખાનાદાર, આંકડાશાસ્ત્રી, અર્થશાસ્ત્ર કે આયોજન-શાસ્ત્રી વગેરે અંધાને પ્રબળ સ્થિતિ ઢોળી કાઢવાકારક છે. સ્થિતિનો વિશાસ આ બધા માટે પરદાન રૂપે સિદ્ધ થાય છે.

આધ્યાત્મિક સ્ત્રોતમાં નો સાધક માટે પ્રતિબળ મઝૂતની જરૂર છે. તે જ પ્રવૃત્તિ કરે છે તેમાં કમલે ને પમલે એ વાદ રાખવાની જરૂર રહે છે કે તે આત્મમાન તો ચૂકતો નથી ને? જગતના બધાએ આત્માએ માટે અને પોતાના આત્મા માટે નેની પ્રવૃત્તિ અદિતકર તો નથી ને? આ પ્રવૃત્તિમાં ક્યાંક, આમલિંગ, અદંકાર, સમર્પણ વગેરે હોયો તો પેસી જતા નથી ને? આપુ પ્રતિક્ષણ વાદ રાખવું આધ્યાત્મિક સાધક માટે જરૂરી હોય છે.

એટલે જ ઉપનિષદમાં એક અર્થ પોતાના શિષ્યને એવે છે :—

ઈંદ્રિયોઃ સ્વરક્ત્તં, સ્વમકુલ ।

હે કુતુ । કરેલા કાર્યને સ્વર । કરેલા કાર્યને સ્વર ।

એટલે જ અન્યેક સાધક, શુદ્ધરૂપ કે મુનિ, પ્રાતઃકાળે બ્રહ્મને એ જ સમજી કરે છે :—

દિ યે વદં । વિ યે વિષ્ણુમેષ । વિશ્વા સર્વં જી સમાપદામિ

—“મે શું કહું ? શું કરવાનું બાકી છે ? કુતુ શક્ય કાર્યે કુ ન કરી શક્યો ?” તે ઉપરાંત દિનવર્ષામાં પણ પ્રતિક્ષણ જગતના રહેવા માટે સ્થિતિ-વિશાસ આવશ્યક છે. બાંજળી સંખ્યા (કેવા)માં કે પ્રતિ-ક્રમણમાં સાધક એ જ વાદ કરે છે કે મેં કેટલા ગુણ વધાર્યા અને અને કેટલા હોયો ? પાપ-પુણ્ય બંનેમાં કયું પાપ વધારે નમ્યું ? મિત્રવત્ત્વ, અવલ, પ્રમાદ, કપાલ અને અનુભવ પોતનું ને પ્રતિક્રમણ કરે છે એટલે વાદ કરીને, દેવે ને જ્ઞા કરીને ગુણને જાદણ કરવા તત્પર થાય છે.

એ સ્થિતિ-વિશાસ વધારે થયો હોય તો સાધકમાં વધારે જગતની

રાખી શકે છે. ભક્તિના ક્ષેત્રમાં પ્રભુ નામ-સ્મરણનું મહત્વ છે. તે સ્મરણ સ્મૃતિ-વિકાસ વગર થઈ શકતું નથી.

આહ્યમુદ્ધર્તમાં બીડીને સાધક કહે છે :-

પ્રાતઃ સ્મરામિ હૃદિ સંસ્કૃતદાત્મતત્ત્વં
સચ્ચિત્ત્ મુક્તં પરમ હંસ ગતિં તુહીયમ—

—આવાં પદો વડે તે ભાવોને ઉત્તત કરે છે; મનને એકાગ્ર કરે છે ત્યારે નેમના માટે ભક્તિ રસના કવિનું પદ તે વારંવાર ગાય છે.

સુમિરન કરશે મેરે મના.....!

પોતાનાં મન, યુદ્ધિ, ચિત્ત અને ઇન્દ્રિયરૂપ સાધન દ્વારા સ્મરણ કરવાની તાલીમ જીવનનાં દરેક ક્ષેત્રે ઉપયોગી નીવડે છે.

નારી જાતિ પણ સ્મૃતિ એક ઉપયોગી અને ઉત્તમ ગુણ છે. તેને કુટુંબના દરેક વહેવારમાં ધણું યાદ રાખવું પડે છે. ગીતામાં નારીના ઉત્તમોત્તમ ગુણ તરીકે સ્મૃતિને જતાવવામાં આવી છે :-

કીર્તિઃ શ્રીર્વાક્ ચ નારીણાં સ્મૃતિર્મેધા ધૃતિઃ ક્ષમા

કેવળ નારીના સાત મહાગુણો આ પ્રમાણે છે :-કીર્તિ, શ્રી, વાણી, સ્મૃતિ, મેધા (યુદ્ધિ) ધૃતિ અને ક્ષમા. આ સાત ગુણો વડે તે દીપે છે.

જિંદગીના દરેક ડગલે અને પળે સ્મૃતિની જરૂર છે. એટલું જ નહીં જિંદગી સાથેનો તેનો નિકટનો સંબંધ છે. જ્યારે માણસનું મૃત્યુ નજીક આવે ત્યારે તેની સ્મૃતિ ક્રમે ક્રમે ઓછી થતી જાય છે. એભાન-અવસ્થામાં પણ સ્મૃતિનો લગભગ લોપ થઈ જાય છે.

એક અંગ્રેજ વિદ્વાન ડૉ. લાર્ધ સેટ કહ્યું છે : “આધ્યાત્મિક, માનસિક, અને શારીરિક આ ત્રણે શક્તિઓના ક્ષીણ થવાનું પ્રથમ કારણ સ્મરણ શક્તિનો અભાવ જ છે.” સ્મૃતિના અભાવને બ્રમ કે

બૂલ કહેવામાં આવે છે. માનુષ્ય ખાવાની-પચાપચની ભૂલો કરે છે તો ને મર્યાદા પડે છે. સાલવામાં ચૂકે છે તો ને ખાડામાં પડે છે અને વિચારમાં ચૂકે છે તો તેનું આધ્યાત્મિક જીવન યાવ છે. ને ધન્ય દોષોથી રેગર્ધિ ન્દય છે. જ્યારે માનુષ્ય સ્મૃતિવાન હોય છે ત્યારે તેની શારીરિક અને માનસિક યક્તિ પણ મનેજ, ભગવાન અને જગદગ્રામ દોષ છે પરિણામે ને ચોનાના ધ્યેયમાં પૂરી મહત્ત્વના મેળવે છે.

ભગવાન છુધે આપ-અષ્ટાંગિકા માર્ગમાં, "અભ્યસ-સ્મૃતિ"ને પણ એક માત્ર જનાવ્યો છે. ભગવાન મહાવીરે તેને "અપ્રમાદ" કે અપ્રમત્તા તરીકે જતાવી છે. મહર્ષિ યનંજનિએ તેને યોગ મધુવીને ચિત્તરત્નને નિરોધ કરવાનો માત્ર જાણ્યો છે સ્મૃતિ એટલે શું?

સ્મૃતિનો વિકાસ કરવો એ વિષય સ્વર્થતા પહેલાં સ્મૃતિ શું છે? તે જોઈ શકાય, સ્મૃતિ એટલે સામાન્ય રીતે જોયેલી, માન્યેલી, વાંચેલી કે વિચારેલી વાત અને વસ્તુને અગત્યમાં નામચીને અવસ્થિત રીતે બરી ભેવી; તેમજ તે વસ્તુને સમયસર, આવશ્યક કામે ત્યારે જ રીતે બીજા આમગ્ય પ્રગટ કરી દેવી. આમાં પ્રથમ ભાગ સ્મૃતિ તરીકે મહુી કાઢાય; ત્યારે પછીનો ભાગ વિકાસ તરીકે મધુવી કાઢાય કદાચાતમાં અમન સ્મૃતિ વિકાસ થાય છે. પછી આપક સ્મૃતિ વિકાસ થાય છે.

કેવ દહિ પ્રમાણે મતિવાનાવરણીય કર્મના કાવ કે કાષોપચમના કારણે કાષ જોયેલી, સાંભળેલી કે વિચારેલી વસ્તુ પુનઃ પ્રગટ થવી એટલે જ નામ સ્મૃતિ છે. તત્વાર્થસૂત્રમાં નો સ્મૃતિને મતિવાનાના પર્વા-વાસી કાષ તરીકે મધુવી છે:—

મતિ: સ્મૃતિ: કંથા ચિતાન્મિતિષોષ દૈવનર્વાતરમ્

—એટલે કે મતિ, સ્મૃતિ, કંથા (અણુ), ચિંતા, અગ્નિનિષાધ એ નામ કાષ એ અર્થવાળા છે. સ્મૃતિ જરા અર્થમાં ત્યારે જ કરી

શકાય જ્યારે જોગેલી, સાંભજેલી, વાંચેલી કે વિચારેલી વસ્તુને સમ્યક્ રીતે અને સમયસર પાછી જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે તરત કહી શકાય. એ ત્યારે જ યર્ષ શકે જ્યારે વિપયનું અદ્ય ધારણ કે ઉદ્દ્યોધન (પુનઃ સ્મરણ) વ્યવસ્થિત રીતે થાય. આને એ રીતે પણ કહી શકાય કે ધારણા શક્તિનું ઉદ્દ્યોધન કરીને બહાર લાવવાનું નામ જ સ્મરણ શક્તિ છે. ખીજા શબ્દોમાં વિચારીએ તો અદ્યશક્તિ, ધારણાશક્તિ, નિર્ણયશક્તિ, નિરીક્ષણશક્તિ પરીક્ષણશક્તિ અને સ્પૃરણાશક્તિ વગેરે બધી શક્તિઓનું ઉદ્દગમ સ્થળ સ્મરણ શક્તિ છે, તેને સૂર્ય કહી શકાય તો આ બધી શક્તિઓને તેનાં કિરણો રૂપે ગણી શકાય. સ્મરણશક્તિ આત્માની અનંત શક્તિ પૈકી એક વિશિષ્ટ શક્તિ છે. શરીરમાં આત્મા હોય ત્યાં સુધી જ એ સંભવે છે. એતન ચાલી જતાં તે પણ ચાલી જાય છે.

સ્મૃતિ-વિકાસ એટલે ?

આવી અનંત શક્તિશાળી વસ્તુ સ્મૃતિ છે અને તેવી સ્મૃતિનો ફેલાવો કરવો, વ્યાપક બનાવવી, શુદ્ધ અને સતેજ બનાવવી, એનું નામ સ્મૃતિ-વિકાસ છે. સ્મૃતિનો વિકાસ કરવા માટે અલગ અલગ યુગમાં શોધાયેલ અનેક માર્ગો છે; અસંખ્ય પ્રક્રિયાઓ છે. આ બધા અંગે કોઈ એક વ્યક્તિ વિશેષ, એક યુગમાં વિચારી શકે જ નહીં, તે બધાનો એક સાથે પ્રયોગ પણ એક વ્યક્તિના જીવનમાં અશક્ય છે. તે છતાં દુઃકમાં આ મુદ્દા અંગે તેમજ એના કેટલાંક મુખ્ય માર્ગો અને પાસાંઓ ઉપર જણાવટ કરતાં યથાર્થ સ્મૃતિ-વિકાસ કોને કહેવાય? તેનો ખ્યાલ આવી શકશે.

સ્મૃતિ અંગે જોયું કે તેમાં ધારણા મુખ્યત્વે છે. ત્યારે કોઈપણ વસ્તુની સ્મૃતિને મગજમાં સ્થિર રાખીને તેનું ઉદ્દ્યોધન કે સમયસર પુનઃસ્મરણ થવું; એ સ્મૃતિ-વિકાસ થયો કહેવાય. સ્મૃતિની ખિલેલી એ અવસ્થા-વિશેષને વિકાસ ગણી શકાય. આમાં પણ જાડી નિરીક્ષણ અને પરીક્ષણની શુદ્ધિ વડે કાળનાં પડોને ચીરીને પણ નિર્ણય કરી

ચાલતે સ્થિર કરવી ને વિશેષ વિકસિત અવસ્થા છે। તેનાથી પણ આગળ વધીને માત્રી વ્યક્તિના કાવોને જોળખીને તેવાજ પ્રગટ કરવા તે સ્થિતિ-વિકાસની શ્રેષ્ઠ અવસ્થા છે. તેને મધ્યુ ગાનની અવસ્થા પણ કહી શકાય।

આનો જો કાખમે ભઈએ. રામ અને કૃષ્ણ બે મિત્રો હતા. બન્ને માથે કાષ્ઠના હાથા બાંધ્યા પછી કાલમ લઈ મવા. વર્ષો ગાદ બન્ને મગ્યા. રામે ને દરમ્યાન આધ્યાત્મિક સાધના કરી. કૃષ્ણે પૈસો પેદા કર્યો પણ તેને આરામ ન હતો.

બન્નેના મહેંગા કંધર વર્ષોના વહેણે વધી ચૂક્યા હતા. ને છતાં બન્નારે કૃષ્ણને રામે જોયો તો તરત નેને થયું કે “આ તો કૃષ્ણ જ હોવાં જોઈએ!” આમ સ્થિતિ સ્થુભ થાય તેને સ્થિતિને મામાન્ય વિકાસ મળી શકાય.

રામે કૃષ્ણને જાણાવ્યો. “બરે કૃષ્ણ!”

કૃષ્ણે પહેલા તો નેને ન જોળખ્યો. પછી ધ્યાનથી જોતા નેને લાગ્યું કે આ તો રામ છે. તે જોલી કાઢવાં - “બરે... રામ!”

રામે કહ્યું : “મદ્દ જ પૈનાદાર લઈ મયો લામે છે!”

કૃષ્ણે કહ્યું : “હા... પણ છ ?”

રામે કહ્યું : “આપણે તો અધ્યાત્મ માર્ગના પવિત્ર છીએ। પણ, કૃષ્ણ પૈસા મળવા છતાં છ’ સુખી નથી લામતો।”

કૃષ્ણે કહ્યું કે “તે ખરેખર સુખી ન હતો.

આમાં રામ કૃષ્ણને જોળખે છે. તે સ્થિતિ વિકાસ મામાન્ય છે. જો કે નેને કૃષ્ણને જોળખવામાં તેના નાનપણના મહેંગા સાથે હમખાના મહેંગાનું નિરીક્ષણ અને વિશ્લેષણ તો કર્યું પડે છે, પણ, તે જોને જોય કહે છે કે “છ’ થતવાન લાઈ મયો લામે છે” એ સ્થિતિ-વિકાસ છે અને તેથી આમળ “પૈસા મળવા છતાં છ’ સુખી લામતો નથી!” એ સ્થિતિની વિશેષ વિકસિત અવસ્થા છે.

કેટલાક લોકો એવી દ્રવિયાદ કરતા હોય છે, કે અગને યાદ રહેતું નથી અગર તો અગને એ વસ્તુ યાદ રહેશે નહીં, કે અગારામાં સ્મરણ શક્તિનો અભાવ છે, તો તે તેમની પ્રાંતિ છે. કોઈપણ સ્ત્રી કે પુરુષ સ્મૃતિ વગરના નથી. દરેકમાં જોછાવતા અંશે સ્મૃતિ રહેલી જ હોય છે. તેઓ સામાને જોઈને કહે કે “આપણે આટલા વર્ષો પહેલાં મળ્યાં હતાં અથવા તમે ફલાણાના દીકરા ને?” આ બધી બાબતો સ્મૃતિની છે.

આ સ્મરણશક્તિ વેર-વિખેર થઈ જતાં તદ્દન અર્થહિન બની જાય છે; તેનામાં ઉણપ આવી જાય છે. સ્મરણશક્તિને સંગ્રહિત કરીને તેનો વિકાસ સાધવામાં આવે તો તે અત્યંત સર્વ શકે છે. તેનો પ્રવાહ અલગ-અલગ દિશાઓમાં વહી જતાં જ તેનું બળ ઓછું થઈ જાય છે. જરૂર એ છે કે તેનો વિકાસ પ્રારંભથી અને ખરી દિશામાં થાય.

સ્મૃતિનો વિકાસ બાળક ગર્ભમાં આવે ત્યારથી થઈ જાય છે. ગર્ભમાંથી બહાર આવ્યા બાદ બાળક થોડા વખતમાં ઘણું શીખી લે છે. જેમ જેમ તે મોટું થતું જાય છે તેમ તેમ તે મા, બા, મામા, બાબા, બાપા વગેરે શબ્દોને ગ્રહણ કરતું જાય છે. ઘણીવાર તો તે અસપાસમાં રહેતા જેટલા પ્રકારના લોકો હોય છે તેટલી ભાષા બોલે છે. મુંબઈ જેવા શહેરમાં નાનું બાળક ગુજરાતી, મરાઠી, હિંદી વગેરે ભાષા ઘણી સરળતાથી બોલતાં શીખી શકે છે. હમણાં જ છાપામાં આવ્યું હતું કે એક અઢી વર્ષનું બાળક એક પુસ્તકાલયમાં ઘણાં પુસ્તકો એક સાથે વાંચી ગયું હતું. નાનું બાળક નાનપણથી એકાદશે જોતું હોય છે; ધ્યાનથી સાંભળતું હોય છે. અને ઘણી બાબતોને ગ્રહણ કરતું હોય છે; કારણ કે સ્મૃતિનો સંબંધ અનંતયુગનો સાથે હોય છે. જન્મથી જ “મરણપર્યંત સ્મૃતિ વિકાસનું કાર્ય” ચાલુ જ હોય છે. આજે ઘણા વાલીઓ એમ માને છે કે છોકરો નહીં લણે તો ઠાઠ રહી જશે પણ વાલીઓને એવો ખ્યાલ આવે કે ઘણીવાર સ્કૂલના ઠાઠ નિશાળીયાઓ જગતના મહાપુરુષો થઈ શક્યા છે. તે તેમના સ્મૃતિ વિકાસને આભારી છે તો તેમની એ બ્રમણ બાંગી પડશે.

અરેખર માણુમને એ ખ્યાલ નથી કે કુદરતે અથવા નિમગ્નિયાએ
 નેને રમરખુદકિતની કેટલી વિશિષ્ટ યકિન આપી છે! નેને વિકાસની
 સકાય છે અને આગળ વધી સકાય છે તેના બદલે એ લોકો ભાગ્યના
 બરોસે કે દેવી ચમકારના આસરે બેસી જાય છે અને પોને અકર્મભૂષ
 બની જાય છે તેમને દરેક અમાપારખુ પડનારા દેવી મંત્રેન નગરે
 પડે છે. તેઓ જડ પદાર્થોમાથી તરખન યકિન અને પશુ એવી જ
 કલ્પના કરી લે છે તેઓ નિમગ્ને આપેલી આ નેમ જ એવી ખીજ
 યકિનઓનો વિશ્વાસ કે અનુભવ કરના નથી અને પોતાની નિમની
 જિંદગીને નાશવાન સજીવ પદાર્થો મેળવવા પાછળ ખચી દે છે.
 તેમને અતઃકરખુની આ યકિતઓનો અનુભવ નહીં દેવાથી તે
 માથા યકિનઓને થણુ મહત્ત્વ આપી તેની પાછળ શક્ષિ મારના
 છે.

દરેક માણુસમા રમરખુ યકિત છે, ને નિમગ્ન તરખી મળેલી છે.
 ને અણુરૂપે છે. તેનો વિશ્વાસ કરવામા આવે તો તે આખા પરમાણુ
 વિષયને આવરી રહે છે. આ વિશ્વાસ કરવાની તક કે અધિકાર નિમગ્ન
 જીવામાને આપી દીધો છે. નેને પુરુષાર્થ કહેવામા આવે છે આ
 પુરુષાર્થ પ્રમટ છે ત્યારે આગ્ર્ય યુખ છે. નેથી પુરુષાર્થને પ્રમટ્ટાવી
 સકાય છે ને નિશ્ચિત છે અને રખજ છે કેટલાક માણુસો ભગ્નને
 આપારે બેસી રહે છે ને નગાય છે. પુરુષાર્થથી આગ્ર્ય પ્રમટ્ટી રહે છે.
 એ દિશામા અરે પ્રવાન થવો જોઈએ. ખામ કરીને રમ્પતિ વિકાસ
 માટે ભાગ્યને દાય જઈને બેસી સજાવું નથી.

જે અકિન રમરખુ યકિતના વિકાસ માટે પુરુષાર્થ નથી કરના તેની
 રમરખુ યકિત કદાચેલી તલવાર જેમ નસાથી લઈ જાય છે. જેમ જખીનમઃ
 કદાચેલી જાળનો કામમા ન આવે તેમ ને નિનજીવોગી અને છે.
 માણુમને એ પેતાની રમ્પતિ ખ્યાલ (રમ્પતિ) દેવ નો ને રમ્પતિ-
 વિકાસ અવરણ કરી રહે છે. ને સાધ્ય છે. અ-સાધ્ય નથી.
 મહાવિ કાલિકાસ એટલો મૂખ દનો કે જે કાળી ૭૫૨ ને

કેટલાક લોકો એવી કૃત્રિમા કરતા હોય છે, કે અમને યાદ રહેતું નથી અમર તો અમને એ વસ્તુ યાદ રહેશે નહીં, કે અમારામાં સ્મરણ શક્તિનો અભાવ છે, તો તે તેમની ખાંતિ છે. કાઈપણ સ્ત્રી કે પુરુષ સ્મૃતિ વગરના નથી. દરેકમાં જોઈએ તો અંશે સ્મૃતિ રહેલી જ હોય છે. તેઓ સામાને જોઈને કહે કે “આપણે આટલા વર્ષો પહેલાં મળ્યાં હતાં અથવા તમે કલાણાના દીકરા ને?” આ બધી બાબતો સ્મૃતિની છે.

આ સ્મરણશક્તિ વેર-વિખેર થઈ જતાં તદ્દન મર્યાદિત બની જાય છે; તેનામાં ઉણપ આવી જાય છે. સ્મરણશક્તિને સંગઠિત કરીને તેનો વિકાસ સાધવામાં આવે તો તે અગત્યનો સર્જક શકે છે. તેનો પ્રવાહ અલગ-અલગ દિશાઓમાં વહી જતાં જ તેનું બળ ઓછું થઈ જાય છે. જરૂર એ છે કે તેનો વિકાસ પ્રારંભથી અને ખરી દિશામાં થાય.

સ્મૃતિનો વિકાસ બાળક ગર્ભમાં આવે ત્યારથી થઈ જાય છે. ગર્ભમાંથી બહાર આવ્યા બાદ બાળક થોડા વખતમાં ધણું શીખી લે છે. જેમ જેમ તે મોટું થતું જાય છે તેમ તેમ તે મા, બા, મામા, બાબા, બાપા વગેરે શબ્દોને ગ્રહણ કરતું જાય છે. ધણીવાર તો તે આસપાસમાં રહેતા જેટલા પ્રકારના લોકો હોય છે તેટલી ભાષા બોલે છે. મુંબઈ જેવા શહેરમાં નાનું બાળક ગુજરાતી, મરાઠી, હિંદી વગેરે ભાષા ધણી સરળતાથી બોલતાં શીખી શકે છે. હમણાં જ છાપામાં આવ્યું હતું કે એક અઢી વર્ષનું બાળક એક પુસ્તકાલયમાં ધણું પુસ્તકો એક સાથે વાંચી ગયું હતું. નાનું બાળક નાનપણથી એકીટશે જોતું હોય છે; ધ્યાનથી સાંભળતું હોય છે. અને ધણી બાબતોને ગ્રહણ કરતું હોય છે; કારણ કે સ્મૃતિનો સંબંધ અનંતયુગનો સાથે હોય છે. જન્મથી જ “મરણપર્યંત સ્મૃતિ વિકાસનું કાર્ય” ચાલુ જ હોય છે. આજે ધણા વાલીઓ એમ માને છે કે છોકરો નહીં ભણે તો ઠાઠ રહી જશે પણ વાલીઓને એવો ખ્યાલ આવે કે ધણીવાર સ્કૂલના ઠાઠ નિંશાળીયાઓ જગતના મહાપુરુષો થઈ શક્યા છે. તે તેમના સ્મૃતિ વિકાસને આભારી છે તો તેમની એ ભ્રમણા બાંગી પડશે.

હતો તેને જ કાપતો હતો. પણ તેણે પ્રયત્ન શરૂ કર્યો અને આગળ જતાં તે સંસ્કૃતનો કવિ શિરોમણિ ગણાયો.

જે લોકો આ વાત નદી સમજીને પોતાની જીવન યાત્રામાં દીન : દીન કે પરાધીન ભાવના લઈને ચાલે છે અને પોતાની સ્મૃતિ વિકાસનો પ્રયત્ન કરતા નથી તેઓ પાછળ રહી જાય છે. પણ જેઓ તેને યોગ્ય વળાંક આપીને આગળ વધે છે. તેઓ મહાન બની શકે છે.

સુંદર સ્મૃતિ અસરકારક વ્યક્તિત્વનું એક મુખ્ય અંગ પણ છે. આવા વિકાસ માટે વધારે પ્રયત્નની જરૂર પડતી નથી. તે માણસના પોતાના હાથમાં છે. તેના વિકાસ વ્યક્તિત્વનો વિકાસ છે. તેથી દરેક વ્યક્તિએ તે કરવો જોઈએ, સાધકોએ અને સંતોએ તો તે બાબતમાં જરા પણ બેદરકારી ન દાખવવી જોઈએ.

સ્મૃતિવિકાસ કેવી રીતે ?

સ્મૃતિ-વિકાસ બે રીતે થાય છે પૂર્વ સંસ્કારોથી અને વર્તમાન અભ્યાસથી. આ બંનેમાં પારસ્પરિક સંબંધ છે. કેટલીક વ્યક્તિઓમાં પૂર્વ સંસ્કારના કારણે નિમિત્ત મળતાંજ સ્મૃતિ વધારે જોવામાં આવે છે આવા વિકાસમાં વધારે પ્રયત્નની જરૂર પડતી નથી. આ અંગે આપણે જૈન ઉપાધ્યાય યશોવિજયજીના નાનપણનો દાખલો લઈએ :—

અમદાવાદની એક પોળમાં એક બાઈ ત્રણ દિવસથી ભૂખી હતી. તેને એવો નિયમ હતો કે જ્યાં સુધી હું ‘ ભક્તામર સ્તોત્ર ’ નહીં સાંભળું ત્યાં સુધી ખોરાક નહીં લઉં. તેને આવડતું નહીં ઓટલે ઉપાશ્રયે જઈ શુરુજીના મોંઢે સાંભળતી હતી. શ્રાવણનો ધોધમાર વરસાદ ત્રણ દિવસથી પડતો હોઈને તે ઉપાશ્રયે જઈ શકી નહીં. તેમાં તેની તળિયત લથડી હતી.

ઉપવાસનો ચોથો દિવસ હતો. પોતાની માને કાંઈ પણ ન ખાતી જોઈને તેના સાત વરસના દીકરાએ તેને કહ્યું : “ બા ! તું ત્રણ દિવસથી કેમ ખાતી નથી ! તને શું દુઃખ છે ? તું નહીં ખાય તો હું પણ આજે નહીં ખાઈ ! ”

જાળકના પ્રેમ ભર્યા જાહેર સાંભળી ધાતુ વાતમ્મ ઊભરાઈ આ-
નેલે જાળક જ્ઞાને છાતી સરસો આપ્યો. તેણે કહ્યું : “ દીકરા
જાળકનાર સાંભળ્યા વગર હું કંઈ પણ બેતી નથી. ત્વણ દિવસ
વરસાદ પડે છે અને માગથી ઉપાશ્રયે જઈને જાળકનાર સંભળાયું ન
તેથી હું કેવી રીતે જમું ? ”

નાના જાળક જ્ઞાને કહ્યું : “ તો જા ! અને કહેવું હતું
હું તને સંભળાવી દેત ! ”

માને આશ્રયે થયું. તેણે કહ્યું “ દીકરા ! તને તો એક જ
પણ આવકનો નથી. પછી જાળકનાર ક્યાંથી શીખ્યો ? ”

જ્ઞાને કહ્યું : “ હો જા દમણા જ સંભળાવું..... ! ”
—અને તેણે શરૂ કર્યું —

મસતામર પ્રવૃત્ત મૌલિ મનિ પ્રમાણ..

—પડેની કહીથી જઈને તે ૪૮ વર્ષોના કડાકાડ બોલી ગયો. તે
મા તો દર્શનના આંસુ સાર્યે માંભળતી રહી. તેણે જાળકને મળે સમા
કહ્યું : “ દીકરા... ! ક્યાંથી આ શીખી આવ્યો ? ”

“ જા ! ને દિવસે તારી માથે ઉપાશ્રયે આપ્યો હતો. ત્યારે
મદતના પાસે સાંભળ્યું હતું તે અને યાદ રહી મધું છે ! ”

પોતાના જાળકની આવી તીવ્ર રમ્પતિ જોઈને માને હર્ષે
મા-દીકરા ને દિવસે જન્મના આજ જાળક આમણ જતાં દમ
વેળાવિજયના રૂપે થયા. તેમની પ્રખર ભુક્તિ, વિદ્યા અને રમ્પતિની
આદ્યુત વાતો જાળકે પણ સાંભળવા મળે છે.

આદ્યો રમ્પતિ-વિજયમર્મ પૂરું સરકારી કાર્યક્રમના નાના
એવો જ એક જીવે દાખલો પણ છે.

શબ્દ જોળના દરખાસમાં કવિ જનપાલનો ધરો જ આદર સ
થોના હતો. તેમણે વર્ષોના પરિશ્રમે જલ્પનદ રચિત “ કાલંકી

ભાષાંતર પ્રાકૃત ભાષામાં ક્યું. તેમણે એ ભાષાંતર એકવાર રાજ્ય બોજને સંભળાવ્યું. રાજ્યએ કહ્યું : “ એ અંથ સાથે આટું નામ જોડી દો ! ”

કવિએ ના પાડી. રાજ્ય બાહુ જ ગુસ્સે થઈ ગયો. તેણે એ અંથ લઈને તેને જાળી નાખવાનો આદેશ આપ્યો. પંડિત ધનપાલ નિરાશ થઈ ગયા. તે વીલે મેઝિ ઘેર આવ્યા.

પિતાનું મોં ઉઠારીને જોઈ તેમની પુત્રી તિલકમંજરીએ કહ્યું : “ બાપુ ! આજે ચિંતામાં કેમ બેઠા છો ? ”

કવિએ બધી હકીકત કહી સંભળાવી. પુત્રીએ કહ્યું : “ તમે ચિંતા ન કરો ! મેં તે અંથ વાંચ્યો હતો અને ગને અક્ષરે અક્ષર યાદ છે. હું બોલતી જઈશ અને આપ તેને ફરીથી લખો ! ”

પુત્રીની આવી અજબ સ્મરણ શક્તિથી કવિ ખુશ થયા. તિલકમંજરી બોલતી ગઈ તેમ તેઓ લખતા ગયા અને તેમણે એ અંથ પૂરો કર્યો. તેમણે પુત્રીના નામ ઉપરથી એ અંથનું નામ “ તિલકમંજરી ” રાખ્યું.

આવી સ્મરણશક્તિમાં પૂર્વ સંસ્કારો નિમિત્ત હોય છે; પણ, સ્મૃતિનો વધારે વિકાસ આ જન્મમાં કરેલા વિધિવત્ અભ્યાસથી થઈ શકે છે. તેના થોડાક દાખલા લઈએ :—

(૧) ધરાનનો રાજા સાઈરિસ પોતાની સેનાના દરેક સૈનિકનું નામ પોતે મોઢે યાદ રાખી શકતો. તેના સેનામાં જે સૈનિક દાખલ થાય તેને તે એક વખત સારી પેઠે જોઈ લેતો અને તેનું નામ મગજમાં રાખી લીધા પછી તે એને ભૂલતો નહીં. આ સ્મરણશક્તિ અભ્યાસથી વધી હતી.

(૨) અકબર બાદશાહના દરબારમાં અણુલક્ષ્મણ નામનો વિદ્વાન હતો. તે એક પુસ્તક વાંચી લેતો. પછી તેના દરેક પાનામાં શું લખ્યું છે તે કહી શકતો હતો. એટલી તેની સ્મૃતિ તીવ્ર હતી.

(૩) અમેરિકામાં આસામી નામનો એક વનસ્પતિ શાસ્ત્રવેત્તા દેવો. તેણે અધ્યાત્મથી ૨૫ દળર વનસ્પતિઓનાં નામો શ્રેષ્ઠ કરી રાખ્યા હતાં.

(૪) ઉપાધ્યાય ધર્માવિજયજી અને વિનયવિજયજી બંન્નારે કાશીમાં એક જાદુજી પકિત પાસે બજુતા દતા ત્યારે તે પકિતજી પાસે એક કિંમતી ગ્રંથ હતો. તેમાં ૧૨૦૦ શ્લોકો હતા. ધર્મો આમલ કરવા જ્યાં તેઓ તે ગ્રંથ જનાવના ન હતા.

એકવાર પકિતજી કાર્ધ કામસર જદારમાં ગયા. પાછળથી ધર્માવિજયજી અને વિનયવિજયજીએ પકિતાણી પાસં આવીને તે ગ્રંથ જોવા માટે આપવાની માગણી કરી. જન્નેનો આમલ જોઈને તે ગ્રંથ તેમને આપી દીધો. તે ગ્રંથ લઈને પ્રાગજના ૭૦૦ શ્લોક ધર્માવિજયજીએ અને જાણીના ૫૦૦ વિનયવિજયજીએ એક રાત્રમાં કંઈક કરી લીધા. અને ગ્રંથ પકિતાણીને પાછો આપી દીધો. જન્નેએ એકમીત્ત પાસં આજ્ઞાને પૂછે ગ્રંથ કંઈક કરી લીધો.

જપોરે પકિતજી બંન્નારે બજાવવા બેઠા ત્યારે તેમણે તે બંન્ને માઠી માઠી. પકિતજીને વિશ્વાસ ન બેઠો અને તેમને શ્લોકો સંજગા-વરાતુ કર્યું. જન્ને જાણે કંઈક ૧૨૦૦ શ્લોક સંજગાથી દીધા. પકિતજી સંજગાને દિગ્ધ થઈ ગયા. તેમની આખા પ્રમાણ જાણરાવા સાગ્યા. તેમણે પોતાના જન્ને સિધ્ધોને આવી બાદજૂન રચનાના બંન્નાસ માટે અભિનંદન આપ્યા.

મગુરમુનિ, પારાશરમુનિ, વાસાવકપરમુનિ, હાદિનરમુનિ વગેરે રમુનિઓ ભગવાન જ્ઞાનદારના અગ્રભવાત્ ૨૫૨મુ કરીને જ જાણે જ છે. તેથી જ એમનું નામ 'રમુનિ' પડ્યું છે. જન્નેકે પરાપૂરથી ત.ભગાને જ જ્ઞાન આપાત્. વેદો, પુરાણો આગમો એ રીતે જ આપણી વચ્ચે છે. જ્ઞાનમોને સિદ્ધિ જલ કરવાનો તો વળી અલગ છતિદાસ છે. દેવકિં મધુ આચાર્યના સમયે કહેવાય છે કે એક દિવસે

ચૂંકનો ગાંગડો સાંજે પરત ફરવાનું યાદ ન રહ્યું. પ્રતિક્રમણ કરતી વખતે તેને તે યાદ આવ્યું. તે વખતે દેવદિગણિ ક્ષમાશ્રમણે વિચાર કર્યો કે દવેના સાધકોની સ્મૃતિઓ મંદ થતી જાય છે. આમ જ થશે તો આગમોના પાઠો ભૂલાઈ જશે. કંઈક કરવાથી તે સુરક્ષિત રહેશે નહિ. એટલે તેમને લિપિબદ્ધ કરવા જોઈએ. તે માટે પાટલિપુત્રમાં પ્રમુખ વિદ્વાન સાધુ-સાધવી, આવક-આવિકાઓનું એક સંમેલન બરાધું. તેમાં જેમને જેમને જે જે યાદ હતું અથવા વિસ્મૃત જેવું થઈ ગયું હતું તે બધું જ્ઞાન સ્મરીને યાદ કરીને સંકલિત કરાધું અને આગમો વ્યવસ્થિત રીતે લખાયાં.

ટૂંકમાં વર્ષો જૂનાં સંભારણાં પણ અભ્યાસ કરવાથી યાદ થઈ શકે છે. આપણું મગજ બલે નાતું છે, પણ તેમાં ગોઠવણ બહુ મોટી હોય છે. જન્મજન્માંતરોના સંસ્કારો એમાં કડીબંધ ગોઠવાયેલા છે. અભ્યાસથી જેમ જેમ સંસ્કારોને ઉમેડવામાં આવશે તેમ તેમ બધું યાદ આવતું જશે. આ વિકાસ સ્મૃતિને કેળવવાથી થઈ શકે છે. એના માટે સ્મૃતિ સુધાર માટે જે બાધક કારણો છે તેમને છોડવાં જોઈએ અને સાધક કારણોને અપનાવવાં જોઈએ. આ અંગે હવે પછી વિચારણા કરશું.

સ્મૃતિ વિકાસના સ્રોત

એ જાળમે એક માથે જન્મ્યા, એક માથે રમ્યા, એક જ મા-
બાપના દાસ નીચે ઉઠ્યા; તે છતાંયે તેમાના એક જાળની પુદ્ધિ-
રમ્ભની તીવ્ર દોષ છે અને જીભની મદ દોષ છે. આનાં કારણો જોતા-
સ્થૂંધી તપાસતું નો જણાશે કે જન્મની સ્મૃતિના જોનો છે તેમાં ધણું
અતર છે. એમ જની શકે કે તેમાંથી તીવ્ર સ્મૃતિવાળા માટે તેના
પૂર્વજન્મના મસ્કારો સ્રોત રૂપે જન્મ દોષ છે અને નેથી તેની આ
જન્મની સ્મૃતિ વિકાસની માધના ઝડપી જની શકી. જ્યે એવા સ્મૃતિ
વિકાસના જોનો ઉપર ઇચ્છાશક્તિ કરતું.

પૂર્વજન્મના સંસ્કાર :

આ જોનોમાની એક અુખ્ય સ્રોત છે પૂર્વજન્મના સંસ્કાર એવી
કેટલીક વ્યક્તિઓ જોવા મળે છે કે જેમણે આ જન્મમાં સ્મૃતિ વિકાસ
માટે કર્મ ધણું ન કર્યું દોષ; છતાંયે નાનપણથી તેમની સ્મૃતિ એટલી
જડી તીવ્ર દોષ છે કે તેઓ અધરા સાઓના-ધર્મમથોના પાઠ ઝડપથી
પાઠ કરી કમકાટ જોણી કે છે. ધણીવાર તેમને બપુવા વખતે ધણું કૂદતી
રીતે કાચ-ચાન કે કાચનું સ્વસ્થ પાઠ રહી જાય છે.

ધો.કાં ૧૧૧ ઉપર જાણાયા વાંચુ દગું કે એક ૧૦-૧૨ વર્ષના
વર્ષના નાના જાળકને જોડે તથા ધર્મકાઓ મોટે છે; ને કાચના
પાઠો કમકાટ જોણી જાય છે તેને જોવા માટે જોડે કુદરથી અધવા
દગા અને તેને ધર્મ નાંચેથી જો ધણો જુજના તેનો ને સારી પેટે ને
જવાળ આપનો દનો.

સંસ્કારમાર્ગની સ્મરણશક્તિ નાનપણથી જ તીવ્ર દગી તેમને ૮
વર્ષની નાની ઉંમરે જોષ કર્મ મળે દનો. તેમણે નાનપણમાં સંભાસ

અદબ કરી લીધો હતો અને ગીતા, કપનિપદો તેમજ વેદો ઉપર બાળ્યો રચી કાઢ્યાં હતાં.

શ્રીમદ્ રાજયદ્રશ્યો નવેક વર્ષની ઉંમરે મોક્ષમાળા જેવો ઉત્તમ ગ્રંથ લખ્યો હતો. તેમજ નાનપણથી જ તેઓ કાવ્યો ચચવા લાગ્યા હતા. નેત્રીસમે વર્ષે તેઓ મૃત્યુ પામ્યા ત્યારે તેઓ આટલું બધું ક્યારે લખ્યા? ત્યારે માનવું પડશે કે સ્મૃતિનો સંબંધ જન્મોનો છે. એવીજ રીતે ધણાં ભક્તોને અક્ષરજ્ઞાન ન હોવા છતાં તેમણે કાવ્યો રચ્યાં છે; બજન બનાવ્યાં છે અને તેમાં અદ્ભૂત કાવ્ય તત્ત્વની સાથે ગેયતાની ક્ષમતા છે.

તન્નિસર્ગાદધિગમાદ્વા

એટલે કે સમ્યક્દર્શન કે સમ્યક્જ્ઞાન નિસર્ગથી અથવા બીજાના નિમિત્તે કે પ્રેરણાથી થાય છે. જૈનશાસ્ત્ર ભગવતીસૂત્રમાં બતાવવામાં આવ્યું છે પરલવમાં-પૂર્વજન્મોમાં ઉપાર્જિત જ્ઞાન, બીજા જન્મમાં યાદ રહી શકે છે. આ ભવનું તો યાદ રહેજ છે.

આનો અર્થ એ થયો કે કેટલાક માણસોમાં જે અપૂર્વ જ્ઞાન જોવામાં આવે છે કે ધર્મશાસ્ત્રો કે ગ્રંથોના પાઠોની સ્મૃતિ તેમને થઈ આવે છે. અથવા અન્ય ભાષામાં બોલી શકે છે તેનું કારણ પૂર્વોપાર્જિત જ્ઞાન છે. પૂર્વજન્મમાં મેળવેલ જ્ઞાનનાં બીજાં તો અંતરાત્મામાં પડ્યાં હોય છે. તે નિમિત્ત મળતાં એકાએક ભભરાઈ આવે છે. જાતિ-સ્મરણ જ્ઞાન (પૂર્વભવો કે જન્મોની સ્મૃતિ)નો મૂળ સ્ત્રોત પણ એ જ છે. આ જન્મમાં જેની સ્મૃતિ નિર્ભળ થઈ જાય છે; યુદ્ધિનાં આવરણો હટી જાય છે અથવા તો ચિત્ત વૃત્તિઓનો નિરોધ થઈ જાય છે તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થાય છે. એવી જ રીતે સ્મૃતિને! ઉદય પણ જેના મતિજ્ઞાનાવરણીય કર્મોને ક્ષયોપશમ કે ક્ષય થયો હોય તેને કાઢીની પ્રેરણા; બોધ કે શિક્ષણ વગર સહેજે થઈ જાય છે.

નાનું બાળક જગતમાં આવે છે. એકીટશે માને અને આસપાસ-

પાળાને જોડું રહે છે. તે અનેક વાનોને કરી મમજમા ભરે છે તે મોડું થાય છે. જુવાન થાય છે, વૃદ્ધ થાય છે અને અનેક પ્રકારના મરકારે તેના મમજમા સ્થગાયેલા રહે છે. જે માનવીય કૃત્યો ને કરમે તે કરી માનવજાત મળશે એ ૧ વર્ગ-મના સંસ્કારો સ્થિતિ-વિકાસના જોત રહે જાનીને રહેશે

મર્જસ્થ સ્થિતિ

૨૭ નિ-વિકાસનો બીજો જોત છે — મર્જમા રહેલી સ્થિતિ-આપણે જાણુ-પ્રદસાદથી સમજે સિવાઈ સુધીનાં બધાં જોવા દાખલા મળે છે જેમા મર્જમા રહેલા છતાં સ્થિતિને વિકાસ થતો રહે ૪ અને જાન મળે ૪ અર્જમન્યુ જવારે માતાના મર્જમા હતો ત્યાર પુરુ તેની માતાને બધી રિદા અમે વાને કળા તેમા તેમજ સ્વકલ્પદ (કાદ) બેદવાની વાગ કહી પ્રવચની વાગ તે ૪ એ માજગી પણ નીકળવાની વાગ માજગની વખત તેને એકે આવી મધુ પરિભ્રામે અર્જમન્યુને સ્વકલ્પદમા પ્રવચન જાન મળ્યું. મદાભારતના નમયે તેમજ ૧૬ વર્ષની ઉંમરે એ જાનને ઉપવાસ કર્યાં હતો તેથી એટા નટા મદ-જાઓને પણ આશ્ચર્યમા નાખી દીધા હતા

જાણ મનોવિજ્ઞાન એક પ આજ દાકરગ રહેવું છે “મર્જથી આદીને ૧ વસ્તુ સમીમા માનવ-જાણક એટાજાન બધું થ જાન મળવી છે. ત્યાર પછી તે તે તેને વિદ્યગીનર અજવાય ભ કરતો રહે છે “ નાનપણમા કે મર્જમા મળે જાનના બધું દ ખલાઓ ખરેખર આશ્ચર્ય પમાટે તેવા દોષ છે તેનું મૂલ કરેજી મર્જસ્થ સ્થિતિ વડે રજનિ-વિકાસનો જોત છે.

મરના-પિતાના સંસ્કારો :

મર્જમા રહેલ માજકને જે અટપુ નધુ વાદ રહી જુનું દેવ તેા મર્જથી બહાર આખા બાદ રટપુ નધુ જાન મેળવી કલાક વિચાર

કરવાથી તરત જગ્યાએ કે આપણે વહેવાર બાળાનો શબ્દ બટાળ દેટલો બધો હોય છે? બાળક તે બધું શીખી ગય છે. અસંગત તેમાં બાળકની પોતાની પૂર્વજન્મની લપાઈત જાનની મૂડી દોષ છે પણ નાનપણમાં માતા-પિતાના નિગિરો તેને ઘણું નવું શીખવાતું મળે છે. અને સમાજ દ્વારા તેને ઘણું વધારવાતું મળે છે.

ત્રીશેક વર્ષ ઉપર અજમેર સાધુ સમ્મેલન વખતે આગરે બ્યાવર જવાતું થયું. ત્યાં રાગપ્રતાપજી શાસ્ત્રી નામના એક પંડિત પોતાની આઠ અને દશ વર્ષની બે પુત્રીઓને લઈને આવેલા. તેમણે કહ્યું : “આ બાળાઓને ગીતાનો કોઈ પણ શ્લોક પૂછો તો તે કહી શકશે!”

અમને થયું કે એ નહીં બોલી શકે.

પણ, બ્યારે અમે એમને પૂછવા બેઠા તો એ છોકરીઓ કડકડાટ શ્લોકો બોલવા લાગી. એક કન્યા તો શ્લોકોનો અર્થ પણ કરી દેતી હતી. પંડિતજીને તેનું કારણ પૂછતાં તેમણે જણાવ્યું કે તેમની માતા નાનપણથી હાલરડાંમાં ગીતાના શ્લોકો જ બોલતી હતી. તેથી તેમને તે યાદ રહી ગયા.

પુરાણમાં મદાલસા રાણીનું એક આખ્યાન આવે છે. તે હાલરડાંમાં પોતાના બાળકોને આત્મજ્ઞાન પાતી હતી :—

શુદ્ધોડસિ બુદ્ધોડસિ નિરંજનોડસિ, સંસાર માયા પરિવર્જિતોડસિ ।

સંસાર સ્વપ્નં ત્યજ મોહનિદ્રાં મદાલસા વાક્યમુવાચ પુત્રં ॥

“દીકરા ! તું શુદ્ધ છો, બુદ્ધ છો, નિરંજન છો, સંસારની ગાથાથી રહિત છો ! આ સંસાર એક સ્વપ્ન છે. તું મોહનિદ્રા તજીને જાગૃત થા.” આમ મદાલસા પોતાના બાળકોમાં આત્મજ્ઞાન લારતી. પરિણામે તેના સાત બાળકો થોડાંક મોટાં થઈને ત્યાગી બની ગયાં હતાં. તેમને નાનપણમાં સાંભળેલું આત્મજ્ઞાન યાદ આવી ગયું.

શિવાજીમાં વીરતાના સંસ્કારો નાનપણમાં સાંભળેલ વીરતાની

જીવિદાસિક વર્તમાને લીધે જ આપણા દેશ દુકમાં, ગાનપણમાં ને
રુદ્ધિ-વિઘાત થાય છે તેનો જોત માતા-પિતાએ આપેલ મંદકારો બને છે.
સ્વયંબોધ-પ્રત્યક્ષબોધ :

કેટલાંક માણસોને માતા-પિતા કે સમાજના પાતાવરણના સંસ્કારો
વગર જ આપમેળે બોધ થઈ જાય છે. તેને સ્વયંબોધ થયેા કહેવાય છે.
આની પાછળ પૂર્વજ-મના મરકારો અને ક્રમેની ક્ષણપચમ કારણભૂત
દોષ છે. તેમને રુદ્ધિની પરપરાએ પોતાના સ્વરૂપની રુદ્ધિ થઈ
જાય છે. આથી રિધિતિમાં કોઈ પણ આશયન દોષ નથી નેથી નેમની
રિધિતિ નિરાશંબન દોષ છે. ને કોઈ શુદ્ધ પાસે દીક્ષા લેતા નથી પણ
પોને જ પ્રતિવેષ થારણ કરે છે. આત્માના પટેલા જ-મજ-મના મરકારો
શુદ્ધ અને નિર્મળ થતાં તેઓ જનાથાસે રુદ્ધિત પડે ઉદયુદ્ધ થઈ જાય
છે. તીર્થ કરેા બધા આવા સ્વયંસંયુદ્ધ દોષ છે. એમન બપારે
જના-રુદ્ધિ થાય છે કે મારે હવે ત્યાગમાર્ગ સ્વીકારીને તીર્થસંધર્ષી
રમના કરવી જોઈએ. નેથી તે સ્વયંમેવ દીક્ષા લે છે; યુદ્ધ થાય છે
અને આને સિદ્ધ થાય છે.

આવેા જ એક બીજો પ્રકાર છે સાધનન યુદ્ધ થવાનો । તેમાં
કેાકો કેાક એક નિમિત્તને લઈને રુદ્ધિ પડે અન્ત પ્રેરણા જાય છે,
તેઓ વૈરાગ્ય લે છે. આવાને પ્રત્યેકયુદ્ધ કહેવામાં આવે છે. આમ
પણ રુદ્ધિ વિઘાતનો રંગાત રહેલ છે.

કરકંડ રાજાને પોતાના પોતિયાને જોઈને આતુ યાગ થયુ. તેમણે
જો પેલિયાને દુષ પાઈને ઉછેરો દનો, ને કરડો થવા આપેા. એકરાગના
બળવાન પોલિયાના દાકકા દેખાતા તેમને થયું કે આ શું ? સેરકો ને
પૂછ્યું તો તેમણે જણાવ્યું કે “ મધજા. પ્રજાઓની આવી જ દસ
થવાની. આપની પણ આવી જ દસ થશે ” નેથી કરકંડ રાજાને
વૈરાગ્ય આવી મયેા અને પોતાની પૂર્વ રુદ્ધિઓનો ઉદ્ધવ થવા
તેમણે દીક્ષા લીધી.

એવી જ રીતે કાર્મને વાદળાં નોંધને, કાર્મને સ્ત્રીને નોંધને, કાર્મને થાંભલો નોંધને, કાર્મને મૂર્તિ નોંધને સ્વરૂપ-સ્મૃતિ થાય. બોધ થાય. તે બધા જૈન દષ્ટિએ પ્રત્યેકબુદ્ધ કહેવાય છે.

ભગવાન બુદ્ધના પિતાએ તેમને નાનપણથી એ રીતે રાખવા પ્રયત્ન કર્યો કે કયાંય સંસારની દશાનો તેમને ખ્યાલ ન આવી જાય. એટલે કે સંસારના દુઃખ તેમની નજરે જરા પણ ન મડે.

પણ એક વખત તેઓ છન્નક સારથી સાથે ફરવા નીકળ્યા. ત્યાં તેમને એક સૂકલકડી ધરડો મળ્યો, બુદ્ધે પૂછ્યું : “આ કાણ છે ?”

છન્નકે કહ્યું : “આ ડોસો છે, તેની કમ્મર વાંકી વળી ગઈ છે. ઘડપણમાં બધાની એ જ દશા થવાની છે !”

વળી આગળ જતાં એક મડદું મળ્યું, બુદ્ધે પૂછ્યું : “આ કાણ છે ? અને આ બીજા બધા શા માટે વસોપાત કરે છે ?”

છન્નકે કહ્યું : “રાજકુમાર ! આ મડદું છે, એના શરીરમાંથી આત્મા નીકળી ગયો છે. તેને બાળવા લોકો લઈ જાય છે. તેથી સગાંવહાલાં તેના વિયોગમાં રડે છે. જગતમાં જન્મે છે તેને એક દિવસ જરૂર મરવાતું છે !”

ઓ સાંભળી બુદ્ધે અંતરમાં ડોકિયું કર્યું. ત્યાં એક રોગીને જોયો. તેની ચામડીમાંથી પીપ નીકળતું હતું. તેણે છન્નકને પૂછ્યું : “આ કાણ છે ? તેના શરીરને શું થયું છે !”

છન્નકે કહ્યું : “તે રોગી છે, તેને ચેપી દરદ થયું છે, જ્યાં શરીર છે ત્યાં દરેકને રોગ થઈ શકે છે.”

આ ત્રણે વાતો ઉપરથી બુદ્ધને જગતનાં દુઃખની સ્મૃતિ થતાં તેમને વૈરાગ્ય થઈ ગયો. તેમણે એ ત્રણે પ્રસંગોથી ગ્રેરણા મેળવી હતી તેથી તેમને પ્રત્યેકબુદ્ધ કહી શકાય.

આથી સ્પુરણા થતાં શ્રેષ્ઠીપુત્રે સંકટમાં કર્યો અને સંવારે થતાં તેની વેદના મટી ગઇ. ગેગ મટી ગયા પછી તે પોતાના સંકટમાં ઉપર દૃઢ રહ્યા અને કુટુંબને વાત કરી તેની રજા લઈ ઘરનાર છોડીને સંકટ ખાળ્યા. જૈનાગમમાં તેમને દાખલો અનાથીમુનિની કથા રૂપે છે.

આમ સ્મૃતિ-વિકાસનો ઓત સ્વયંસ્પુરણા પણ બને છે.

સ્વતઃપ્રેરણા :

સ્મૃતિ-વિકાસના ઓત રૂપે સ્વતઃપ્રેરણાને પણ ગણાવી શકાય. કૃતલીક એવી વ્યક્તિઓ હોય છે જેમને કોઈને કોઈ નગિસે સ્વતઃપ્રેરણા થઈ જાય છે. તેને ઘણા લોકો અંતરનો અવાજ પણ કહે છે.

વાલ્મીકિ જંગલી ભીલ હતા. તે વટેમાર્ગીઓને લૂંટતા અને ત્રાસ આપતા. તેમજ ઘણીવાર મારી નાખતા. એક દિવસ તેમને નારદઋષિનો બેટો થયો. તેમને પણ લૂંટવા-મારવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. ત્યારે નારદે કહ્યું : “ મને બધે લૂંટજે, પણ એક વાત તારા કુટુંબીઓને પૂછી આવ કે તેઓ તારા આ બધા દુષ્કર્મમાં ભાગીદાર છે ને ? મને તારા જેવા પડછાંદ અને બલિષ્ઠ વ્યક્તિનાં જીવનને આવાં દુષ્કર્મોમાં સપડાયેલું જોઈને દુઃખ થાય છે । ”

વાલ્મીકિને નારદમુનિ તરફ શંકા ગઈ કે આ મને ઘરે મોકલીને છટકી જશે. એટલે તેણે નારદને ઝાડ સાથે મુશ્કેટાટ બાંધ્યા. પછી તે ધરે ગયો અને ઘેર જઈ પત્ની વગેરેને નારદમુનિનો પ્રશ્ન પૂછ્યો.

બધાએ કહ્યું : “ અમે તમારાં દુષ્કર્મોમાં શૈના ભાગીદાર બની શકીએ ? તમે સુકર્મ કરીને પણ આપણાં બધાનું ભરણુ-પોષણ કરી શકો છો. ”

વાલ્મીકિને ત્યાંજ અંતરમાં સ્વતઃપ્રેરણા થઈ ગઈ. તે ત્યાંથી દોડતો નારદ પાસે આવ્યો. તેમના બધાં જોડી તેમના પગે પડીને કહ્યું : “ મને ખરો બોધ થઈ ગયો છે. મારા અંપરાધ ક્ષમા કરો અને સત્કર્મનો માર્ગ બતાવો । ”

નારદજીએ તેમને કાપિ જનાવ્યા અને રામનામનો મત આપ્યો. વાલ્મીકિએ ત્યારબાદ આશ્રમમાં રહીને, સાત્તિક છવન માંડ્યું અને સાધના કરી. એકવાર એક દેવ પક્ષીના બેડકામાંથી એકને, એક પાંખીએ મારી નાખ્યું. તે બેકને તેમની વાચા શ્લોકરૂપે રૂરિત થયું :—

મા નિવાદ પ્રતિજ્ઞાં ત્વગમ : યાસ્વતી : સમાઃ
સ્ત્રીય મિયુના દેવમવધી કામ મોદિઃ ॥

—અરે બાધા! ત્વ ય સેહડેઃ વરયોઃ સુધી રખડતો રહીશ; પ્રતિજ્ઞા પાળીશ નહીં કારણકે તે એક આસાનમાં પ્રેમી દેવ બેડકામાંથી એકને મારી નાખ્યું છે. ”

તેમણે એમાંથી જમનને ગાથાવળ્ય બેસાડી અમરમય આપ્યો. બધીં જોવાનું એ છે કે વાલ્મીકિ તે બધાં જ બાવળા નદના કે કવિ પશુ નદના, પશુ, તેમના પૂર્વજન્મના સરકારી, પ્રવેશબોધ અવસ્થા અને રવન રૂરુઓએ નમતી રમૂનિઓ નગરણી બીડી. બદલ તબુ સ્થાનોએ તેમને અમરકવિ જનાવવામાં મદદાવના કરી અને નાગરજનનું સામગ્રી તેમને રવનઃ પ્રેર્યું. ઘટ. તેથી તેમની રમૂનિનાં વિકાસ થયેલ.

એક બીજો પ્રમત કવિજ નામના બાહ્ય-પુત્રનો છે.

કવિજ બાહ્ય પુત્ર હતો. તેના માપ નાનપણમાં મરી મય. માનને ઘડ્ય કે આ છોકરો બધે તો સાર એટલે તેના પિતાના પિત્ર ઇરાસ નામના ઉપાધ્યાયને ત્યાં તેને મક્કન વિજ્ઞાનુ લેવા મોકલ્યો. ઉપાધ્યાયે તેને ખુબજ વદાવધી રાખ્યો. તેના જમણાની અવરજા એક દીકરો ત્યાં કરી આપી તે બધાં જમનો હતો. ત્યાં રસેસ જનાવનાર એક દામી હતી. તે રૂપાળી અને દેખાવડી હતી. તેમ જ કવિજ પશુ રૂપાળો અને દેખાવડો હતો. જન્મે વચ્ચે પ્રેમ થયો અને અભ્યાસ, અભ્યસના રૂપે રહ્યો. તેની હિંમત દત્તી કે દાસી સાથે ઘસસાર મંડવેલ.

એકવાર કૌમુદી-હતમ જવાનો હતો તેમાં જથી એકોએ નર્મ

કપડાં પરેખાં પદેરીને ભરી દત્તી. તે દાસીને પણ મ્મિયા થઇ. તેણે કપિલને કહ્યું. કપિલે કહ્યું કે “મારી પાસે ખરીદવા માટે કાંઈ નથી.”

દાસીએ તડ પકડી.

કપિલે કહ્યું : “કાંઈ રસનો બતાવ, તો હું ધન લાવી શકું !”

દાસીએ કહ્યું : “વિદ્વાન છો. શ્લોક રમી રાજા પાસે જવ ! વહેલી સવારના પદેરો ને મળે તેને બે માસા સોનું બે આપે છે !”

કપિલ ધૂનમાં ને ધૂનમાં અર્ધરાત્રે નીકળી પડ્યો. પહેરેદારો તેને ચોર સગળને પકડી ગયા. સવારે રાજા આગળ તેને હાજર કર્યો. રાજાએ પૂછપરછ કરતાં કપિલે બધી વાત કહી. રાજાને વિશ્વાસ બેસે છે અને તે ખુશ થઇ કપિલને કહે છે : “તમારી મ્મિયા હોય તે પ્રમાણે માંગો ! હું તમને આપીશ !”

કપિલ રાજા થયો. વિચાર કરવા લાગ્યો કે બે માસા સોનામાં કેટલા દિવસ ચાલે ? તેનો લોભ વધતો ગયો. અંતે તેને રાજ્ય પણ નાતું લાગ્યું ! રાજ્યની માંગણી કરવા જાય છે ત્યાં તેના મગજમાં સ્મૃતિનો સ્ત્રોત પ્રવેશે છે કે રાજ્યથી પણ શું શાંતિ મળશે ? તો ખરી શાંતિ ક્યાં ? તે તો ત્યાગ કરવામાં છે; ભોગ-વિલાસની તૃપ્તિમાં શાંતિ નથીજ !

કપિલની અંદર સ્વતઃ પ્રેરણા થઇ : “તું અહીં કેમ આવ્યો ? બહુવા માટે... ! દાસી માટે તો નહીં ને ! કોનો દીકરો ? આજ્ઞાનું ! કાણે મોકલ્યો... ? માતાએ !. શા માટે ? બહુવા... પછી આ બધું શું થઈ રહ્યું છે ?”

કપિલના હૃદયમાં ઊંડું ચિંતન જાગ્યું ! તેને થયું કે સાચી સત્તા કે સંપત્તિ તો મારી અંદર છે—બહાર નથી. મારે તેને મેળવવા માટે પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ, બસ આમ મનોમંથન થતાં તેને કેવળજ્ઞાન થયું.

આવી અંતઃપ્રેરણાને આધ્યાત્મિક પ્રેરણા કહેવાય છે. આ સ્વતઃપ્રેરણા કે અંતરનો અવાજ પણ સ્મૃતિ વિકાસનો સ્ત્રોત છે.

પરપ્રેરણા :

ધણીવાર બીજાની પ્રેરણાથી રચ્ચિ જમ્મન થઈને નેનો નિકામ થાય છે. એટલે પર-પ્રેરણાને પણ રચ્ચિ-વિકાસનો સ્ત્રોત માનવામાં આવે છે. આવી પ્રેરણા, મીન-પ્રેરણા, મુદ્ધપ્રેરણા અને વાચિક-પ્રેરણા રૂપે હોય છે.

મૂઠ પ્રેરણા મોટા માથે પોતાના આચરણ વડે મામાને મળે છે એટલે કહ્યું છે —

“ગુરોરુ મીન ધ્યાત્વાનં શિષ્યાસુ કિન્નિ સંઘવા”

“ધણીવાર મુરુનુ મીન વ્યાખ્યાન શિષ્યના મહાવેળે કિન્નિ-મિન્ન કરનારું થાય છે તેથી શિષ્યને નેના સાચા અર્થની રચ્ચિ થઈ જાય છે.

આશ્રમમાં કોઈ બાઈ બહેનની જૂલ થઈ જ્યાં તેને જો પોતાની મેળે જૂલ વાદ ન આવે તો માધીશ તેને વાદ અપાવવા માટે જનને ઉપવાસ કે પ્રાનચિત ઉપર ઠીકરી જ્યાં. તેથી જૂલ કરનારના અનગને પ્રેરણા મળી જતી અને ને પોતાની જૂલનુ સમરણ કરી, પ્રથમના પૂર્વક તેને સુધારી લેતો.

રમણ મહર્ષિના આશ્રમમાં બિહમીથી કટાલેલો એક અર્કજ આઠવો હતો. એમ કહેવાય છે કે નેના જીવનમાં અઠનિ હતી અને ને ત્યાં પ્રેરણા લેવા આઠવો હતો. ને ત્યાં એક-મે દિવસ રહ્યો કે આપોઆપ નેને શાંતિની પ્રેરણા થવા લાગી અને નેને જૂલાયેલો કાનિનો સાચો ખામ અગવા લાગ્યો. પરિત અભિના સંનિધ માથથી મામુમની રચ્ચિ ખિલી ઠાકે છે.

સંત શંમિસ દુરોપના પરિત નંત થઈ મવા એકદા તેમના કિધે તેમને કહ્યું : “મુરુવરે આપ દનજી ઉપેટ આપવા બધું, ને આપની કાંલે જરૂર આપજો.”

“સારું...!” એમ કહીને નેમજી કિધેને સતોત આપ્યો બંને દિવસે તેમો-પોતાના કિધેને સાથે થઈને નમરમાં મવા. ત્યાં દેરીએ

શેરીએ ફર્યા પણ તેમણે ઉપદેશનું એક વચન પણ ન કર્યું. ચાર વાગે પાછા મઠમાં આવી ગયા. શિષ્યની ધીરજ ખૂટી. તેણે પૂછ્યું : “ગુરુજી ! આપે ગર્ભ દાસે કહેલું કે આજે પ્રવચન આપીશ, છતાં એક પણ વચન ન ઉચ્ચાર્યું” તે કેમ ?”

સંત-દાંસિસે કહ્યું : શિષ્ય ! તું આમાં જાણતો નથી. આપણે શહેરમાં જે વંખતે ફરી રહ્યા હતા તે વખતે મૂક ઉપદેશ આપી રહ્યા હતા. આપણી તરફ જોઈને લોકો આપણા જીવનથી અનેક જાતનો બોધ ગ્રહણ કરી રહ્યા હતા. આંખે જે તેમને સંયમની સ્મૃતિ કરાવી રહ્યા હતા !”

તુકારામ અને એકનાથ મહારાષ્ટ્રના ઉચ્ચ કોટિના સંતો થઈ ગયા. બન્ને સમકાલીન હતા. એકવાર બન્નેનું મિલન થવાનું હતું. લોકોને ખબર પડી. એટલે મોટું ટોળું બેઠું થયું. બધાને થયું કે “મઝા પડશે. બે વાદ-વિવાદ કરશે પછી જોશું કે કોણ જીતશે ?” પણ, લોકોની ભાવના ફળી નહીં. બન્ને નદીના બે કિનારે બિભા રહ્યા. ઈશારાથી તત્વસ્મરણ કરાવ્યું અને વિદાય લઈને અલગ થયા. તેમને જે તત્ત્વ મળવાનું હતું તે મળી ગયું અને લોકોને પણ ખ્યાલ થયો કે તેઓ તો માત્ર કુતૂહલ વશ બેઠા થયા હતા.

જૈન શાસ્ત્રોમાં આચાર્ય માટે કહેવાય છે કે તે શિષ્યને પ્રેરણા (ચોયણા) અને પ્રતિપ્રેરણા (પંડિચોયણા) આપતી રહે છે. શિષ્યને સાચા રસ્તાની સ્મૃતિ કરાવવા માટે અને ખોટા રસ્તે જવાની ભૂલની સ્મૃતિ કરાવી; સાફ કરાવવા માટેની આ પ્રેરણાને પરતઃવાચિક પ્રેરણા કહેવામાં આવે છે.

સિદ્ધસેન દિવંકરનો એક પ્રસંગ છે. તેમનાં ગુરુ વૃદ્ધવાદી આચાર્યને ખબર મળે છે કે તેમના શિષ્યને વિદ્યાનો ગર્વ થયો છે અને તે નીચે બેસી રહ્યો છે. તેમણે સંદેશ મોકલ્યો. પણ કંઈ અસર ન થઈ. એટલે ગુરુ બેસે બોધ પંચાડવાં માટે સાદા વેશમાં જાય છે.

રસ્તામાં નેમણે સિદ્ધસેનને પાલખીમાં બેસીને જતાં જોયો. બોર્ડ
બોર્ડ પાલખી ઉપાડીને ચાલે છે અને હાડી પોકારાય છે :
“સિદ્ધસેનનો જન્મ થયો !”

અરુ મજુરના વેશમાં ગયેલાં એટલે જોળખાતા ન હતા. તેમણે
એક બોર્ડને કહ્યું : “મને ઉપાડવા દે !”

એક બોર્ડ ખસી ગયો. અરુએ ખસી ઊભા થયો. પણ જલ્દ દોવાથી
ભારને લીધે તે ખસી નહોતો પાલખીમાં બેઠો બોર્ડ સિદ્ધસેન
વિચારે કહ્યું :-

“કુરિ માર મરાજાવ. સ્વયંતે વિચુ વાણતિ

અરે બોર્ડ ! તને ભદ્ર માર લાગે છે ! તારો ખભો દુઃખે છે !”

તારે આચાર્ય જલ્દવાદી જવાબ આપે છે -

“જ સવા વાણતે સ્વયં વણા ‘વાર્ધન’ વાણતે

તારા ખભાનો માર મારે લાગતો નથી એટલે તારો ‘વાર્ધન’ના
ખભે ‘વાર્ધન’નો ખોટો ઊબડપચોમ નડે છે !”

સિદ્ધસેન અચકચા ! આ જૂલ સુધારનાર બોર્ડ ન દોષ કરે.
તેમણે નીચે જોયું તો અરુએ જોયા તરત પાલખીમાંથી ફરીને
અરુએ પડી માથી માગી અને પૂછ્યું : “તમે...!”

“હા...તને તારા સ્વયંચત્ર સ્વયંચત્ર કરાવવા માટે જ આજે કુ.
વિચારે હોંકીને પ્રકાશ આપે છે. તે હોંકી માટે જોળખાય નથી જાનતા !”

સિદ્ધસેન સામાન્ય માણસ ન હતા. તેણે તકોરો બસ. તેમને
પોતાની જૂલ સમજાઈ અને પોતાના સ્વયંચત્રી નેમને રક્ષિત તાલુકા
આમ સાચી વાતની રક્ષિત બીજાના મોન, હઠાટ કે વચ્ચેથી
ચાલે છે. એટલે પેરતે ફેરફારને પણ રક્ષિત વિચારનો લોભ કદી છે.

મૌન :

મૌનમાં ગદારને કાલાદસ બાંધ ચર્મ જતાં અંતરની સ્મૃતિઓના પડો એક એક કરીને ગદાર આવતા ગય છે. મૌનમાં નીરવતા અને નિરતબ્ધતા હોય છે તેથી માણસ પોતાની જૂલોને યાદ કરી શકે છે; નવું ચિંતન કરી શકે છે અને એકામ યનાં નવાં સત્યો મેળવી શકે છે.

દરેક ધર્મમાં મૌનનું ગહત્વ બતાવવામાં આવ્યું છે. ઋષિ-મુનિઓએ જંગલમાં જઈ મૌન ધ્યાન કરીને દર્શન, ચિંતન અને ધર્મના ગ્રંથો રચ્યાં છે. સ્મૃતિઓ પણ સમાજના વિવિધ વિધિ-વિધાનો ઝાતિ રિવાજોને યાદ કરીને રચાઈ છે. તે પણ મૌન રહીને જ. મૌનમાં કેટલાયે ગૂઢ પ્રેક્ષોનો ઉકેલ સ્ફુરી આવે છે. એટલે મૌન એ સ્મૃતિ વિકાસનો સ્રોત છે.

બધા પવિત્ર સ્થળોએ ફરીને ચીનનો બાદશાહ કન્દ્યુશીયસ પાસે ગયો. તેણે ત્યાં જઈને અંતરવેદના રજૂ કરી : “ ત્રીસ વર્ષ સુધી પવિત્ર સ્થળોએ રહેવા છતાં મને જે સુખ-શાંતિ મળવાં જોઈએ તે મળ્યાં નથી. આપની પાસે એટલા માટે આવ્યો છું કે આપ મને તેનો કાઢ રસ્તો બતાવો !”

કન્દ્યુશીયસે પોતાની સ્વભાવિક શાંત મુદ્રામાં કહ્યું : “ હમણાં તો તમે ઉતાવળમાં છો અને હું પણ બીજા કામમાં વ્યસ્ત છું, માટે આપ પંદર દિવસ પછી આવજો. ત્યાં સુધી રાજમહેલમાં રહેજો પણ એક શરત તમારે પાળવી પડશે કે તમારે એકાંતવાસ મૌન સાથે રાખવો પડશે !”

બાદશાહને શાંતિ થઈ. તેણે તે પ્રમાણે કર્યું. પરિણામે તેને ત્રીસ વર્ષમાં જે શાંતિ નહોતી મળી તે પંદર દિવસના એકાંત-મૌનમાં મળી ગઈ. આમ મૌન પણ સ્મૃતિ વિકાસનો એક સ્રોત છે.

આમાદી :

એવો જ સ્મૃતિ વિકાસનો એક સ્તોત આમાદી છે. તે પ્રમાણે
 ધનાઃ ધન્યાની સ્મૃતિ પહેલાંથી થઈ ગય છે. ધણાને બાવિમાં ધનાઃ
 ધન્યાનો સંકેત આમાદીથી મળે છે. ધણાને પોતાનું ખરું જીવન
 મનમાં જ રાખે એમ જીવનમાં બેઠા બેઠા જીવે છે. આવા જીવન સંકેતો રચનામાં,
 તકામાં કે એકાંત મીનમાં બેઠા બેઠા પણ થાય છે. કેટલાક બેઠા
 મનમાં અને અનિષ્ટ દોષ છે. આવા બેઠા માત્ર બહિર્ગત જોઈને
 કહે છે તે ખરું પડે છે. એટલું જ નહિ તેઓ અન્ય સગાંની જે
 માત્ર કહે છે તે પણ ખરી પડે છે. તે આમાદી છે. આ વિષય
 અધ્યાત્મિકતા તરફ આગમ જ છે.

મદદમામા એક બેટા દેના. તે બટુ જીવશે અને જડબોર દેના.
 તેણે ધણા દુઃખાગારો પાસેથી માલ ઉધાર લીધો દેના પણ પૈસા ન
 મૂકવેના. એકવાર તેને આમાદી થઈ કે “અત્યંત દિવસે આ રવાને
 કે ખરી જવાનો છું.” એટલે તેણે પોતાની પત્નીને એક દિવસ પહેલા
 કહ્યું : “આજે મને સારું જવાની છે આજની કાંઈ કંઈ તો રાખવા
 કરજે થાકશે જઈશું.”

પત્નીએ કહ્યું : “કહે માલ થવા કે! એવું ને કહી
 જાવું દરો!”

બેટાને તેને કંઈક રસોઈ કરવાનું કહ્યું. તે દુઃખાગારો પાસે ગયેલ
 જે જીવાને પૈસા મૂક્યા અને જીવાને રામ રામ કરી ખારી માથા
 ઉપરની વાત કરી દુઃખાગારો પણ દસવા લ.મા. જાંબે દિવસે તે
 નહાઈ બિઠાને અમાર વાંચે જમી કરીને બેસી ગયે. બરાબર જા
 વાગવા કુધી ને મળે તેને રામ-રામ તેણે કહ્યું કીઠ જાર વાચ્યાં તે
 લાભો થઈ ગયે. જીવાએ બોલાવ્યો પણ તેના પ્રાણ નીકળી ગયા
 હતા. આમ આમાદી થયાં તે પોતાનું જીવન કુધરી દેવો દેવો.

પણ :

વહી પણ સ્મૃતિ-વિકાસનો એક સ્રોત છે પણ તે આગાહી કરતાં જરાક જૂદી છે. કુરાનમાં વહીની વાત આવે છે કે દબરત મુદંમદ સાદેખને વહી આવતી હતી. તેમને પછેડી ઓઢીને સૂતા સૂતા કુદંતી અવાજ આવતો. એ અવાજને સાંભળીને તેમને અન્તઃ સ્ફૂરણાથી કેટલીક કુરાનની આયતોનું સ્મરણ થયું હતું. વહીનો સામાન્ય અર્થ છે શાસ્ત્રોનું અર્થજ્ઞાન સ્મરણ.

તીર્થંકરો જે વાણી બોલે છે, તેને ગણધરો મૂત્ર અને અર્થરૂપે રચે છે. એમાં પણ વહી જેવું જ છે આમ આગાહી વહી સ્મૃતિના સ્રોતો છે પણ તેનો ઊપયોગ ભૌતિક સુખો માટે થતો નથી. તેમ કરવાથી તે નષ્ટ થઈ જાય છે.

સ્વપ્ન :

સ્વપ્ન પણ ભવિષ્યની સ્મૃતિ વર્તમાનમાં કરાવે છે. દરેક સપનાં સાચાં હોતાં નથી. કેટલાંક તો ભ્રમણા-ગળ જેવાં હોય છે. દિવસના જોયેલી કે વિચારેલી વાત પણ ધણીવાર સ્વપ્નામાં આવે છે. કેટલાંક સ્વપ્નો સાચાં આગાહી કરનારાં હોય છે તે સૂચવે છે કે શું બનાવ બનાવતો છે? આમ તો સ્વપ્નશાસ્ત્ર પણ એક અલગ શાસ્ત્ર છે. તેમાં સ્વપ્નનાં ભેદ, શુભ-અશુભ સ્વપ્નનો ફળાદેશ; દુષ્ટસ્વપ્ન-નિવારણ-વિધિ વગેરે વાતો વિસ્તારથી આપવામાં આવે છે.

જૈનસૂત્રોમાં બતાવવામાં આવ્યું છે કે દરેક મહાપુરુષ જ્યારે માતાના ગર્ભમાં આવે છે ત્યારે તે માતાને સ્વપ્ન આવે છે. ભગવાન મહાવીરની માતાને ઔદ સ્વપ્ન આવ્યાં હતાં. રામ-કૃષ્ણ-બુદ્ધ જ્યારે ગર્ભમાં આવ્યા ત્યારે તેમની માતાને પણ અદ્ભૂત સ્વપ્ન આવ્યાં હતાં. તેથી તેઓ ધારે છે કે તેમની કૃપે કોઈ મહાન-જીવ આવ્યો છે.

બહી આજુને સ્વપ્ન તરે આગાહીનાં દર્શન થાય છે. સ્વપ્ન તરે
અન્ય વાનો પણ પ્રગટ થાય છે.

માટલિયાજીએ પોતાને આવેલ એક સ્વપ્નની વાત કરી હતી કે
તેમને સ્વપ્નમાં શ્રીનિંદેખાણી એ કહેતી હતી કે મને અ-પૂજ્ય તાખવામાં
આવે છે. તેની જાણમાં કોણે કાંઈ હતું. તેમણે પોતાના પિતાશ્રીને
વાત કરી. તપાસ કરતાં જણાવ્યું કે ખરેખર પૂજારી તેને પૂજાને નહોતો,
કાશી કાઢેના અર્ચકોએ હતો કે તેમના પિતાએ મદિરામાં વાપવાના મો
પિયા અમળ અર્ચકોમાં વાપરી નાખ્યા હતા.

દમજી એક પુલકમાં વાગ્યું હતું કે એક માણસને સ્વપ્ન
આવ્યું કે તેના મિત્રને તે મોટર નંદોવાથી ઘેલ-ગાડીમાં મળવા આવ્ય
છે. તેને રસ્તામાં પડેલી એક કાળી વસ્તુ દેખાય છે. તે કાગરીને લે છે.
તે પાકિટ દોચ છે. તેમાંથી હથેલો ચેન્સ નીકળે છે બીજો દિવસે પોતાનું
ચોમ કોણું જ વાપ છે. તેને મોટરના બાલે ઘોડા-ગાડીમાં જવું પડે છે.
તેને એ કાળી વસ્તુ દેખાય છે. તે પાકિટ દોચ છે. તેમાંથી હથે
ચેન્સ જ મળે છે.

સ્વપ્નની આવી વાતોને ધણીવાર લોકો અત્યાર માની લે છે
પણ તે તો પવિત્ર કે અપવિત્ર જીવનના પાયા રહે છે. આધ્યત્મિક
દષ્ટિએ વિચારીએ તો સૂત્ર, પછી માણસની આર દશાઓ થાય છે :—
નિદ્રા, તંદ્રા, જાગૃતિ અને પ્રતિપા. તે પછી પ્રતિપા દશા એજ સ્વપ્ન
છે. નિદ્રાનો સમય તબ સાથે, તંદ્રાનો સમય મન સાથે અને
જાગૃતિનો સમય ચેતન સાથે છે. એ ચેતી દેવ છે તેની દશા
પ્રતિપા કહેવાય છે.

સ્વપ્નના અનેક કારણો છે :—ટેકરીનો અપવે, અવગચ્છ,
ભેચેરી, મિના અને અવગચ્છા અ.જન દેવ ત્યારે તેને કલ્પનિક સ્વપ્ન
આવે છે. ધણીવાર નિર્મળ મન અને રક્તિના કારણે ગુરુશ્ચા ભગ

આગાહી-મુગ્ધ સ્વપ્નો આવે છે. સમ્રાટ ચંદ્રગુપ્તને એવાં સ્વપ્નો આવેલાં, દાહપત્રિક સ્વપ્નો બૂલાવાં નેમ્રંએ. આગાહીવાળાં સ્વપ્નો આગળ વધારનારાં છે પણ તે ગુપ્ત રહે તો સાચું.

આગ સ્વપ્ન પણ સ્મૃતિ-વિકાસનો સ્રોત છે. તેની સાથે પૂર્વજન્મ સંસ્કાર, ગર્ભસ્થિતિ, મા-બાપના સંસ્કાર, સ્વયંબોધ, પ્રત્યેકબોધ, સ્વગંરુદ્રશ્યા, સ્વતઃપ્રેરણા, પરપ્રેરણા, માન, આગાહી, વહી અને સ્વપ્ન પણ સ્મૃતિ વિકાસના સ્રોતો છે જેને લીધે માણસની સ્મૃતિ-પરંપરા ચાલુ રહી શકે છે.

[૪]

સ્મૃતિ - વિકાસના આધારે

સ્મૃતિ - વિકાસના ઓળખાણ દ્વારા દેખ અને સ્મૃતિ - વિકાસના આધારેના ખ્યાલ ન હોય ત્યાંથી સ્મરણશક્તિ વિશાલ - રોમ્બ કે વધારે ઉપયોગી ન થઈ શકે તેથી સ્મૃતિ - વિકાસના આધારે અને કમઃ વિચાર કરવાનો છે.

સ્વસ્થ શરીર :

સુદર - સ્મૃતિનો મુખ્ય આધાર શરીર છે. જો શરીર સ્વસ્થ ન હોય તો સ્મૃતિ પણ અખચાર્ધ જાય છે. ધણા એવા શેઠો દેખ છે જેમણે સ્મૃતિ નબળી પડી જાય છે, જુની સ્મૃતિનો દોષ પણ થાય છે. શરદી, સળેખમ, માથાનો દુખાવો, તાવ, વગેરે દરેકથી પીડાનો માણસ વાદ કરવાનું કાર્ય કરી શકે નથી. જો પરખે કરવા જાય છે તો તેવાથી વાદ થતું નથી સ્મૃતિ નિષ્ક્રિય થઈ જાય છે.

શરીર તદુરસ્ત હોય તો મન પણ તદુરસ્ત રહે છે અને સ્મૃતિ પણ સારી રહે કામ કરવા રહે છે. એટલે શરીરને સ્વસ્થ રાખવા માટેના રોમ્બ ઉપાયો કરવા જોઈએ શરીર બમડે છે - ખરાબ ખાનપાનથી, બમડોથી અને અનિયમિતતાથી.

રાજસી અને તામસી જોશથી અમર તરત શરીર ઉપર પડે છે. જે જે માણસ ખોસાદાર કરે તો દોષ, ખૂબ તીવ્ર તમતમનાં, ધરી-મસાલાવાળો, દુષ્પાત્ર અને વાસી જોશ કે જે તેનું સ્વભાવ તરત બમડે છે - તેનું શરીર અને શેઠોનું ઘર બને છે અને તેની સ્મૃતિ બમડ થાય છે.

દાર, કામ, પાંખો, બધેથી, તમકા, બીડી-સિગરેટ તેમજ બિયો-સાવણા તેથી પદાર્થો જે માણસ સેવન કરે તે દેવ તેની સ્મૃતિ પણ બમડ થઈ જાય છે.

ખોરાકની તો ધરીર ઉપર નજર આસર પડે છે. તેનો જે દાખલો કર્મ છે :—પ્રાચીન સમયમાં એકવાર એકસરેમ ઉપર એમિલિયનો બાદશાહ ગઈ આવ્યો હતો. તે વિનય મેળવી કેટલાક સુવાનોને પકડીને પોતાને દેશ કર્મ ગયો હતો. તેમાંથી કેટલાકને રાજસેવા ગોખ બનાવવા માટે ત્રણ વર્ષ સુધી પોતાના ખર્ચે બાણવાની તથા રત્નવા-જમવાની સગવડ કરી આપી. તેણે એક રસોઈવાને રાખી તેમના ખાનપાનની ખાસ વ્યવસ્થા કરાવી. તેને કહેવામાં આવ્યું કે આ યુવકોની બરાબર સંભાળ રાખજે. એમના ખાનપાનમાં જરાયે ફરકસર કરતો નહીં.

તેથી તે રસોઈયો દરરોજ રાજસી અને તામસી તેમજ સ્વાદિષ્ઠ અને ગરિષ્ઠ ભોજન આપવા લાગ્યો. તેની સાથે દારૂ કે ખીજું કશું પીણું પણ આપવા લાગ્યો. આવું ભોજન ખાઈને ડેનિયલ નામનો એક યુવક કંટાળી ગયો. તેણે સંકલ્પ કર્યો કે હું આજથી સાદો અને સાત્ત્વિક ખોરાક જ લઉંશ. તેણે પોતાનો વિચાર ખીજા બે-ત્રણને જણાવ્યો. તેઓ પણ તેમાં લબ્યા. તેમણે પોતાનો અભિપ્રાય રસોઈવાને જણાવ્યો કે “હવેથી અમને સાદો ખોરાક જોઈએ !”

રસોઈવાએ કહ્યું : “એમ નહીં અને ! બધાને માટે થાય છે તે જ તમને મળશે. વળી બાદશાહ મને કપકો આપશે.”

યુવકોએ કહ્યું : “અમે દશ દિવસ સુધી સાદા શાકાહાર ઉપર રહેશું. જો અમારું સ્વાસ્થ્ય બગડશે તો તમારો ખોરાક ચાલુ કરી દેશું !”

રસોઈયો માની ગયો. દશ દિવસ પછી ચારે યુવકો, ખીજા યુવકો કરતાં વધારે સ્ફૂર્તિવાળા, આનંદી અને સ્વસ્થ જણાતા હતા. તેમનો અભ્યાસ પણ પ્રગતિજનક હતો. રસોઈવાએ તેમનો સાદો ખોરાક ચાલુ રાખ્યો. ત્રણ વર્ષ પછી આ ચારે વિદ્યાર્થીઓ પોતાના વિદ્યાલયમાં સૌથી વધારે પ્રખર યુદ્ધિવાળા, સ્વસ્થ અને સુંદર લાગવા લાગ્યા. બાદશાહે તેમને પોતાના અંગરક્ષક તરીકે નીમ્યા. એટલે સ્વસ્થ

અનોખું છે. કોઈ પણ વાતમાં લીન થવા માટે—તન્મય થવા માટે જન્ય કરવો જરૂરી છે. જન્ય કરવાથી તે જ વસ્તુમાં સ્મૃતિ અખંડ ચાલુ રહે છે. ધ્યાન પણ એટલા માટે જ કરવામાં આવે છે. જે માણસ સતત આર્ત ધ્યાન કે રોદ ધ્યાન કરતો હોય છે, તેની સ્મૃતિ રાત-દિવસ, ચિંતા, વિકાર કે આવેગોને લઈને દુબળી પડી જાય છે. તેને જે યાદ કરેલું હોય છે તે ભૂંસાઈ જાય છે.

મનની સ્વસ્થતા માટે યમ-નિયમ અને સંયમ-બ્રહ્મચર્ય પાળવાં જોઈએ. યમમાં આહસા-સત્ય અયૌર્ય, નીતિ, પ્રમાણિકતા વગેરે આવે છે. નિયમમાં સુંદર દેવો આવે છે. નિયમિત જીવન આવે છે. સંયમમાં ઇદ્રિયોનો સંયમ આવે છે અને બ્રહ્મચર્ય વડે કામ-વાસનાને જીતવાની હોય છે. બ્રહ્મચર્ય વગર સ્વસ્થ મનની કલ્પના અશક્ય છે. અસંયમી અને વિકારી મન માણસની સ્મૃતિને અગાડી નાખે છે. તેની શુદ્ધ સ્મૃતિ ધીરે ધીરે લુપ્ત થતી જાય છે. પણ જે યમ-નિયમ-સંયમમાં પાકે છે તે એકાગ્ર બનીને આગળ વધી શકે છે.

પોતાની વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં નેપાલિયનને અકલોની ગામમાં એક હજમને ત્યાં રહેલું પડ્યું. નેપાલિયન ઘણો જ સ્વસ્થ અને સુંદર યુવાન હતો. તેને જોઈ હજમની પત્ની તેના ઉપર મુગ્ધ થઈ ગઈ અને તેને પોતાની જાળમાં ફસાવવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી. પણ નેપાલિયને પોતાના ઉપર સંયમ રાખ્યો અને અભ્યાસમાં જ મનને પરોવી રાખ્યું. તેને તે સ્ત્રીને જોવાની તક કે દુરસદ જ ન હતી. તે અભ્યાસ પૂરો કરીને ગયો.

તે પોતાના દેશના પ્રધાન સેનાપતિ તરીકે ચૂંટાયો ત્યારે તે પેલા હજમના ઘરે ગયો. હજમની પત્ની બેઠી હતી. તેને જોઈને નેપાલિયને પૂછ્યું : “તમને યાદ છે કે તમારે ત્યાં નેપાલિયન નામનો એક યુવાન રહેતો હતો.

તે બાઈએ કહ્યું : “જવા દો એમની વાત ! તદ્દન નીરસ

હનો, કિનાઓનો કીડાજ દનો. મારી સાથે દસીને વાન પણ
કરનો ન દનો!"

નેપોલિયને કહ્યું : "દેવી! તમે દીક કહો છો. હું તેજ નેપો-
લિયન છું. ને હું તમારી સમિકતામાં કસાર્ધને સયમ ખોઈ બેસન
તો આજે હું બહુગણીને જે પદને લાવક થયો છું, તેને થોડા
ન જાન!"

આમ સ્વસ્થ મન રહીને વિશ્વાસનો મુખ્ય આધાર છે. મનની
એકાગ્રતાથી રહીને દેવી રીતે ખીસે છે ને દરે પછી આગમન
ઉપર વિચાર્યું.

સ્વસ્થપુદ્ધિ :

રહીને વિશ્વાસનો મોઝો આધાર છે સ્વસ્થપુદ્ધિ. સ્વસ્થપુદ્ધિથી ધણા
માણસો અવસ્થિત રીતે વાદ કરી રાકે છે. અસ્વસ્થ કે અન્યવસ્થિત
પુદ્ધિથી માન્યતાની પુદ્ધિ બમડે છે અને તે વાદ રાખવા લાવક વસ્તુને
વાદ કરી શકે નથી. પુદ્ધિનું કામ નિર્ણય કે નિશ્ચય કરવાનો છે.
પુદ્ધિને નાશથી રાખવાથી તે કટાર્ધ જાય છે. તેથીજ રીતે પુદ્ધિ પસંદ
દર બહારનું કામ બેવાથી તે કામ આપતી નથી

કોઈ પણ વાદ કે વસ્તુ વાદ કરતા પહેલાં એ બેસુ બેઠકો કે
આપણું મન તાજુ છે કે નહીં થોડું મનન વિચિત્ર રીતે
સ્મરણનું કામ કરી રાકતું નથી. અભિજ્ઞા. જ્ઞાનવસ્તુઓ સિદ્ધિ દેવ
ત્યારે તે કોઈ વિચરને દલગાથી મદદ કરી શકતા નથી. અભિજ્ઞ ઉપર
થઈ પણ દગાણ આપતા, ભોલોનું દગાણુ. હલક દાયક વસ્તુ કહ્યું પડે
છે. તેથી રીતે વિધાનિ કેવાની ખાસ જરૂર છે.

સવારે જાંઘ મુજાંમાં બેને અનુભવ કરેવામાં આવે છે, મનન
તદન તાજુ દેવ છે તે જામને કેઈ પણ વિચર સરગતથી વડ કાઢી
કો છે. ધણને રાધિને સમય અનુભવ પડે છે. અનુભવ એ કે પુદ્ધિને

જરૂરી વિશ્રામ મળે તેવી જો. જેથી યાદ કરવાની ક્ષમતા, રસ અને રુચિ ગમે અને શાંતિથી પાઠ યાદ કરી શકાય.

દૃઢસંકલ્પ :

શુદ્ધિનું કાર્ય છે સંકલ્પ કરવો. સ્વસ્થ શુદ્ધિ વડે દૃઢ સંકલ્પ કરવો જોઈએ કે “હું આજે આટલું યાદ કરીને જ ઊઠીશ. આજે મારે આટલા પાનાનો સાર ચોક્કસ યાદ કરવાનો છે.” આમ સંકલ્પ કરીને યાદ કરવાની ટેવ પાડે તો ધીમે ધીમે સ્મૃતિ-વિકાસ ચોક્કસ થઈ શકે.

એક કોલેજમાં એક વિદ્યાર્થીએ એવો સંકલ્પ કર્યો કે હું એમ. એ. પાસ થઈને આ શાળાનો મુખ્ય આચાર્ય (પ્રીન્સીપાલ) બનીશ. બીજા વિદ્યાર્થીએ તેને પ્રીન્સીપાલ કહીને ચીડવતા પણ તે કંટાળતો નહીં, ઊંચકું તેણે પોતાના હોસ્ટલની ચોપડીએ ઉપર તેની યાદ નિમિત્તે ‘P’ અક્ષર લખ્યો. તેના દૃઢ સંકલ્પથી તે દરેક પરીક્ષા પ્રથમ શ્રેણીમાં પસાર કરતો ગયો. M.A. થઈ ગયા બાદ સંયોગવશાત્ ત્યાંના પ્રીન્સીપાલની બદલી થઈ અને આને રાખવામાં આવ્યો. આવો છે દૃઢ સંકલ્પનો પ્રભાવ !

નિષ્ઠા :

દૃઢસંકલ્પ હોવા છતાં સ્મૃતિ-વિકાસ માટે નિષ્ઠા હોવી જોઈએ. નિષ્ઠાવાન માટે અલ્પપરિશ્રમથી વસ્તુઓ યાદ કરવાનું તરત બને છે. ગીતામાં કહેલું છે :—

શ્રદ્ધા વાંલ્લભતે જ્ઞાનમ્

શ્રદ્ધાવાન હોય છે તે જ્ઞાન મેળવી લે છે. દરેક વસ્તુને કાળજી રાખીને તે યાદ કરી શકે છે.

સતત પુરૂષાર્થ :

નિષ્ઠાની સાથે સતત-પુરૂષાર્થ પણ સ્મૃતિ-વિકાસનો મોટો આધાર છે. પુરૂષાર્થ કરવાથી જરૂર શુદ્ધિ માણસ પણ વિદ્વાન બની જાય છે. હિંદી કવિ વૃંદ કહે છે :—

સ્મૃતિવિદ્યાસમાં બાધક કારણો.

સ્મૃતિ-વિદ્યાસના ઓનો વહેતા હોય, ચોર્ય આધાર હોય તે ક્યાં કેટલાંક કારણો એવાં છે જ્યાં સુધી તેમને દૂર કરવામાં ન આવે ત્યાંસુધી મુંદર સ્મૃતિ કેળવી શકાતી નથી. આ બાધક કારણો ક્યાં છે તે અંગે વિચારીએ.

આખા દિવસમાં થનારી દરેક ઘટના કે મળનારી દરેક વ્યક્તિને યાદ રાખી શકાતી નથી. તેમજ સવારથી સાંજ સુધી કે રાતમાં ઊઠનાર દરેક વિચાર, સ્વપ્નને પણ નોંધી શકાતાં નથી. માણસનું મગજ ટેપ રેકૉર્ડિંગ જેવું નથી જ્યાં દરેક વાતો કે પ્રસંગ અંકિત થઈ જાય. તેણે તો એ જ યાદ રાખવાનું છે જે હિતકર હોય અને ઉપયોગી હોય. બહુીવાર બિનજરૂરી અને નિષ્પયોગી વાતો પણ મગજમાં ભરાતી રહે છે; અને જરૂરી વાતો યાદ રહેતી નથી. કેટલાક માણસો ઘરેથી નીકળે એટલે કાચરીમાં-પાનાંમાં નોંધી લે છે કે તેમણે શું શું કરવાનું છે. નહીંતર કોઈ ચીજ રહી જતાં ફરીવાર ધકકો ખાવો પડે. અહીં સ્મૃતિ બરાબર કામ કરે તો એવું ન બને. સ્મૃતિ ઉપરના આવરણો કે બાધક તત્ત્વોને દૂર કરી દેવામાં આવે તો દરેક સ્મરણીય વસ્તુનું સ્મરણ (જેને યાદ રાખવું હોય તે) રહી શકે.

જૈનદર્શનમાં જ્ઞાનાવરણને તેનું મૂળ બાધક કારણ માનેલું છે. એ પ્રમાણે જ્ઞાન, જ્ઞાતી અને જ્ઞાનનાં સાધનોની નિરંતર આશાતના કરવાથી જે કંઈ બંધાય છે, તેના ફળ સ્વરૂપે જ્ઞાન ઉપર આવરણ આવે જાય છે અને તેથી સ્મૃતિ પણ મંદ બને છે.

સ્મૃતિ ઉપર અવિશ્વાસ : તે ઉપરાંત અન્ય કારણોમાં સર્વ પ્રથમ બાધક કારણ છે પોતાની જ સ્મૃતિ ઉપર અવિશ્વાસ કરવો. પોતાની સ્મૃતિ ઉપર વિશ્વાસ રાખીને ચાલીએ તો ધાર્યું યાદ રહી શકે. પણ

એ છે? એટલે કે તે વાતમાં તેમને રસ છે. જે વાતમાં રસ ન હોય તે યાદ રહેતી નથી.

કેટલીક વાર છવનની ગૂઢ અને વિશિષ્ટ ઘટનાઓ યોગિની સ્મૃતિપટ પર તરી આવે છે. જેની કલ્પના પણ નહીં કરી હોય. ઊંઘણથી વિચારનાં જાણાશે કે તે ઘટનાઓમાં અજ્ઞાત રીતે રસ રહેલો હોય છે. ઘણા વિદ્યાર્થી ક્રુણ અને નીરસ જાણાતાં વિષયોને સરળતાથી યાદ કરે છે તેનું કારણ તેમની તેમાં રહેલી રુચિ છે. ન્યાય, વ્યાકરણ, ગણિત જેવા વિષયો કેવળ રુચિના કારણે સરળતાથી યાદ થઈ શકે છે. એટલે સારી સ્મૃતિ કેળવવા માટે, જે વિષયો યાદ ન રહેતાં હોય તે બધામાં રુચિ કેળવી અને પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કોઈ વસ્તુને તરત ભૂલી જઈએ છીએ તેનું કારણ તે અંગે અરુચિ અને રસનો અભાવ જ છે. સિનેમાના ગીતો ઘણા લોકો એક વખત સાંભળીને યાદ કરે છે તેનું કારણ તેમાં રસ અને રુચિ છે. એવી જ રીતે ઘણા એકવાર શિક્ષક પાસે સાંભળીને તે વિષયને યાદ કરી લે છે; તેનું કારણ પણ રુચિ અને રસ છે. એટલે રસપૂર્વક વાંચવાથી કોઈપણ વસ્તુ સ્મૃતિમાં સ્થિર થઈ જશે.

મહત્વ કે લાભની સમજણ :

કેટલીક વખત માણસને કોઈ વસ્તુનું મહત્વ સમજતું નથી. તેમ જ તેનાથી થતો માનસિક વિકાસનો લાભ પણ સમજતો નથી. ત્યારે તે વિષયમાં રુચિ અને પ્રયત્ન હોવા છતાં તે યાદ રહેતો નથી. એટલે જે માણસ વિષયને યાદ રાખવા ઇચ્છતો હોય તેણે તે વિષયનું મહત્વ સમજવું જોઈએ; અને તે વિષયની સ્મૃતિથી મોટા લાભની શ્રદ્ધા મગજમાં સારી પેઠે બેસાડી દેવી જોઈએ. શરૂઆતમાં થોડોક શ્રમ તો કરવો પડશે પણ પછી તે વસ્તુ એટલી બધી રુચિકર અને રસપ્રદ થઈ જશે કે તેને તે યાદ રાખ્યા સિવાય ગમશે જ નહિ. ગણિત, ન્યાય, વ્યાકરણ વગેરે વિષયો નિરસ ગણાય છે પણ તેમના જેટલા ચોક્કસ

વિવરણ બીજા કેલિપિન નથી. એકાદમ વિવરણ દેખેલા રસપ્રદ હોય છે. પણ તેનું મહત્ત્વ સમજાવું નથી ત્યાં સુધી તે નીચળ ગ્રંથ છે. બધાં તેના સામગ્રી સમજાવું પડે છે ત્યાં કોઈ એમાં એટલા ઘૂંટી જાય છે કે તેઓ તેમાં જ નમય જાતી જાય છે.

જુલવા લાવક વસ્તુની રચના :

ખાલી નાનો કે વસ્તુઓ જુલવા લાવક હોય છે. પણ માખુંમ તેને યાદ કરીને મગજમાં બોરો દબાશે બરી દે છે તેથી રમણી હજાર મિત્ર વસ્તુની રચના જમાઈ જાય છે. એટલે જે વસ્તુને રમણી રમણી અનિવાર્ય હોય તે વસ્તુની રચના રાખવા માટે જ પ્રયત્ન કરેલા જોઈએ. બધાં કોઈ એવી વસ્તુ રમણી કરેલા માટે માત્ર વાળી છે છે. જેથી માટે જોઈને તે નાનું યાદ આપી જાય.

ધીમદ રાખકજી જુલવા લાવક વસ્તુનું જુલવાનો પ્રકાર જાય છે. તથા જે યાદ રાખવા લાવક વસ્તુ સમજાવના તેને યાદ રાખી દેવા. એકાદ એક માણસનું કારણનું બાધાર્થ જાય છે એ બધું મિત્રનું હોય છે. એકાદ એક તેને કહ્યું : "કારણનું હયા બાધાર્થ છે તે હું નથી જાણું. પણ તેમાં જે વિગત હતી તે સમાવી દઈ 1" તેમજ એ બધાંને તદ્દન બરા આપ પ્રમાણે તાકા. વાર બને કિમત સમાવી દીધ, નવાઈ જામી. કે તેમજ આ બધું મી રીને જાય બધું.

તેનું કારણ એ છે કે તેમનું મિત્ર એકાદ હતું બાત તેઓ જુલવા લાવક વસ્તુના મિત્ર પરાયણ. ન હતા. તાકા ખરીદતી વખતે તેઓ પેચારી પામે હજાર હતા બાતે ત્યાં તેમનું મિત્ર એકાદ હતું.

રાખાવજીમાં સુબોધ-અમદ વહેરેનું વજન બાતે છે કે બધું તેને રામ સારી બધાંમાંમાં બાધાર્થ ત્યાં પેચારના કરે જાયનું કારણ જાય. ત્યાં હજારી. સદા તેમની આ અનુભવિને ઉપજ આપને કરે છે. —

વિધિ જા દોષ લેવન મન કરાવે.

—એ સત્ત્વ કો કો તેમના કાર્ય બાધાર્થ કરે કરેને જાતી જાય.

જે નેમ અંગદ, સુગ્રીવ વગેરે પણ અંગાધ્યા આત્મીને પોતાનું ધર બૂલી ગયા.

ધણીવાર બૂલી જવા જેવી બાબતો : “આજે મને માર્ગો, માર્ગો આપી વગેરે” યાદ રખાય છે. નેથી યાદ રાખવા જેવી બાબતો બૂલી જવાય છે. આ ચાતુ ફરિયાદ છે કે કંઈ વસ્તુ બૂલવી અને કંઈ વસ્તુ ન બૂલવી ? આની ગોઠવણ કરતાં આવડવી જોઈએ કે શું પોતાને જરૂરી છે-ઉપયોગી છે ? બાકી જેમ નકામો કચરો ધર બહાર ફેંકી દઈએ એમ ધિનજરૂરી બાબતોને હટાવી નાખવી જોઈએ. એ માટે વિવેક સારાસાર, નિર્ણય શક્તિ બહુ જ ઉપયોગી છે.

જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્ય બ્રહ્મજિજ્ઞાસાનાં પહેલાં લક્ષણ તરીકે વિવેક શક્તિને બતાવે છે. વિવેક જ બૂલવા લાયક વસ્તુને બૂલાવી દેવાના સફળ શ્રમમાં સહાયક બનશે.

મનની ચંચળતા :

ધણીવાર વાતોમાં રસ પણ હોય છે; ઉપયોગી બાબતોને યાદ કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે. તે છતાં તે થોડાક સમય પછી મગજમાંથી સરી જાય છે. મગજમાં તેની સ્થિર સ્મૃતિ રહેતી નથી. તેનું કારણ છે મનની ચંચળતા. જેનું મન અનેક કાર્યોમાં પરોવાયું હોય; તેનું મન એક પણ વિષય ઉપર સ્થિર થઈ શકતું નથી. જેમ ચંચળ જળ ઉપર ચિત્ર ન દોરી શકાય, તેમ જ અસ્થિર પત્ર પર ચિત્રનું આલેખન ન થઈ શકે તેમ અસ્થિર અને ચંચળ ચિત્તમાં કોઈ પણ વસ્તુના સંસ્કાર ટકી શકતા નથી.

સ્મરણશક્તિના વિકાસમાં મનની ચંચળતા ધણી જ બાધક છે. એ ચંચળતા વીજળીની જેમ કોઈ એક વિષય ઉપર ટકતી નથી. ચંચળતાને દૂર કરવા અને સ્મૃતિને સ્થિર કરવા માટે એકાગ્રતાની સાધના કરવી અત્યંત જરૂરી છે. એકાગ્રતા વડે ઘણો સમય નષ્ટ થતો બચે છે. કલાકોમાં યાદ ન થતી વસ્તુ મિનીટોમાં એકાગ્રતા વડે યાદ થાય છે.

માત્ર તેનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. જોકામના અંગે વધારે વિવેચન અવધાન પ્રતિપાના દ્વારા પછીના પ્રકરણોમાં કરશું.

મહત્વ શક્તિમાં ઇન્દ્રિય-કુદિતતા :

અમારે ઇન્દ્રિયો પોતાના વિષયોને મદત્ત કરવામાં કુદિત થઈ જાય છે ત્યારે પશ્ચ સ્થિતિ વિકાસ અટકી જાય છે. અમારે વસ્તુને અરામત મદત્ત ન કરી શકાય તો પછી તેને વાદ કરી રીતે કરી શકાય ? આમાં અપવાદ રૂપે કુદરતી કે અકસ્માનથી ઇન્દ્રિયોની શક્તિનો નાશ થાય છે ત્યાં જોવી આશ્ચર્ય સમજી જાય છે. તે છતાં એ દમજી તો વિદ્યાને શોધ કરી છે અને જોવાપેલી ઇન્દ્રિયના સ્થાને તેવી જ ઇન્દ્રિય કે માધનસામગ્રી શીટ કરી દેવામાં આવે છે જેથી તે દિવિય તેનું કામ કરી શકે છે. તે ઉપરાંત પશ્ચ જોતું છે કે જોકે ઇન્દ્રિય કુદિત થતા, ખીણ ઇન્દ્રિયો તેનું કામ ઉપાડી લે છે અને સ્મરણશક્તિ વધુ સનેજ બને છે. આ છતાં એ જેની ઇન્દ્રિયો સાખૂત છે તે છતાં તે તેનો દુરુપયોગ કરીને પોતાના. તે સમયથી શક્તિને કુદિત કરી નાખે છે; તે ખારે તો પુનઃ અભ્યાસ અને પ્રયોગથી તેને સનેજ કરી શકે છે. પશ્ચ દાવે કરીને કુદરતે મારવા જેવું. અણાં મેદકારીનું કામ કરે તો પછી તેમની સ્થિતિ મદ જનવાનો સંકલ્પ છે.

મહત્તી વારે ઇન્દ્રિયની શક્તિ કુદિત થવાનું કારણ કુદરત અને દુરુપયોગ મેવન છે. જે અગ્નિ અદમ્ય થઈ જાય છે તેનામાં સ્થિતિની અપૂર્ણ તીવ્રતા; જેવા મળે છે. અમારે અણાં અદમ્યનો વારંવાર અમ કરીને અણાં ઇન્દ્રિયની શક્તિને પશ્ચ કુદિત કરી નાખે છે. આ અંગે સ્વસ્થ સ્વીર કેવું કેટલું અકરી છે તેનો અમ.ક વિચાર કરવામાં આવે. કે.

પુનઃસર્જન ન કસવાની જુલિ :

અણાં વારે જોકે વિષયને કારી પેટે મોખીને વાદ કરી દીધાં જ્યાં અને તે વાદી સુખ્ય જોકે વિષય દેવા છતાં અણાં કાંચે ને વિષય

છે તેમ અંગદ, રામોવ વગેરે પણ અગોચર આત્મને પોતાનું ધર બૂલી ગયા.

ધણીવાર બૂલી જવા જેવી બાબતો : " આજે મને માર્ગે, માર્ગે આપી વગેરે " યાદ રખાય છે. તેથી યાદ રાખવા જેવી બાબતો બૂલી જવાય છે. આ યાત્રુ ફરિયાદ છે કે કેમ વસ્તુ બૂલી અને કમ વસ્તુ ન બૂલી ? આની ગોઠવણ કરતાં આવડવી નોંધએ કે શું પોતાને જરૂરી છે-ઉપયોગી છે ? બાકી જેમ નકામો કચરો ધર બહાર ફેંકી દેવો એમ બિનજરૂરી બાબતોને છટાવી નાખવી નોંધએ. એ માટે વિવેક સારાસાર, નિષ્ઠુર શક્તિ બહુ જ ઉપયોગી છે.

જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્ય બ્રહ્મજિજ્ઞાસાનાં પહેલાં લક્ષણ તરીકે વિવેક શક્તિને બતાવે છે. વિવેક જ બૂલીવા લાયક વસ્તુને બૂલીવા દેવાના સફળ શ્રમમાં સહાયક બનશે.

મનની ચંચળતા :

ધણીવાર વાતોમાં રસ પણ હોય છે; ઉપયોગી જાણીને યાદ કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે. તે છતાં તે થોડાક સમય પછી મગજમાંથી સરી જાય છે. મગજમાં તેની સ્થિર સ્મૃતિ રહેતી નથી. તેનું કારણ છે મનની ચંચળતા. જેનું મન અનેક કાર્યોમાં પરોવાયું હોય; તેનું મન એક પણ વિષય ઉપર સ્થિર થઈ શકતું નથી. જેમ ચંચળ જળ ઉપર ચિત્ર ન દોરી શકાય, તેમ જ અસ્થિર પત્ર પર ચિત્રનું આલેખન ન થઈ શકે તેમ અસ્થિર અને ચંચળ ચિત્તમાં કોઈ પણ વસ્તુના સંસ્કાર ટકી શકતા નથી.

સ્મરણશક્તિના વિકાસમાં મનની ચંચળતા ધણી જ બાધક છે. એ ચંચળતા વીજળીની જેમ કોઈ એક વિષય ઉપર ટકતી નથી. ચંચળતાને દૂર કરવા અને સ્મૃતિને સ્થિર કરવા માટે એકાગ્રતાની સાધના કરવી અત્યંત જરૂરી છે. એકાગ્રતા વડે ઘણો સમય નષ્ટ થતો બચે છે. ક્લાકોમાં યાદ ન થતી વસ્તુ મિનીટોમાં એકાગ્રતા વડે યાદ થાય છે.

યાદ આવતો નથી. એનું કારણ એ છે કે તે વિષયનું જો-વણુ વાર પુનરાવર્તન કરવામાં આવતું નથી.

સંસ્કૃત આકરણ બાળનાર વિદ્યાર્થીઓ મળે છે કે એક વખત ગોળીને યાદ કરી લેવાથી તે યાદ રહેતું નથી. એટલે તેઓ એને વારે ઘડીએ ગોખતા હોય છે. જેથી તેમના મગજમાં તે ઘાંટી જાય. તે ઉપરાંત જે વિષયને દીર્ઘકાળ સુધી યાદ રાખવો હોય તેનું પુનરાવર્તન ઘણી વાર કરવું જોઈએ. કદાચ એટલે સગય ન હોય તો પણ યાદ કરેલ કે સાંભળેલ વિષયનું ઝોઝામાં ઝોઝા એ દિવસ સુધી સવારના પહેરમાં આખું સ્મરણ કરી લેવું જોઈએ.

અર્થ-સમજૂતી વગર યાદ કરવાની વૃત્તિ :

ઘણા વિદ્યાર્થીઓ અર્થ સમજ્યા વગર કોઈ પાઠને ગોખતા હોય છે; પરિણામે તે તાત્કાલિક યાદ તો થઈ જાય છે પણ પાછો એવો ભૂલાય છે કે તેની સ્મૃતિ પણ રહેતી નથી. એટલે જે પાઠ કે વાત યાદ રાખવા માગીએ, તેનો અર્થ-સમજૂતી બરાબર સમજીને યાદ કરવું જોઈએ. તેથી મૂળ પાઠ ભૂલાઈ જાય તો એ અર્થના અનુસંધાનમાં તે યાદ આવી જશે.

સંસ્કૃતનો એક વિદ્યાર્થી હતો. તે “શકલ” અને “સકલ” બન્નેના અર્થો સમજ્યા વગર કોય રટતો હતો. તેથી જ્યારે તે બન્નેના અર્થો કરવાનો પ્રસંગ આવતો ત્યારે ખોટા અને વિપરીત અર્થો કરી નાખતો.

એકદા તેને તેના શિક્ષકે કહ્યું : “જો વર્ણુમાળામાં પહેલાં તાલબ્ય “શકાર” આવે છે પછી દંત્ય “સકાર” એટલે પ્રથમ જે ‘સકલ’ શબ્દ છે તેનો અર્થ ખંડ કે ટુકડો હોય છે. પછી જે, ‘સકલ’ આવે છે તેનો અર્થ પૂર્ણ કે સમસ્ત હોય છે. પહેલાંનો અર્થ ખંડ અને પછીનો અર્થ અખંડ થાય છે. એમ સમજીને તું ગોખીશ તો તરત બન્નેના અર્થ મગજમાં બેસી જશે અને યાદ રહી જશે!”

અવધાન પ્રવેગમાં તો આની ડગો અને પગો નર પડે છે; અને તેના ઉપવેગ કરવામાં આવે છે.

એવું જ વર્ગીકરણું છે. ક્રોધ વ્યક્તિ ૧૫ અક્ષગ અક્ષગ વસ્તુ ઝોનાં નામો યાદ રાખવા માટે કહે; તો તેને વર્ગીકરણ વગર યાદ રાખવા જશે તો તેમાંથી અમુક તો જૂઠાઈ જ જશે. વર્ગીકરણ કરવાથી તે સરળતાથી યાદ રહી જશે. વર્ગીકરણ કરવામાં સમાન ગુણ કે વ્યતિવાળી વસ્તુને એક વર્ગમાં ગોઠવવી નેહિએ.

ક્રોધ કે પાંચ અક્ષગ ક્ષોના નામ, પાંચ સ્ટેશનરીનાં નામ અને પાંચ કટલરીનાં નામ આપ્યાં. તેને અવ્યવસ્થિત કે વ્યુત્ક્રમથી યાદ રાખવા જશું તો તે યાદ નહીં રહે પણ ઉપર જણાવેલ રીતે યાદ કરવાથી તરત યાદ થઈ જશે અને યાદ રહેશે પણ ખરી.

ભાવાવેશથી યાદ કરવાની વૃત્તિ :

ક્રામ, ક્રોધ, મોહ, ભય વગેરે ભાવાવેશો છે. તેથી પ્રેરાઈને ક્રોધ પણ વસ્તુ યાદ કરવા જશે તો તે યાદ નહીં રહે; બલકે યાદ કરેલ વસ્તુ આ બધા ભાવાવેશોના કારણે ખરે ટાણે ભુલાઈ જશે; તેમજ તેને ભોંકા પડવું પડશે.

પૂર્વગ્રહ :

પૂર્વગ્રહને પણ ભાવાવેશમાં ધણા ખપાવે છે. પણ તેનું અક્ષગ મહત્વ છે. તે પ્રારંભમાં નાનો સરખો હોય છે પણ તેના લીધે માણસ ઐષ્ટ જ્ઞાનથી વંચિત થઈ જાય છે. સ્મૃતિ-વિકાસમાં પૂર્વગ્રહ ધણો બાધક છે.

આ પૂર્વગ્રહના કારણે બીજા પ્રત્યે મોહ, દ્વેષ ધૃણા કે ક્રોધથી નેવાય છે. તથા તેમાંથી સારો ભાવ લેવાતો નથી. તેના કારણે જ્ઞાન કે સ્મૃતિ-વિકાસનો જે મસાલો બીજા પાસેથી મળી શકે છે તે લેવાતો નથી.

જૈન પરિભાષામાં તેને સ્મૃતિજ્ઞાન માટે અંતરાય કર્મોદય કહેવાય છે.

તેના કે કોના ઉપર વિશ્વાસ મૂકવા નહોતો નહીં. " મુસ્લિમો સમ્મેલન મળ્યું. તેની સામે હદુઝો પૂર્વગ્રહથી રૂઝે છે.

જેમ કેમ કેમની વાત ચર્ચ, દેશ-દેશની વાત ચર્ચ તેમ પણ-પણ વચ્ચે પણ અને છે. દેશીયી ગમે તેટલો સારો દશે તો પણ બીજા પક્ષવાળા તો ફીક આવત્યા સર્વોદયી કાર્યકરો પણ તેને શંકાની નગરે બેવાના. આમ ગન્ધ્યાદ આદ્યા ન કરવાનો. એનું વ્યક્તિ વ્યક્તિ વચ્ચે પણ " આ મારો દુશ્મન છે. આણે મારા માટે આમ કહ્યું છે. " આ બધું પૂર્વગ્રહને આભારી છે. પૂર્વગ્રહથી નાની નાની બાબતોમાં મન અટોવાયું પડ્યું રહે છે અને સ્મૃતિ ત્યાં જ થઈ જાય છે.

પૂર્વગ્રહને દૂર કરવાનો એક જ ઉપાય છે વિશ્વાસ. કેટકીએ ગમે તે ક્યું પણ રામે તેના પ્રતિ સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખ્યો. તેનું અંતે કેટલું રૂકું પરિણામ આવ્યું ? વિભીષણ રામ પાસે શરણે આવ્યો ત્યારે હનુમાન અને સુગ્રીવ જેવા મહાબળીને પણ શંકા ગઈ. તેઓ પૂર્વગ્રહ ન ટાળી શક્યા. પણ ભગવાન રામચંદ્રજીએ તો તેનામાં પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખ્યો. તેનું પરિણામ લંકા વિજયમાં યોગ્ય સહાયતા રૂપે મળ્યું.

ગાંધીજીએ મુસ્લિમો ઉપર વિશ્વાસ મૂક્યો તો એકંદરે ફાયદો જ થયો. મહામદઅલી-શૌકતઅલી ફરી ગયા, જિન્ના બદલાઈ ગયા પણ સરહદના ગાંધી જેવા હજુ ટકી રહ્યા છે. તે ઉપરથી પરિણામનું તારણ કાઢવું જોઈએ. જો ગાંધીજી બધા મુસ્લિમો પ્રતિ અવિશ્વાસ રાખત તો એક આખો વર્ગ સાવ અતડો પડી જત. છેતરનારો હંમેશા છેતરાશે. માટે વિશ્વાસથી નજીકમાં જાઓ. વિશ્વાસ દરેક પર કેળવવાથી આત્મીયતા લાગશે અને મળવા જેવો અનુભવ પણ મળી શકશે. પૂર્વગ્રહના કારણે અમુક માણસો પ્રતિ ગાંઠ બંધાય છે વળી ઉપરથી તેલનું ટીપું

પણ મર્યાદા છે. આમ કરવાથી સામાના દોષનો કચ્છો અગમ્ય દરવાજો બને છે. તેના દોષ દૂર કરાવી શકાય નથી.

એટલે બીજાના ગુણો જુઓ, ઉદાર બનો, વિશ્વાસ રાખો, આત્મ રહેશો તેથી કોઈ કામ થવાનું નથી. આજે તો સાથે ચઢીને કામ કરવાનો જમાનો છે. સાથે સાથે રહેવું છતાં લેવાનું નહીં, આત્મીયતા બોલી નહીં, એ કળા શીખી લાઈએ તો આનંદથી રહી શકાય. તે માટે પૂર્વમંદથી સર્વમંદમ મુક્ત થવું જોઈએ. તેથી રશ્મિને ઉદાર બનાવી શકાય.

ઉપર રશ્મિ વિકાસના બાલક કારણે બતાવ્યાં છે. તે બધામને વીણી-વીણીને દૂર કરી નાંખવાં જોઈએ. તેથી રશ્મિનો સતત વિકાસ થતો રહેશે.

સ્મૃતિ વિકાસનો ક્રમ

સ્મૃતિનો વિકાસ એકદમ થતો નથી. તેનાં સાધનો હોય, સ્ત્રોત હોય અને બાધક કારણોનું નિવારણ થાય તે પછી પણ તેનો એક ક્રમ છે તે પ્રમાણે જ તેનો વિકાસ થાય છે. જૈન સૂત્રોમાં સ્મૃતિ-વિકાસનો એક ક્રમ બતાવવામાં આવ્યો છે. તેને આપણે સ્મૃતિ-ઉદ્બોધનો ક્રમ પણ કહી શકીએ. તે આ પ્રમાણે છે :—(૧) અવગ્રહ, (૨) ઇહા, (૩) અવાય કે અપાય, (૪) ધારણા અને (૫) પુનઃસ્મરણ. આને વિગતવાર તપાસીએ :—

અવગ્રહ : સૌથી પહેલાં અવગ્રહ થાય છે. આપણે કોઈ પણ ચીજ યાદ રાખવા માગીએ છીએ ત્યારે સૌથી પહેલાં તે પદાર્થનો, તે તે ઇન્દ્રિયોનો સાથે સહેજે સ્પર્શ થાય છે. પછી તે ઇન્દ્રિય-આંખ હોય, કાન હોય, નાક હોય, જીભ હોય કે હાથ-પગ. તે પોતપોતાના વિષયને ગ્રહણ કરે છે. આમ વસ્તુ કે પદાર્થના ઇન્દ્રિયને થતાં પહેલા સ્પર્શને ગ્રહણ કરવાની શક્તિ અવગ્રહ છે. તે વસ્તુનો પહેલો સ્પર્શ બરાબર ન હોય તો તેની આગળની ભૂમિકા થતી નથી કે બરાબર થતી નથી; તે ચીજ યાદ રહેતી નથી.

દા. ત. આંખ એક વસ્તુને જોઈ રહી છે. તેવામાં બીજી વસ્તુ ત્યાંથી પસાર થાય છે કે બીજી ઇન્દ્રિયોનો કોઈ વિષય ચાલે છે—જેમકે સંગીત વગેરે. કોઈ વસ્તુનો સ્પર્શ થાય તો તે સમયે મન એક વસ્તુને જ ગ્રહણ કરશે. તે જેમાં વધુ તન્મય હશે તેજ તેને સ્પર્શશે. જો તે કોઈ વસ્તુને જોતો હશે તો ત્યારે સંગીત કે સ્પર્શની સ્મૃતિ તેને નહીં રહે અને તે ગ્રાહ્ય નહીં બને. એટલે જે વસ્તુને યાદ રાખવી હોય તે તરફ એકાગ્રતા સર્વ પ્રથમ કેળવવી જોઈએ. નહીંતર આ જગતમાં એક જ ક્ષણે ઇન્દ્રિયોના એટલા બધા વિષયો ચાલે છે કે ન યાદ કરવાનું.

પગનાં ઘરેણાં છે તેને હું ઝાળાખું છું. કારણકે પ્રાતઃચરણ વંદન કરતી વખતે મારે ધ્યાન તે તરફ જતું હતું.

આ ઉપરથી જાણાય છે કે જે દ્રશ્ય કે શ્રાવ્ય વસ્તુ પર ધ્યાન ચોંટે છે, તે જ યાદ રહી જાય છે. જ્યાં ધ્યાન નથી ચોંટતું તે વસ્તુ ભૂતાર્થ જાય છે. જેટલું વધારે આપણું ધ્યાન સ્મરણીક વસ્તુ ઉપર વધારે એકાગ્ર થાય છે તેટલું જ વધારે આપણે તે વસ્તુને ગ્રહણ કરી શકીએ. સામાન્ય રીતે વસ્તુને સ્પર્શ કરવો, ગ્રહણ કરવો તે અવગ્રહ છે તેમાં અવલોકન, શ્રવણ, સ્પર્શન કે આસ્વાદન આવી જાય છે.

આ અવગ્રહની પણ બે ભૂમિકા છે. પ્રથમ વસ્તુની અસ્પષ્ટ ઝાંખી થાય છે તે વ્યંજનાવગ્રહ છે. ત્યાર પછી વસ્તુની વધારે સ્પષ્ટ ઝાંખી થાય છે તેને અર્થવિગ્રહ કહેવામાં આવે છે. આવી અસ્પષ્ટ ઝાંખી તો ખાંચે ઇન્દ્રિયો વડે થતી હોય છે. બે માણસો એક સાથે કામે જતા હોય છે. કોઈ ઘટના થાય છે ત્યારે એકને તેની ચોક્કસ સ્મૃતિ રહી જાય છે બીજાને તેની સ્મૃતિ તદ્દન રહેતી નથી. તેનું કારણ અવગ્રહ જ છે. જેણે ચોક્કસ અવલોકન અથવા સારી પેઠે ગ્રહણ કર્યું હોય છે તેની ધારણા બળવતી અને સુદૃઢ હોય છે. એટલે અવગ્રહમાં વસ્તુનો સહેજ સ્પર્શ થાય છે—આ કંઈક છે, આ શું છે? એની ખબર સ્પષ્ટ રીતે નથી હોતી—આ વ્યંજનાવગ્રહમાં છે. પછી અર્થવિગ્રહમાં ચોક્કસાઈ આવે છે.

છંદા :

અવગ્રહને સામાન્ય રીતે એમ કહી શકાય કે વસ્તુનો સ્પર્શ થયો. જેમકે કોઈ વસ્તુ અથકાઈ ત્યારે ઇંદા ત્યાર પછીની ભૂમિકા છે. તેનો અર્થ ઇચ્છા કે સ્પૃહા રૂપે ધરાવી શકાય. વસ્તુ છે—તો તે શું છે? આમ નિશ્ચય કર્યા પહેલાંની ભૂમિકા ઇચ્છા છે. ઇચ્છા વગર સ્મૃતિરૂપે કોઈ વસ્તુને પકડીને રાખી શકાતી નથી.

ક્યારેક કોઈક માણસ કંટાળીને કહી દે છે ; " છોડો એ વાત !

ઔરસે તે પાટણિયનો નહીં પણ કાનગજીનો મોનો નેમનો આ જમિદાર અવાગી છે. ત્યાર પછી તેના મમરના ખાનામાં તેની સ્મૃતિ સ્થિર થઈ ગયો.

ધારણા :—કોઈ વસ્તુના નિશ્ચય કરી લીધા પછી મનમાં તે સ્થિર થઈ જતી, એ ધારણા છે. કેવળ અવાગ-નિશ્ચયથી કામ ચાલતું નથી. કેંક ધારણા સુધી તેનો પુરુષાર્થ ચાલે તો જ તે સ્મૃતિરૂપે ટકી શકે અને તેનું પુનઃસ્મરણ થઈ શકે. કોઈકે ક્યાટ ઉઘાડ્યો ઔરસેથી કામ પતતું નથી; પણ ક્યાટ ઉઘાડ્યા પછી વસ્તુને યથાસ્થાને મૂક્યા સિવાય ક્યાટ ઉઘાડવાથી ફાયદો શું ? અવાગ સુધી અમૂક ક્યાટનેજ ઉઘાડવો એ નકરી થાય છે પણ સ્મૃતિનો ક્યાટ ઉઘાડીને સ્મરણીય વસ્તુને યથાસ્થાને મૂકવી એ ધારણાનું કાર્ય છે.

ધારણાનો સરળ અર્થ એ થાય છે કે સ્મૃતિના ખાનામાં સ્મરણીય વસ્તુઓ મૂકવી-ગોઠવવી જો માણસ દૈનિક નિશ્ચય કરે કે મારે આટલું યાદ કર્યા સિવાય બીજું નથી તો તેને તે વસ્તુ જરૂર યાદ રહેશે.

કેટલીક વખત ધારણા કર્યા છતાં તે વસ્તુ યાદ આવતી નથી. ત્યારે માણસ માથા ઉપર હાથ રાખીને તેને યાદ કરવાનો પ્રયત્ન કરતો હોય છે. એનો અર્થ એ થયો કે તે એ વસ્તુને સ્મૃતિના ભંડારમાંથી બહાર કાઢવા મથે છે. ઘણી વાર ભૂલાઈ ગયેલી વાત અચાનક યાદ આવી જાય છે. પરીક્ષાના સમયે ઘણા વિદ્યાર્થીઓ ઉદાસ થતા દેખાય છે; કારણ કે તેમને કશુંયે યાદ હોતું નથી. એમ પણ થાય કે આ પરીક્ષા શું આપશે. પણ, પરીક્ષા આપતી વખતે તેમની સ્મૃતિ એકાએક જાગૃત થઈ જાય છે. તેમને ભૂલાયેલી બધી વસ્તુ એકાએક યાદ આવી જાય છે. સ્મૃતિનાં પડજો નીકળી જાય છે. એને ઘણા લોકો દેવ-દેવીનો પ્રસાદ, કે માનતાનો ચમત્કાર માને છે. ખરી રીતે તો એ તેમની સુદૃઢ ધારણાનો જ ચમત્કાર છે. વિષયને સુનિશ્ચિત કર્યા બાદ

એક જ સ્મૃતિનું પાત્ર છે. શ્રદ્ધિન વિધિઓનાં વારંવાર પુનરાવર્તન નહીં કરવામાં આવે તો તે નાસ્તર્કી જાય. અવચર, દંડા, અવાપ, ધારણ વગેરે શ્રદ્ધાનું કરવા માટેનાં શ્રમ નિષ્ફળ જાય છે. જ્યારે પુનઃસ્મરણ બરાબર થતું નથી. કારણ કે સ્મૃતિ અંગેનાં શ્રમની કિંમત પુનઃસ્મરણ છે.

અવચર વગેરેનાં દોષો : શ્રદ્ધાનું વિધિથી જ નિશ્ચયમાં દોષ આવે છે-શ્રદ્ધાનું સમ્યક્ પ્રકારે નહીં થવાથી ધારણામાં દોષ આવે છે અને તે દોષ પુનઃ સ્મરણ વખતે તરી આવે છે. દર્શનશાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે આવા દોષો ત્રણ છે :—સંશય, વિપર્યય, અનન્યવસાય.

સંશય : સંશયનો અર્થ છે એ નિશ્ચયો વચ્ચેની કામાકોણ સ્થિતિ. એ જાતના વિચારો વૈકી કોઈ એક ચોક્કસ વિચાર કે નિષ્કર્મ ઉપર પહોંચ્યા વગર પુનઃસ્મરણ બરાબર થતું નથી.

એક માણસે કદિ ‘રોઝ’ નામનું પ્રાણી જોયેલું નહીં. તે ગાય જોવું હોય છે. ગાય અને રોઝ વચ્ચેનો ફરક તેના મગજમાં બરાબર કલપેલો નહીં. તે અંગે ગ્રહણ પણ કરેલું નહીં. એક દિવસ તે પોતાના પ્રવાસી મિત્રો સાથે જંગલમાં ગયો. ત્યાં તેણે ‘રોઝ’ જોયું. પ્રવાસી મિત્રોએ પૂછ્યું : “આ શું છે ?”

“જંગલી ગાય છે !” તેણે જવાબ વાળ્યો.

પેલા લોકોને વિશ્વાસ ન થયો એટલે તેમણે ફરીથી પૂછ્યું. તેણે કહ્યું : “કાં તો જંગલી ગાય છે, નહીંતર રોઝ છે.”

અહીં આ ભાઈએ ગ્રહણ કરતી વખતે રોઝ અને ગાયનો ફરક બનેલું પૃથક્કરણ કરીને સરખી રીતે પકડ્યો ન હતો. જો તેણે પહેલાંથી જ બંને વિધિનો ઉપયોગ કર્યો હોત તો કદાચ આ સંશયવાળી દશા યાત નહીં. પુનઃ સંસ્મરણ વખતે તે સંશય નડત નહીં.

વિપર્યય :

વિપર્યય એટલે ગ્રહણ કરતી વખતે રહી ગયેલા દોષો છે. તે.

કે વિભાવપર્વક વસ્તુ સમજી દરવામાં આવે તે ને ક્રાંતિ નહન પાડે
નહીં થાય, અગત્ય સાચ અગત્ય નહીં થાય; અથવા જે ભાવે કહેવાઈ
દશે તેના દરનાં વિપરીત અર્થે ન રહે દરવામાં આવશે.

એટલે જે વિષયનું પુનઃ સ્મરણ દરવાની પ્રવૃત્તિ હોય તે
અંગેના સંસ્કારો ત્યાં સુધી સ્મૃતિનાં ખાતામાં રિયર નહીં થઈ જાય
ત્યાં સુધી તે વિષયનો સંબંધ છોડવો નહીં જોઈએ. જોઈતે,
વાંચીને કે સાંભળીને તેની સાથે તેને જગતી કોઈ વસ્તુનો સંબંધ કે
પૂરી કલ્પના જોડી દેવી જોઈએ. જેથી પુનઃ સ્મરણ વખતે
અવ્યકાવું ન પડે.

પુનઃસ્મરણમાં બાધક તત્ત્વો :

પુનઃસ્મરણ વખતે યુદ્ધિશાળી અને પરિપક્વજ્ઞાન વાળા માણસો
પણ કેટલીકવાર દિગ્ભ્રમ થઈ જાય છે. અગર તો તે વસ્તુ વિસ્મૃત થઈ
જાય છે; અને નિર્જળ સ્મૃતિ કે અલ્પજ્ઞાન વાળા માણસો તેનાથી
આગળ વધી જાય છે. આવું સાથી થાય છે! એનું કારણ છે
પુનઃસ્મૃતિમાં બાધક તત્ત્વોનું આક્રમણ. આ આક્રમણનું જ્ઞાન તેમને
કેટલીક વાર પુનઃસ્મરણ વખતે થઈ જાય છે. કેટલીક વાર તો કારણ
એટલું સ્પષ્ટ હોય છે કે બીજા લોકો પણ પકડી લે છે. આ બાધક
કારણોમાં, કામોત્તેજના, ક્રોધનો વેગ, ભયાત્મક ભાવના, અવિશ્વાસ કે
સભાભય, અથવા ધ્યાનચલિત થતું વગેરે છે. આ બધી ભાવનાત્મક
ઉત્તેજનાઓ કે આવેશની લાગણીઓ છે.

ઘણીવાર કામોત્તેજક વાસના કે મોહાત્મક આકર્ષણ જેને અન્યલિંગી
આકર્ષણ કહેવાય છે તેનાં પ્રવાહમાં સ્ત્રી કે પુરૂષો એટલા બધાં તણાઈ
જાય છે કે તેમને પોતાનું અસ્તિત્વ પણ વિસ્મરિત થઈ જાય છે. ઉત્તેજિત
ભાવનાઓ, સ્મૃતિને ક્ષીણ કરી નાખે છે; જ્ઞાનતંતુઓને, શૂન્ય કરી નાખે
છે. એવી જ રીતે ક્રોધના આવેગમાં પણ માણસ ભાન ભૂલી જાય છે.

ગાંધી મેંદા થાય છે. એક વ્યાખ્યાના મોતાના વિષય ઉપર ધારાપ્રવાહે બાળણુ કરતો હતો. સભામાં જરા મોંઘાર કે ઘોંટાઘોંટાનું દલન મક્કન થતાં તેનું ધ્યાન ખસી ગયું; પરિણામે તે મૂળ વિષયથી ખસીને તદ્દન એવી તત્ત્વલીન વાતો કરવા મડે છે કે તે વિષય બહાર જ બાકતો નજરે ચડે છે. એટલે મોંઘાર કે સભાનો શોર મગેરે થાય. તેથી એકાગ્રતા ન તૃપ્તી નેઈએ અને મૂળ વિષય ઉપર ચિત્તને એકાગ્ર કરવું નેઈએ. કોઈ કલ્પનાની સાથે તે વિષયને અવધાન વડે જોડી દેવો નેઈએ.

આમ અવગ્રહ, ઇલા, અવાય, સ્મરણ, ધારણા અને પુનઃ સ્મરણ એ સ્મૃતિ વિકાસનો ક્રમ છે. અવગ્રહનું કામ ઇન્દ્રિયો વડે, ઇલાનું કામ મન વડે, અવાયનું કામ બુદ્ધિ વડે અને ધારણાનું કામ ચિત્ત વડે થાય છે. જેથી આ બધાં સાધનો વડે પુનઃ સ્મરણનું કાર્ય થાય છે. તેમાં જે બાધક કારણો અને દોષો છે તેનાથી બચીને સ્મૃતિ વિકાસ માટે તેમનો ઉપયોગ કરવો જઈએ.

કરના નથી તેથી તે ઇન્દ્રિયની શક્તિ દરાઈ જાય છે. આ અનુપયોગ મળે ગણીશે. કોઈ માન્યતા પાસે તત્ત્વાર છે પણ તે તેનો ઉપયોગ ન કરે તે ને દરાઈ જાય છે અને વધારે કામ આપી શકતી નથી. એકુંજ દ્રવ્યોનું છે. તે દ્રવ્યો વડે સમગ્ર કામ ન લેવાય તો તેની પ્રવક્ષ શક્તિ મંદ પડી જાય છે.

ઇન્દ્રિયોના ભેદ :

જૈન દર્શનમાં ઇન્દ્રિયોના મુખ્ય બે ભેદ કયા છે :—“દ્રવ્યેન્દ્રિય અને ભાવેન્દ્રિય; અથવા આત્મ-ઇન્દ્રિય અને આભ્યંતર ઇન્દ્રિય. દરેક ઇન્દ્રિયની અદારની આકૃતિ-આકાર-પ્રકારને દ્રવ્યેન્દ્રિય-બાહ્યેન્દ્રિય કહેવામાં આવે છે. જેમ કાનનું રૂપ છે; નાકના ખાડા છે; આંખનાં ડોળા છે; જીભની ચામડી છે અને આકૃતિ છે. પણ આ એકલી દ્રવ્યેન્દ્રિય કામમાં આવતી નથી. મઠ્ઠાને બધી બાહ્યેન્દ્રિય હોય છે પણ તે કામ આપી શકતી નથી. એવી જ રીતે આંધળાને આંખના ડોળા હોવા છતાં તે જોઈ શકતો નથી. એટલે ભાવેન્દ્રિય કે આભ્યંતરેન્દ્રિય અગત્યની વસ્તુ છે. તે દરેક ઇન્દ્રિયની શક્તિ છે. જેમ ટોચમાં પાવર (મસાલો) હોય તો જ તે પ્રકાશ આપી શકે. તેવી જ રીતનો પાવર ભાવેન્દ્રિય રૂપે દરેક દ્રવ્યેન્દ્રિયના ખોખાં સાથે હોય છે જે વિષયને ગ્રાહી શકે છે.

એવી જ રીતે આ બે પ્રકારની ઇન્દ્રિયોના પાંચ ભેદ બતાવ્યા છે :—કાન (શ્રોત્રેન્દ્રિય) આંખ (ચક્ષુષેન્દ્રિય) નાક (શ્રીણેન્દ્રિય) જીભ (રસનેન્દ્રિય) અને શરીર (સ્પર્શેન્દ્રિય). વૈદિક દર્શનમાં કોઈકે તેના ૧૦ અને મનને ગણીને કોઈકે ૧૧ ભેદ બતાવે છે. તે આ પ્રમાણે છે :—પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને પાંચ કર્મેન્દ્રિયો. પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો તો જૈનદર્શન પ્રમાણે જ છે. પાંચ કર્મેન્દ્રિયો આ પ્રમાણે છે :—વાક્ (વાણી) પાણિ (હાથ) પાદ (પગ) ગુદા (મળદ્વાર) અને ઉપસ્થ (એટલે જનનેન્દ્રિય).

ઇન્દ્રિયોનો સંબંધ :

બાહ્ય વસ્તુ એક ઇન્દ્રિયનું કામ કરવામાં બીજી ઇન્દ્રિય પણ

સ્થિર કરો. આમ નેત્ર વડે સૂક્ષ્મ અવસોદન વડે ચક્ષુ-ઇન્દ્રિયની પદ્ધતિ વધશે અને ધીમે-ધીમે તેની કાર્યક્ષમતા પણ વધશે.

તેને શ્રોત્રેન્દ્રિય કે શ્રાવણી કાર્યપદ્ધતિ વધારવી હોય તો આંખો બંદે કરીને એકામનાત્પરંકે ત્યાંના વાતાવરણમાં ગાજતા જુદા જુદા ધ્વનિ-ઓનું વિશ્લેષણ કે વર્ગીકરણ કરો. દા. ત. આ રેડિયોનો અવાજ છે, આ મોટરનો ઘેંઘાટ છે. આ પક્ષીઓનો કકરવ છે; આ માણસોનો કોસાદસ છે. આમ કરવાથી સ્મૃતિનો પ્રવાહ શ્રોત્રેન્દ્રિયની શક્તિ તરફ વળશે અને ઇર્ષ્યેન્દ્રિય વધારે સૂક્ષ્મ થશે અને શીઘ્ર ગ્રહણની કાર્યક્ષમતા પણ વધશે.

આમ રૂપના સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ અને વિશ્લેષણથી ચક્ષુ-ઇન્દ્રિય તીવ્ર બને છે અને દેવનિનાં મોજાંઓ અને અવાજોને સૂક્ષ્મ રીતે પકડવાથી શ્રોત્રેન્દ્રિયની શક્તિનો વિકાસ થાય છે. બન્નેની કુશળતાથી સ્મૃતિ ખીણે છે. તેમજ ચિરસ્થાયી બને છે.

એવી જ રીતે સ્પર્શેન્દ્રિય કે રસનેન્દ્રિયની શક્તિનો વિકાસ તેના જુદા જુદા વિષયોને ગ્રહણ કરીને અને સૂક્ષ્મ રીતે વિશ્લેષણ કરીને એટલે કે એક બીજાથી પૃથક્ કરીને ભેગામાં તેની સ્મૃતિ સ્થિર કરવાથી થઈ શકે છે. ૫ ઇન્દ્રિયોના ૨૩ વિષયોને આધારે વિશ્લેષણ :

ઇન્દ્રિયોની કાર્યક્ષમતા વધારવા માટે પહેલાં તે તે ઇન્દ્રિયના વિષયને આધારે વિશ્લેષણ કે વર્ગીકરણ કરવું ઉપર જરૂરી બતાવ્યું છે. તે ૫ ઇન્દ્રિયોના ૨૩ વિષયો જૈનદર્શનમાં બતાવવામાં આવ્યા છે :— શ્રોત્રેન્દ્રિયના ૩ વિષય : જીવ શબ્દ, અજીવ શબ્દ અને મિશ્ર શબ્દ. (૨) ચક્ષુ ઇન્દ્રિયના ૫ વિષય : કાળું, લીલું, રાતું, પીળું અને ઘોળું, (૩) રસનેન્દ્રિયના ૫ વિષય : તીખું, કડવું, કસાયલું, ખાટું અને ગળ્યું. (૪) ઘ્રાણેન્દ્રિયના બે વિષય : સુરભિગંધ અને દુરભિગંધ. (૫) સ્પર્શેન્દ્રિયના ૮ વિષય :—હળવું, ભારે, ઠંડું, ગરમ, ઘુણું, ચીકણું, ખરબચડું (કઠોર) અને કોમળ. આમ વિષયોનું વિશ્લેષણ કરવાથી પાંચે ઇન્દ્રિયોની કાર્યપદ્ધતિ વધશે.

આમ કાર્યક્ષમ અને ગ્રહણપદ્ધતિ બનેલી ઇન્દ્રિયો જ અવગ્રહ સારી પેઠે કરી શકે અને સ્મૃતિ વિકાસના માર્ગમાં બહુ મહત્ત્વનાર થઈ શકે છે.

સ્મૃતિ વિકાસનાં સાધનો ૨

મન-બુદ્ધિ અને ચિત્ત

સ્મૃતિ વિકાસના સાધનોમાં ઈન્દ્રિય અને વિચારણા કરવામાં આવી છે. કોઈ પણ વસ્તુને સ્મૃતિમાં ચડાવું કરવાનું પ્રથમ સાધન ઈન્દ્રિય છે. પણ તેના અંતરંગ સાધનો મન, બુદ્ધિ અને ચિત્ત છે. શરીર અને ઈન્દ્રિયો આત્માના બાહ્ય કરણ છે. ત્યારે મન, બુદ્ધિ અને ચિત્ત તેના સ્વભાવિક આશ્રયસ્થાન છે. એટલે એમને અંતઃકરણ પણ કહી શકાય. ઈન્દ્રિય, એ સ્મૃતિની પહેલી બુદ્ધિ આશ્રયસ્થાન માટેનું સાધન છે, પણ ત્યાર બાદની ઈદ્ધા, અવાચ અને ધારણા માટેના સાધનો મન, બુદ્ધિ અને ચિત્ત છે. તેમજ સ્મૃતિ સાધનો શી નબધ છે તે અંગે તાત્ત્વિક રીતે વિચારણા કરીએ.

સામ્પ્રદર્શનમાં વર્ણવેલ ૨૪ તત્ત્વો માં ૨૫મું ઈશ્વર તત્ત્વ ભેળવીને, યોગદર્શને ૨૫ તત્ત્વોનું વર્ણન કર્યું છે. તે ૨૫ તત્ત્વો આ પ્રમાણે છે :- ૫ મહાભૂત, ૫ યાનેન્દ્રિય, ૫ કર્મેન્દ્રિય, ૫ તત્ત્વાત્મા, (ક્રમ ૨૦) (૨૧) અવકાશ, (૨૨) અદ્યત્ત બુદ્ધિ, (૨૩) પ્રાણિ, (૨૪) પુરુષ અને (૨૫) ઈશ્વર તત્ત્વ.

યોગ દર્શન ઈશ્વર તત્ત્વને વિશેષ જાણે છે, આ તત્ત્વોને ગીતામાં કઈક વિસ્તારથી ૩૧ તત્ત્વો રૂપે ક્યા છે :-

‘મહાભૂતાન્ય હકાગે બુદ્ધિર વ્યવત મેવલ !’

ઈન્દ્રિયાણિ દૃઢકચ ઇન્દ્રિયોઽપિ યોચતા :’

ઈન્દ્રિય-દ્રેષ્ય-સ્પર્શ દુલ્ભ લઘાત શ્વેતજા પૂર્વિતઃ ।

સ્તત્ત્વેવં સમાસેવ સવિદ્યાર મુદાહૃતમ્ ॥’

—ગીતા અ. ૧૩. શ્લોક ૫-૬

એવું કે ૫ મહાભૂત, (૧) અપરિણામ, (૨) બુદ્ધિ (૩) અન્યથા, (૪-૧૪) ૫ ધર્મોન્દ્રિય, (૧૫-૧૯) ૫ કર્મોન્દ્રિય, (૨૦) મન, (૨૧-૨૫) ૫ અર્થોન્દ્રિય વિષય, (૨૬) ઇન્દ્રિય (૨૭) દેહ, (૨૮) સુખ (૨૯) સંપત્તિ, (૩૦) ચેતન, (૩૧) મૃતિ. એમ ૩૧ તત્ત્વ સવિધાર ક્ષેત્ર શરીરનાં છે. આ ૩૧ તત્ત્વોથી માનવદેહ બનેલો છે. કેટલાક આની સાથે ૪૨મું ચેતના તત્ત્વ બેનેડીન તેને ૩૨ કરે છે.

આ તત્ત્વો બતાવવાનો આશય એ છે કે માનવ જીવનની સાથે આ બધાનો સંબંધ છે. ગીતામાં એમ પણ કહેવામાં આવ્યું છે કે શરીરથી ઇન્દ્રિયો પર છે, તેથી પર મન છે, મનથી પર બુદ્ધિ છે અને બુદ્ધિથી પર આત્મા છે. મતઝગ કે આ બધાં સાધનોનો કરણ-ઉપકરણોનો આત્માની સાથે સંબંધ છે.

આ તત્ત્વોને ટુંકમાં જૈનદર્શને સાત તત્ત્વો રૂપે રજુ કર્યા છે. (૧-૫) ૫ ઇન્દ્રિય (૬) મન અને (૭) આત્મા. સ્મૃતિને મનના ગુણ તરીકે કહી છે. પણ, મનનો બુદ્ધિની સાથેનો સંબંધ બતાવવા માટે બે પ્રકારનાં મન બતાવ્યાં છે. (૧) દ્રવ્ય મન (૨) ભાવ મન. ભાવમન, ચેતન સાથે સીધો સંબંધ ધરાવે છે. અને દ્રવ્યમન બાહ્ય શરીર સાથે મુખ્ય સંબંધ ધરાવે છે. ઇન્દ્રિયોનું મૂળ ચેતન છે. ઘણીવાર બાહ્ય ઇન્દ્રિયોથી વિષય ગ્રહણ થતો નથી. જેમકે કેટલાક લોકો કાનથી નથી સાંભળતા, આંખથી નથી જોઈ શકતા છતાં એક એવું તત્ત્વ છે જેના વડે તેઓ વિષયને ગ્રહણ કરી શકે છે. તેને જૈનદર્શનમાં ભાવમન કહેવામાં આવે છે.

કુમારી હેલન કેલર માટે કહેવાય છે કે તે બોલનારનાં હોઠ ઉપર આંગળી મૂકીને તેનો કહેવાનો ભાવ સમજી જાય છે. પં. સુખલાલજી પ્રજ્ઞાચક્ષુ છે. તેમને દર્શન શાસ્ત્રનું અગાધ જ્ઞાન છે. તેમની સ્મૃતિનો સારો વિકાસ થયો છે તેવું કારણ તેમની અન્ય ઇન્દ્રિયો અને ભાવમનનો વિકાસ થયેલો છે. જૈનદર્શન કહે છે કે મતિ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમ કે ક્ષય દ્વારા એટલું ગ્રહણ કરી શકાય છે. સ્મૃતિ પણ

તેથી મનરો અનાદ પ્રગટ થયો. આ સદ્ગુણા મનની શક્તિને યોગ આપશે.

મનનાં તરંગો અનાયનાં વિવેકમુદ્રામયિણાં કલ્પે છે :—

મોહન-વિકલ્પામહ મન :

—જે સદ્ગુણ અને વિકલ્પ કરે છે તે મન છે. સંકલ્પથી તેની શક્તિ વધે છે ત્યારે વિકલ્પોથી તે ખોટા તરંગોમાં ડૂબી જાય છે. તે તેની શક્તિના દારૂ કરે છે. આ માટે ખોટા વિચારો ન થવા જોઈએ અને કદી પણ તકામાં ન બેસી રહેવું જોઈએ. અંગ્રેજમાં કહ્યું છે :—

Empty mind is devil's work shop.

—ખાલી મન શયતાનનું કારખાનું છે. ખોટા વિચારો કે વિકલ્પોમાં મનને લગાડવાથી તે એક વિપદમાં એકાગ્ર રહી શકતું નથી. એકાગ્રતા વગર ગ્રહણ કરેલી વાત કોઈ દિવસ મગજમાં સારી પેડે સ્થિર થઈ શકે નહીં. આવી વ્યક્તિ એક વસ્તુ ઉપર કદિ કમબલ વિચારી શકે નહીં.

એક પાશ્ચાત્ય લેખકે પોતાની જિંદગીમાં ૪૦૦ નિબંધો લખ્યા હતા. પણ, તે બધા અપૂર્ણ હતા. એનું કારણ તેનું મન એકાગ્ર ન હતું. તેથી બુદ્ધિ સ્થિર ન હતી. તેણે પોતાનાં સ્મૃતિ-વિકાસનાં આ અંતરંગ સાધનનો દુરુપયોગ કરેલો.

એટલે મન જોડવું સ્પષ્ટ હશે તેટલી જ અવગ્રહરૂપે ગ્રહણ કરેલ વાત છઠ્ઠારૂપે સ્પષ્ટરીતે કાયમ થતાં તેની સ્મૃતિ સુસ્પષ્ટ થશે.

બુદ્ધિ અને તેની કાર્યક્ષમતા

સ્મૃતિની ત્રીજી ભૂમિકા માટે ‘અવાય’ છે, તેના માટેનું સાધન બુદ્ધિ છે. મન પછી તે તીવ્ર અને ઉદ્દૃષ્ટ સાધન છે. મન તો કેવળ મનન જ કરે છે કે આ શું છે? પણ બુદ્ધિ સાચા-ખોટાંનું નિર્ણય કરે છે. અગાઉ જણાવ્યું તેમ ધણીવાર બુદ્ધિનો દુરુપયોગ કરવામાં આવે છે. તે માટે તેને લાંચ આપીને ખોટા નિર્ણયો કરવામાં આવે

સોકોએ કહ્યું : “ તમને દુનિયાની ખબર નથી ! ”

અભયકુમારે કહ્યું : મને ખબર છે. કોનો તો સાબિત કરી જતાયું ! ”

અમા કચ્છલ થયા. તેમણે ચોડા દિવસ જતા દીધા. પછી એકવાર રાત્રી શ્રેણિક સાથે ચોજના ઘડી તેમને માંદ જાહેર કર્યા પછી તેઓ દીવાન પાસે ગયા. તેમણે કહ્યું : “ મહારાજને અમુક જાતનું શુભકં થયું છે, ને માટે માંસની જરૂર છે. ”

દીવાન કહે ! “ એમાં શું ? એ તો ઘણું સસ્તું છે ! મંગાવી દઈએ ! ”

અભયકુમારે કહ્યું : એ માટે માણસનું માંસ જોઈએ. તમે તો મહારાજના બહુ જ વહાલા છો. તેમના માટે જરૂર પડે તો પ્રાણ પણ આપી શકો છો. તમે શરીરના ગમે તે ભાગમાંથી થોડુંક માંસ આપો તો જે ચાલશે. ”

દીવાન તો સાંભળીને અદ્ધર થઈ ગયા. તેમણે કહ્યું : અભય-કુમારજી ! માફ કરજો ! કોઈ ગરીબને પકડી લો. તે ચૈસાની લાલચે પોતાનું માંસ કાપી આપશે. તેના ચૈસા હું આપું ! ”

એમ કહીને દીવાનજી થેલી આપીને અંદર ચાલ્યા ગયા. અભયકુમાર ટ્રાટવાળ, શેઠ, સેનાપતિ, ગાથાપતિ સર્વે પાસે ગયા. બધાએ સોનામહોરો પણ માંસ આપવા કોઈ તૈયાર ન થયું. અંતે તેઓ “ માંસ સસ્તું છે આપી એમ કહેનારા ” પાસે ગયા. તેમણે પણ સોના મહોર આપી બીજા પાસેથી લેવાનું જણાવ્યું.

અભયકુમાર બીજા દિવસે બધી સોનામહોરોનો ઢગલો. લઈને દર-બારમાં ગયો. તેણે તેનો ઢગલો કરતાં કહ્યું : “ મહારાજ ! આટલું ધન આપતાં પોતાનું માંસ મળતું નથી. માંસ સસ્તું છે, પણ બીજાનું પોતાનું નહીં. ”

આમ ઔપપાત્રિકી જુદીથી અભયકુમારે ને જનાવી આપ્યું.
તેમ અક્ષરની સજામાં બીરબલ હાજરજવાળી માટે સુધસિદ્ધ હતો.

વૈનયિકી બુદ્ધિ : આ જુદિ વિનયથી વધે છે. વિનયમાં
અપંજન્ય હોય છે તેથી જુદિ તીવ્ર બને છે. સ્મૃતિ તાજી થાય છે.

એકલગ્ય બીજ હતો. તે કોણાચાર્ય પાસે ધનુર્વિદ્યા શીખવા આવ્યો.
પશુ ભીષ જાનિતો દોષ ગુરુએ તેને શિષ્ય ન બનાવ્યો અને વિદ્યા
શીખવવાની ના પાડી. એકલગ્યના મનમાં ગુરુનો વિનય ઉત્કટ હતો.
તેણે ગુરુની પ્રતિમા સ્થાપી અને ખતથી અભ્યાસ કરીને ધનુર્વિદ્યામાં
પારંગત બેળતી. ગુરુદક્ષિણામાં ગુરુએ જમણા હાથનો અંગૂઠો માગ્યો.
તો અચકાયા વગર તેણે તે આપ્યો અને કાળા હાથે જણ મગાવી દીધું.
આ વૈનયિકી જુદિનું ફળ છે.

રામકૃષ્ણ પરમહંસનો એક ઈસાઘર ઝૂદસ્થ શિષ્ય હતો. તેનો
દીકરો જડ અને નકામો હતો. શ્રી રામકૃષ્ણે તેને પાતાની પાસે રાખ્યો
અને અ-આ શીખવવા માંડ્યું. પશુ, ૭ મહીનાની માથાકુટ બાદ પશુ
તે અ-આ લખનાં ન શીખી શક્યો. તે દરરોજ બદાથી ગુરુ માટે ફૂલ
લાવતો. કહેવાય છે કે રામકૃષ્ણજીના સ્વર્ગવાસ પછી તે છોકરો ઉપનિષદ
જેવા પ્રયો ઉપર પ્રવચન કરવા લાગ્યો અને ઉપદેશ દેવા લાગ્યો. આ
તેમના આશીર્વાદ અને વૈનયિકી જુદિનું ફળ હતું.

કાર્મિકી બુદ્ધિ : કર્મથી ખીલનારી જુદિનું નામ કાર્મિકી છે.
મુયારનો દીકરો મુયારકામ તરલ શીખી શકે, તેમ જુદ જુદ કર્મવાળાં
માણુમેનાં સત્તાનોને તે તે કામની જુદિ સહેજે આવે તે કાર્મિકી
જુદિ છે.

પારિણામિકી : કાર્યકારણબાવથી કે પ્રપેત્ર વડે જેતુ પરિણામ
આવે તે જોઈને જે જુદિ ખીણે તેને પારિણામિકી જુદિ કહેવામાં
આવે છે. એક સજ્જાથી સાધક જેમકે આંધીજી જેવા સત્તા પ્રયોગે

પાછળ ક્યવન ખપાવી દે અને તેમને જે બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય તે આવી બુદ્ધિ હોય છે. એવી જ રીતે વૈજ્ઞાનિકોને પ્રયોગો કરે આવી બુદ્ધિ મળે છે. આ બુદ્ધિ પુરતકા કે શાસ્ત્રોમાંથી મળતી નથી પણ પ્રયોગો કરે અનુભવો દ્વારા મળે છે. સત્ય, અતિશયના પ્રયોગો કરતાં માંધીકતો અનુભવ વધ્યો હતો તેથી તેઓ આખા દિવસે એ રસ્તે વાળી શક્યા હતા.

ઉપર આર્ય પ્રકારની બુદ્ધિનો સદુપયોગ કરતાં તેની કાર્યક્ષમતા વધે છે પાર્શ્વ દુરુપયોગ કરવાથી ઘટે છે. ગીતામાં સદુપયોગ કરનારી બુદ્ધિને અવસાયાત્મિકા બુદ્ધિ કહી છે :—

“વ્યવસાયાત્મિકા બુદ્ધિ રેકેદ કુચ્ચન્દન ।”

સર્વ હિતકારી સત્ય માર્ગે ઉપયોગ કરવાથી પણ બુદ્ધિ કાર્યક્ષમ અને છે અને ઝડપથી તે શુદ્ધ નિર્ણય લઈ શકે છે. બુદ્ધિ શુદ્ધ અને નિર્મળ ત્યારે થાય છે જ્યારે લોભ, મોહ, માયા, ક્રોધ, ક્ષણની આસક્તિ વગેરે દોષોથી તે ઘેરાયેલી ન હોય. શુદ્ધ અને પવિત્ર બુદ્ધિ થતાં માણસ સ્થિતપ્રજ્ઞ અને છે. આવી બુદ્ધિ તારક અને છે.

જ્યારે બુદ્ધિનો દુરુપયોગ થાય છે કે કરવઃ દેવામાં આવે છે ત્યારે તે બુદ્ધિમારક અને છે. આજે વિશ્વના રાજકારણના પુરોગામી તેમ જ વૈજ્ઞાનિકોની બુદ્ધિ ખૂબજ પ્રખર છે, પણ તેના ઉપર અંકુશ ન હોવાથી કે ખોટા સ્થાપિત હિતોવાળાના અંકુશ તળે હોવાથી, તે સ્વચ્છંદ બુદ્ધિ ઉઠે રસ્તે સંહારને માર્ગે વપરાય છે. તેમજ તે સ્વ-પર-મારક અને છે.

આઈસ્ટાઈનની બુદ્ધિ કેટલી પ્રખર હતી ? પરમાણુસ્ફોટની દિશા તેણે શોધી પણ અમેરિકાના હાથે તે શોધ વેચાઈ જવાથી આઈસ્ટાઈન પોતાની બુદ્ધિનો સદુપયોગ ન કરી શક્યો અને અંતે તેને પ્રશ્નાતાપ થયો. જ્યારે અમેરિકાને પોતાના રાજકારણ તેમજ વિશ્વશુદ્ધ બંધ કરાવવા માટે હિરોશીમા અને નાગાસાકી ઉપર તે બોમ્બ ફેંકી ફરતા આચરવી પડી.

મારક બુદ્ધિ પોતાને થતાં સ્મૃતિ વિકાસમાં ધ્રાતક અને છે.

નરકમાં, નારકોમાં મનિ, શ્રુત અને અવધિ તથા યાન બધે ઉપદેશો હોય. ને હોય છે તેથી નેમની સ્મરિ ખુબજ તીવ્ર હોય છે, પણ તે તિવ્ર સ્મરણ શક્તિ તેમને પૂર્વનાં વેરોનું સ્મરણ કરાવી પરસ્પરમાં ખાત્રવા લડવા માટે વપરાતી હોય છે.

પણ, નેના બદલે જુદી વડે થતી તીવ્ર સ્મરિ જો સ્વ-પર કદયાજીના કાર્યમાં ઉપયોગમાં આવે તો વિશ્વમા અનાવાને શુભ શાંતિ થાય !

જુદિની કાર્યક્ષમતા વધારવા માટે નીચેના આઠ મુદ્દોને પણ વધારવા જરૂરી છે.

કુધુપા, ધર્મનું વૈશ્વ પ્રદાન, ધારમ તથા,

કદાપોરો ડરેવિશ્વન તત્ત્વજ્ઞાન થ ધીગુણા

(૧) સાંભળવાની ઈચ્છા, (૨) સાંભળનું (૩) વિષયને પ્રદણ કરવો, (૪) વિષય ન જુઝાય તે રીતે મનમાં સ્થિર ધારણ કરવો, (૫) જાણેલા વિષયના આધારે બીજા વિષયોને વ્યાપ્તિ દ્વારા મુક્તિથી ચિંતવવા (૬) શાસ્ત્રી ઉક્તિ અને મુક્તિ વડે વિરુદ્ધ વિષયને કદાવવો, (૭) કદાપોદ દ્વારા સંસાર વિષયનું અને અજ્ઞાનવસાય દુર કરીને અર્થને પ્રદણ કરવો, નેમજ (૮) કદાપોદ દ્વારા નિર્ણય અર્થજ્ઞાન વિશે નિશ્ચય થવો. આ આઠ મુદ્દો જુદિના છે તેને કદાવવાથી જુદિ તીવ્ર અને શક્તિશાળી બનેશે.

ચિત્ત અને તેની કાર્યક્ષમતા

તીવ્ર જુદિ હોવાથી સ્મરિની ત્રીજી જુઝિકાએ પહેલ્યા ખાદ મોથી જુઝિકા આવે છે ધારણ. નેના મારેનું માધન ચિત્ત છે. જુદિને મનજ સાથે સંબંધ હોય છે ત્યારે ચિત્તને મનજ હૃદય માધે હોય છે. કેસાક મોઠા ચિત્તને હૃદય પણ કહે છે. જુદિ જ્યારે વધે છે અને હૃદય પાછળ રહી જાય છે ત્યારે તર્ક વધે છે અને શ્રદ્ધા ધટે છે. માનુષ એકલા તર્કના કારણે ઉગ્રતા રતો વહેલો ચટી જાય છે. આ અનમનુષ્યને દુર કરવા માટે જુદિ અને હૃદયની સમગ્રતા જાગવવી જોઈએ. અનિવરણના કારણે વહેમ, અધિવિશ્વાસ કે પાશરનામાં ન પડવું, અનિવર

દને વિચારવાનું એ છે કે મન એટલું બધું ગંભીર છે કે પાનને પકડતો મહેલો છે; પણ મનને પકડતું મુશ્કેલ છે. તેને એકાગ્ર કરી શકાય ખરું? મન પ્રતિશબ્દ કોઈ ને કોઈ વિચારમાં દોડતું મેલો છે. આ મનના મેલને એક જ વિચારધારા કે ભાવધારામાં વાળવાની જરૂર છે. તે એકાગ્રતાની પ્રથમ જાગૃતિ છે. ત્યારબાદ તે વિચારધારામાંથી જે વિચાર જોઈતો મેલ તે તરફ એકાગ્ર ચર્ચાશકાય. આવી એકાગ્રતા સ્મરણશક્તિમાં મદદરૂપ થઈ શકે છે.

પાતંજલ યોગદર્શનમાં મનના વિશેષ માટે અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય એ ઉપાયો બતાવ્યા છે. તે ઉપરાંત મનની એકાગ્રતા માટે, યમ, નિયમ, આશન, પ્રાણુયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ એમ આઠ અંગો બતાવ્યા છે. ગીતામાં કહ્યું છે.

અનન્ય ચેતાઃ સતતં યોમાં સ્મરતિ નિત્યશઃ

એવો માર્ગ લઈએ કે જેથી ચિત્ત એકાગ્ર થઈ શકે અને આત્મસ્મૃતિ કે પ્રભુસ્મૃતિ ટકી શકે. પણ, એ માર્ગ બહુ કઠણ અને કષ્ટસાધ્ય છે. એટલે અન્ય સરળ માર્ગો અભ્યાસ માટે નીચે મુજબના છે તે અપનાવવા જોઈએ.

(૧) ત્રાટક : કોઈ પણ રુચિકર અથવા પ્રિય વસ્તુ સામે બંને આંખો હલાવ્યાં વગર, સ્થિર કરવી તે ત્રાટક છે. એ માટે ધીમે ધીમે ટેવ પાડવી જોઈએ. પહેલાં તો તમારું મન તેમાં એકાગ્ર થશે નહીં. આંમતેમ ભાગશે પણ અભ્યાસ થઈ જતાં તે સાધ્ય થશે. ત્રાટક માટે પહેલાં લીલા રંગના છોડ સામે ત્રાટક શરૂ કરવાથી વધારે લાભદાયી થશે.

(૨) પંજથી પીડેલાં નયન (પામિંગ) : બંને આંખોને બંધ કરવી. તેને બંને હાથોનાં પંજ (પામ) થી ઢાંકી દેવી અને મનને કોઈ પણ જગ્યામાં એકાગ્ર કરવું. એ પામિંગ કહેવાય છે. આંખો બંધ કરીને પણ કોઈ એક વસ્તુની મનમાં ધારણા કરવી અને તેમાં જ મનને એકાગ્ર કરવું તે પણ એક રીત છે.

(૩) અંગુલી પર્વગણના - ખુરલી હવામાં, ચાત વાતાવરણમાં બેસીને દષ્ટિને દરેક આંગળીના વેદા ઉપર ફેરવે, કોઈ બીજા સકેટ વગર માત્રા લીધા વગર ૧૦૦૮ સુધીની ગણતરી વેદા વડે આંખો ત્યાં ફેરવીને કરવાનો અભ્યાસ કરે. અથવા કેઈ છપ આંગળીના વેદા વડે કરે અને તેને ૧૦૮ સુધી વધારે, સરખાતમા મુરકેલી જણાશે-કંટાળો આવશે; પણ અને અભ્યાસથી એકાગ્રતા વધતા પ્રસન્નતા વધશે.

(૪) પૃષ્ઠ શબ્દ ગણના : ચોપડીનું કેઈ એક પાનું જીધાડે અને તેની દરેક લોટીના અક્ષરોને ગણીને નોટ કરે. પાનાની બધી લોટીના અક્ષરો ગણી તેનો સરવાળો કરે. ફરી બીજવાર, ત્રીજવાર એમ કરે. વખતની ગણતરીમાં કેટલો ફરક છે ને તપાસે ! બે ફરક આવશે હોય નો જાણવું કે અભ્યાસ અપૂરે છે. તેને પૂરે કરવાની જરૂર છે. એનાથી એકાગ્રતા વધશે.

(૫) સંકેત શબ્દ સંયોજન : એક પાના ઉપર ચાર કોડા બનાવે. તે દરેકમા એક એક અક્ષરનો સંકેત (Symbol) બનાવીને મૂકે. અક્ષરો સામે ન રાખે પણ તે સંકેતોના આધારે અને તેટલી ઝડપથી ઉચ્ચારણુ કરે. આમ બેવાર ત્રણવાર કરે. પહેલી બીજી અને ત્રીજી વખતના ઉચ્ચારણુમાં મન્ય અને શુદ્ધિનો ફેરફાર ફરક છે તે નોંધી તેમાં એકાગ્રતા આવે તેવો પ્રયત્ન કરે.

(૬) બીટલા નયને રમૂતિ પદ : આંખો બંધ કરીને પોતાના જીવનમાં બનેલા જનકાળના બનાવોને યાદ કરે. એક પછી એક યાદ કરતાં જાણીને કે ધણી બુધાર્થ મહેલા જેવા બનાવો કે સુદમ વાનો પણ રમૂતિપદ ઉપર ઉપજી આવ્યાં છે. આ અભ્યાસ વડે જનકાળના બનાવોની સંકલના કરવામાં રમૂતિ-પાવરંથી ધર્મ સારી.

(૭) કમળ શબ્દ સંયોજન : એક કોડ ઉપર કમળનું ચિત્ર દોરીને તેની દરેક પાંખડી ઉપર વર્ણમાળાનો એક એક વ્યંજન અક્ષર

વળા. ખાલી ગરમ મિચર કરી દરેક વ્યક્તિને ઉપર એક એક એક સમયે
કરવાનું કરે. જેને શરૂઆતનો ગાળો તેમ જ વ્યક્તિને રોમ. કા. ન. પ.
વ્યક્તિની શરૂઆત કરે તે કમળ, કપિ, કપિ, કપોત, કપિ, કપિ,
કપાશ, કપા ગરે. એમ બ-મ-વર્ગ દરેક વ્યક્તિની શરૂઆત કરી
શરૂઆતનો ગાળો કરવા. રાત્રીનાં અભ્યાસથી જે દુષ્ટ પદોમાં આમ-તેમ
કરતી હતી. ગંગા હતી તે પીપા પામ મિચર ચતી નજારો; દુષ્ટ સ્થિતિ
ચવાથી મન સ્થિર થશે અને તેની સાથે કદપનાશકિત પણ વધશે.

(૮) વ્યસન વડે એકાગ્રતા કોઈ નિષેધ : આ રીતે
એકાગ્રતાના અનેક સાધનો છે. તેના વડે મનને વિષ
ઉપર ગતિશીલ રાખી શકાય છે. નેટલા લોકોએ પ્રયત્ન વડે
સમૃતિનો વિકાસ કર્યો છે તેનું મૂળ આ છે. ઘણી વ્યક્તિઓ વ્યસનોથી
મનને એકાગ્ર કરે છે. જેમકે ઘણા બીડી-સિગરેટ પીને મનને એકાગ્ર
કરે છે. ઘણાં જોગી-બાવાઓ ગાંઝે, ભાંગ, ચરસ, ચીલમ, ચરીણ
વગેરે પીને મનને એકાગ્ર કરે છે. વ્યસનો કરતાં એકાગ્રતા માટે સાત્ત્વિક
ઉપાયો સારા. વ્યસનો નાનાં હોય કે મોટાં પણ અશુદ્ધ સાધનો છે.
તેમનાથી શુદ્ધ સાધ્ય પામી શકાતું નથી; એટલું જ નહીં કુટેવોની
પરેશાની પણ વધતી જાય છે.

(૯) ચમ-નિયમ વડે એકાગ્રતા : ભારતના મહાન દાર્શનિક
વાચસ્પતિમિત્ર લગ્ન કરીને આવ્ય. તે દિવસથી બ્રહ્મસૂત્ર ઉપર ટીકા
લખવા લાગ્યા. પોતાના આ કાર્યમાં એટલા બધા એકાગ્ર થઈ ગયા કે
તેમનાં પત્ની સાંજે દીવો પેટાવા આવતાં પોતાને ભોળન પીરસતાં તોય
તેમનું ધ્યાન તે બાજુ જતું નહોતું. બાર-બાર વરસના વહાણું વહી ગયાં.
એક દિવસ દીવો જાલવાઈ ગયો હતો તે ફરીથી પેટાવવા જ્યારે તેમનાં
પત્ની આવ્યાં ત્યારે તેમનું ધ્યાન તેના ચેહરા તરફ ગયું. અને કહ્યું તમે
કાણુ....! ‘હું તમારી પત્ની છું.’ ‘તે આટલા વરસ થયા તોય
તમે કોઈ દિવસ વાત ન કરી!’ ‘હું જાણીતી હતી કે તેમ કેટલું

‘દેવપુત્ર’ કાઈ કરી રવા છે !” વાચસ્પતિમિત્રે એને ધનવાદ આપ્યા મને કહ્યું—અને બે વિષયવાસનાના પડી ગયા હોત તો આટલો સુદર નય મારાથી ન લખી શકાત. તમારા સહયોગને લીધે જ હું આ મથ હો કરી શક્યો છું. અને હવે તમારા નામ ઉપરથી જ એ દીકાનું નામ ‘આમતી’ રાખુ છું.”

આ દની રમૂતિને જાગૃત અને તીવ્ર રાખવા માટે એકામતાની પાલના, એની એકામતા ધર્મનિયમથી જ થઈ શકે છે.

પણ, જન એકામ ત્યારે જ થઈ શકે જ્યારે તેનો દુષ્પર્યાય ન ધોનો હોય. અસ્વસ્થ વિચારોમા, અજાણસમા કે પ્રમાદમા મનને પગથી ઈએ તો એકામતા ન આવે. મનને ગમે ત્યાં રખાવું ન શકવું જોઈએ. તોજ તે એકામ બને અને એકામ થતા રમણી શક્તિ વધે.

હરપના શક્તિનો વિકાસ :

વર્તમાન યુગમા મોખીને માદ રાખવાની પદ્ધતિ કરતા હરપના મિત્રો વડે માદ રાખવાની પદ્ધતિ શિદ્ધાંતમા આવું છે તેથી માદ રાખવાનું મહેલું થઈ પડે છે. આજના યુગમા માનવજાત વૈજનિક સાધનોથી અને ગતિવાન વાહન વડેવારોથી બહુ નજીક આવી ગયું છે. તેના એકમેકના પ્રશ્નો સાથે જોડાયેલા હોય છે. માનવની હરપનાશક્તિ બચપણથી જ બઢું ખીલે છે. આખે જોયેલું જેમ માદ રાખવામાં સરળ થાય છે તેમ હરપના થી માદ શખી શકાય. પણ તેનો સંબંધ જોવામા આવે તો તે તરત માદ રહી જાય છે.

એટલે રમૂતિવિકાસ માટે હરપનાશક્તિ વધારવાની જરૂર છે. હરપનાનો એકામતા સાથે સંબંધ છે ખરો, પણ હરપનાશક્તિ વધારવાનો વિષય એકામતા પડીનો છે. એકામતા થાય પણ હરપના ના થાયે કે ન વધે તો રમૂતિ ચિરસ્થાયી અને વિકસિત ન થાય. હરપના એવી પાંખ છે કે જેના વડે રમૂતિ-વિકાસ સુધી પહોંચી શકાય છે.

કલ્પનાનો અર્થ છે મન વડે જોતું. કોઈપણ વસ્તુ કે વિષય અંગે મગ્નતામાં નેને લગતું ચિત્ત ઉપસાવતું તેનું નામ કલ્પના છે. માણસને બધા પ્રાણીઓ કરતાં ઉત્કૃષ્ટ કલ્પનાશક્તિ મળેલી છે. કલ્પના વડે જ તે ચંદ્રોદ્ધ, રોકેટ, અવકાશયાત્રા વગેરે સુધી પહોંચી શક્યો છે. જળ, સ્થળ, નજ બધાને તેણે પોતાની કલ્પનાશક્તિ વડે કાબૂમાં કરી લીધાં છે. અંધકારયુગનો માનવ કલ્પનાશક્તિના વિમાનમાં બેસીને જ આજે પ્રકાશ-યુગ સુધી પહોંચી શક્યો છે. કલ્પનાશક્તિનું મહત્ત્વ વ્યક્તિ અને સમષ્ટિ બંને માટે છે. તેથી દરેકે તેનો યથાશક્ય પ્રયત્નપૂર્વક વિકાસ સાધવો જોઈએ.

કોઈ વિષયને યાદ રાખવો છે તો તેની સાથે કોઈ રસિક કલ્પના કે ભાવચિત્રને જોડી દેવું જોઈએ. તેથી જો ધડીભર માટે મૂળ વિષય ભૂલાય જાય તો કલ્પનાના આધારે તે વિષયને પાછો પકડી શકાશે.

કોઈ વિષયને યાદ કરવા માટે તેમાં રસ જાગવો જોઈએ; જે શ્રદ્ધાથી જાગે છે. આ રસ જગાડવા માટે કલ્પનાચિત્રનો સહારો લેવો સારો છે. કલ્પનામાં આંખ, કાન અને મન ત્રણે વસ્તુ સુખ્યત્ત્વે કામ કરે છે. આંખ વિષયને જોઈને ઊર્મિનો પડઘો પાડે છે, કાન તેને સાંભળીને મનમાં કલ્પનાના ઘોડા દોડાવે છે. જોયેલું યાદ રહે તેમ સાંભળેલું પણ યાદ રહી જાય છે; કેવળ તેની સાથે તે વસ્તુની આકૃતિ મનમાં સ્પષ્ટ થવી જોઈએ. જંગલનું ધ્યાન ધરતાં તેનું આખું ચિત્ર મનમાં દોરાર્ધ જવું જોઈએ. દા. ત. તેમાં વહેતી નદી, લીલાંછમ ઝાડો, પહાડો, ઉછળતાં વાંદરા, કલરવ કરતાં પંખી, ચીસો પાડતા હાથી, ગરજતા સિંહ વગેરે.

હવે પ્રશ્ન એ છે કે જે વસ્તુની કોઈ આકૃતિ નક્કી નથી, તેની સાથે કલ્પનાચિત્ર કે કલ્પનાને શી રીતે જોડાય? તે માટે કલ્પનાને બે ભાગમાં વહેંચવી પડશે. :— (૧) ભાવાત્મક કલ્પના, (૨) રૂપાત્મક કલ્પના. ભાવાત્મક કલ્પનાને પ્રતીકકલ્પના કે પ્રતિનિધિકલ્પના પણ કહી

ચક્રાધ. રૂપાત્મક કલ્પનામાં તે વસ્તુનું વાસ્તવિક ચિત્ર મગજમાં અકિત થઈ જવું જોઈએ. જેમ આંખાને યાદ રાખવા માટે તેની સાથે તેના રંગ, રૂપ, શ્રુતિ, સ્વાદ તેમજ સ્વાનુભવનું સંયોજન કરીને આંખાના અંતઃકે રૂપોને સ્થિર કરી લેવા જોઈએ. તે ફરી-ફરી-આંખો-આંખો ગોખવા કરતા વધારે સરળતાથી, ઝડપથી સ્થિર થઈ શકશે.

બાવાત્મક કલ્પનામાં આ વસ્તુ હોતી નથી. તે કલ્પના જરા અધરી પશુ છે. વસ્તુ-ચિત્ર કરતાં બાવને યાદ રાખવાનું કાર્ય કઠણ છે. એટલે બાવને યાદ રાખવા માટે તેના પ્રતિનિધિને કે પ્રતીકને યાદ કરી કલ્પના કરવી જોઈએ. ઘ. ત. અદિસા=અમવાન મહાવીર, કશ્ચા=અમવાન જુદ, મત્યુદરિચન્દ્ર, સત્યામદ=ગાંધીજી, જુદિ=અભયકુમાર, ઝદિ=શાંતિભદ્ર વગેરે. એવી જ રીતે વસ્તુના સ્વાદ માટે પશુ તેના પ્રતીકો યાદ કરી લેવાં જોઈએ. આર=નીમક, ખીટું=મધ, ખાટું=લીંબુ વગેરે.

આમ રૂપાત્મક અને બાવાત્મક બંને કલ્પનાચિત્રો વડે કલ્પનાચક્રિત વધારવાનો અભ્યાસ કરવા જોઈએ, જે રમ્ભિવિગ્રહભેદ અભ્યાસ ઉપાય છે. અવધાન માટે કલ્પનાચિત્ર બહુ જ ઉપયોગી નીવડે છે.

સાહચર્ય :

ધણીવાર રૂપાત્મક કે બાવાત્મક ચિત્ર મગજમાં ગોઠવી લેવા છતાં તેનો સાહચર્ય સંબંધ ન જોડાય, ત્યાં સુધી તે જનુ કે નામ યાદ રહેતાં નથી. દરેક રમ્ભિ, બીજી કોઈ રમ્ભિ સાથે જોડાયેલ છે. તેને બદલે લાવવા માટે સાહચર્યનો મિદ્ધાન ઉપયોગી થાય છે.

બે વિદ્યાર્થી શિક્ષક પાસે સાથે - સાથે જાય છે. એકનું નામ ઠી દનુમાન અને બીજાનું નામ છે જોળાનાથ. બન્નેનાં નામો વારંવાર પૂછવા છતાં શિક્ષકને યાદ રહેતાં નથી. દ્વેષે જો દનુમાન સાથે તેમની આડુનિનું યાદચિત્ર જોડી દેવાય અને જોળાનાથ સાથે શંકર નેમની જડા, જોળપશુ જોડી દેવાય તો બન્નેને જોડાંજ નેમનાં નામો

શિક્ષકને યાદ આવી જશે; ગાંધીજીને યાદ કરતાં તેમની પોતડી યાદ આવશે. સાથે જ નેઓ કેવી રીતે ઓગ્રતા તે પણ યાદ આવી જશે.

સાહચર્ય એક એવો આધાર છે કે જેને લીધે એક વસ્તુને જોતાં તેની સાથે વિચારેલ કે જોડાએલ ખીજી વસ્તુ યાદ આવી જાય છે. તે આંગેની વાર્તા પણ યાદ આવી જાય છે. રામ આખડીમાં નહોતા પણ ભરતજીને આખડી જોતાં રામ યાદ આવી જતા.

એક સાથે બધી વસ્તુઓ જોઈ શકાતી નથી. પણ એક વ્યક્તિને યાદ કરતાં, તેના માથે શું હતું, પગમાં શું હતું, એ બધું તેમજ તેના સગાસબધીઓ બધા યાદ આવી જાય છે. તે માટે સર્વપ્રથમ આંખો બંધ કરવી જોઈએ અને પછી યાદ કરવાની આદત કેળવવી જોઈએ. હવે ન્યારે કોઈ પહેલાં મળેલો માણસ મળશે તો પ્રથમ તેનો ચહેરો યાદ આવશે અને એમ થશે કે, “આને મેં ક્યાંક જોયલો છે.” પછી વિગતો યાદ આવશે અને ધીમે ધીમે તમે યાદ કરીને કહેશો : “અરે તમે... ! તમને મેં ફલાણા સ્થળે, ફલાણા વેશમાં જોયા હતા; ખરું ને ! તમે ફલાણાના મિત્ર થાઓ.” એમ કરતા કરતા તમે તેની ઘણી વાતો કહી જશો.

આ અભ્યાસ સરળ છે. પ્રણાલિ પણ સહેલી છે. સાહચર્યને સુદૃઢ બનાવવા માટે ‘ઓળખાણ’ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરી શકાય. કોઈ વિષય, વસ્તુ કે નામના પ્રથમ પરિચયમાં જ એક બારીક સર્વેક્ષણ વડે તેની લિન્નતાને પકડી લેવી જોઈએ. જે તેને ખીજી વસ્તુથી અલગ કરતી હોય. એ સરખી વસ્તુ એક સાથે જોતાં કેટલીક વાર તેમાં ભેદ પાડવો મુશ્કેલ થઈ જાય છે. તે વખતે તેને કદ પ્રમાણે ક્રમમાં રાખીને યાદ કરવાથી તેમનો ભેદ પાડી શકાશે. દા. ત. એ ચોપડીઓ એક-સરખી લાગે છે. પણ એકના પૂઠાંનું બામ્બિંગ ખરબચડું છે. બીજાનું સારું છે. આ ઓળખાણ એટલે કે પ્રત્યક્ષજ્ઞાન વડે એ ચોપડીઓને જુદી જુદી તારવી શકાશે.

સંકલન પદ્ધતિ :

સાબંધને એકબીજા સાથે જોડવા એને સંકલન કહેવામાં આવે છે. એક સાબંધને બીજા સાબંધ સાથે કદપનાના દોરાથી એવી રીતે જોડવા કે જેથી તે શ્રુતિની માળામાં સરળતાથી પડ્યો રહે.

પ્રયોગરૂપ ધારો કે આ દસ સાબંધો વાદ રાખવાના છે :—એડુલ, માળા, ફૂલ, રવર્ગ, ગાંધીજી, અમેરિકા, અન્યાય, પરમાત્મા, મુસલમાન અને બાઈબલ. તેને જોખવા જતા મગજ ઉપર વધારે બોજો પડશે, સમય પણ વધારે લાગશે પણ કદપનાને સનેજ કરીને એ બધાનું પગપર સંકલન કરીને વાદ કરશે. નો વાદ રહી જશે. જુઓ તેને આમ સંકલન કરો તો —

- ૧ એડુલ = એડુલના હાથમાં માળા છે.
- ૨ માળા = માળામાં ૧૦૮ ફૂલ છે.
- ૩ ફૂલ = ફૂલ નો રવર્ગમાં પણ દોલ છે.
- ૪ રવર્ગ = રવર્ગમાં ગાંધીજી મળ્યા.
- ૫ ગાંધીજી = ગાંધીજીનું નામ અમેરિકામાં પણ પ્રસિદ્ધ છે.
- ૬ અમેરિકા = અમેરિકામાં પણ અન્યાય થાય છે.
- ૭ અન્યાય = અન્યાયને પરમાત્મા સાખી શકતો નથી.
- ૮ પરમાત્મા = પરમાત્માને મુસલમાન પણ માને છે.
- ૯ મુસલમાન = મુસલમાન બાઈબલને માનતા નથી.
- ૧૦ બાઈબલ = બાઈબલ ખ્રિસ્તી લોકોનો ધર્મમથ છે.

આ રીતે અન્યાય કરવાથી બચાવવા સરળતા અને ઝડપથી વાદ રહી શકે અને તે જરૂરી જણશે પણ નહીં. આ પદ્ધતિ એક રીતે મંત્રિક પણ છે. આના નિરંતર અભ્યાસથી ૫૦૦ સાબંધો મુધી, બધે તે ગમે તેવા અસંબંધ દોલ નોંધે વાદ રહી શકે છે.

સંકેત શીઘ્રી :

બગીચાના બાવળ વાવોલાપ કે વાલિવવાદ કરતી વખતે મનમાં

ઝોટકું બધું યાદ રહી શકતું નથી. ને અગે મુદ્દાઓ કે નોંધ ટાંકવામાં આવે છે. તેને ઝોંધી રીતે પ્રશ્નોપ કે ઝેક સૂત્રમાં સાર રૂપે નોંધ કરવામાં આવે છે કે કે જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે તેના આધારે આખી વાત યાદ થઈ જાય છે.

સંક્ષેપીકરણ કે સૂત્ર-શૈલી ભારતમાં બહુ પ્રાચીનકાળથી ચાલુ છે. દર્શન શાસ્ત્રો, વ્યાકરણ, ધર્મગ્રંથો વગેરે માટે ઋષિઓએ સૂત્રશૈલી અપનાવી હતી. સંકેત શૈલીના નીચે મુજબ પ્રયોગો થઈ શકે :—

(૧) ચિહ્નાંકન : જે લીંટીને મહત્વપૂર્ણ માનીએ તેની નીચે લીંટી દોરતાં આપણું ધ્યાન તેના ઉપર કેંદ્રિત થઈ શકે.

(૨) ભાવગ્રહણ : જે પદ વગેરેને યાદ રાખવું હોય તો તેના ભાવનું એક આખું ચિત્ર આપણા મગજમાં આવી જવું જોઈએ. જેથી તે ભાવ ચિત્ર પ્રમાણે આખું પદ યાદ આવી જાય.

(૩) સૂત્ર-શૈલી : કોઈ લાંબા વિષયને એક વાક્ય કે એક સૂત્રમાં સમાવી લેવામાં આવે અગર તો સારાંશને અનુપ્રાસમાં જોડી દેવાય. જેમકે “એ જુ સન-ત્રીશ દિશ” એટલે કે એ = એપ્રિલ, જુ = જૂન, સ = સપ્ટેમ્બર, ન = નવેમ્બર આ ચાર માસના દિવસ ત્રીશ હોય છે; બાકીના ૩૧ હોય છે. ફેબ્રુઆરીના તો લીપ-ઈયર મૂકીને ૨૮ દિવસ જ હોય છે. આમાં ચાર માસનો પહેલો અક્ષર લખને કવિતામાં જોડી દેતાં તે સરળતાથી યાદ રહી શકશે.

દ્વનિગ્રહણ :

જગતની બધી ભાષા કોઈ જાણતું નથી. તેથી જે ભાષાઓ આપણે જાણતા નથી તેના શબ્દો યાદ રાખવા હોય તો શ્રવણેન્દ્રિયની ક્ષમતા વધારવી પડશે અને તે ભાષાના અવાજને તેજ રૂપમાં ગ્રહણ કરવાનો અભ્યાસ કરવો પડશે. આમ અભ્યાસ થવાથી અગ્નણી ભાષાને ગ્રહણ કરવામાં સરળતા રહેશે. તે ઉપરાંત એ અગ્નણી ભાષાને પરિચિત ભાષા સાથે કલ્પનાથી જોડવી પડશે. તેથી તેને અગ્નણી ભાષાનું રમરણ થઈ શકે.

જેમકે કોઈએ અંગ્રેજી એક વાક્ય કહ્યું : “ માર્ક ડિયર બેકર ”
જો સાંભળનાર અંગ્રેજી ન જાણતો હોય પણ હિંદી જાણતો હોય તો
તે, તે બાબતે પોતાની હિંદી સાથે આ રીતે જોડશે— માર્ક (માર્ક),
ડિયર (ડિયર) બેકર (બેકર (દાઘ) વાળો છે) એટલે જા, ડિયર બે
દાઘવાળો છે. આ કદપના માથે તેને અંગ્રેજીના શબ્દો = માર્ક ડિયર
બેકર ” યાદ રહી જશે જો કે આ પદ્ધતિ વધારે શુદ્ધ કે વૈજ્ઞાનિક નો
ન જા કહી શકાય.

રૂપરશ્મિ - પ્રયોગ :

ગ્રીષ્મ દિવસો જેમ રશ્મીન્દ્રિય વડે રમરશ્મિ રાખવાનો અભ્યાસ
ધર્મ શકે છે. અવધાન પ્રયોગ કરતી વખતે પહેલાં જોવા વગર આંખો
બંધ કરીને તરત બનાવવાનો પ્રયોગ કરવાથી ભોલો આશ્ચર્યમાં પડી જશે;
અને તે વાતનું રમરશ્મિ થયું સંદેશાદયી ગદી શકશે.

અવધાન પ્રક્રિયા :

રશ્મિના વિકાસ માટે અને ચિરસ્થાયી બનાવવા માટે અવધાન
પ્રક્રિયા સૌથી વધારે ઉપયોગી છે. એમાં આકાશ માથે શબ્દોને એવી
રીતે ઝોકવા દેવામાં આવે છે કે જેથી તરત યાદ આવવી જાય. તે જાતે જ
એક સંગઠિત અને સુપોઝિંગ વ્યવસ્થિત રનું છે. અવધાન ક્રિયાના
પ્રયોગો ધણાએ જોયા હશે. તે મુજબ અવધાન ક્રિયા, ચિત્તને એકાગ્ર
કરીને વિરોધને મરિતબ્ધમાં ધાન્ય કરવાની એક પદ્ધતિ છે.

તેના અંગે અસમ પ્રકરણમાં હવે પછી હજુ વધુ કહશું.

અવધાન-પ્રક્રિયા શું અને શી રીતે?

અવધાન પ્રક્રિયા સ્મૃતિ વિદ્રાસનું એક વિશિષ્ટ અંગ છે. સ્મરણ-શક્તિ અને અવધાન એક હોવા છતાં, ખડું જોતાં બે છે. એક ઉપેય છે અને બીજો ઉપાય છે. એક સૂર્ય છે તો બીજું તેનાં કિરણો રૂપે છે. અવધાન પ્રક્રિયા એક સુસંગઠિત અને સુયોજિત વ્યવસ્થિત સ્મૃતિ છે. તેના વડે ચિત્તને એકાગ્ર કરીને વિષયોને ધારણ કરી શકાય છે. સ્મૃતિના વિદ્રાસ માટે અને ચિરસ્થાયી બનાવવા માટે અવધાન પ્રક્રિયા સૌથી વધારે ઉપયોગી છે. તેમાં આંકડા સાથે શબ્દોને એવી રીતે ગોઠવી દેવામાં આવે છે જેથી તરત યાદ આવી શકે.

અવ ઉપસર્ગ પૂર્વક 'ધા' ધાતુ ઉપરથી અવધાન શબ્દ નીપજ્યો છે. એટલે સંસ્કૃત ભાષા પ્રમાણે એનો અર્થ થાય છે અવ + ધા, અવ એટલે એકાગ્રતાથી સમ્યક્ પ્રકારે મસ્તિષ્કમાં વિષયને ધારણ કરીને રાખવો તે, એનો અર્થ એ થયો કે બધી ઇન્દ્રિયોને તે તે વિષયમાં એકાગ્ર કરીને સુખ્યત્વે આંખ અને કાન બે ઇન્દ્રિયોને વિષયમાં તદ્દલીન કરીને, અથવા વિષયની નજીક જઈને એકાગ્રતાપૂર્વક ધારણ કરીને રાખવો. આંખથી જે જોવાય તે પદાર્થ તરત યાદ રહી જશે. તેવી જ રીતે કેટલાક માણસોને અગાઉ જણાવ્યું તે પ્રમાણે સાંભળેલું વધારે યાદ રહે છે. પણ મોટા ભાગે વક્તાને આંખથી જોયા સિવાય સાંભળવાથી તેના કથનનો બહુ ખ્યાલ નહીં આવે, ઘણી વાર યાદ પણ નહીંવત્ જ રહેશે.

અવધાનમાં એક વખત વસ્તુને મગજમાં ધારણ કર્યા પછી આંખ બંધ કરીને તેને પાછી યાદ કરવાની હોય છે. તેથી તે વસ્તુ ચિરસ્થાયી રહી શકશે અને પુનઃસ્મરણ વખતે ભુલાશે નહીં.

અવધાન પ્રક્રિયામાં આંકડા યાદ રાખવા માટે કેટલાક સંકેતો ગોઠવેલા હોય છે. દુનિયામાં આંકડા અને અક્ષરો તો ચોક્કસ છે. ભાષા

બંને જુદી હોય પણ અક્ષરોનું ઉચ્ચારણ સમાન જ હોય છે. દર આંકડામાં દુનિયાના બધા આંકડા આવી જાય છે. તેવી જ રીતે સ્વગે ૧૨ અને વ્યંજન ૩૩ કુલ ૪૫ અક્ષરોમાં આખી દુનિયાની બધી ભાષાઓનો સમાવેશ થઈ જાય છે.

અવધાનમાં હરેક અક્ષરના આકાર, ઉચ્ચાર અને સંયોગનો વિચાર કરીને આંકડા સાથે જાહેરાતો ગોઠવવામાં આવે છે. એની સાથે વ્યંજનોને જોડી દેવામાં આવે છે. સ્વગેને છૂટા રાખવામાં આવે છે. જેથી તેમને મમે ત્યાં ગોઠવી શકાય. બધાંયે જણે એવી રીતે ગોઠવવામાં આવે છે કે તેની આકૃતિ અને ઉચ્ચારણ કે ધ્વનિનો મેળ બેસી શકે.

કેટલાક ધ્વનિપ્રધાન અને કેટલાક આકૃતિ પ્રધાન અક્ષરો યિત્રો નીચે પ્રમાણે ગોઠવવામાં આવ્યા છે —

ધ્વનિપ્રધાન = અક્ષરમાળ

ઊંટ = ૮

સચો = ૪

ચિત્ર = ૫

હવે સમજા સાથે અક્ષરોને કઈ રીતે ભેળવવા તે વિચારીએ. જેમકે '૨' (બમડો)ની આકૃતિ ૨ જેવી છે. તેને ૩ પણ મળેલા આવે છે એટલે અક્ષર ૨ (બે)ની સાથે ૨ અને ૩ જાહેરાતો ગોઠવ્યા. ૧ નો આકાર ૧ જેવો છે, ૧ માથી છુ અને ૫ થાય તો એટલે ૧ થી ૧, ૩, ૫, એ ત્રણે લીધા. શૂન્ય માટે ઉચ્ચાર લીધા અને તેની સાથે ૪, ૫, ૬ લીધા. આમ નીચે પ્રમાણે ગોઠવણ કરવામાં આવી :—

સંખ્યા	અક્ષર	અતિનિધિ શબ્દ
૧	૧, ૩, છુ	મા
૨	૨, ૪	મા
૩	૫, ૬, ૮	લી

૩	રામ	૭	સીના = રામ સીના વનમાં જાય છે.
૪	ફળ	૫	પાડ = પાડ સાથે ફળ ખવાય છે.
૫	સદા	૮	સોડી = સોડી સદા સ્મરણ કરાવે છે.
૬	અનિધિ	૧૦	નસ = નમ વાંકી રાખનાર અનિધિ આપ્યો.
૭	ગ્રેમ	૩	લી = લી ગ્રેમથી ખવાય છે.
૮	કપૂર	૧	મા = માના હાથમાં કપૂર છે.
૯	આનંદ	૬	ફર્ષ = ફર્ષ આનંદમાં છે.
૧૦	ઉનાળો	૯	સાલ = સાલ ઉનાળામાં ફાવતી નથી.

આમ વાદ રાખવાના સખ્દોનું જોડણું સકેનો સાથે કરવાથી તે તરત વાદ ચર્ચ જાય છે અને તરત તેને પુનઃસ્મરણ થયું કરી શકાય છે.

આંકડા વાદ રાખવા માટે અવધાન-વિદ્યોએ બે રીતે બતાવી છે :—(૧) અંક કથા પદ્ધતિ, (૨) અંક ચિત્ર પદ્ધતિ.

અંક કથા એટલે તે અંક સાથે આંકડાના સખ્દો જોડવીને જે વાક્ય જેનું આવે તેને કોઈ એક વાર્તાના મથાળા રૂપે જોડવી હોય તે. તે સખ્યા વાદ ગ્રંથી કરી. ઘ. ત. કોષ્ટકે ૧૮ ૧૦ ૬૦ની સખ્યા વાદ કરવા માટે આખી તેને એમને એમ વાદ રાખવા માટે બહુ જ તીવ્ર સ્મૃતિ જોઈએ થયું બધાને નહીં હાવે. અવધાન પ્રક્રિયા પ્રમાણે આ બધા અંકોના અક્ષર સકેનો જોડવા પડશે. જેમકે ૧ નો સકેત 'ન' છે; ૮ નો 'ટ', ૧ નો 'ન', ૦ નો 'સ', ૬ નો 'હ' અને ૦ નો 'સ'. એટલે અંક કથા આમ થયું :— 'નટ ન સહસ'. તેને 'નટનું સહસ' રૂપે મગજમાં જોડવી શકાય. હવે તે પ્રકારે આખી વાર્તા જોડવી મગજમાં વાદ રાખે. 'નટનું

સાદસ ' . યાદ રહેશે. આમ આંકડાના પ્રતિનિધિ અક્ષરો ૧૨ે અંક કયા યાદ કરી લેવી જોઈએ.

કેટલીક વખત અંક કયાને બદલે અંક-ચિત્ર ગોઠવવું સરળ પડે છે. દા. ત. કોઈકે ૨૪૨૫૪૩ નો આંકડો આપ્યો. તેની અંક કયા તૈયાર કરવા જતાં મોહું થઈ શકે એટલે તાબડોતોબ અંક-ચિત્ર તૈયાર કરી મગજમાં ગોઠવવું પડશે. ૨ નો સંકેત અક્ષર ' ૨ ', ૪ નો ' ૪ ', ૨ નો ' ૨ ', ૫ નો ' ૫ ', ૪ નો ' ૪ ', ૩ નો ' ૩ '. એટલે શબ્દો થયા - રાગ્ન રૂપચંદ - તેને યાદ કરી શકાય. બંને પદ્ધતિનાં એક-એક અંકના સંકેત અક્ષરો એક કરતાં વધારે હોય છે ત્યાં અર્થવાણું વાક્ય બને તે રીતે શબ્દો લેવા અને સંપૂર્ણ અર્થ પ્રગટ કરે તે રીતે અનુસ્વારો ઉમેરવા જોઈએ.

અભ્યાસ માટે થોડાક પ્રયોગો લઈએ :—

સંખ્યા	સંકેત અક્ષરો	અંક વાક્ય
૬૦૧૧૮૯ = છ, શ, ન, મ, ટ, લ		= છાશનું માટલું.
૭૫૯૫૨૨૧૧૬૮ = ૬, વ, બ, ૫, ૨, ૨, ગ, ન, છ, ટ		= દીવાળી પર રંગ ન છાંટો.
૩૯૧૬૯૬ = ૬, બ, મ, ક, બ, છ		= દાળમાં કાળું છે.
૯૪૨૮૯૬ = લ, મ, ૨, ૩, બ, છ		= ભમરો ડાળે છે.

અવધાન કરતી વખતે એક બીજી વાત યાદ રાખવાની છે કે કઈ સંખ્યાના અવધાનમાં કયો આંકડો પૂછવામાં આવ્યો છે ? તેનો ખ્યાલ રાખવા માટે તે નંબરના શબ્દ સંકેતો પણ તેની સાથે ગોઠવવા પડશે. આપણે અગાઉ એકથી દશ સંખ્યાના પ્રતિનિધિ શબ્દો જોઈ ગયા. તેનો વધારે વિસ્તાર કરી સો સંખ્યા સુધીના પ્રતિનિધિ શબ્દો આ પ્રમાણે ગોઠવી શકાય.

અંક	શબ્દ	અંક	શબ્દ	અંક	શબ્દ	અંક	શબ્દ	અંક	શબ્દ
૧	મા	૨૧	રજુ	૪૧	જામો	૬૧	છાણું	૮૧	કામ
૨	મા	૨૨	ગોર	૪૨	ગોર	૬૨	છરા	૮૨	કમ
૩	બી	૨૩	રાધા	૪૩	ચાટો	૬૩	કાદ	૮૩	કાધા
૪	આ	૨૪	રાવળ	૪૪	ચાચ	૬૪	કાચ	૮૪	ટોળે
૫	પાડું	૨૫	રાપ	૪૫	ચાપ	૬૫	જાપુ	૮૫	ટોપી
૬	ફા	૨૬	રીઝ	૪૬	ચાક	૬૬	કાકા	૮૬	દાકા
૭	મીના	૨૭	ચથ	૪૭	ચાગ	૬૭	કાગી	૮૭	ફથ
૮	સોટી	૨૮	રોટી	૪૮	જાટો	૬૮	ખાટ	૮૮	ટોટો
૯	સાલ	૨૯	ગાલ	૪૯	જાળ	૬૯	ફળ	૮૯	દાલ
૧૦	નસ	૩૦	ધાસ	૫૦	વાસ	૭૦	તાન	૯૦	જેન
૧૧	મનુ	૩૧	ધાણા	૫૧	પાન	૭૧	થાણા	૯૧	ખામ
૧૨	નારી	૩૨	ધર	૫૨	પત્ર	૭૨	તાર	૯૨	ખાગ
૧૩	નદી	૩૩	દાદા	૫૩	વાદી	૭૩	તુલ	૯૩	મેથે
૧૪	મોજુ	૩૪	ધગલ	૫૪	પોચી	૭૪	તાજ	૯૪	સોજ
૧૫	ખાવો	૩૫	દવા	૫૫	ખાવો	૭૫	નોપ	૯૫	લાવા
૧૬	માછી	૩૬	પોકો	૫૬	પીંછુ	૭૬	તાકો	૯૬	લકા
૧૭	ખાથુ	૩૭	દાંત	૫૭	પોનું	૭૭	ચોથાં	૯૭	લાની
૧૮	નહ	૩૮	દોડો	૫૮	પાદ	૭૮	ચક	૯૮	સોટો
૧૯	નળ	૩૯	દાળ	૫૯	વાળ	૭૯	થાળી	૯૯	લગ
૨૦	રસ	૪૦	ચામ	૬૦	જાસ	૮૦	કાસ	૧૦૦	નિસાસે

આ આખું કોષ્ટક મોટે યાદ કરી લેવું જોઈએ. દરેક અંક સાથે તેનો પ્રતિનિધિ શબ્દ યાદ ન રહેતો જોઈએ. જેમ નં. ૪૪ એટલે આંચ, નં. ૮૭ એટલે દૂધ-વગેરે અવધાન કરતી વખતે ઉપર અવધાન આણવું હોય અને ૧૭૯૯૧૬ની સંખ્યા યાદ કરવાનું કહેવામાં આવ્યું હોય તો ઉપ અંકનો પ્રતિનિધિ શબ્દ-દવા છે. સંખ્યાન શબ્દો પ્રમાણે મ, ત, લ, લ, ન, છે- મોતીલાલની છે વાક્ય બની શકે છે. તે પ્રમાણે ઉપમા અવધાનનો આંકડો ૧૭૯૯૧૬ને આ પ્રમાણે સરળતાથી યાદ રાખી શકાય. “દવા મોતીલાલની છે.” એટલું ખાસ જૂલું નહીં કે આ પ્રતિનિધિ શબ્દો ન તમારી કાયમી અવધાન પ્રક્રિયાની મુડી છે. અવધાન પ્રયોગ કરીને એ યાદ રાખેલું જૂંસી નાખવું પણ આ તો કપાટના ખાનાની જેમ યાદ સદા રાખવાં.

આને યાદ રાખવાની એક ખીજ પદ્ધતિ પણ છે. તેમાં આંકડાનાં આંકડા અને યાદ રાખવા માટે શબ્દો ગોઠવવા પડે. દા. ત. કોષ્ટકે ૬૧૧૮ રકમ યાદ કરવા આપી. તેને યાદ કરવા માટે એક કલ્પના ચિત્ર આ પ્રમાણે પણ ગોઠવી શકાય :- ૬ જણ પાસે ૧-૧ (એક-એક) સોટી છે. એમાં ૬૧૧ આંકડાનો ઉપયોગ એમને એમ કરવામાં આવ્યો છે. અને ૮ નો પ્રતિનિધિ શબ્દ સોટીનો ઉપયોગ સુંદર રીતે થયો છે. આ પણ એક જાતની અંક કથા થઈ ગઈ.

તે ઉપરાંત અગાઉ બતાવેલ સ્મૃતિ-વિકાસના વૈજ્ઞાનિક ઉપાયો ચૈકીના, સાહચર્ય પદ્ધતિ, વર્ગીકરણ, સંકલન, સંકેતશૈલી કે સંક્ષેપ્તકરણ અને ધ્વનિગ્રહણ પ્રણાલિના ઉપાયોનો પણ અવધાન પ્રયોગોમાં ઘણો જ ઉપયોગ છે. તે ખૂબ જ સહાયક બને છે. કલ્પના-વિકાસ તો સહાયક છે જ. તે ઉપરાંત ગણિતના પ્રયોગો, હંદ વિજ્ઞાન અને કાવ્યશાસ્ત્રની કુશળતા પણ અવધાનમાં સહાયક છે.

દીમોથી નામના તીવ્ર સ્મૃતિવાળા એક ખ્રિસ્તીભાઈની વાત છે. તેમની સ્મૃતિ અગાઉ :તો ઘણી જ મંદ હતી. એકવાર તેમની વાર્ષિક

પરીક્ષા આવી રહી હતી. પણ તેમને કશું જ થાક રહેલું ન હતું. દિનિદાસ વિાવમાં તો તદ્દન કાવ્યા. સન, પાત્રો કે કઈ થાક ન રહે. એકવાર નિરાશ-ચર્ચને બેઠા હતા તેવામાં તેમને એક વિચાર સ્ફુરી આવ્યો કે હું દિનિદાસનાં પાત્રો અને તેની ઘટના સાથેના વસ્ત્ર અને તારીખ નો આ વિવાદવામાં ઉમેલા ઝાડોની સાથે એકબીને થાક રાખુ તો કેમ? છેવટે તેમણે ઝાડોના કાષ્ટકિયો એકબી, અવધાન પ્રક્રિયા પ્રમાણે થાક રાખવાનો પુરુષાર્થ કર્યો અને તેઓ પોતાની પરીક્ષામાં આરા મુજીથી થાક થયા. આમળ જતા તેઓ અસો. વાક્યો અને કાષ્ટકો કેમથા થાક રીને ફરી એ જ કેમે બોલી જવા સુધીની થાક-દાન, વધારી થાક થા. હતા.

એટલે અવધાન પ્રક્રિયાનો વિધિવનુ સદાશ હેતુમાં જ્યારે તો ફરિયા આગે પેટે બીલી થાકે છે અને ત્યારે અક્રિયાને એમ થાય કે હું મારી વાક્યજન આટલી બધી બીલી છે. તે એકરિયાને તેવે પોતાને અને બીજાને થાક ન વાક્ય જાયથી.

ન આપના તેને મદદન આપવા લાગી જાય છે. એટલે જ મેં (સંતબાલજી) નામિકના અવધાન પ્રયોગ પછી જનદેરમાં પ્રદર્શન કરવું છેડી દીધું છે. કારણ કે મને ત્યારે જાણાય કે મોટા મોટા વિદ્વાનો પણ અવધાન તેવા પછી 'એને ચમત્કારરૂપે જ જોવા લાગ્યા.'

આજે ધણા લોકો અવધાનનું પ્રદર્શન કરી લોકોને જાંધે રસ્તે દોરે છે. અવધાન ખરેખર સ્મૃતિવિકાસ કરીને જીવનમાં ઊંડા ઉતરવા માટે છે ત્યારે આજે તેનો ઉપયોગ ઉધે રસ્તે થઈ રહ્યો છે. અવધાન, ચમત્કાર માટે નહીં, પણ બુદ્ધિની નેજસ્વીતા વધારવા, મનને મજબૂત કરવા અને અંતરના ગંડાણથી પોતાની જાતને જોવા માટે છે; ત્યારે આજકાલના અવધાનોમાં એવું ગંડાણ ઓછું હોય છે. કેવળ બાહ્ય પ્રદર્શન માટે તેનો ઉપયોગ ઇચ્છનીય કે અનુકરણીય નથી. અવધાન વડે ભૌતિક વાતોને ભૂલીને આધ્યાત્મિક ગુણોને યાદ રાખતાં શીખવું. એજ, એનો ચરમ ઉદ્દેશ્ય છે.

હવે શતાવધાન શું છે? તે અંગે વિચારીએ. તેમાં એક સાથે શ્રોતાઓએ અલગ-અલગ પ્રકારે પૂછાયેલા સો વિષયોની સ્મૃતિનો સમાવેશ કરવાનો હોય છે. અને શ્રોતા કરી પૂછે ત્યારે મગજના ખાનામાં ગોઠવેલ તે વસ્તુને બહાર કાઢીને પ્રગટ કરવી એટલે કે કિંહી દેવાની છે. આટલું સમજી લઈને શતાવધાન કરનારે તે એજ પૂરી તૈયારી કરવી જોઈએ; નહીંતર એ સાહસ જોખમી બની શકે. શતાવધાન કરનારનું શારીરિક, માનસિક સ્વાસ્થ્ય બરાબર હોવું જોઈએ. માનસિક ચિંતા, બચ્ચતા, બ્યાકુળતા, ચચળતા કે માથાનો દુઃખાનો હોવાનો હોય, તેણે શતાવધાનનો પ્રયોગ ન કરવો જોઈએ.

શતાવધાન કરનારે, કરતાં પહેલાં અવધાન પ્રક્રિયાની વિધિ, આંકડા, શબ્દો કે વાક્યો યાદ રાખવાની રીત બરાબર જાણી લેવી જોઈએ. તે કલ્પના શક્તિમાં નિષ્ણાત હોવો જોઈએ. તેની મેધા-શક્તિ એટલે

કે મારણા સહિત શ્રમજી દોરતા જોઈએ. વિવિધ કારણ સહિત: દાનિય સહિત-પડતા, તેમજ ત્રિમ અનુગ્રાહ સહિત પણ તેનામાં દોષી જોઈએ.

તે જોતામાં જોઈ જાય છે-દિલી, માનુષ્યો અથવા મુગરની, મંગાળી, મરાઠી કે કોઈ એક પ્રાંતીય ભાષા અને સંસ્કૃત ભાષા-નો ભાષાદાર દોષી જોઈએ: કાવ્ય-પિંગળ ભાષાદાર દોષી જોઈએ જેથી તે સ્થાન રચના કરી શકે, પ્રવચન કરવાની પડતા તેમાં દોષી જોઈએ અને તેની પ્રવચન સ્થાન અનુસાર તેમજ આશ્ચર્ય દોષી જોઈએ. સંસ્કૃત ભાષામાં ભાષા ભાષાનો અભ્યાસ દોષ તે વધુ સ્પષ્ટ છે. સંસ્કૃત ભાષા ભાષા દોષ તે સોનામાં મુગધ ભાષા જેવું મણકો.

અદેરમાં સ્થાવરોમાં કરતાં પહેલાં ૪૦-૫૦ અવધાન સુધી વાદ રાખવાની પોતાની સહિતની પરીક્ષા અને કરી લેવી જોઈએ. તેમજ નજીની સાથી જનો પાસે પણ કરાવી લેવી જોઈએ. તેણે આજ્ઞા સંકેત બહાર, તેમજ પ્રતિનિધિ સખે. અનુગ્રાહી ક્રમાંકમાં વાદ રાખી મોડવી લેવી જોઈએ: નહીતર ખરે યજ્ઞે તેને પોતાની રમત જોઈ શકે છે.

જે પ્રથમ પુછાના જાય તેમનો કમ નંબર તરત સમજાવવાની સાથે મોડવી દેવી જોઈએ. નહીતર પછી જુલો જાયશે અને મોડાશે. સર્વ જુલો દા. ત. ૫ નંબરવાળા પ્રશ્નકારે એક સખા વાદ રાખવા માટે આપી છે-“૧૭૪૬૧૬” હવે એને તરત ૫ નંબરના સમજાવવા “પાઠ”ની સાથે જોડીને “પાઠ” મેળાવવાનો છે. એમ વાક્ય રચના કરી લેવી જોઈએ.

અવધાનોની સમજાવ સરળ રીતે કરવી જોઈએ. જેથી વાદ રાખવામાં મુશ્કેલી ન પડે. પ્રશ્નોમાં એક જીભની સાથે સ્વદેશ રહેવી જોઈએ. અવધાનનો કંઈ આ પ્રશ્ન દોષી જોઈએ ૧-પ્રારંભમાં

ન આપતાં તેને મદત્ત્વ આપવા લાગી જાય છે. એટલે જ મેં (સંત્યાગ્રહ) નાસિકના અવધાન પ્રયોગ પછી જનકેશમાં પ્રદર્શન કરવું છોડી દીધું છે. કારણ કે મને જ્યારે જણાયું કે મોટા મોટા વિદ્વાનો પણ અવધાન જોયા પછી 'એને ચમત્કારરૂપે જ જોવા લાગ્યા.'

આજે ઘણા લોકો અવધાનનું પ્રદર્શન કરી લોકોને જાણે રસ્તે દોરે છે. અવધાન ખરેખર સ્મૃતિવિકાસ કરીને જીવનમાં જોડા ઉતરવા માટે છે ત્યારે આજે તેનો ઉપયોગ જાણે રસ્તે ચર્ચે રહ્યો છે. અવધાન, ચમત્કાર માટે નહીં, પણ સુદ્ધિની તેજસ્વીતા વધારવા, મનને મંજૂર કરવા અને અંતરના જોડાણથી પોતાની જાતને જોવા માટે છે; ત્યારે આજકાલના અવધાનોમાં એવું જોડાણ જોઈ જાય છે. કેવળ આજે પ્રદર્શન માટે તેનો ઉપયોગ ધ્વજીનીય કે અનુકરણીય નથી. અવધાન વડે ભૌતિક વાતોને ભૂલીને આધ્યાત્મિક ગુણોને યાદ રાખતાં શીખવું એ જ, એનો ચરમ ઉદ્દેશ્ય છે.

હવે શતાવધાન શું છે? તે અંગે વિચારીએ. તેમાં એક સાથે શ્રોતાઓએ અલગ-અલગ પ્રકારે પૂછાયેલા સો વિષયોની સ્મૃતિનો સમાવેશ કરવાનો હોય છે. અને શ્રોતા કરી પૂછે ત્યારે મગજના ખાનામાં ગોઠવેલ તે વસ્તુને બહાર કાઢીને પ્રગટ કરવી એટલે કે કિંહી દેવાની છે. આટલું સમજી લઈને શતાવધાન કરનારે તે જોગ પૂર્ણ તૈયારી કરવી જોઈએ; નહીંતર એ સાહસ જોખમી બની શકે. શતાવધાન કરનારનું શારીરિક, માનસિક સ્વાસ્થ્ય બરાબર હોવું જોઈએ. માનસિક ચિંતા, વ્યગ્રતા, વ્યાકુળતા, ચચળતા કે માથાનો દુઃખાવો હોય, તેણે શતાવધાનનો પ્રયોગ ન કરવો જોઈએ.

શતાવધાન કરનારે, કરતાં પહેલાં અવધાન પ્રક્રિયાની વિધિ, આંકડા, શબ્દો કે વાક્યો યાદ રાખવાની રીત બરાબર જાણી લેવી જોઈએ. તે કલ્પના શક્તિમાં નિષ્ણાત હોવો જોઈએ. તેની મેધા-શક્તિ એટલે

કે મારણું સકિન પ્રગળ દોલી નોઈએ. વિષય પ્રદક્ષુ સકિત; ધન્વિય
સકિત-પદુતા, તેમજ તીવ્ર અનુમાન સકિત પણ નેનામા દોવી નોઈએ.

ને ઝોઝામાં ઝોઝી તથા બાપા-દિદી, માતૃબાપો અથવા ગુજરાતી,
બંગાળી, મરાઠી કે કોઈએક પ્રાંતીય ભાષા અને સંસ્કૃત ભાષા-નો
જલ્પકાર દોવો નોઈએ; કાવ્ય-પિંગળ જલ્પનાર દોવો નોઈએ જેથી
તે શ્લોક રચના કરી શકે. પ્રવચન કરવાની પદુતા નેમાં દોવી નોઈએ
અને તેની પ્રવચન સદી અનોદરજા તેમજ આદર્શક દોવી નોઈએ.
સંસ્કૃત ભાષામાં ભાષણ આપવાનો અભ્યાસ હોય તો વધુ સારુ છે.
સંગીતકળા જલ્પનો હોય તો સોનામા સુગંધ બાળ્યા જેવું મથારી.

જલ્પરમાં 'સંત્યાવર્ધાન' કરતાં પહેલાં ૪૦-૫૦ અવધાન સુધી વાદ
રાખવાની પોતાની સકિતની પરીક્ષા જાને કરી લેવી નોઈએ. તેમજ
નર્તકની સાથી જનો પાસે પણ કરાવી લેવી નોઈએ. તેણે અંકોના સંકેત
અંકરો; તેમજ પ્રતિનિધિ સખ્દો અભિનયી કંબારમા વાદ રાખી ગોઠવી
લેવી નોઈએ; નહીંતર ખરે યજ્ઞે તેને પોતાની સ્થિતિ જોઈ શકે છે.

જે પ્રશ્નો પૂછાતા જાય તેમને કમ નંબર તરત સખ્દચિત્રની સાથે
ગોઠવી દેવો નોઈએ. નહીંતર પછી બૂલી જવાગે અને ગોઠાવો થઈ
જાય દા. ત. ૫ નંબરવાળા પ્રશ્નકારે એક સખ્યા વાદ : રાખવા માટે
આપી છે- '૧૭૮૮૧૫', હવે એને તરત ૫ નંબરના સખ્દચિત્ર
"૫૪"ની સાથે જોડીને, "૫૪ ગેલીલાલનો છે", એમ વાક્ય રચના
કરી લેવી નોઈએ.

અવધાનેલી સકલના 'સરજે રીતે કરવી નોઈએ,' જેથી વાદ
રાખવામાં મુશ્કેલી ન પડે. પ્રશ્નોમાં એક બીજાની સાથે સાંકળ રહેવી
નોઈએ. કલાવધાનેનો કંમ આ પ્રમાણે દોવો. નોઈએ :- પ્રારંભમાં

ગણિતના પ્રયોગો અને સ્મૃતિ-વિકાસ

ગણિત વડે જે માનસિક એકાગ્રતા થાય છે તે પૂર્ણ અને વિશુદ્ધ હોય છે. જેનાગમેમાં ગણિત-અનુયોગનું વર્ણન ખૂબ વિસ્તારથી કરવામાં આવ્યું છે. ગણિત ઘણાને ચક્રાંતુ નથી. તે વિષય આમ કંઈક અંશે મૂંઝવણભર્યા લાગે છે. પણ તેમાં રસ જાગે તો તે જ સરળ અને સરસ બની શકે છે. ગણિત માટે એકાગ્રતાની સહુથી વધારે જરૂર છે. તેના માધ્યમથી પ્રાપ્ત સંખ્યા તથા અકોને યાદ રાખવાનું કામ તો વળી બારે મુશ્કેલ છે; પણ ઊંડાં ઊતરતાં તે ખૂબ રસિક બને છે. જગતમાં ગણિતનું મહત્ત્વ વધારે છે. અવધાન-પ્રક્રિયામાં ગણિતના પ્રયોગો જ્ઞાન-વર્ધનની સાથે સાથે શુદ્ધ મનોરંજનનું કામ પણ કરે છે. એટલે સ્મૃતિ-વિકાસની સાથે ગણિતનો અતિ નિકટનો સંબંધ છે.

કહેવાય છે કે નળરાજા ઝપાટાબંધ ચાલતા રથમાંથી એઠા એઠા ઝાડનાં પાદડાં ગણી શકતા હતા. આપણે ત્યાં લીલાવતી ગણિત પ્રસિદ્ધ છે. તત્કાલ-જ્યાની-ગણિતના ‘ગુટ’ પણ શીખવવામાં આવે છે. જેથી સ્લેટ કે કાગળ-પેન્સીલ વગર મોંઢેથી તરત દાખલા કરી દેવામાં આવે છે. ૧૫-૨૦ અંકના સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર કે ભાગાકાર મોંઢેથી કરવાના ઉપાયો; તેમ જ તે સાચા છે કે ખોટા તે તપાસવાની ચાવી સહેલાઈથી થઈ શકે; એ રીત મોટા મોટા વિદ્વાનોને પણ આશ્ચર્યમાં નાખી દે છે.

ગણિતનો ઉપયોગ સાધુસતો તેમ જ લોકસેવક માટે પણ છે. કોઈ પણ સંસ્થાકીય ઔદ્યોગિક વિકાસ કે ગ્રામવિકાસની યોજના અંગેની ગણતરી મોંઢેથી કરી શકે તો તે જનતા કે સરકારને સમજાવી શકે. સંસ્થાકીય કે સહકારી યોજનાઓ કે કાર્યોમાં ક્યાંક અનૈતિકતા

કે ગણતરી થતી હોય તો તેને ગણિતની 'હોય'ને 'તરત' નામથી શકે
અને જાણી શકે.

૧. જીવનમાં એવા અનેક પ્રશ્નો આવે, જે ત્યારે ગણિત આવડતુ હોય
તો તરત તેનો ઉકેલ કાઢી શકાય. એટલે કે પરિણામ માટે જાણી
ગણિત કરી તેનો તાલો, એળવી શકીએ તો વાધો નહીં આવે. ગણિત ન
જાણીએ તો ત્યાં ને ત્યાં અટકી પડાય. અમર, તો બીજાનો આધાર
ભેલો પડે.

[૧] ગણિતના કેટલાક પ્રયોગો

હવે ગણિતના કેટલાક પ્રયોગો લઈએ. ગણિતમાં સર્વપ્રથમ
સરવાળો આવે છે. તેથી સરવાળાથી શરૂ કરીએ.

સરવાળો : ૧ થી ૫૫ સુધીના ક્રમથી એટલે કે $1+2+3+4+5$
આમ પંચાવન સુધીના સરવાળો કરવો હોય તો શું કરવું ? એની એક
રીત એ છે કે 'વચલી સમ' લઈ છેલ્લી મોટી સમને તેની સાથે ગુણવી
દો. તો ૧ થી ૫૫ના સરવાળામાં આથી સમ એટલે ૨૮ ને ૫૫ની સાથે
ગુણવી. $28 \times 55 = 1540$ આ મુજબાર એ જ એનો જવાબ છે.

સમ હરકવાળો સરવાળો તપાસવાની રીત : આવો સરવાળો
તપાસવા માટે ફરેક લાંબાની સંખ્યાનો જુદો જુદો સરવાળો કરવો
જોઈએ. પછી બધી લાંબાની સરવાળો કરવો. જો ચોમકળની સંખ્યાની
સાથે લંબી લાંબાનો ચોમ મળી જવો નો સમજવું એ સરવાળો
સાચો છે.

$$1+2+3+4+5 = 15 = 1+5 = 6$$

$$1+2+3+4+5+6 = 21 = 2+6 = 8$$

$$1+2+3+4+5+6+7 = 28 = 3+7 = 10$$

$$1+2+3+4+5+6+7+8 = 36 = 4+8 = 12$$

$$1+2+3+4+5+6+7+8+9 = 45 = 5+9 = 14$$

બાદબાકી તપાસવાની રીત :

હવે બાદબાકીનો એક પ્રયોગ લઈએ.

બાદબાકી સાચી છે કે કેમ; તે તપાસવા માટે ઉપરની મોટી સંખ્યા અને નીચેની નાની સંખ્યા બન્નેનાં જુદા-જુદા સરવાળા કરીને તે બેની બાદબાકી દાઢવી. પછી બાદબાકીના જવાબની રકમનો સરવાળો કરવો. પછી તાજો મેળવવો. જો બન્ને રકમ બરાબર હોય તો સમજવું કે બાદબાકી સાચી છે નહીંતર ખોટી છે.

$$\begin{array}{rcl}
 \text{દા. ત.} & ૨૫૭૪ & = ૧૮ = ૧ + ૮ = ૯ \\
 & ૧૪૩૩ & = ૧૦ = ૧ + ૦ = ૧ \\
 \hline
 & ૧૧૪૨ & = ૮ \quad ૯ - ૧ = ૮
 \end{array}$$

ગુણાકારનાં પ્રયોગ :

હવે ગુણાકારને લઈએ. ગુણાકાર સમ આંકડા અને વિષમ આંકડા બન્નેનો હોઈ શકે. તેમજ એક આંકડાથી માંડીને ૧૦ આંકડા સુધીનો સહેલાઈથી થઈ શકે.

પહેલાં સમસંખ્યાના ગુણાકારની રીત જોઈએ. સમસંખ્યાના ગુણાકાર કરવાની બે રીતો છે. દા. ત. ૫૬×૫૬ નો ગુણાકાર કરવાનો છે. આમાં ગુણાક ૫૬ માંથી ૬ ઘટાડી તેને ૫૦ કરવા અને ગુણ ૫૬ માં એ ૬ ઉમેરવા—એટલે ૬૨ થશે. હવે ૬૨×૫૦ નો ગુણાકાર કરવો. તે ૩૧૦૦ થશે. જે ૬ નો ફરક કર્યો હતો તેનો વર્ગ કરવો એટલે કે $૬ \times ૬ = ૩૬$. તેને એ સંખ્યામાં ઉમેરવો—એટલે $૩૧૦૦ + ૩૬ = ૩૧૩૬$ ગુણાકાર આવ્યો. જો ૬૨×૬૨ નો ગુણાકાર કરવો હોય તો ગુણાકમાંથી ૧૨ ઓછા કરી તેને ૫૦ કરી; ગુણમાં ૧૨ ઉમેરતાં ૭૪ થયા. તેથી $૭૪ \times ૫૦ = ૩૭૦૦$ આવશે. ૧૨ના ફરકના વર્ગફળ કરતાં $૧૨ \times ૧૨ = ૧૪૪$ થયા તેને ૩૭૦૦ માં ઉમેરતાં, $૩૭૦૦ + ૧૪૪ = ૩૮૪૪$ ગુણાકાર આવ્યો. આની બીજી રીત—દશક સરખા કરીને થઈ શકે.

પહેલો આંક ૨ અને બીજી રકમનો છેલ્લો આંક ૪ = $2 \times 4 = ૮$,
 પછી પહેલી રકમની વચલી રકમનો ગુણકાર $૩ \times ૨ = ૬$, અને
 છેલ્લો પહેલી રકમનો છેલ્લો અને બીજી રકમનો પહેલો આંક $૨ \times ૩ = ૬$ = આમ $૮ + ૬ + ૬ = ૨૦$ થશે તેમાં અગાઉ ૧૬ ના વધ્યા
 ૧ ને ઉમેરતાં ૨૧ થશે તેથી ૬૮ આગળ ૧ મૂકી ૧૬૮
 કરી ૨ (બે) વધ્યા કરવો પડશે. હવે પાંછા કરતાં એકમને
 મૂકી બાકાતી રકમને \times કોંસમાં ગણવાં પડશે. જે આ પ્રમાણે
 થશે :— $૩ \times ૩ = ૯$ અને $૨ \times ૨ = ૪$ બન્નેનો સરવાળો $૯ + ૪ = ૧૩$
 થશે તેમાં અગાઉના ૨ (બે) વધ્યા ઉમેરતાં ૧૫ થશે તેમાંથી ૫ ને
 ૧૬૮ ની આગળ મૂકતાં ૫૧૬૮ થશે અને એક વધ્યા કરવાં પડશે.
 પછી છેલ્લાં રહેતાં શતકનાં (ગુણ્ય-ગુણક) આંકડાને ગુણવા. તેથી
 $૨ \times ૩ = ૬$ થશે. તેમાં વધ્યા ૧ ને ઉમેરતાં ૭ થશે અને ૭૧૬૮
 આગળ મૂકતાં ૭૧૬૮ જવાબ આવી ગયો.

જવાબ તપાસવાની રીત :

આ ગુણકારનો જવાબ સાચો છે કે કેમ તે તપાસવા માટે
 ગુણકાર-શોધન-પદ્ધતિ છે. તે પ્રમાણે ગુણ્ય અને ગુણકની રકમનો
 સીધામાં સરવાળો કરી બન્ને ને ગુણવા અને જે ગુણકાર આવે તેના
 આંકડાનો સરવાળો જવાબના આંકડાના એકમ સુધીના છેલ્લા સરવાળાને
 મળતો આવશે. તે પ્રમાણે ૨૩૨ એટલે $૨ + ૩ + ૨ = ૭$ અને ૩૨૪
 એટલે $૩ + ૨ + ૪ = ૯$ થયા હવે $૭ \times ૯ = ૬૩$ થયા. તેમાં $૬ + ૩ = ૯$
 થયા. હવે જવાબનો આંકડો $૭ + ૫ + ૧ + ૬ + ૮ = ૨૭$ થયો. તે
 $૨ + ૭ = ૯$ થયા. માટે આ જવાબ સાચો છે એમ માનવું.

નવના આંકની આંખો ખૂલી છે. ગણિતમાં તેની મહત્તા છે. આ
 રીતને ગુણકાર શોધન કહે છે. એનો નિયમ એ થાય છે કે ગુણ્ય અને
 ગુણક બન્નેની સંખ્યાનો જુદો જુદો સરવાળો કરીને બન્નેનો
 સરવાળો ને ગુણવા. પછી જે આંકડો આવે તેની સંખ્યાનો સરવાળો
 કરવો. પછી જાણવાના ગુણકારની આવેલી રકમનો સરવાળો કરવો.

જાનેનો સરવાળો જરાબર હોય તો સમજવું કે ગુણકાર સાચો છે.
નહીતર ખોટો છે.

દા. ત. ૪૩ ને ૨૧ સાથે ગુણવા છે. તેનો ગુણકાર થયો ૯૦૩.
તે $૬ + ૦ + ૩ = ૧૨$ થયા અને $૧ + ૨$ નો સરવાળો ૩ થયો.
ગુણવા ૪૩ એટલે $૪ + ૩ = ૭$ અને ગુણક ૨૧ એટલે $૨ + ૧ = ૩$ ને
ગુણનાં $૭ \times ૩ = ૨૧$ થયા. એટલે $૨ + ૧ = ૩$ થયા. જાનેનો તાલો
ખરી ગયો. એટલે ગુણકાર સાચો છે.

ભાગકાર તપાસવાની રીત :

ભાગકાર તપાસવામાં બાળકના સરવાળાને ભાગીતના સરવાળા
સાથે ગુણવું. પછી તેમાં રીયાના સરવાળાને જોડવો. ત્યાર પછી બાળક-
સંખ્યાનો સરવાળો કરવો. જાનેનો સરવાળો થયે તો 'સમજવ' કે
ભાગકાર સાચો છે.

દા. ત. :—૨૫૨૭૨૬ ÷ ૨૧

= ૨૧) ૨૫૨૭૨૬ (૧૨૦૩૪

$$\begin{array}{r} ૨૧ \\ \times ૪૨ \\ \hline ૪૨ \\ ૦૦૭૨ \\ \hline ૬૩ \\ ૦૬૬ \\ \hline ૮૪ \\ ૦૧૨ \end{array}$$

બાળક ૨૧ ના આંકકા $૨ + ૧$ નો ચોખ્ખો

જાન ફળ ૧૨૦૩૪ ના આંકકા $૧ + ૨ + ૦ + ૩ + ૪$ નો ચોખ્ખો
 $૧૦ = ૧ + ૦ = ૧$ જાનેનો ગુણના $૩ \times ૧ = ૩$ થયા.

એટલે :—ભાગ્ય સંખ્યા ૨૦ નો સરવાળો $૨ + ૦ = ૨$ થયો.

ભાગ્ય સંખ્યા ૨૬ નો સરવાળો $૨ + ૬ = ૮$ થયો.

બન્નેને ગુણવાથી $૨ \times ૮ = ૧૬$ થયા.

તેમાં રોય લેડવાથી $૧૬ + ૪ = ૨૦$ મળ્યા $= ૨ + ૦ = ૨$

હવે ભાગ્યનો યોગ $૫ + ૨ + ૪ = ૧૧ = ૧ + ૧ = ૨$ થાય.

આમ બન્નેનો તાળો મળે છે. માત્રા કે ૪ નો આંકડો છુપાવ્યો છે તો ભાગ્યનો યોગ $૫ + ૨ = ૭$ થશે. પેલી રકમ જે ૨૦ હતી તેમાંથી ૭ જતાં ૧૩ રહ્યા એટલે $૧ + ૩ = ૪$ થાય. તે આંક છુપાવેલો હતો.

આ છુપાવેલો આંકડો શુન્ય સિવાયનો જ હોવો જોઈએ. એ કહેવાની ભાગ્યે જ જરૂર હોય.

૨ ગણિતના ચમત્કારો

ગણિતનો એક કાયડો :

કોઈ વ્યક્તિને ૧૧-કોડીઓ અથવા-તો દાણા લઈ બે મુઠ્ઠીઓમાં વહેંચવાનું કહે. ડાબી મુઠ્ઠીમાં જેટલી કોડી રાખી હોય તેને બમણી અને જમણા હાથમાં હોય તેને ત્રણ ગણી કરવાનું કહે. પછી તે બેનો જ સરવાળો આવે તે પૂછી લેવો.

આમ કરવાથી ઓછામાં ઓછો ૨૩ (ત્રેવીશ)નો અને વધુમાં વધુ ૩૨ નો સરવાળો આવશે. માત્રા કે તે વ્યક્તિએ બન્ને મુઠ્ઠીમાં રાખેલ કોડીને તમારા કહેવા પ્રમાણે બમણી કે ત્રણ ગણી કરી બન્નેનો સરવાળો ૨૩ કહો. હવે તમારે જમણી મુઠ્ઠીની કોડીની સંખ્યા જાણવા માટે ૨૨ ના આંકડાથી ૩૧ સુધી ગણતરી કરવી અને જે સંખ્યા આવે તેને જમણી મુઠ્ઠીમાં કહેવી. જેમકે તેણે ૨૩ કહ્યા, તો ૨૨ પછી ૨૩ ૧ (એક) આંકડે છે તો જમણી મુઠ્ઠીમાં ૧ કોડી છે. કુલ કોડી અગીઆર હોય છે તેથી ૧૧ માંથી જમણા હાથની કોડી જતાં ડાબા હાથમાં ૧૦ રહેશે.

$$\begin{array}{r} ૧૫૨૨.૦૭ \\ \times ૫૧૧ \\ \hline ૭૭૭૭૭૭૭૭ \end{array}$$

$$\begin{array}{r} ૧૫૨૨.૦૭ \\ \times ૭૩ \\ \hline ૧૧૧૧૧૧૧ \end{array}$$

(૪) એવી જ રીતે ગુણ્ય સંખ્યા ૩૭૦ ૩૭૦ ૩૭ ને પણ ૩ ની દ્રુવ સંખ્યા રાખી જે સંખ્યા જોઈતી હોય તેની સાથે ગુણાકાર કરીને, ગુણાકાર સાથે ગુણનાથી તે સ્કમ એકસરખી ૯ આંકડામાં આવશે. દા. ત. ૨ ના ૯ અંક જોઈએ તો $૩ \times ૨ = ૬$ અને ૫ ના ૯ જોઈએ તો $૩ \times ૫ = ૧૫$ થી ૩૭૦ ૩૭૦ ૩૭ ને ગુણાકાર કરવાથી તે સ્કમ નવ અંકમાં આવશે. જુઓ :—

$$\begin{array}{r} ૩૭૦૩૭૦૩૭ \\ \times ૬ \quad \text{અને} \quad \times ૧૫ \\ \hline ૨૨૨,૨૨૨,૨૨૨ \quad ૫૫૫, ૫૫૫, ૫૫૫ \end{array}$$

એવી જ રીતે ૬ ના સમાન આંકડા માટે ૩૭૦૩૭ થી ઉપરની રીતે ગુણાકાર કરતા તે સ્કમ આવશે. આમ તરત મોટી મોટી સમાન સંખ્યા જોઈને ઘણાને જાદુ જેવું લાગશે પણ ખરેખર તે ગણિતનો આંકડાઓનો જ જાદુ છે.

ભાગાકારના કાયડાઓ :

ઉપર ગુણાકારના ૯ આંકડાના અને ૮ આંકડાના જે પ્રયોગો આપ્યા છે તેનો પ્રયોગ ભાગાકારના કાયડા રૂપે કરી શકાય છે. તેમાં કોઈ પણ ભાજ્ય સંખ્યા એક સરખી ૯ અંક સુધી મૂકી તેના ભાગદળ (ભાગાકાર) રૂપે ૧૨૩૪૫૬૭૮ ને મૂકી દો! આમાં ભાજ્ય સંખ્યા ગોઠવવાની છે. તે માટે જે અંકનો અંક સમાન રૂપે હોય તેને ૯ થી ગુણાકાર કરતાં તે ભાજ્ય સંખ્યા આવશે. જુઓ :—

(૧) $૭ \times ૯ = ૬૩$) ૭૭૭, ૭૭૭, ૭૭૭ (૧૨૪૫૧૭૯

$$\begin{array}{r}
 ૬૩ \\
 ૧૩૭ \\
 ૧૨૬ \\
 ૨૧૭ \\
 ૧૮૯ \\
 ૨૮૭ \\
 ૨૫૨ \\
 ૩૫૭ \\
 ૩૧૫ \\
 ૪૨૭ \\
 ૩૭૮ \\
 ૪૯૭ \\
 ૪૪૧ \\
 ૫૬૭ \\
 ૪૬૭ \\
 \hline
 ૦૦૦
 \end{array}$$

(૨) જો નવ એકમ માંજે તો તે સંખ્યાને $૯ \times ૧ = ૯$ થી ભાગવી

જો કોઈને વધારે પ્રમાણિત કરવો હોય તો ભાગવાની સંખ્યા બમણી કરી ભાગદળને તેનાથી અર્ધી એટલે કે ૧૧૭૨૮૩૯૬ આપમેં એમ જણાવવું. આ સંખ્યા મોટે રાખવી જોઈએ. ઉપરના સમસંખ્યાના યુક્તિઓને ભાગાકારના પ્રયોજો રૂપે પણ આજ રીતે ફરતી સાકાય છે.

[૩] યથોં કે કોઠા બનાવવાના પ્રયોજો

નવ ખાનાનો યંત્ર બનાવવાની રીત :

નવ ખાનાનો યંત્ર બનાવવા માટે ૩ થી બાગી સાકાય નેવી એકાદમાં જોડી ૧૫ના અંકકમળી તો તે રામ દોલીજ જોઈએ હવે સાચા

માણસે જોડણા આંકડાનો યંત્ર બનાવવા આખો હોય તેને પહેલાં ૩ થી ભાગી જે ભાગફળ આવે તેને વચમાંના ખાનામાં વચ્ચેન મૂકવી. પછી ત્રીજા, છઠ્ઠા, પહેલા અને આઠમા ખાનામાં વચમાં મૂકેલ સંખ્યાથી એક એક સંખ્યા ક્રમશઃ વધારે મૂકવી, તેમજ સાતમા, ચોથા, નવમા અને બીજા ખાનામાં વચમાં મૂકેલ સંખ્યાથી એક એક ઓછી સંખ્યા મૂકવી. એટલે નવ ખાનાનો કોઠો તૈયાર થઈ જશે. દા. ત. કોઈએ ૪૫ નો યંત્ર બનાવવા માટે કહ્યું તો ત્રણે ભાગતાં ૧૫ આવશે. તે વચમાંની સંખ્યા થશે. એવી જ રીતે ૮૧ નો યંત્ર હોય તો વચમાંની સંખ્યા ૨૭ થશે. તેમનાં યંત્રો આ પ્રમાણે થશે.

૧૮	૧૧	૧૬
૧૩	૧૫	૧૭
૧૪	૧૯	૧૨

૩૦	૨૩	૨૮
૨૫	૨૭	૨૯
૨૬	૩૧	૨૪

ગમે તેમ ગણતાં સરવાળો = ૪૫ થશે અને આનો સરવાળો = ૮૧ થશે.

સોળ ખાનાનો યંત્ર બનાવવાની રીત :

૧૬ ખાનાનો યંત્ર બનાવવા માટે જે થી ભાગી શકાય તેવી અને ઓછામાં ઓછી ૩૬ ની રકમ હોવી જોઈએ. સૌથી પહેલાં એ યંત્રના ૧૬ ખાનાં બનાવીને તેમાં ૯ નો સરવાળો આવે તે પ્રમાણે બંધાવેલાં જોડકાં આ પ્રમાણે સાથેના આઠ ખાનામાં ગોઠવવા :—ત્રીજા અને ચોથા ખાનામાં ૨ અને ૭ = ૯, પાંચમાં અને છઠ્ઠા ખાનામાં ૬ અને ૩ = ૯, અગીયાર અને બારમાં ખાનામાં ૮ અને ૧ = ૯ અને ૧૩ માં ૧૪ માં ખાનામાં ૪ અને ૫ = ૯ ગોઠવી દેવા. હવે જે રકમ ધારી હોય તેને જે થી ભાગીને જે ભાગફળ હવે તેમાંથી એક એક કરીને

છંદ - વિજ્ઞાન અને સ્મૃતિ

સ્મૃતિ - વિકાસમાં અને ખાસ કરીને છંદ વિજ્ઞાનનું પોતાનું પથ મહત્ત્વ છે. સામાન્ય છંદનું જ્ઞાન હોય તો કોઈ પણ વિષય કે પ્રસંગને યોગ્ય લાગે તે છંદમાં ગૂંથી શકાય છે. મોટી મોટી ફાનની વાતો નાનાં નાનાં સૂત્રોમાં જોવા મળે છે. છંદના સામાન્ય જ્ઞાન સાથે જો તીવ્ર સ્મૃતિનો મેળ હોય તો કોઈ પણ કાવ્ય કે શ્લોક રચતાં વાર ન લાગે, પરંતુ તેની સાથે સ્મૃતિ-વિકાસના ક્રમ અને ઉપાયોને ધ્યાનમાં રાખીને અભ્યાસ કરવામાં આવે તોજ આમાં ધારી સફળતા મળી શકે.

છંદમાં નવ રસ પૈકી કયો રસ લાવવો, કયો અલંકાર લાવવો એ વળી જુદો વિષય છે. અહીં તેની ચર્ચા-વિચારણા કરવાની નથી.

અવધાન પ્રયોગમાં જેમ ગણિતના જુદા જુદા પ્રયોગો કરવામાં આવે છે તેમ છંદના પ્રયોગો પણ કરવામાં આવે છે. કોઈ કહેશે કે છંદ કે કાવ્યની સાથે અવધાનને શો સંબંધ છે? અવધાનનો સંબંધ તો સ્મૃતિ સાથે છે! તેનો જવાબ એ છે કે માણસની યુગ્મિ કાવ્ય તરફ સહેજે જાય છે અને કાવ્ય વડે અનાયાસે જ્ઞાનોપાર્જન અને એકાગ્રતા મેળવી શકાય છે. જે પરંપરાએ સ્મૃતિ - વિકાસમાં સહાયક છે.

શ્રીમદ્ રામચંદ્રજીએ ૧૦ વર્ષની નાની ઉંમરમાં મોક્ષમાળા લખી હતી. તેમજ નાનપણથી કાવ્ય બનાવવામાં તેઓ નિષ્ણાત થઈ ગયા હતા. તેથી તેમણે સુંદર કાવ્યો, કથાઓ અને ગ્રંથ રચી કાઢ્યાં. કવિ કાલિદાસ ગમે તેવા કઠણ શ્લોકની પાદપૂર્તિ કે સમસ્યાપૂર્તિ કરી શકતા હતા. ઘણા લોકો આશુકવિ હોય છે. તેનું કારણ સ્મૃતિ - વિકાસનું હોય છે. પ્રાચીનકાળમાં, વિદ્યાર્થીકાળથી બાળકોને સંસ્કૃતના નીતિ શ્લોકો મોઢે કરાવવામાં આવતા હતા. તેથી સ્મરણશક્તિ વધારવામાં મદદ

બાનસ નસસ તારાજ તારાજ ગંગા ” એટલે કે ૧ મગણ, ૧ બગણ,
૧ નગણ, ૨ તગણ અને ૨ ગુરુ હોય છે.

તેનો દાખલો :—

હા, પસ્તાવો ! ત્રિપુલ ઝરણું સ્વર્ગથી ઊતર્યું છે
પાપી તેમાં ડુબકી દઈને પુણ્યશાસ્ત્રી બને છે.

લલિત :

આમાં ૧૧ અક્ષરો હોય છે. તેનું લક્ષણ “ નસસ, રાજભા રાજભા
લગ ” એટલે કે ૧ નગણ, ૨ રગણ, ૧ લઘુ અને એક ગુરુ હોય છે.

તેનો દાખલો :—

સમજુ બાળકી જાય સાસરે,
વચન માડિતું ધ્યાનમાં ધરે.

શાર્દૂલ વિકીડિત :

આમાં ૧૯ અક્ષરો હોય છે. તેનું લક્ષણ છે—“ માતારા સલગં
જભાન સલગં તારાજ તારાજગ ” એટલે મગણ, સગણ, જગણ,
સગણ ૨ તગણ અને એક ગુરુ હોય; તેને શાર્દૂલ વિકીડિત છંદ
કહેવાય છે.

તેનો દાખલો :—

જ્ઞાને આપ ત્રિલોક વ્યાપક છતાં સ્વાધીન સંસારથી,
ને, તેથી પ્રભુ આપના અવનિથી મંદિર ઊંચે રહ્યાં.
શિખરિણી :

આમાં ૧૭ અક્ષરો છે. તેનું લક્ષણ છે—“ યમાતા, માતારા,
નસલ, સલગં, ભાનસ લગ ” એટલે કે યગણ, મગણ, નગણ, સગણ,
લગણ ૧ લઘુ અને ૧ ગુરુ.

તેનો દાખલો :—

અસુયોમાંહેથી પ્રભુ પરમ સત્યે તું લઈ જા
ઊંડા અંધારેથી પ્રભુ પરમ તેજે તું લઈ જા ॥

સમૂહશ : .

આમાં ૨૧ અક્ષરો છે તેનું લક્ષણ છે—“માતારા, મારાજા, બાનસ, નસલ, ચમાના, ચમાના, ચમાતા.” એટલે કે મમણ, રંગણ, બમણ, નમણ અને ડમણ.

તેનો ઘખમો :—

ના રાગા મૈવ શોડા, ન કલિદ્વક્ષના નારિમારી પ્રવાસે
મોહક :

આમાં ૧૨ અક્ષરો હોય છે. તેમાં ૪ સમજ હોય છે.

તેનો ઘખમો :—

અપદૂત્ય તણા પથથી વગણું.

શાસિની :

આમાં ૧૧ અક્ષરો હોય છે. તેનું લક્ષણ—“માતારા, તારાજ, તારાજ, ગમ” એટલે કે મમણ, ૨ તમણ અને ૨ મુક હોય છે.

તેનો ઘખમો :—

માતા તારી મુક્તિ મિત્ર પુત્રી,
કાળે કાળે રેહના કંદ કે છે.

જૂજંગી (જૂજંગપદ્યાલ) :

આમાં ૧૨ અક્ષરો છે. તેમાં ૪ જમણ હોય છે.

તેનો ઘખમો :—

તદુક્ત દવીન્દ્રે જૂજંગ પ્રવાસ

વંશસ્થ :

આમાં ૧૨ અક્ષરો હોય છે. તેનું લક્ષણ—“તારાજ, તારાજ, જાનાન, રાગના” છે. એટલે બે તમણ, એક જમણ અને એક રમણ હોય છે.

તેનો ઘખમો :

તારાજ ના થા વજમાન રાજદા !
એધા ન મે તારાજદાર આપસા

છે. તેની પાદ-કડી-પતિ આમ કરી ગણાય :—

(૧) લગ્નેષ સ્વત્યં જનસક્તિ યત્નો,
મંદિર્ગ દર્શિ જન સેવકેષુ ।

પ્રમાદ ગુન સાધુગણો યથાડ્યં,
સિન્દૂર બિન્દુ વિધવા લલાટે ॥

(૨) પાંચાલ પુત્ર્યાઃ સતિ પંચપત્યાઃ
વૈધવ્યયુક્તાં સુભગં સતીત્વં ।

આસક્ત્ય ભાવાત શુશ્રુભે હિ તસ્મિન્
સિન્દૂર બિન્દુ વિધવા લલાટે ॥

[૨] કોઈકે પાદપૂર્તિ માટે એક ગ્રીચું ચરણ આપ્યું :—
“તકં શકસ્ય દુર્લભમ્” એનો શ્લોક અનુષ્ટુપમાં છે. તેની પાદપૂર્તિ
આ પ્રમાણે કરી શકાય :—

ગામયે ભારતે રાષ્ટ્રે તકાદિ સુલભંભુવિ ।
દિવિ ધેનોર ભાવા હિ, તકં શકસ્ય દુર્લભમ્ ॥

[૪] શ્લોક રચના :

અવધાન કરનારમાં કોઈ વિષય ઉપર તરત શ્લોક રચવાની કળા
પણ હોવી જોઈએ. દાખલા તરીકે કોઈએ “ક્રિકેટની રમત શું સૂચવે
છે?” એ વિષય ઉપર શ્લોક બનાવી આપવા કહ્યું. તે આ પ્રમાણે
બનાવી શકાય :—

પ્રક્ષિપ્તં તુ કરદ્રથેન કલયા ચત્કન્દુકં તત્ર વે,
કિન્નરનયૈઃ પ્રતિતાડનં કૃતમયો હુચ્છાલ્ય દ્વરીકૃતં ।

શુદ્ધભૂતો ડબ્બજનાઃ પ્રધાવ્ય વિજ્યં પ્રારયાહપિ તૈર્હારિતમ્
તત્કીડેવભવે પરાજ્યે જયો સ્પાતાં સદાહડન્દૈઃ ॥

ઉપરનો શ્લોક શાફ્લ વિદ્ધિતમ્ માં છે.

આંતરિક અવધાન-પ્રયોગ

અવધાન-પ્રયોગ વડે સ્મૃતિની શક્તિ અને વિકાસ અંગે અમોઝ સંશ્લેષમાં વિચારાણું છે. તે અવધાન-પ્રયોગની ક્રિયા બાહ્ય વસ્તુ પ્રત્યે થાય છે તો ભૌતિક વસ્તુઓ અંગેની સ્મરણ-શક્તિ જ વધારે વિકસી શકે. પણ, તે અવધાન-પ્રયોગની ક્રિયા આંતરિક હોય તો તેની પોતાના આત્મા કે વિશ્વ-આત્માઓ પ્રત્યેની સ્મૃતિ વિકસી શકશે. તે માટે અવ્યક્ત-જગત પ્રત્યે એકાગ્ર યત્નને આંતરિક અવધાન-પ્રયોગ કરવાનું મુશવવામાં આવે છે.

સ્મૃતિના પ્રવાહો એ તરફ વહે છે—આંતરિક અને બાહ્ય. બાહ્ય પ્રવાહથી ભૌતિક વિકાસ વધારે થઈ શકે છે; પણ જ્યારે સ્મૃતિનો પ્રવાહ આંતરિક અને છે ત્યારે આધ્યાત્મિક વિકાસ થાય છે. નેટશ મહાપુરુષો થયા છે તેમણે પોતાની સ્મૃતિનો પ્રવાહ અંતરના ઊંડાણમાં વહેવડાવ્યો છે. અંતરના ઊંડાણમાં જતાં પોતાના આત્મા અને વિશ્વ-આત્મામાં કંઈ પણ ફરક દેખાતો નથી. વિશ્વમાં જે પ્રકાશ દેખાય છે તે મારો જ પ્રકાશ છે; તેમજ વિશ્વમાં જે દોષો દેખાય છે તેમાં પણ હું જવાબદાર છું, એમ સમજી વિશ્વાત્મા સાથે એક્ય સાધના માટે તે ઉદાર અને છે; ઉચે ચઢે છે.

આંતરિક અવધાન-પ્રયોગની ક્રિયા શરૂ થાય છે ત્યારે અવ્યક્ત દેખાતા કલ્પ-ઉપર પોતાના આંદોલનોનો પ્રભાવ પડે છે અને તેમાં એકાગ્રતા બહોળો ભાગ ભજવે છે. એવાં આંતરિક અવધાનમાં જગતના દોષો અંધવા ભૌતિક વાતોને જૂલતા શિખાય છે અને જગતના ગુણો અંધવા આધ્યાત્મિક વાતોને યાદ રાખતાં શિખાય છે. જગતની સાથે એ રીતે આત્મીયતા સધાય છે.

આ અંગે એક બે દાખલાઓ લઈએ.

સ્વામી રામતીર્થની સ્મૃતિ બહુજ તીવ્ર હતી. પણ તેમણે પોતાની

શરીર ગીળું નાનું નેમનું મનન મુખ્ય ગામ. મનન મુખ્ય ગામ ત્યારે આખા વિશ્વ ઉપર તેના પ્રભાવ પડે. સતી રાણકદેવીમાં ચેતનાનું સ્ત્રી જોટનું ગદી ગયું કે તેના આદેશ ગિરનાર પવનને પશુ માનવો પડ્યો. કહેવાય છે કે રાણકદેવી, રાખેગારના દેહ પડ્યા પછી ગિરનારને કહે છે :—

“હવે ગઠ ગિરનાર, વાદળથી વાતું કરે.
પડતાં રાખેગાર તું ખરડીને ખાંગો કેમ નય થયો.

મનસમ કે તે કહે છે કે “શ” પડ્યો અને તું હજી ઉભો છે! તને શરમ આવતી નથી?” આમ કહેતાંની સાથે ગિરનાર પર્વતની શિલાઓ ધડધડ કરતી પડવા માંડે છે. પણ રાણકદેવીને તરત વિચાર આવે છે કે એનો શું હોય? અડીના રહેવાસીઓનો શો વાંક? તેમને આના પડવાથી ઘણું તુકશાન થશે. એટલે તે ફરી કહે છે :—

મા પડ મા પડ મારા વીર.....!
નાંધારાનો આધાર, ચોસલાં કોણ ચડાવશે! ”

છેવટે તો તે નારી છે. તેનામાં માતાનું હૃદય રહેલું છે. એકે હયા આવી જાય છે; ખરી રીતે તો તેને વાત્સલ્યરસ ભરવા માટે વિશ્વ પાત્ર નાનકડું બની જવું જોઈએ. જેમ એક માતા ગમે તેટલાં ગમે તેવાં પોતાનાં ગંદા, કાણાં, ખોડાં અને અજ્ઞાન બાળકોને સાચે છે; વાત્સલ્ય છોડતી નથી. તેમ તેણે વિશ્વની માતા બનીને આખા જગત પ્રતિ પ્રેમ પાથરવો જોઈએ.

રાણકદેવી રાખેગારને પોતે યાદ કરે છે. નારીને પોતાનાં શીઘ્ર અને સંત્યમાં એકાગ્ર થવા માટે પતિનું સ્મરણ કરવાનું કહ્યું છે. છેલ્લી ધડી સુધી પતિને પ્રભુ માનીને તેની સ્મૃતિ રાખવી એ પતિવ્રત-ધર્મ કહેવાય છે. પણ પતિમાં પ્રભુતા ન હોય તો માત્ર તેના શરીરની જ સ્મૃતિ રાખવી, એ ખરાબર નથી. ખરી રીતે પતિના ચેતનને વિશ્વ નમાં એટલે કે પ્રભુમાં મળવા માટેના પ્રયત્નોની સ્મૃતિ રહેવી જોઈએ.

દિવસ આખાર નમરના મન મળા નવ. દમ્પતીને નેમને એટલે મ્હો
ન હતો. કિપવાસમાં જ આરણ બાપ દિવસે મળા, અમિતક દમ્પ
પ્રેરે થયો ન હતો.

કેટલાક સોંકે એમ કહે છે કે ભગવાન મદનાદિરો તો બધું જ હતું
હતું; એટલે જ તેમને મારેનું મળેલું. પણ તે એમ કોય તે નેમને
સાચ પાંગ માસ મુની કિપવાસ કરવાની રીત જરૂર હતી! અમિતક
ધારણ કરતાં પહેલાં જ દિવસે મદનબાળા આકળા ખાવાની હતી તેથી
એક દિવસ પહેલાં તેઓ અભિષેક ધારણ કરી શકત! પણ ખરી વત
તો એ હતી કે તેમને કેવળ જ્ઞાન તો આ પછી જ થયું. તેમણે અમિ
અહ લીધો ત્યારે એટલો જ વિગાર કર્યો હશે કે “લસે, માંડે રીત
પડી જાય પણ હું જે છમ્મું છું તે અન્યક્ત જગતની સાથે તમે
મળી જાય!”

આ એક પ્રયોગ હતો. તેમાં ભારે રહસ્ય છુપાયેલું છે. મહા
પુરુષોનો સંકલ્પ છબોતનું સર્જન કરવા માટે જ હોય છે. તે જમાનામાં
નારીને ઘેરાંબકરાંની જેમ ખમ્મરમાં વેચવામાં આવતી. તે દાસી તરીકે
ખરીદનારના ઘરે રહેતી અને તેની આરા પ્રમાણે કામ કરતી. એટલે
સુધી કે તે ખરીદનારનો તેના ઉપર સંપૂર્ણ કબ્જો રહેતો. ધારે તો
ઉપ-પત્ની તરીકે પણ તેનો ઉપયોગ-ઉપભોગ કરી શકતો. એટલે કે
નારી-ગુલામીની પ્રથાનું કલંક ભારત જેવા સુસંસ્કૃત દેશોમાં હતું.

ચંદનબાળા પણ એવી જ એક ખરીદાયેલી દાસી હતી. તે રાજ
કુમારી હતી પણ પકડાઈ જતાં તેને એક સામાન્ય ગુલામ તરીકે વેચ
વામાં આવી. ધના શેઠે તેને ખરીદી હતી. તેને દીકરી તરીકે રાખતા
હતા. દાસીને દીકરી જેમ રાખવી એ તેમની પત્ની મૂળા શ્રદાણીને
ગમતું નહતું. એક દાસીને આટલી હદ સુધી ચડાવવી ન જોઈએ તે
તેના મનને સાલતું હતું. અધુરામાં પૂરું એકવાર તેણે ખન્નેને સંપ્રકરણમાં
જોયા. એક દિવસ શેઠ બહારથી થાકેલા આવ્યા હતા, એટલે યગ ધોવા
ટે ભિવું પાણી ચંદના પાસે મંગાવ્યું. ચંદના પાણી લાવીને શેઠે

પોતાના જાણુક માની પેળે તેમના પગ ધોવા મડી પણ ધે તી વખતે
 નેના વાળ વારે ઘડીએ પાણીમાં પડી જતા, દના મેહે દાઘથી નેના
 વાળ ઉઘા ક્યાં બલ, બળા, મા ઘી દે નુ

એટલે એક દિવસ જ્યારે એક બદ - એ મયલ દના ને ને
 જોઈને મોઢાઈએ ચડનબાળ - દાઘે પણ એડીએ તાપીને ને
 મસતકનું મુઝા ફગાવેને બોલ - મ ડી નીથી જ્યારે તપ દિવસ મેહે
 પાછા ક્યાં અને તેમણે ચડનબાળ, ને જુન પડી પથુ, કા ને ને

શહે મકાનની તપ ન ડી, મોઢાઈ ન્યા બાળ નહત તેએ
 ફરેક બડના દાઘે પ મે જત ને ચડના - ચડન જુમે પાડવા ને ને
 અને બોલગ પામેથી ધીમે, અવાજ બાળે શહે બોલ, તપ દુધ
 પણ દિવસની જુખી ચડનબાળ છે એમ જાણી જ ના, તપ ને ને
 તો બડના બાળ, બડા નામેલ મગ ને ને ને બાળે છે ને
 લુહારને બેડી-દાઘકડી નોડવા નાટ બેલાવવા તપ ક

જુખી ચડનબાળ, બડના બાળ દ મેલ તપ તપ ક પ જ
 બિશાનો બાબિયદ બાળ કુલેલ જમવા મદારી, પથા ને ને
 જોઈને તે બડ ને દર્શિત થાય ને જાનવ ની નથી વાગ પુડી ને ને
 પણ એક નથી થતી બાબમા બાળ નદારી, પક ફર ને ને
 ચડનબાળ પોતાને બજાગજુ સમજેન બાળ નાટ ને ને
 નિમકારે નીકે છે, મજુ પાળ વગી, જુમે ને ને ને બાળ
 ને છે અને ચડનબાળના દાઘથી બડના બડ, વહેરે ને જાનવ
 દાવારને પ માલ અને ને મે દિવ પ ને થાય છે અને ચડન
 ને દિવસના ઉપવાનનું પાણી થાય ને વેરે એ જુવાન થાય ને

બાદો પ માન રથ દિવસ, જામવાળ બદારીને, બેનના,
 નાનોની બાળક રીને એ બસરે થક કે બાળ, બાળક દે દાઘે
 ના બાળક એ ને દિવસ ફરે એ અને ને બાળક થક ફરે એ

નાશ્વર કરવા તૈયાર થઈ ગયો. આમાં ભગવાન મદાવીરની વિશ્વાત્મા પ્રત્યે ઝોટલી તીવ્ર શ્રદ્ધા હતી; ઝોટલે જ આ કામ પૂરું થયું. આમ વ્યક્ત અને અવ્યક્ત જગતનો મેળ પડી ગયો. ચેતનાની ઝોટાચતાથી જ ઝોટલે કે આંતરિક અવધાનથી ! અભિચર તે ઝોમનો બાલ પ્રયોગ હતો.

ઝોટલે અહીં અવધાનનો અર્થ થાય છે અવ્યક્ત જગતની સ્મૃતિમાં જે ચીજ પડેલી છે તેને ઝોટાચના વડે બહાર લાવવી. અથવા આજુબાજુના જગતની સ્મૃતિને ધારણ કરવી; કેંદ્રિત કરવી. જે કાંઈ પોતાને મળ્યું, પોને ધારણ કરી રાખ્યું છે તે જ્ઞાનને આખા જગતને આપવું; બહાર લાવવું-પ્રગટ કરવું, તેને પણ આંતરિક અવધાન કહી શકાય. આમ બાહ્ય-અવધાનની શક્તિને અંતરાભિમુખ કહી, જ્ઞાન, તપ, સંયમને ઉત્તર કરવાં એ જ આંતરિક અવધાનનું રહસ્ય છે.

જના અને પૂર્વજન્મના. એટલે જ એક જ મા-આપના એ કોકરોએમાં
મગે તફાવત નજરે પડે છે. માખસોની પોતાની ભિન્નતા એટલી બધી
દે.ય છે કે “ સાંચે આંગળીએ બરાબર નથી ” “મુઠે મુઠે મંત્રિ ભિન્ના”
જેવાં મૂર્ખોનું પ્રયત્ન થયું છે. આનું મુખ્ય કારણ તે અજ્ઞાત એવા
પૂર્વજન્મના સંસ્કારો છે. આ સંસ્કારોને પોતાના પુરુષાર્થના સંસ્કારો,
મા-આપના સંસ્કારોને લેલીના સંસ્કારો; અને સામાજિક સંસ્કારોને
વાતાવરણના સંસ્કારો ગણી શકાય.

એક જવાર આપણે પૂર્વજન્મની સ્મૃતિ યાચ તો ? એ સદુચી
મુખદ ઘટના ગણી શકારો । પણ તે યર્ષ શકે છે અને તે સ્મૃતિ-વિકા-
સની નિરતર હિચ્ચતર પ્રક્રિયાથી. જૈન દર્શન કહે છે કે સ્મૃતિ ઉપર
પડેલ મોહ, લોભ, ક્રોધ, મદ વગેરેનાં આવરણો દૂર થવાથી
એટલે કે ગતિજ્ઞાનાવરણીય (જ્ઞાનને ઢાંકી દેતા) કર્મના ક્ષય કે ક્ષયો-
પશમના કારણે સ્મૃતિ નિર્મળ થઈ જવાથી કેટલીક વ્યક્તિઓને પૂર્વ-
જન્મનું સ્મરણ થાય છે તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન કહેવાય છે. અલબત્ત
જાતિ-સ્મરણજ્ઞાન મોહ, લોભ વગેરે હોય તોયે યર્ષ શકે છે. પણ તેથી
જાંચે જવાતું નથી. જાતિસ્મરણ જ્ઞાનની વધુમાં વધુ સીમા બતાવતાં
જૈન સૂત્રો કહે છે કે વધુમાં વધુ એક સાથે નવસો જન્મોની સ્મૃતિ યર્ષ
શકે છે. એક સાથે ત્રણ જન્મની સ્મૃતિ-જાણકારીની વાત છાપામાં
આવે જ છે. જન્મ-જન્માંતરની વાતો જાણે તેને ચમત્કાર ગણી શકાય
પણ તેનો ચારિત્ર્ય સાથે અવિનાભાવ સંબંધ હોતો નથી. પણ તેવી
સ્મૃતિ યર્ષને જો ચારિત્ર્યના સંપૂર્ણ વિકાસ તરફ જીવન વળે તો
તેને જરૂર ચારિત્ર્યનો ચમત્કાર માનશું અને તેને મહત્વ આપશું.

પૂર્વજન્મસ્મરણનું જ્ઞાન દરેકને થતું નથી. એનું કારણ એ છે કે
દરેકની સ્મૃતિનો તેટલી હદે વિકાસ થતો નથી. દરેકની બુદ્ધિ અને સ્મૃતિ
નિર્મળ થતી નથી. તે સિવાય યાદ રાખવા જેવી વસ્તુઓ યાદ રાખવી
અને ભૂલવા જેવી વસ્તુઓ ભૂલી જવી એ ટેવ ન પડવાના કારણે ધણો
નકામો કચરો જામે છે તે હટતો નથી.

કિતી ગાથા સંતાનવૃદ્ધિમાં પડે છે ત્યારે સ્મૃતિ, વિદ્યુત યાવ છે, એટલે મોટા થયા બાદ જેને અતિસ્મરણ જ્ઞાન થાય છે તેનું કારણ અંતઃકરણની વધારે નિર્મળતા, પવિત્રતા અને અનાસક્તિ છે; તેમજ જ્ઞાનવસ્ત્રીય કર્મેના ક્ષયોપશમ પણ કારણભૂત હોય છે. સ્મૃતિવિકાસ બ્યારે તીવ્ર બને છે ત્યારે પૂર્વજનોનું વ્યક્તિગત અને પારસ્પરિક સ્મરણ થાય છે.

યોગદર્શનમાં પૂર્વજન્મ સ્મૃતિનું કારણ બતાવ્યું છે :—

અપરિગ્રહસ્થેયે જન્મકચન્તા સંયોધઃ ॥

એટલે કે પરિગ્રહવૃત્તિ-આસક્તિ-મગતાવૃત્તિ દ્વર થવાથી અમમત્વ બાવ સ્થાયી થવાથી પૂર્વજન્મોની વાતોનું સ્મરણ થાય છે. જૈનધર્મ-ગ્રંથોમાં પૂર્વ જન્મસ્મૃતિનાં ઘણા દાખલાઓ મળે છે. તેમાંથી બે એક પ્રસંગો જોઈએ.

એક સ્ત્રી અને એક પુરૂષ આઠ જન્મોથી સાથે હતા. નવમે જન્મે અરિષ્ટનેમિ અને રાજગતી તરીકે તેઓ જન્મે છે. પછી લગ્નગ્રંથીથી પતિ-પત્ની તરીકે જોડાવાની તૈયારી કરે છે. પણ પ્રસંગ એવો બને છે કે અરિષ્ટનેમિ રથમાં બેસીને પોતાની જાન સાથે પરણવા જઈ રહ્યા હોય છે ત્યાં રસ્તામાં વાડામાં પુરાયેલા પશુઓનો ક્રૂર અવાજ સાંભળી તેમનું હૃદય દ્રવી ભીટે છે. સારથિને પૂછતાં તેમને જાણવા મળે છે કે તેમની સાથે આવેલા જનૈયા માટે, ભોજન નિમિત્તે આ બધાનો વધ કરવાનો હોય છે. તે જાણી તેમણે સારથિને વાડો ઉઘાડી દેવાનું કહ્યું. પશુઓ મુક્ત થાય છે અને તેઓ પોતાનો રથ પાછો વળાવી લે છે. તેથી જાનમાં બળભળાટ થાય છે. અરિષ્ટનેમિ તેમને પંશુદયા અને સંયમનો સચોટ ઉપદેશ આપે છે. તેઓ પોતે સાધુ દીક્ષા લઈ લે છે.

આ બધું જાણીને રાજગતીને ઘણી ચિંતા થાય છે. તેની સખીઓ તેને દિલાસો આપે છે અને બીજા પુરૂષને વરવાનું કહે છે. પણ, રાજગતીનું ચિત્ત તો અરિષ્ટનેમિમાં પરિવાઈ ગયું હતું. તેઓ ચિંતન કરે છે, અને તેમ કરતાં કરતાં તેમને પૂર્વના આઠ ભવોના સંબંધનું સ્મરણ થઈ આવે છે.

પૂર્વજન્મની સ્મૃતિથી જે જાણે ચહે છે તેની તે સ્મૃતિ મિસ થાયો રહે છે; નહિતર ચોડાક દાળ પછી ભૂંસાઈ જાય છે. અહીં સવાલ એ થશે કે બધાને જન્મ-જન્માંતરની વાત કેમ યાદ રહેતી નથી? તેનું કારણ એ છે કે આપણે અસદૃશ હવન છવીએ છીએ. હવનમાં સદૃશતા, અનાસક્તિ વગેરે હોય તો પૂર્વજન્મની વાતો પણ યાદ આવે; નહિતર ભૂલી જવાય.

પૂર્વજન્મ સ્મૃતિનો ખીજો પ્રસંગ છે—ચિત્ત અને સંભૂતિનો. તે બંને ભાષાઓ હતા. પાંચ પાંચ જન્મથી તેઓ એક જ ધરે જન્મ્યા હતા. સાથે રહ્યા હતા. પણ છટ્ટે બંને અલગ-અલગ ધરે તેમણે જન્મ લીધો. કારણ કે એકમાં આસક્તિ હતી, બીજામાં અનાસક્તિ હતી.

છટ્ટા હવમાં ચિત્ત એક નગર શહેને ત્યાં પુત્ર રૂપે જન્મ્યો. ત્યાં તેનું પાલણુ-પોપણુ સારી રીતે થયું. તેને જ્ઞાન-ધ્યાનમાં વિકાસ કરવાના શાષ્ટ્રનો મળ્યા અને તેણે વિકાસ સાધ્યો. એક વાર ચિત્ત એક મુનિનું પ્રવચન સાંભળવા ગયો. ત્યાં તેને પૂર્વજન્મની સ્મૃતિ યર્ષ આવી. તેથી તેને વૈરાગ્ય થયો અને તેણે મુનિદીક્ષા લીધી. સાથે જ તેને ચોતાનો ભાઈ સંભૂતિ મળે તો તેને પણ વૈરાગ્ય પમાડવાની ઇચ્છા પ્રબળ થઈ.

સંભૂતિ બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી રાજા રૂપે જન્મ્યો. તેને બધા પ્રકારની સાહાયી મળી. તે એમાં જ મગ્ન રહેતો. એક વાર તે એક બગીચામાં બેઠો બેઠો આનંદ માણતો હતો કે તેણે એક ફૂલનો શુન્ધ જોયો. તે જોઈને તેનું ચિત્ત વિચારના ચક્રોળે ચડ્યું. તેણે જો કે એ શુન્ધો પહેલીવાર જોયો નહોતો તે છતાં તેને થયું કે “આવું મેં કયાંય પહેલાં જોયું છે!”

આંતરિક આદોલન જગતી જગતી અનેક નવીન સંસ્મરણો તાજાં ચવા લાગ્યાં. તેમાંથી તેને ચોતાનો પૂર્વભવોની સ્મૃતિ યર્ષ. પાંચ-પાંચ જન્મ લગી બંને ભાઈ તરીકે રહ્યા-હવે તે ભાઈ કયાં હશે? તેને મળવાની તાલાવેલી એના હૃદયમાં લાગી. એટલે તેને શોધી કાઢવા

માટે એક સ્ત્રીએ તેણે પાંદડા ઉપર લખ્યો :—
 “આજી દાલા મિયા હંલા ચલણ અમરા મદા”

—તેણે એ સ્ત્રીએ રચી પોતાના સંપત્તિ વડે દહેરા પીટાવ્યો કે
 ‘એ મારા અડધા સ્ત્રીઓની પૂર્તિ કરશે તેને હું અડધું મન્ય આપીશ।’
 બધા માટે તેની જાન જાતની પૂર્તિ કરીને આવડા લાગ્યા પશુ
 અઘરાને તે ન દુઝી,

ધોગાનુધોમે ચિત્ત યુનિ મામે મામ વિચરના આ મામમા આવ્યા.
 મામમા માળીએ તેમને કનકારો આપ્યો. માળીને પશુ અડધા મન્યની
 તાલાવેલી દગી એટલે તે પશુ પેલે અડધે સ્ત્રી કહ્યાવડા લખ્યો.
 ચિત્ત યુનિએ તેને કપાનથી માન્યો. નેમણે માળીને પૂછ્યું કે “આ
 હું કે?”

માળીએ તેમને બધી વાત કરી ચિત્ત યુનિ ના બાઈને પ્રજાગણ
 દમે. એટલે તેમણે તે સ્ત્રીની પાદપૂર્તિ આ પ્રમાણે કરીને માળીને
 આપી :—“દમાણો છટ્ટવા કાર. અજમણ જાલિણ”

પેલા માળીએ તે અડધી સ્ત્રીએ વાદ કરી. અઘરા અકવર્તિને
 માગ્યો. અઘરાને સાબતો “મારો જાઈ” એમ કહી મુક્તિ
 વર્ષ જાન છે. રીનિકેએ પેલા માળીને કહ્યું. નેમણે પૂછ્યો. ત.
 તે તેણે કદી દાકુ કે “આ સ્ત્રીએ તે મામમા વિગતવડા યુનિએ
 જાન્યો છે. ન સીની. યુનિને વિનિ કરી અકવર્તિ પ.સે સર્વ મધ.”
 અઘરા અકવર્તિએ દેસમાં આવીને ચિત્ત યુનિને નિદાવ્યું. પૂર્તિ-મની
 રૂપે જાગી અને નં બોલી કહ્યા. મારો બાઈ.”

યુનિએ કહ્યું. “આ આપણું મદુ જાન્ય છે?”

યુનિએ ત્યાર જ કવિમન અવેલી વાર્તા આ પ્રજા કદી સભા થી
 આપણે પહેલાં કામ રહે રહ્યા. બીજા ક-મે કવિમન ન.મના પર્વત
 ઉપર મુમલા મધા. થીએ જા-મે દસ વડા પાલી કમીયા અઘરાને ત્યાં

જન્મ્યા. તે વખતે નમુનિ નામનો પ્રધાન હતો. તે લંપટ અને વ્યભિચારી હતો. તેથી રાજ્યએ તેને મૃત્યુદંડની સજા આપી. તેને ફારસીએ ચઢાવતાં આપણા પિતા ચંડાસને દયા આપી અને તેને બચાવી લીધો અને પોતાને ઘરે ગુપ્ત રાખ્યો. તે ગુપ્ત રીતે આપણને સંગીત શીખવાડતો રહ્યો. પણ ફરી કુટિલતાના કારણે તે ત્યાંથી હસ્તિનાપુર ગયો. ત્યાં ચાલાકીથી પ્રધાન થયો.

“આ તરફ આપણે (ચિત્ત અને સમૂતિ) સંગીતમાં પાવરધા થઈને આપી પ્રજાને આકર્ષવા લાગ્યા. તેથી દ્રેષીલા સંગીતશાસ્ત્રીઓએ આપણને દસકાં વરણુના ગયોગ્ય ઠગવી રાજ પાસે ફરમાન લઈ ત્યાંથી હાંકી કાઢ્યા. જિંદગીથી કંટાળીને આપણે પદાડ ઉપર ગયા અને પડતું મૂકવાની તૈયારી કરતા હતા; ત્યાં એક પવિત્ર સાધુનો બેઠો થયો. તેણે આપણને બચાવ્યા અને સાધુ-દીક્ષા આપી, જ્ઞાન-બ્યાન શીખવ્યાં.

“આપણે ઉચ્ચ તપસ્યાઓ કરવા લાગ્યા. તેના પ્રભાવે આપણને લક્ષ્મિઓ મળી. વિચરતા-વિચરતા આપણે હસ્તિનાપુર ગયા. ત્યાં શિક્ષા લેવા જતાં પેલા નમુનિ મંત્રીએ જોયા અને કદાચ તેને ઉધાડો પાડ્યું એવી બીક અને શંકાના કારણે તેણે આપણને નગરી બહાર કઢાવ્યા.

આવાં અસહ્ય અપમાનથી આપણે સળગી ઊઠ્યા. આપણે આપણી લક્ષ્મિનો ઉપયોગ કર્યો. નગરીમાં આગનો ભડકો ઉઠવા લાગ્યો આપણે નગરી ગભરાણી લોકો રાજ પાસે પોકાર પાડવા ગયા. કાઈકે રાજને કહ્યું : “આપણી નગરીમાં બે મુનિઓનું અપમાન થયું છે તેના કારણે આમ થયું છે !”

તેથી રાજ પોતાની ચતુરગિણી સેના, રાણી-દાસીઓ સાથે આવ્યો. તેણે આપણને ખુબ જ વિનંતિ કરી. રાજની વિનવણીથી આપણે લક્ષ્મિઓ પાછી લઈ લીધી. અને નગરીમાં શાંતિ થઈ ગઈ.

આટલું કહી ચિત્ત મુનિએ કહ્યું : “પણ, ખંધુ ! તમને તે વખતે રાજની સાહેબી વગેરેનું આકર્ષણ એટલું બધું થાય છે કે તમે મારી

બધી ના છતાં અકરનોની સહિત નિવાસ કરે. હું મનમ ર
 રહુ છું પણ ત્યાંથી આવજો. ત્યાં કોઈને ત્યાં જ રહેવાનું છે. હું મનમ ર
 પામી શ્રેષ્ઠીપુત્રરૂપે જન્મેલો અને હું ત્યાં જ રહેવાનું છે. હું મનમ ર
 નિવાસી પ્રમાણે જન્મેલો અકરનો થયો. મનમ રહેવાનું છે. હું મનમ ર
 રાત્રિ થયું હતું એટલે તમે પણ જાવ. હું મનમ રહેવાનું છે. હું મનમ ર
 અતરની અભિલાષ રહી છે ત્યાં જ નિવાસ કરવાનું છે. હું મનમ ર
 રહીને ન હોય એવો અતર આવી નીકળે. મનમ રહેવાનું છે. હું મનમ ર
 સાથે જ જાવી રહો તો મુદતથી જન્મનું રહેતું જાય ત્યાં જ રહેવાનું છે. હું મનમ ર
 નીમિત્ત ત્યાંથી આજો.

અકરના અકરનો (અજુનિ) એ નહીં ત્યાં જ રહેવાનું છે. હું મનમ ર
 તમારો હોઈને રહી જાવડ થયા છે પણ ત્યાં જ રહેવાનું છે. હું મનમ ર
 હમણાં અર્ધ રહે તેમ નથી. ત્યાં જ રહેવાનું છે. હું મનમ ર
 જોમામિતિ નિર્મિત થઈ રહેતું જાય ત્યાં જ રહેવાનું છે. હું મનમ ર

મુનિ જેમને પણ અમરજી છે પણ ત્યાં જ રહેવાનું છે. હું મનમ ર
 અમરજી ત્યાંથી વિદાન કરી જાય છે ત્યાં જ રહેવાનું છે. હું મનમ ર
 હવે પહે પહેલથી કવણી જાતી નહીં જાય છે પણ અમરજી. હું મનમ ર
 સજુનિ-અસારેતો કોઈનાથી કોઈના ત્યાં જ રહેવાનું છે. હું મનમ ર

ત્યાંથી એ જ રહે પૂર્વજ-અર્ધ રહે ત્યાં જ રહેવાનું છે. હું મનમ ર
 અર્ધ અર્ધ પણ ત્યાં જાયો. હું મનમ રહેવાનું છે. હું મનમ ર
 રહેતો જાય ત્યાં પણ પૂર્વજ-અર્ધ રહે ત્યાં જ રહેવાનું છે. હું મનમ ર
 અર્ધ રહીને જાય ત્યાં જાય ત્યાં જ રહેવાનું છે. હું મનમ ર

હવે અર્ધો, અર્ધો અર્ધો રહે. હવે

સ્મૃતિ વિકાસ ચરમ ઉદ્દેશ્ય—આત્મસ્મૃતિ

એ તો સ્પષ્ટ સ્પર્ધા ગણે છે કે સ્મરણ શક્તિ એ આત્માની અનંત શક્તિઓ પૈકીની એક શક્તિ છે. તેનો વ્યવસ્થિત રીતે વિકાસ થાય તો એ ખીલી શકે છે. આ સ્મૃતિ વિકાસની અલગ અલગ ભૂમિકાઓમાંથી જીવ કદમ રીતે પસાર થાય છે અને અંતે આત્મા વિકાસની ભૂમિકામાં આનંદમય સ્થિતિમાં કદમ રીતે પહોંચે છે. તે અગે અગે વિચાર કરવાનો છે.

વૈદિક દષ્ટિએ સ્મૃતિની જે અલગ અલગ ભૂમિકા છે; તે ક્રમશઃ નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) અન્નમય કોષની ભૂમિકા

(૨) પ્રાણમય કોષની ભૂમિકા

(૩) મનોમય કોષની ભૂમિકા

(૪) વિજ્ઞાનમય કોષની ભૂમિકા

(૫) આનંદમય કોષની ભૂમિકા

આમાં સ્મૃતિનો વિકાસ કેવી રીતે વધે છે, તે વધારે વિવેચન પૂર્વક જોઈએ.

અન્નમય કોષની ભૂમિકા : આ સ્મૃતિની પહેલી ભૂમિકા છે. તેમાં શરીર તેમજ તેને ટકાવવા માટેનાં આહાર વિહારની જ સ્મૃતિ હોય છે. સામાન્ય રીતે જીવન-વિકાસને પહેલે પગથિયે જામા રહેનાર દરેક જીવાત્માને શરીરનો વિચાર પહેલાં આવે છે. શરીરની સ્મૃતિ થાય એટલે કાંઈક ખૂટલું લાગે છે; એમ થાય છે. એટલે કે તેને ભૂખ લાગે છે. તે માટે શું કરવું ? એનો વિચાર ચતાં ખોરાક જોઈએ. તે ગમે તે રીતે ખોરાક મેળવે છે. પછી તેને એ ખ્યાલ નહીં આવે કે આ ખોરાક સાચો છે કે નહીં ?

તે જોવાક શ્રી રીતે મેળવેલો છે. પ્રમાણિક માધનોથી કે અપ્રમાણિક માધનોથી ? શરણુકે શ્રી એ વખતે અન્નમય કોષની જૂમિકામાં દોષ છે. તે કેવળ રથૂળ કપર છેલ્લો-વિચાર કરતો દોષ છે. અન્નમય કોષની જૂમિકામાં માથુસ ટેવને આધીન દોષ છે. તેને વાદ રાખવું છે, એમ નહીં લાગે કદાચ વાદી આવે તો પણ કપલા થરતી.

આવી રચ્ચિત મનુષ્યો સિવાય પશુઓ અને મામાન્ય જીવોને પણ દોષ છે. કોલેક્ટિવ જીવો વનસ્પતિ પણ આજ જૂમિકામાં શરીરનો વિકાસ કરતા દોષ છે. બાદી કેવળ શરીર છે તેને પોષણ આપવા આદાર નેહાં છે. તે મને તેમ મેળવવો એટલી રચ્ચિત રહે છે અને તે પ્રમાણે જીવે આદાર મેળવે છે તે જાણે ને દિસક પણ બની શકે છે. જેમકે દિસક પશુઓ વનસ્પતિઓ મુલા-અન્ન જીવોનું ભક્ષણ કરે છે. માથુસ પણ દિસક-અદિસક સાધનો વાપરે છે એટલે અન્નમયકોષની જૂમિકામાં રચ્ચિત શરીર સંબંધી વાદી રહે રહે છે. આ જૂમિકામાં રહેલ જીવને કહેવું પાતું નથી કે જૂમ લાગી છે, મારે આવા ચાલો તેથી જ કહેવન પડી છે કે “જીવ” બધું જૂમી જાઓ હા, પણ આવાનું કેમ જૂમના નથી ?”

પ્રાણમય કોષની જૂમિકા : શરીર પણ શરીરથી સંબંધિત આજુબાજુની વસ્તુઓ અને વસતિની વાદી આ જૂમિકામાં આવે છે તેથી તેમાં જાળીય આવના જાણે છે ને વિચારે છે કે બાકુ કુદ ન દેવ તો સાઈ ? આ જૂમિકાવાળો માથુસ પુરેપણા, રિતેપણા અને કોલેક્ટિવ સાધનો દોષ છે. તે કુપ, પેસો અને પ્રતિધામાં રાખે છે.

સામાન્ય રીતે જાળીય આવેમેની રચ્ચિત કોષ રહે છે તેથી કહેવે ને પહેલે તે વિચાર વાતચાતે વલ જાને છે અને જાળીય સંબંધો જાણવા કીરવ છે, અભિચાર કરવા પણ કીરવ છે અને તેને કમનુ કમનુ કોષ ન જાણતાર વહેરે પણ કરી નાખે છે. જગત જીવન પણ આ જૂમિકામાં આવે છે. તેથી કરીને પોતે અજાણી કોષની સદે તેને કોષ રચ્ચિત જાણ

છે—ખાળકાનું શું ? પત્નીનું શું ? આવી સ્મૃતિ પશુઓમાં પણ હોય છે. મનુષ્યમાં વિશેષ વિકસિત હોય છે. આ ભૂમિકામાં જીવ પોતાનાથી આગળ વધી વંશ-કુટુંબ સુધીનું વિચારે છે.

મનોમય કોપની ભૂમિકા : કુટુંબ પછી ગામની, જ્ઞાતિની કે સમાજની સ્મૃતિ આવે છે. હું જે ગામમાં રહું છું. જે જ્ઞાતિમાં રહું છું તેનું મારે કર્મ કરવું જોઈએ અથવા મારે સમાજના કાયદામાં રહીને માલતું જોઈએ; એવી ભાવના મનોમય કોપમાં હોય છે. આમાં પ્રાંત, સમાજ, રાષ્ટ્ર વગેરેના હિતની ભાવનાનો પણ સમાવેશ થઈ જાય છે.

આ ભૂમિકામાં પહોંચેલ વ્યક્તિ જો સાધક હોય તો તે આશ્ચર્ય માટે અનર્થ કરતો નથી, વધારે પરિશ્રદ્ધ રાખતો નથી, શૂંઘ્ર્ય હોઈને પણ અનાયાસે પ્રહ્નચર્યનું જતન કરી શકે છે. મનોમય કોપની ભૂમિકામાં સ્મૃતિનો વળાંક સ્વ ઉપરથી વિશ્વ ભણી વળે છે.

વિજ્ઞાનમય કોપની ભૂમિકા : આ ભૂમિકામાં સાધકની સ્મૃતિ પરિપક્વ થઈ જાય છે. એટલે તે સાચો અને તાત્કાલિક નિષ્ણંય કરી શકે છે. ‘મારાથી આ થાય, આ ન થાય’, ‘આ મારું કર્તવ્ય છે, આ મારું કર્તવ્ય નથી’, આમ તેની સ્મૃતિનો ધણો વિકાસ થાય છે. આમાં માણસો એવી વાતો યાદ રાખી શકે છે કે “હું જાણે જવા સર્જ્યો છું એટલે મારે એવી વાતો યાદ રાખવાની છે કે જેથી, હું વૃત્તિ કે આવેગોને આધીન થયા વગર અંતરાત્મામાં ઊંડો ઊતરી શકું.” વૃત્તિને આધીન સ્મૃતિ એટલે કે ક્રોધ એ ઠપકો આપ્યો કે મેણાં ટોણાં માર્યા તે યાદ રાખવાની વૃત્તિ. આ છીછરી સ્મૃતિ છે અને ભૂલવા જેવી છે. ખીજા મુશ્કેલીમાં ન મુકાય, તેવી રીતે વર્તવું કે ખીજાની મુશ્કેલીઓ દૂર કરવી એવી સ્મૃતિ અન્તઃ-સ્મૃતિ છે. આવી સ્મૃતિ વિજ્ઞાનમય કોષમાં સહજ રીતે થાય છે.

આનંદમય કોષની ભૂમિકા :

વિજ્ઞાનમય કોષથી માણસ આગળ વધે છે એટલે આનંદમય કોષની ભૂમિકા આવે છે. ત્યાં તેને બાહ્ય કોષો સ્પર્શતા નથી; રાગદ્વેષ સ્પર્શતા

નથી. તે કેવળ આનંદ ને આનંદ અનુભવે છે એ જૂમિકામાં મિત્ર દે
હતુ બન્ને બોનાં તેનામાં વાત્સલ્ય જ પ્રગટે છે. જ્યત સમક્ષ સપર
એકસરખું સતત વાત્સલ્ય વરસાવતા રહેવાની બોની ટેવ બને છે બને
તેની સ્મૃતિ-પાટી એટલી હદે નિર્મળ બને છે તેને આનંદમય કેવળી
જૂમિકા કહી શકાય છે.

રિસાનમય દેવની જૂમિકામાં કેટલીક વાર માણસ જોડે બીજીને
વિચારે તો કરી શકે છે કે, કર્તવ્ય શું છે? અર્થતત્ત્વ શું છે? બતા
કામ-કે.પે કયા-વિચારના દુમકાઓ તેને પચવી શકે છે. તેથી તે બંને
પડી જનો નથી; પણ તે વિચારે છે તે પ્રમાણે આચરી શકે નથી.
તે કે તે અનિષ્ટ-આચરણ કરવા ઇચ્છે નથી પણ પૂર્વ મરકારના
જાગે અનિષ્ટમાં પ્રવર્તતો દોષ છે એટલે જ ગીતામાં કહ્યું છે—

‘સત્ત્વં શોષ્યતે શબ્દાઃ પ્રવૃત્તે જ્ઞાનવાનપિ ।

પ્રવૃત્તિયાન્તિ મૃતાનિ, નિમગ્ન દિ કસ્મિન્નપિ ॥

માની પુરુષો પણ પોતની પ્રવૃત્તિ પ્રમાણ પ્રવળ કરે છે. પ્રાણીઓ
પોતાની પ્રવૃત્તિને અનુભવે છે એટલે ત્યાં નિમગ્ન થઈ જાય છે

આ પ્રવૃત્તિના પ્રભાવ અંગે ગીતામાં કહ્યું છે કે —

પ્રવૃત્તિ શ્વામવપ્ત્યય વિમુક્ષામિ પુન પુન ।

મૃતમામમિમં જલ્પનમણ્યં પ્રવૃત્તેર્વિદ્યાત ॥

આ બાબે પ્રાણી સદૃશ પ્રવૃત્તિને વશ છે. પ્રવૃત્તિભવ્ય શુરેન્દ્ર
પણ પ્રકાર છે. અરણ્યજ, રણેશ્વજ અને તમે શુવ. એ મહેશ્વી આ જ્યત
યોગેન્દ્ર છે.

બીજા તત્ત્વજ્ઞાનમાં આ બાબે એક સ્વર વાત કહેવામાં આવી છે કે
“જો હવેમાં આ કુલક પ્રદેશો દેવ કે અર્થે બજુ અને તેવે.
અપેશાર હવાપો દેવ તેવે કુલક પ્રદેશો શકને મહાદ કવચ રહે
છે. એટલે કે તે કાચ કવચે. રહે છે અને તેવે: પદ્મ. પદ્મ. પદ્મ

હોય તો પણ એમાં કંઈક સત્તાગુણ પડેલા હોય છે—ચેતનાનું તત્ત્વ રહેલું હોય છે. તે તરફ ઝુકિ ચાપ તો ને આંધારને તોઈ શકે અને ચેતનાનું જ્ઞાન કરી શકે. આત્મ-જ્ઞાનનો પ્રકાશ થવાથી અંધારું સાવ દૂર થઈ શકે છે. પણ આ જૂગિકા વિજ્ઞાનમય કાવળી હોય છે.

ત્યારે, આનંદમય કાવળમાં તો તેને ચેતનાની સતત સ્મૃતિ કાવળ રહે છે. તેને આત્મજ્ઞાનની, આત્મગુણોની અને આત્મસ્વરૂપની અખંડ સ્મૃતિ રહે છે. તેથી આ ચેતનરૂપ આત્મા આનંદ-હૃદય અને આત્મ-મસ્તીમાં રહે છે. તે પરગાવથી દયાનો નથી, પરભાવ એને પરત્રેવ પણ કરી શકતો નથી, પ્રકૃતિ તેને ઘેરી શકતી નથી. તે સ્વતંત્ર વિજ્ઞાનદંશો મસ્ત રહે તેવી સ્થિતિ આનંદમય કાવળી હોય છે.

“હું કોણ છું?”ની ઝાંખી અને સ્પષ્ટદર્શન :

એવી દશામાં તેને જ્ઞાન થાય છે હું કોણ છું? અને તેણે દર્શન સ્પષ્ટ બનતાં તે કહી ઊઠે છે “સોહમ્” તેથી જ જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્ય કહે છે તેમ :—

કોઽહમ્ કથમિદં જાતં, કો વૈ કર્તાડસ્ય વિચિતે ।

ઉપાદાનં કિમસ્તીહ વિચારઃ સોડપમિદશઃ ॥

એટલે કે હું કોણ છું? ક્યાંથી આ શરીર થયું? એ શરીરનો કર્તા કોણ? અહીં તેણે ઉપાદાન થું? એવો આત્મસ્મૃતિને યોગ્ય વિચાર જ માણસને થવો હોય છે.

શ્રીમદ્દશબ્યંદ્રજીએ સ્મૃતિનો વિકાસ શતાવધાની રૂપે કરીને આવે જ વિચાર કર્યો હતો. તેમણે કહ્યું :—

હું કોણ છું? ક્યાંથી થયો? શું સ્વરૂપ છે મારું ખરું?
કોના સંબંધે વળગણું છે? રાખું કે એ પરિહરું?

સૌથી પહેલાં એ વિચાર આવે છે કે હું કોણ છું? પ્રાર્થના જૂગિકાવાળો કેવળ શરીર સુધી વિચાર કરતો હોઈને તે હું આ નામનો

હું એવો જ વિચાર કરીને સ્ત્રી જન્મ છે. પછી તેને થાય છે કે આ સ્ત્રી તો નશ્વર છે તો હું કોણ છું ? ત્યારે એ વિચાર છે અને બધી ભૂમિતિ પટ્ટાનીને હેઠળે તેને ખ્યાલ આવે છે કે હું અનન્ય સક્રિયતાનો એવો છું.

પછી તે પ્રશ્ન પૂછે છે હું ક્યાંથી થયો ? ક્યાંથી આવ્યો ? માતૃ ખર્ચુ ૨૪૨૫ છું છે ? આ જ્યાં સંજોગો અને વળગાડો રચાયે છે અરથાથી ! એ સંજોગો જન્મવદા કે હોઠવા ? અથવા ક્રિસ્તીયના જ જન્મવદા, આ જ્યાં વિચારો આનંદમય હોવાની ભૂમિતિવાળી વ્યક્તિને આવે છે.

ત્યાં તેને આત્માનાં દર્શન થાય છે-આત્મા તરફ થાય છે. જેટલાક દુઃખ સાધકોને અભ્યસતબળ હેઠળ થઈ પૂર્વક ટકી રહેવાની અન્ય રજુરજુ થાય છે. તેથી તેને આત્માના રચરચન કદ અન્ય વર્ષ જન્મ છે આત્મ સાક્ષી તરફ એટલે કેટલું રજુજ વસ્તુના દર્શન થતાં નથી પણ તેને અંતરમાં પોતાના આત્માનાં દર્શન થાય છે. ત્યારપછી તે પદાર્થની વસ્તુઓ સાથે સમજ રાખવા હતા અંતરની રજુતિને ચુનો નથી તેનું આત્મનિર્દેશિયુ રજુ થાય છે. આત્માના શુદ્ધ રચરચ આત્મના આ બધી બાબનો-દોષો વગેરે ક્યાંથી દોષો કહે ? બીજાના દોષો એ ખારા દોષો છે તેને દૂર કરવા એકાએક, આત્મ તે પોતાની શુદ્ધ કરીને જન્મ છે. તે સતત આત્મરજુતિમાં દુઃખો જ રહે છે. બહો દોષો આ દોષો તેના રચરચથી શુદ્ધ થઈ જાય છે.

આત્માનાં એ અસ્ત દર્શન :

આત્મા અન્ય રજુરજુ થી અત્યંત અંતરનાર એવો થાય છે તેની અસ્ત-દર્શન જેવી જેવો છે તેનો એક દાઢીવ પ્રભવ એકાએક

આત્મ એક વિષયના પ્રવચન. કે દાઢીવ નમરોનો ક્રિસ્તીયના અસ્ત નામના એકો પ્રભવ એવેલ રચના અસ્ત-રજુરજુની થત કરી કરી અને આત્મે તેઓ અવધ્ય થઈ જવા ત્યારે અવાથી પ્રવિત્તિવાળો થત થત.

એકવાર વિદાર કરતા તેઓ મંદીકુક્ષિત નામના ચેત્ય ઉત્તાનમાં શાંતભાવે બેઠા હતા. ત્યાં મગધ સમ્રાટ શેણિક (ગિંબીસાર) આબા. આ મુનિનો દીપ્પમાન અને ચુંબકની ભેગ આકર્ષી લેતો ચહેરો ભેળંતે સમ્રાટ તેમની નજીક જાય છે—વંદન કરે છે.

સમ્રાટ શેણિકને બહુ આશ્ચર્ય માય છે કે આવો તેજસ્વી યુવક અને હવ્ય ચહેરાવાળો પુરુષ જુવાનીમાં શા માટે સાધુ બની ગયો હશે? એને શું દુઃખ હશે? એનાં શરીરને પૂરાં કપડાંયે નથી! બીજા કોઈ સુખસગવડનાં સાધનો પણ નથી! એ કંટાળીને તો ઘેરથી નહીં નીકળ્યો હોયને! રાજ્ય તરીકે મારી ફરજ છે કે મારા રાજ્યમાં જો કોઈ દુઃખીયો હોય તો તેની સંભાળ લેવી.

તેથી શેણિક રાજ્ય તે મુનીને પૂછે છે. “તમને ભેળંતે તમારા પ્રતિ અને બહુ માન ઉપજે છે! તમારાં રૂપ, યૌવન અને કાંતિ જોતાં તમે શા માટે આ કષ્ટકારી માર્ગ લીધો છે તેની સમજણ પડતી નથી. તમને કંઈક દુઃખ છે! જો તમે મને કહેશો તો તે હું દૂર કરી શકીશ. આશો મારી સાથે બધી સુખસગવડો ભોગવો!”

અનાથી મુનિ તે સાંભળી રહે છે. તેમને આત્મસાક્ષાત્કાર ધર્મ ચૂક્યો હોય છે એટલે તેઓ શેણિકને પોતાની તરફ આકર્ષી શક્યા. પણ તેઓ એની ભૌતિક સંપત્તિની લાલચો તરફ જરાયે લલચાતા નથી. તેઓ મૌન રહે છે.

શેણિક રાજ્ય ફરી પૂછે છે: “હું રાજ્ય છું—મને કહો તમે શેની શોધમાં છો? હું તમને તે અપાવી દર્શાવું!”

અનાથી મુનિએ કહ્યું: “રાજન્! હું તો અનાય છું—નાયની શોધમાં છું એટલે મારું નામ પણ મેં અનાથી રાખ્યું છે!”

રાજને થયું કે આના કોઈ નહીં હોય! બસ, એટલી જ વાત હતી તો તેને તો દૂર કરી શકાય. તેણે કહ્યું: “આલો! હું તમારો નાય બનીશ,

અનાથનું આધાર સ્થાન જનીય, જસા તમને ખાવા પીવા રહેવાની જાણ સગવડ કરી આપીયો ?”

અનાથી મુનિનો ટહોરો પડે છે, “રાજા ! તું પોતે જ પોતાનો નથ નથી, પછી મારો નાથ ક્યાંથી જનીય ?”

કેણિએ શાવ છે કે આ મુનિને મારો પરિચય ક્યાંથી દોષ ? તેથી કહે છે : “મુનિવર ! હું મમલ સમ્રાટ કેળિક છું. મમલ પ્રભુનો નાથ છું. તમે મારા દોષા છતાં અનાથ શા માટે રહો ? અને તમારા પ્રાણિ આશીર્વાદ વધુ છે. મારી સાથે તમે જાઓ. તમને એક પણ એમ નહીં જામે કે તમે અનાથ છો. જ્યાં સુખ-એમ, વૈભવ-વિભાસ તમારા શબ્દ, મુખના આવશે ?”

મુનિ કહે છે : “એમ નહીં ! હું જે નાથની શીખમાં છું તે ખીલે જ છે ! મારે ત્યાં પણ આ જાણી વાતની કશી જ દલી. પણ આ જાણ વસ્તુઓનું ધરણું શું કામનું ? હું પણ મા-આપ વડીલ સોને મારા ધરણુશાતાનાથ માનતો હતો પણ એક રાત્રે જંગલોને જોયું તો જ્યાં નાથ અનાથ જેવા લાગ્યા !”

એમ કહી મુનિએ પોતાની આપવોલી સજાગવી. તેમણે કહ્યું, હું તો આત્માના નાથને શીખવા નીકળી પડ્યો છું. જોઈશો મારા કાણુ છે—

અનાદિ અસત્તો જાણો, જોઈ જાણો વરેલિયા

—આત્મા એ જ આત્માનો નાથ છે કે જાણ વળી જાણે નથ છે ?

—જે જુઓ શાવ છે તે મન, દરીય, કુદૈવ વગેરેને નથ કે દરજ્જા મનવા જઈએ ત્યારે જ શાવ છે. એ જ્યાં ઉપર વિચરે એ જ્યાં ત્યારે જ આત્માનો ખરો નથ જાણે દરે. આજુબાજુને છે કે અદાના સાર્વિક દુકાની, વિચલ મેનથી તે મલિક જાણે છે—જે જાણે

કે પણ આ શરીર-મંદિર અને મન માંમે મુદ્દ કરતો નથી. તેથી જ
મનુષ્ય અમુકનો પત્ની જીવનચર્યા કરે છે:—

અન્નમનન મનમંદિરં કિં તે પુરુષેન વસતમો

—૧ પોતાના મનુષ્યનાં મંદિર-મન પગે સાથે મુદ્દ કરી
આત્મભૂતને પ્રદાશમાન રાખે ! બદારનાની સાથે મુદ્દ કરવાથી કું
કામદો ? " આતે કું ખૂબ જીડો જીતરતો ગયો અને મને થયું કે મને
કું બદાર શાધુ છું તે મારી બદાર પડ્યું છે. મને શાંતિ મળી ગઈ.
કું તૃપ્ત થઈ ગયો. મને બદારની વસ્તુ નોંધતી નથી.

આવી આત્મરમૂતિની મસ્તવાળી સાંભળીને રાજા શ્રેણિકને સ્વ
સમજાઈ ગયું. તેને સંતોષ થયો. તેજે મુનિને વંદના કરી તેમજ તાલી
આપ્યા બદલ ક્ષમા માંગી તે પોતાના સ્થાને ગયો.

અહીં એક વિશેષ વાત એ પણ સમજી લેવી જોઈએ કે કુટુંબ
સ્વાર્થી લોકો એવો અર્થ તારવે છે કે માતા-પિતા, સગાં-વહાલાં સૌ
સ્વાર્થી છે, મતલબી છે. એમને છોડવાથી જ શાંતિ મળે છે-પણ એ
અર્થ બરાબર નથી. જ્યારે એમને અને બાહ્ય-વસ્તુઓને આધાર માની

જે અનાથી મુનિની કથાનો સારાંશ એ છે કે તેમને કાંડુણ વેદના ભગે છે.
મા-બાપ, પત્ની-પુત્ર, ભાઈ-બહેન બધાં સંવેદના પ્રગટ કરે છે પણ હર્દે ધર્મ
નથી. વેદક અને અન્ય પ્રકારના ઈલાજો પણ વેદનાને ધરાડી શકતા નથી. તેથી
હર્દે અસહ્ય થઈ જાય છે. બધાં દુઃખમાં હમદર્દી બરીને રહી જાય છે. તેમને
પણ થાય છે કે હવે કંઈ બચવાનો નથી. તેથી એક પાછલો રોતે ભગીને સંકેદ
કરે છે કે જો હું સાંભળે યઈશ તો બધાનો ત્યાગ કરીને સત્ય શોધવા નીકળી
પડીશ. યોગાનુયોગ તેમને સાકું થાય છે અને ધૂરવાળાની બધી પ્રાર્થના આજીવને
બાજુએ રાખી તેઓ સાધુ બનીને ચાલો નીકળે છે. ત્યાં તેમને શ્રેણિકરાજ
મળે છે અને નાથ-અનાથ અંગે સારી એવી પ્રશ્નોત્તરી થાય છે. તેથી વર્ણન
જોઈસૂત્ર ઉત્તરાધ્યયનમાં મળે છે.

—૨ પાદક.

હેવામાં આવે છે અને એમની પામેથી અમુક અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે
 , અને એ અપેક્ષા પૂરી થતી નથી ત્યારે કુ-અ થાય છે. પણ જો
 નિષામકાએ-અનામકાન થઈને રહેા અને અપેક્ષા ન રાખેા નેા આપમેજી
 એમનામાં પણ કર્તવ્યભાવના જાગૃત થશે. દુઃખા, સગાંવડાલામા પણ
 આત્મસ્વરૂપ જોણુ જોઈએ. તેમણુ અમલી સ્વરૂપ જોઈએ, ત્યારે એ
 પદાં વળગાડીને નહીં જાશે.

પ્રથમનિવૃત્તિ આ અમે એક સુદર સ્વરૂપ આપે . —

નમિહેના નામનો એક મત્તાથી" જિઠાણ નાના બાળક હતો.
 જોડી તેણે જોણુ કે તેના પિતા, પોતાના ગુરુને નમણી ને દાડપિજર
 જોડી માયો દાનમા આપના હતા ત્યારે નહુ વિશેષ કરેદ "આપ !
 આમ કેમ કરી છે ? નમણી માયો દા માટ દાનમા આપેા છે ! ના
 કોને આપશે ?"

ત્યારે તેના બાપાએ સુસ્તે થઈને કહ્યું " તને પણ વચન
 દાનમા આપેા ! "

કાકરો ત્યારથી સવાના થઈને વચ પામ મયે વળગાજ પણ વિવલ
 માટે જહારમામ મયા હતા એટલે કાકરો અહા રી રીત જવ ! ન
 જૂબો તરસેા પણ દિવલ સુધી વચમાગની જહાર નેડા રહ્યા.

વચમાજ આબ્યા. તમણે પૂછ્યું " અબ્યા ! હું કાણુ છે ? અહા
 દા માટે નેડો છે ? "

ત્યારે નમિહેનાએ કહ્યું " અને માગ બાપાએ તમને કોપે છે,
 ને અબ્યા પુ. હવે તમે કહેા ને પ્રમાણે મારે કરવાનુ છે ? "

વચમાજને તેની તપસ્યા અને પ્રતિભા સુભાગીત જોઈને હર્ષ થયે
 નેમણે કહ્યું " વચ ! તને જોઈને હું હર્ષ પામેા છું. જોઈને તે
 માગી છે ! તને પણ વચમાજ આપુ પુ ? "

નેમાંથી સારી વસ્તુઓની સ્મૃતિ રાખવી અને ખરાબની છોડી દેવી; એ પ્રક્રિયા સાધુ જ રહેતી જોઈએ. આ શિબિરમાં પછી વાતો થઈ છે. * નેમાંથી સારી વાતો માફ રાખવાની છે-તેનો સાર લઈને આત્મવિકાસ સાધવાનો છે. જુના જન્મતમાં ગુરુકૃપામાંથી સ્નાતકને વિદ્યાર્થી આપતી વખતે ગુરુદીક્ષાના પ્રસંગે એમ જ કહેના—

“વાન્યસ્માકં મુચરિતાનિ તાન્યેન સ્વયોવાસ્થ્યાનિ નેતરગમિ.”

જે અમારા શ્રેષ્ઠ આચરણો છે તે જ તારે માટે ઉપાસનીય છે, બીજાન-જે અમારા દોષો કે ખામીઓ છે, તે તારે માટે ઉપાસનીય નથી.

એવી રીતે શિબિરમાં જે સારી વાતો થઈ છે, તે જ તમારે માફ રાખવાની છે, બાકીની નકારી વસ્તુ ભૂલી જવાની છે. શિબિરમાં અચરિત વિચારો ઉપર સ્મૃતિનો સદ્ધારો લઈને તેનો ઉકેલ શોધવો પડશે.

અતે આત્મસ્મૃતિ કાયમ રાખવા માટે સ્મરણીય વસ્તુઓને માફ રાખવી અને વિસ્મરણીયને છુટાવી દેવી જોઈએ, જેથી નકારભર કચરો મન ઉપર જામતો હોય તેને કાઢવાનું ધ્યાન રાખવું જોઈશે. માટે એ સ્પષ્ટ જણાવી દેવું જોઈએ કે તોજ આપણે ક્રમશઃ અજ્ઞમય, પ્રાણમય, મનોમય કોષની ભૂમિકામાંથી જાયે ચડી વિજ્ઞાનમય કોષમાં જઈ, આત્મદમય કોષમાં સ્થિર થઈશું અને સ્વપર કલ્યાણીયો પુરુષાર્થ કરી અખંડ આત્મસ્મૃતિનો લક્ષવો લઈ શકશું.

સ્મૃતિ-વિકાસની એજ ચરમ સિદ્ધિ છે.

* જે માફગી ખાતેની સાધુ-સાધ્વી શિબિરમાં પ્રવચનો રૂપે રજૂ થયેલ છે. — પાદક.

ધર્માનુબંધી વિશ્વદર્શન

ભાગ ૧૦ વ

★

★

સાધુ સાધ્વી-શિખર

દાર્થવાદી અને મૃત્યાંકન

★

[આટુંગા ખાતે જાતકેસ કયા શિખરની
દાર્થવાદીની સંલિખ રૂપરેખા, પ્રસંગ
અને તેના પ્રત્યાધતોનું મૃત્યાંકન]

સક્રિય સાધુસમાજ શું કરી શકે ?

“ત્રેવીશ ચોવીસ વરસના અંગત અને સામુદાયિક સાધનાના અનેક અનુભવો પછી સાધુ-સાધ્વી શિબિર અનિવાર્ય લાગ્યો કારણ કે ભારત પાસે જગનનાં અનેક ક્ષત્રી શકાય એવી કોઈ પણ દેશલે દેશ તો એ તેની સમાજ રચના છે. જેનો કોઈ પણ મુખ્ય સ્તંભ હોય તો ભારતની સાધુ-સંસ્થા છે.”

ભાલનગકાંઠા પ્રયોગ અન્વયે શહેરમાં વિશ્વવાત્સલ્ય પ્રાયોગિક સંધના પ્રેરક મુનિશ્રી સંતબાલજીએ સાધુ-સાધ્વી-શિબિરની અનિવાર્યતા ઘણા કારણોસર અનુભવી અને તેમણે ૧૯૬૧ માં માટુંગા ખાતે તેમની જે કલ્પના હતી તે પ્રમાણે એક સાધુ-શિબિરનું આયોજન કર્યું. અહીં એ અંગે, તે સંબંધી જે કાર્યવાહી થઈ, તે કઈ રીતે આદ્યો; તેમજ તેની સફળતા, નિષ્ફળતા કે ત્યારબાદનાં પરિણામોની દ્રષ્ટી નોંધ સાથે તેનું મૂલ્યાંકન આંકવાનું છે. આ સાધુ-સાધ્વી-શિબિરનું એક ખીજું મહત્ત્વ તેનું દસ્તાવેજ મૂલ્ય છે; જે થઈ ગયું; તેમાં શું શું કમી હતી, શું શું વિશેષતા હતી અને ભવિષ્યમાં એવું કોઈ આયોજન વિચારવામાં આવે તો તેમાં શું થવું જોઈએ ? તેનો ખ્યાલ આપતું કોઈ પુસ્તક હોય તો તે વધારે ઉપયોગી થઈ શકશે એ દાંષ્ટએ હવે પછીનાં પૃષ્ઠો ઉપર શિબિર અંગે પ્રારંભથી અંત સુધીની ઉપયોગી માહિતી આપવામાં આવશે.

વિચારના પ્રેરક તરીકે મુનિશ્રી સંતબાલજીને હંમેશાં આવેલા વિચાર ખુદ્દ અને તેવી હાદિક ધમ્મણ રહેલી છે. એવો જ પ્રયોગ કોઈ અન્ય કરે તો તેમાં તેમના આશિષ સાથે સક્રિય શંક્ય સહયોગ કે માર્ગદર્શન પણ તેઓ આપી શકે. તેમજ તેમણે જાતે શું અનુભવ્યું અને શિબિરનું પૃથક્ આયોજન કેમ કરી શકાય તે અંગેનો લગભગ સંપૂર્ણ ખ્યાલ આમાં આપવાનો પ્રયાસ થયો છે.

આ માટે જરૂરી દનો એવો કાર્યક્રમ જેમાં બધા પ્રકારના સાધુઓ મળી શકે અને નિશ્ચિત કાર્યક્રમ ધરી શકે. તે અંગે વિચાર વિમર્શ કરે. વિચાર જ હવન મકતરનો પાગો દોષને ત્યાંથી નિષ્ક્રિય વિચારો લખને સદ્ગુણોત્પાતાના ક્ષેત્રે કાર્ય કરે તો મધ્યું મુંદર કાર્ય થાય

આવી જાતે વિચારસરણીએ સાધુ-સાધ્વી-શિખિરની કદપનાર્થ પ્રેરણા મુનિશી સંતગાસહને યમ. બાલ-નળકાંઠાના પ્રયોગો સુદૃઢ થયા પછી તેમનો વિદાર મુખ્ય તરફ થયો અને અનુભવને અંતે તેમને લાગ્યું કે આ ભગીરથ કાર્યના પ્રથમ ચરણરૂપે આતું કંધક કરી શકાય તેમ છે. તેમના કાર્યના સાથી ક્રાંતિપ્રિય નેમિમુનિ તેમજ અન્ય કાર્યકરો દત્તા જ. જે કાર્યકરોએ બાલનળકાંઠા પ્રાયોગિક સંઘ અને વિશ્વવાત્સલ્ય પ્રાયોગિક સંઘ વડે સક્રિય કાર્ય કર્યું હતું અને સહુએ ઉપર્યુક્ત વિચારને સમયસરનો ગણીને તે અંગે આગળ પ્રયાણ કર્યું. જેમાં છોકુભાઈ અગ્રેસર દત્તા.

સર્વ પ્રથમ તેની ઉપયોગિતા -દર્શાવતી પત્રિકા-બધાને-સાધુઓને મોકલવાનું નક્કી થયું. તેના શું પ્રત્યાધાતો પડે છે તે જાણવા તેમજ વિદાર દરમ્યાન મળતા સાધુસંતો સાથે વિચારણા કરવા આગળ વધવાનું પ્રથમ તબક્કે નક્કી થયું.

અથવા પ્રજાસભા વાનપ્રસ્થાશ્રમી વર્ગ, અગર તે ઋષિ-મુનિવર્ગ,
 (૨) ધરમાર અને કૃષ્ણ-શ્રીનો ઘોડી વ્યાપક સમાવના
 પ્રશ્નોને પરમૂળથી કદેસરા માર્ગદર્શન આપનારો સાધુસંન્યાસીવર્ગ
 વાલ્મીકિ, વિશ્વામિત્ર, વ્યાસ, મનુ અને વશિષ્ઠ. એ બધા
 ઋષિમુનિઓ તથા વિદુર, વિકણ્ડ, દ્રોણાચાર્ય, દૃપાચાર્ય વગેરે બ્રાહ્મણોનો
 મગાવેશ પ્રથમ ભાગમાં થઈ શકે. ભગવાન મહાવીર; બ. ખુદ અને
 જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્ય વગેરે એ જધાનો મગાવેશ ખ્રીસ્ત ભાગમાં થઈ
 શકે. હેલ્લા યુગમાં મદરિ, દયાનંદ સરસ્વતી, રામકૃષ્ણ પરમહંસ, સ્વામી
 વિવેકાનંદ, રમણ મદરિ, સ્વામી રામતીર્થ, સ્વામી સદગ્ગનંદ, યોગી
 આનંદધનજી, શ્રીમદ રાજચન્દ્ર વ.નો ફાળો હોઈને જ મહાત્મા ગાંધીજી
 જગતભરમાં ભારતીય સંસ્કૃતિને મોખરે લાવી શક્યા અને દરેક ક્ષેત્રમાં
 પ્રેરણા આપીને ભારતીય સમાજરચનાને વ્યવસ્થિત કરવાનું સાધુસંન્યાસીઓનું
 કાર્ય કરી શક્યા. સાધુસંન્યાસના સભ્ય નહિ હોવા છતાં પણ ગાંધીજીએ
 વાનપ્રસ્થાશ્રમી રહીને સંન્યાસીપણું સિદ્ધ કર્યું છે. આજે પણ ગાંધીજીને
 પગલે એમના શિષ્યોમાં સંત વિનોબાજી, રવિશંકર મહારાજ, કાકા-
 કાલેલકર, કેદારનાથજી વગેરે સંતસગા પુરુષો છે; બલે તેમણે વિધિસર
 સંન્યાસ ન લીધો હોય. ખુદ ગાંધીજી જેવી વિશ્વવંદ વિભૂતિ સાધુ-
 સંન્યાસી પુરુષ કે સ્ત્રીને જોઈ નથી જતા હતા. એ નમનની પાછળ
 ભારતના એ મહાન પ્રતિનિધિને દુનિયાના ભાવિને ઉજવળ બનાવનારી
 આશા એકમાત્ર સાધુસંન્યાસી વર્ગ પરત્વે હતી.

ભૂતકાળનાં ગૌરવમય કાર્યો

ભૂતકાળમાં ઋષિમુનિ વર્ગ અને ત્યાર પછી સાધુસંન્યાસી વર્ગે
 આત્મસાધના સાથે સમાજકલ્યાણમાં પણ રસ લીધો છે; એના અનેક
 દાખલાઓ દરેક ધર્મના ઇતિહાસમાં મળી આવે છે. થોડાક
 દાખલાઓ લઈએ—

સીતાજીને ગર્ભવતી સ્થિતિમાં જ્યારે વનવાસ આપવામાં આવ્યો, ત્યારે
 વનમાં તેમને કોઈ આશ્રય આપનાર નહતું. તેવે વખતે વાલ્મીકિ ઋષિનો

જેટો થઈ જાય છે. સીનાનો નેચો, આ આમન આપીને પે નના આશ્રમમાં બધ
જાય છે અને દીકરી તરીકે પોષે છે, એમણે જ નાદ, સીનાના એ મ - ન
સય અને કુશને વિદ્યાઓ અને કાળોનું શિક્ષણ નેમ જ સુખમાં
આપીને પોતાનું કલ્યાણ જાળવે છે

વિશામિત્ર પ્રપિએ જેમ અને સદમજાન શિક્ષણમ્ ૨૬ - આ ૨
નથા ગમ અને સીનાનો અદ્વૈતજ્ઞ નથા મહારાજા આ રથ અને વશિષ્ઠ, આ
તો આપા ગાલ્ય કારણ નથા માર્ગદર્શક - આ રથુ દત્ત

કુપ્યજ્ઞપિ અમદાવાદ વિશામિત્ર પડેલ નવી આ રથી કહેવાત ન
પોતાના આશ્રમમાં સાવી ફિટકે છ શિક્ષણ મહાન આ પ છ રથી - આ
અને કુપ્યજ્ઞના આશ્રમ સમય થય પડી, કુપ્યજ્ઞ તનતકન નથી કરક
અપિ એનો શરસમાર અવગરથન કરી આ પ છ અદ્વૈતજ્ઞ નાદ રથ
કહેવાના પ્રમ જાવતને પછી પી - આન નવકાન ન થવન જાવ પી પકે ન

આ, મદાવીરે થઈમિત્ર આથ (તીર્થ) નવન કરીત સકે જાન
સમય થએને માર્ગદર્શક આ રથુ દત્ત અને કલનભાઈ એવી રસ
તરીકે વેચાયેલી, કાનિય કન્ય ન એવી દઈ ક્રેડ કરક આવક ક્રેડ ન
કે દવતર સદ્વીઓને દોનવારી મદમદાવ આ છ વરસ દાન
સન્નારીઓને ને કાકે નવજીવન આપ્યું

આ, મદાવીરેના સમયમાં નવજીવન આ આજના સમય ન
દરિકાદર્શકો પિરથાઈ સમયમાં સીના કલકાઈ અને ૧૯૦૧ - ૧૯૦૨
રથીને તેમજ બીજા આથ પાંચ આથમાં પડેલ કાકે કુરુ કુરુ આથમાં
રથીને તેમજ પ્રાપ્તિવા દમક આથ આવક ૧૯૩૬ ક્રેડ કરક કરક
આથ કરક થય નુ ૧૯૩૯ ક્રેડ ૧૯૪૦ - ૧૯૪૧ ક્રેડ પ્રકાશ કરક કરક
ને સમયે માન કેરક ૩૧ દરિયાનુ નવકા કરક કરક કરક
૬ મ તેમજ કેરક કરક કરક કરક ૧૯૪૦ - ૧૯૪૧ કરક કરક કરક
૧, ૧૯૪૧ કરક કરક કરક કરક કરક કરક કરક કરક કરક કરક
તો કીવ સકે થઈક કરક કરક કરક કરક કરક કરક કરક કરક કરક

આસદાય અવસ્થામાં સમવાયે અને મર્મપ્રેરણા આપનાર શીતમુખમુરિ અને તેમના સાધની દનાં. સોલંકી રાજ્યને કુમારપાલ રાજા દ્વારા ધર્મને પટ આપવામાં આવ્યાં. દેવચંદ્રમુરિએ અદ્ભુત પુરુષાર્થ કર્યો છે.

ભ. બુદ્ધે પણ મુંદર નાનાં મુદ્દો રજુ કર્યાં, જેથી અશોક જેવા સોલંકીય ખરડાયેલા હાથવાળા રાજાની સર્વધર્મપ્રેમી અને કુરુણામૂર્તિ બની શક્યા.

એટલા માટે જ સાધુ-સંન્યાસીઓને વિશ્વના સમસ્ત પ્રાણીઓના મા-બાપ, રક્ષક, વિશ્વકુટુંબી તથા વિશ્વબંધુ કહેવામાં આવ્યા છે.

સાધુસંસ્થા વર્તમાન કાળમાં :

પરંતુ આજે તો મોટા ભાગના સાધુ-સંન્યાસીઓ પોતાના ઉપકાર વિરુદ્ધ પાલનમાં બિનજવાબદાર, કૃતવ્યવિહીન, સેવાદીન, સાંપ્રદાયિકતાગ્રસ્ત, અધિવિશ્વાસપરાયણ, પોતપોતાની પૂજાપ્રતિષ્ઠા માટે આડંબરપરાયણ અને અનીતિમાન પૈસાદારોને પ્રત્યક્ષપરોક્ષ રીતે પ્રતિષ્ઠા આપનાર થઈ ગયા જણાય છે. જેઓ પરિગ્રહ, પ્રાણ અને પ્રતિષ્ઠાની ખાક કરીને પણ સાચી અને વ્યાપક ધાર્મિકતાની જ્યોત જળાવળી રાખતા હતા, તેઓ ખાનમાન અને માનખાનના યુગ્ગમો બન્યા છે. જેને લીધે તેમનું પોતાનું તેજ સાવ ઝાંખું પડી ગયું છે. આજે તો જોજ સાધુ-સંસ્થામાં નાના નાના સંપ્રદાયો, પંથો અને ગચ્છોના અનેક ભેદો ઊભા થયા છે. પરસ્પરના ખંડનમાં, એક બીજા સંપ્રદાય કે વ્યક્તિને હલકા ચીતરવામાં અને પોટા વહેમોનો વધારો કરવામાં સાધુ-સંન્યાસી વર્ગની શક્તિ વપરાય છે. અલબત્ત 'ભાંગ્યું તોય ભર્યું' એ કહેવત પ્રમાણે એ સંસ્થામાં હજુ કેટલાંક તેજસ્વી રત્નો છે, જે પોતાની જવાબદારીને સમજે છે, અને તે મુજબ આચરવાનો પુરુષાર્થ કરે છે. પરંતુ તેમને ટેકો આપનાર સમાજ ઊભો થતો જોઈએ. તે વગર વર્તમાન સાધુસંસ્થા ઉદાસીન અને અકર્મણ્ય થઈને માત્ર પોતાના સંપ્રદાયની ચાર દીવાલોમાં બંધ થઈ પુરાણ જશે. આમજ મોટાભાગનો સાધુવર્ગ ધૈર્યનિદ્રામાં પડ્યો છે, જેને લીધે જગત

પણ, આજે સ્વરાજ્ય મળવા છતાં ઉપસા અને જોલકા લોકોનું રાજ્યમાં જોડણી ચાલે છે, તેટલું મધ્યમર્ગનું, મદિરાઓનું અને ગામડાંનું સભળાતું નથી. લોચરજનનો સડો વધી ગયો છે. વેપારમાં જોઈમાની, શોષણ, જોળસેળ અને કાળો જગર ફેલાયો છે. સમાજમાં નીતિવ્રષ્ટતા અને આરિઝ્યવીનતા વધી ગઈ છે. દેશમાં કોમવાદ, પ્રાંતવાદ અને સંપ્રીયતા જીમી થઈ છે. ધર્મને નામે દંભ, પાપનું, વદેમ અને અનાચાર વધ્યા છે. આરિઝ્યને બદલે ચમત્કાર અને છેતરામણની જોલખાણ છે. જાતમહેનત, સ્તોદ અને સેવાને બદલે ધન અને સત્તાની પ્રતિષ્ઠા ચોમેર જતમી છે. આ બધાં દુષ્કૃતિને અટકાવવાની જવાબદારી મર્ગશુરુઓની છે. જેને માટે તેમણે પૂર્વેકિત ઉપાય વડે વ્યવસ્થિત પ્રયત્ન કરવાના છે.

(૪) લોકશાહીનું માળખું ખૂબ વધતું જઈ રહ્યું છે. ગામડે ગામડે પંચાયતો, સહકારી મંડળીઓ તેમ જ બીજાં કામો સરકારી તંત્ર વડે ચલાવવામાં આવે છે. પણ એથી ગામડાંનું જીવન ઊંચકું વધારે છિન્નલિન્ન, દૂષપૂર્ણ અને મોટે ભાગે રાહતવૃત્તિનું થઈ રહ્યું છે. કારણ કે આ પ્રવૃત્તિઓમાં યોગ્ય ધર્માનદાર અને પ્રભાવશાળી વ્યક્તિઓ અહીં જ ઓછી છે. મોટા ભાગના માયાભારે, દાંડતરવો અને તક સાધું લોકો જ પેસી ગયા છે. એટલે સાધુ વર્ગે પોતાની યોગ્ય ગ્રેરજાશક્તિના પ્રભાવે આ અનિષ્ટોને દૂર કરાવવાં જોઈએ, તેમ જ ઠેર ઠેર આ બધી પ્રવૃત્તિઓની સંસ્થાઓમાં ગ્રામસંગઠનના યોગ્ય પ્રતિનિધિ નીમાવીને આ બધીઓને અટકાવવી જોઈએ.

(૫) જ્યાં જ્યાં અન્યાય, અત્યાચાર, શોષણ, અનીતિ વગેરેના પ્રશ્નો આવે ત્યાં ત્યાં સાધુ વર્ગે લવાદ અગર તો સામુદાયિક શુદ્ધિપ્રયોગ દ્વારા તેમને ઉકેલાવાં જોઈએ.

(૬) સમાજ, જાતિ-કોમ, તેમજ ધર્મસંપ્રદાયોમાં પ્રચલિત અસ, વહેમ, કુરુદિઓ કે કુરીવાજોને દૂર કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

(૭) લોકશાહી સામન્યજાતી આવી છે, પણ લોકશાહી તેને પચાસવાની શક્તિ અને તે પ્રમાણે વિવેક જનતામાં પેદા કરે છે. એક માત્ર રાજ્ય મંરથા પ્રત્યે પૂર્ણ મદદ ગમવા છતાં ખીણ ન જુ નેના વડે લોકશાહિન વિરુદ્ધ તેમજ મિલકત વિરુદ્ધ કાર્યો થતા હાવ, તે વખતે તેના પર નેતૃત્વ આપાત્તિક દબાવવા લાગી શકે, તેને પ્રેરણા આપી શકે, તેમજ તેણે આપે જ જીવનના બધાં હિતોમાં આક્રોશ માળ્યો છે. તે નેની પાસેથી કાર્ષ ભેગથી દબાવી અને નિશ્ચિન વખતે તે રાજકીય તેમજ આંતરરાષ્ટ્રીય સંજોગે લોકનિર્વાચન વિકાસ કરવા તૈયાર થઈ શકે તે માટે લોકસમૂહન તેમજ લોકસંસ્થા સમૂહન તૈયાર કરવાં જોઈએ.

(૮) ટેક અને દુનિયાની બાસ્કુલિક સમસ્યાને કલેસવા છે. દુનિયામાં એક માનવતાનું નિર્માણ કરવું જરૂરી છે.

(૯) શિક્ષણસેવ નિર્ણય અને નિરુદ્ધ કાર્ષ થયું છે. વિદ્યાર્થીને પચાસ સાથે નિરુદ્ધ છે, વિદ્યાર્થીઓને પરીક્ષા પાસ કરવાની બાધ, નવાં સાધના, વિવિધ વર્ગોના સરકારી માધ્યમ કાર્ષ રદા છે. આટલે તરફથી સેવને સજીવ કરવાની જરૂર છે. તે કરવું જોઈએ.

(૧૦) પછાત વર્ગો, તેમજ શિષિત, પંડિત પરદેશી માનવની મર્યાદી જનતા આટ પ્રેરણા કરે છે, તેમને અપવર્ગી, ટેક આપને તેમનામાં નીતિ-ધર્મના સરકારી દેહની બહાર છે, તે કરવું જોઈએ.

(૧૧) નારી જનતાને પ્રેરણાક્રમ, સોવરન વિચાર અને અપાયો તેમજ સમાજમાં આલના અનેકરે છે. દેવ દર્શક નેતૃત્વ પ્રેરણા કરી શકે, માળ્યોને નીતિ ધર્મનું સરકારી આર્ષ રહે. એવી શક્તિશાળી જનાવવા આટ ટેક-ટેક અનુસરે એ સ્વાર્થે કરવું જોઈએ.

(૧૨) અસાધ્ય, સ્વાર્થપરાવજન, અનવજન, અનવજન, ક્રાંતિ, ક્રાંતિ, તેમજ ક્રાંતિઓને કરે છે. એમાં સ્વાર્થક્રાંતિ કરવા

અતુળાંધ વિચારધારાપૂર્વક વિચારવાની તીક્ષ્ણ દષ્ટિ ગોચરના પ્રાયશઃમતા અને કલંકપ્રકાશના નથી.

જે કે કેટલાંક સાધુ સાધ્વીઓ જુદા જુદા ક્ષેત્રોમાં સેવાભાવની દૃષ્ટિએ માર્ગદર્શન કે પ્રેરણાનું કામ કરે છે, પણ કાં તો તેમની દૃષ્ટિ એકાંગી છે—સાંપ્રદાયિકતાની અગર તો એક જ કામ, જ્ઞાતિની દૃષ્ટિ છે. જેને લીધે તેઓ ધર્માંતર કે સંપ્રદાયાન્તર કરાવીને પછાતવર્ગી, પદ્દત્સિત કે તિરસ્કૃત જ્ઞાતિઓમાં અદિસાની ભાવના જગાડે છે; અગર તો તેમની દૃષ્ટિ જ્યાં અનેકાંગી હોય ત્યાં તેઓ માત્ર ધાર્મિક ક્ષેત્રે સર્વધર્મ સમન્વયનો જ પ્રયાસ કરે છે, અગર તો પોતે કોઈ એક વસ્તુની શોધની પાછળ પડ્યા છે; અથવા પ્રાયઃ શહેરી લોકોમાં નૈતિક, ધાર્મિક પ્રવૃત્તિની પ્રતિષ્ઠા આપવાનું કે પ્રચાર કરવાનું જ કામ કરે છે. ભારતીય સંસ્કૃતિના અગ્રદૂત, નીતિ-ધર્મના અગ્રપાત્ર ગામડાંઓમાં તેમનાં તરફથી કોઈ નક્કર કામ થતું નથી. અથવા કેટલાક સાધુ-સંન્યાસી રાહતનાં કામો—(દા. ત. દવાખાનાં ચલાવવાં, શિક્ષણ સંસ્થાઓ ચલાવવી, જાતવૃત્તિઓ આપવી વ.) કરવાની વૃત્તિવાળાં છે, તેઓ જુનાં ખોટાં મૂલ્યોને ઉઘેડીને નવાં મૂલ્યો સ્થાપવાના ધર્મક્રાંતિનાં કામોમાં રસ લેતાં નથી. તેથી ગામોમાં નૈતિક સંગઠનના કાર્યક્રમથી માંડીને વિશ્વ સુધીનાં માનવ જીવનનાં સર્વક્ષેત્રોમાં અતુળાંધ અતુષ્ટમની દૃષ્ટિએ સર્વાંગી ધર્મક્રાંતિનું કામ થતું નથી. આપણે કણ્ઠ કરવું જોઈએ કે એને લીધે ગાંધીજી જે કરી શક્યા, તે ભારતના સાધુ કે સાધ્વી નહોતાં કરી શક્યા.

(૨) સારાં-સારાં સાધુસાધ્વીઓમાં આજની સમસ્યાઓને, વિશ્વના ધરનાયકોને સારી પેઠે સમજવા, વિચારવા અને ધર્મદૃષ્ટિએ ઉકેલવાનું જ્ઞાન નથી. કાં તો તેમનું શિક્ષણ બહુ જ સામાન્ય છે, અથવા જે કાંઈ છે, તે માત્ર પોતાના સંપ્રદાયના જુના ધર્મગ્રંથોનું. જ્યાં સુધી આજના સમાજ તથા યુગને માટે ઉપયોગી ઇતિહાસ, જ્યોત્ષ્ણ, રાજનીતિ, અર્થનીતિ, સમાજશાસ્ત્ર, ધર્મશાસ્ત્ર અને વિજ્ઞાન

હરીને સાધુસાધ્વીનું જીવન ખુશામતીમનોરસિ વાણું તેમજીન, પ્રમાણીત
મધ જન્ય છે. સાધુસાધ્વીઓની દિતેપિતા એક ચિકિત્સક જેવી રેવી
જેમજે, તાટ, વડીલ કે એજેન્ટ જેવી નદી. વતંગાન સાધુવર્ગ પ્રાયઃ
આ વાતને નિસારી બેઠો છે. તે સત્તાધારી કે પૈસાદારોના વામમાં વેચાઈ
જાય છે. પોતાને લાગતા સત્યને પ્રગટ કરી શકતો નથી. એટલા માટે જ
બાકિત, સમાજ અને સમષ્ટિની સાથે તેનો બાપક અનુબંધ રહ્યો નથી.
આજે તેનો માનવજનતિના માત્ર એક વર્ગની સાથે મોદસબંધ રહી
ગયો છે.

(૫) સાધુનો અર્થ છે જે સ્વ-પર-કલ્યાણ સાધે તે. એટલે કે
તે સમાજ, રાષ્ટ્ર કે વિશ્વની સસ્તાગાં સસ્તી, (જગત પાસેથી ઓછામાં
ઓછું લઈ વધારેમાં વધારે આપીને) સારામાં સારી ઉપયોગી સેવા
કરે; ધમાનદારીપૂર્વક અનુબંધ સાધી કે સુધારીને તાદાત્મ્યની સાથે
તટસ્થાપૂર્વક વિશ્વાત્મસાધના કરે. પણ આજનો સાધુવર્ગ પ્રાયઃ આ
વાતને ભૂલી ગયો છે; અગર તો તેના ગતે બિનમવાબદાર બનીને
સંસારના બનાવ-બગાડ પ્રતિ આંખો મીંચીને, અંકમંડલ યદ્યપે બેસ
રહેવું, એ જ સાધુત્વ કે આત્મોદ્ધાર છે! પણ એ વાત તેઓ ભૂ
જાય છે કે જે નિઃસ્વાર્થ દષ્ટિએ જનસેવા કે પ્રાણીકલ્યાણ કરે છે, તેનો
આત્મોદ્ધાર કે આત્મવિકાસ સાચી અને સર્વાંગ દષ્ટિએ થાય છે, સાધુ
સાર્થક થાય છે. ખાધ-પીને નફકરા યદ્યપે પડયા-પાથયા રહેવામાં,
ત્યાં ફરતા રહેવામાં, ભગવાનનું કેવળ નામ જપી સેવામાં, શરી
વ્યર્થ કષ્ટ આપવામાં કે યુગબાહ્ય નિરુપયોગી બાષણબાહ્ય કરવા
આત્મોદ્ધાર કે સાધુત્વ નથી જ. તેઓ એ ભૂલી જાય છે કે
તીર્થંકર, અવતાર કે પૈગંબરનું તે નામ જપે છે, તેમનું નામ જ
લાયક ત્યારે જ થયું હતું, જ્યારે તેમણે નિઃસ્વાર્થભાવે, પોતે કષ્ટ વે
જનતાની પાયાની સેવા કરી હતી. સાધુસાધ્વીને જો ખરેખર ભગવા
સેવાભક્તિ કરવી હોય તો ભગવાન કે તીર્થંકર દર્શાવે સ્થાપિત આ
સેવ્ય જગત કે સમાજની સેવા કે ભક્તિ કરવી જોઈએ. સતત અપ્ર

ન યથાર્થી જ સર્વધર્મમાન્ય જાહેર કાર્યક્રમોને એક વ્યાસપીણી લ શકાતા નથી અને વિભક્તિભિન્ના સિદ્ધ થતી નથી.

(૮) માધુસન્યારી-સાધુનીઓ દીક્ષા લેતી વખતે પોતાનાં કાર્ય બાર કે સગવડાક્ષણે છોડી દે છે. પણ ત્યાર પછી મોટાભાગના સાધુ-વર્ગને સામ્પ્રદાય, ધર્મરચાન, ઉપાશ્રય, મઠ-મંદિર, ક્ષેત્ર, પદ, ખોડી પ્રતિષ્ઠા વગેરેનો મોઢા એટલો બધો વળગી જાય છે કે તેઓ સિદ્ધાંતભંગને જાણતાં દેવા છતાં એ મોઢાને છેડવામાં અચકાય છે. એવી જ રીતે ધર્મ-સંપ્રદાયના અમુક દંબવર્ધક, વિકાસઘાતક, યુગખાણ અને સિદ્ધાંતખાણક રૂઢ નિયમોપનિયમો કે પરંપરાઓમાં સુધારો વધારો કરવામાં તેમને એવી બ્લીક લાગતી હોય છે કે અમુક નિયમોપનિયમોમાં ક્રાંતિ કરવાથી મારો સંપ્રદાય કે પંથ મને છોડી દેશે તો મારા શા દાલ થશે? ક્યાં મને શિક્ષા મળશે? ક્યાં રહેવાને સ્થાન મળશે? આવી બધી ચિંતા શરીરમોહ કે સંપ્રદાયમોહને લીધે થાય છે. જ્યારે સાધુ વિશ્વકુટુંબી બની ગયો છે, ત્યારે તેના ભરણ-પોષણની ચિંતા સમાજને થવી જોઈએ, તેને પોતાને શા માટે થવી જોઈએ? પરિશ્રમ, પ્રતિષ્ઠા અને પ્રાણની મમતા છોડનાર સાધુ વર્ગ જ્યારે ક્યાંય અન્યાય-અત્યાચાર થઈ રહ્યા હોય, મારા મારી કે હુલ્લુ થતાં હોય ત્યાં નિર્ભયતાપૂર્વક હસતે મોંઢે પ્રાણોની બાજુ લગાડીને પણ સત્ય-પ્રેમ-ન્યાયની પ્રતિષ્ઠા વધારવા અને શાંતિનો પ્રચાર કરવાના મહાન કાર્યથી અચકાતો હોય, ધર્મક્રાંતિ કરવામાં બચલીત થતો હોય, પ્રતિષ્ઠાની ચિંતા કરતો હોય, સાધનોની ચિંતા કરતો હોય, ત્યારે સમજવું કે તેની સાધુતા જોખમમાં છે. આવી ભયવૃત્તિને લીધે જ મોટા મોટા ધર્મશુરુઓ વ્યાપક દષ્ટિથી કાર્ય કરવામાં અસક્ષ્મ રહે છે.

(૯) એક સાધુ એક વાત કરે, બીજા સાધુ પેલાથી તદ્દન વિરુદ્ધ વાત કરે. આમ જુદી જુદી અને પરસ્પર વિરોધી પ્રવૃત્તિ (નિરુપણ)ને લીધે સમાજની કશી નોંધપાત્ર પ્રગતિ થવા પામતી નથી.

(૧૨) સાધુ જીવનમાં જનસેવાના વિશાળ ક્ષેત્રમાં કામ કરતી વખતે કેટલાંક ખાસ કષ્ટો, સાંપ્રદાયિક લોકો તરફથી નિંદા, આદેશ વગેરે પરિપક્વ આવે છે, તેમજ પોતાનો બોલને કાંઈ એક વ્યક્તિ ઉપર ન પડે, તે માટે તેમજ પોતાની કે સમાજની શુદ્ધિ માટે પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપે ક્યારેક ઉપવાસ કે અદ્યાપાદાર (બ્રહ્મચરિ) વગેરે તપ સ્વાભાવિક રીતે થાય તો તેમાં કોઈ દરકત નથી. મતલબ કે જે તપસ્યા કે કષ્ટ સહન સમાજશુદ્ધિ, કે આત્મશુદ્ધિ કે સમાજસેવા માટે જરૂરી હોય તે કરવી કષ્ટ છે. પરંતુ આજે જે જ્ઞાન તપસ્યાઓ માત્ર પ્રદર્શન, પૂજા કે પ્રતિષ્ઠાની દૃષ્ટિએ દેખાદેખીયા કરવામાં આવે છે, તે બરાબર નથી. તેમ કરવાથી સમાજશુદ્ધિ, આત્મશુદ્ધિ કે સમાજ-પ્રચલિત અન્યાય-અત્યાચાર વગેરે અનિષ્ટોના અદિસક પ્રતીકાર માટે સાધુ-સાધ્વીઓ પાસે જે સચિત શક્તિ જોઈએ, તે રહેશે નહિ અને તેઓ તેમાં નિષ્ફળ થશે.

આ અને એવાં કેટલાંક ખાસક કારણો છે, જેને લીધે સાધુ, સંન્યાસી અને સાધ્વીઓ પોતાનું સાધુ જીવન સાર્યક કે સફળ કરી શકતાં નથી, નિરવધ સમાજ સેવા માટે પણ અસફળ નીવડે છે. એટલા માટેજ દેશમાં આટલાં બધાં સાધુસાધ્વીઓ હોવા છતાં દેશ, સમાજ, કે વિશ્વનું ધર્મદૃષ્ટિએ ઉત્થાનકાર્ય તેમના દ્વારા પ્રાયઃ થવા પામતું નથી, અને તેઓ બોજરૂપ થઈ રહ્યાં છે. હવે જમાનો એવો આવતો જાય છે કે તેઓ આ બોજને સાંખી શકશે નહિ. એટલે સાધુસાધ્વીઓએ વહેલી તકે ચેતીને પોતાની ઉપયોગિતા અને અનિવાર્યતા સિદ્ધ કરવી જોઈએ.

સાધુ સાધ્વી શિબિરની જરૂર

આજે સાધુસાધ્વીઓને હૈયે જ્યાં સુધી આ વાત નહિ પહોંચે ત્યાં સુધી તેઓ પોતાની અનિવાર્યતા અને ઉપયોગિતા શી રીતે સિદ્ધ કરી શકશે ? ઉપર સાધુ, સંન્યાસી સાધ્વીઓની જવાબદારીનાં જે-જે કાર્યો ખતાવવામાં આવ્યાં છે, તે કાર્યોમાં ખૂબી જવા માટેની તેમજ અસફળતાનાં જે કારણો ખતાવ્યાં છે, તેના નિવારણ માટેની તૈયારી

આ બંનેમાં એક અથવા બીજી દિશા છે, બન્ને પીછા સંકુચિતતાને દેખાવવાની દિશા છે. સત્ય અદિમાની જરૂરિયાત વિષે તો જૈન અને વૈદિક બંને સંપ્રદાયનાં સાધુસંન્યા-સાધ્વીઓ એક મત છે. તો પછી સત્ય, અદિમા અને નીતિ વ્યક્તિગત અને સમાજગત જીવનમાં આ શી રીતે આવી શકે, તેના પ્રશિક્ષણની જરૂર સાધુસંન્યાસીઓને પડેલી તકે નથી તો કોને છે ? એટલે શિબિર માત્ર સાંભળવા, શીખવા જ નહિ, બલકે ગાનવ્યવહારની શ્રદ્ધાગ્રાજ વ્યક્તિઓ-સાધુસાધ્વીઓ દ્વારા નિઃસ્પૃહી રીતે બધાં ક્ષેત્રોમાં દુઃખ ધર્મતત્ત્વોનો પ્રવેશ કરાવીને, આચરણવાની ધડી આવી લાગી છે. એટલે આવી ક્રાંતિની મસાલ ધરનારા ધર્મસરચનાના અગ્રણીઓને તૈયાર કરવા માટે સાધુસાધ્વી શિબિર અનિવાર્ય છે. સદ્ભાગે આ દેશમાં ગાંધીજીએ આપેલા પ્રકાશ પછી આ બંને દિશાના લોકો સંખ્યામાં ઘટી ગયા છે. તપત્યામયી ઘડાતો અને આર્થિક, સામાજિક, રાજકીય અને સાંપ્રદાયિક ક્ષેત્રનાં અનિદ્રો સામે અખંડ રીતે ઝઝૂમતો નાનકડો પણ સમાજ માલનળકાંઠા પ્રયોગને લીધે શુન્યતા અને મુંઘમમાં ઊભો થયો છે; એના પ્રયોગકારને લીધે તેજસ્વી સાધુસાધ્વીઓનું પણ એ ક્રાંતિમાર્ગમાં આકર્ષણ થયું છે. એટલા માટે જ એક સ્થા. જૈનસાધુએ આ ઉદ્ઘાટો કાઢ્યા હતા કે “ગાંધીજી આગળ નીકળી ગયા, આપણે પાછળ રહી ગયા. ગાંધીજીએ જે કયું” તે આપણે કરવું જોઈતું હતું.” એટલા માટે જ કોઈ પણ યુગ કરતાં આ યુગે શિબિરની અત્યંત જરૂર છે; સમય પણ એને માટે વિશેષ અનુકૂળ છે; એમ લાગ્યું અને સમયના એવાજ પારખીને જ એક જનસેવકે શિબિરથી એ-એક વર્ષ પહેલાં મુનિશ્રી સતબાલજી મહારાજ આગળ એ વિચાર મૂક્યો કે “હવે સાધુસાધ્વી શિબિર ચોજવાનો સમય પાડી ગયો છે; આમ આના ઉપર ગંભીરતાથી વિચારો.” આ પછી અનેક સાધુસાધ્વીઓના અભિપ્રાયો ઉપરથી, અનેક વિચારક સદ્ગૃહસ્થ ભાઈબહેનોના સુગ્રાવ-પરામર્શ ઉપરથી એમ લાગ્યું કે સાધુ-સાધ્વીઓ માટે શિબિરનું આયોજન આવડે વરસે એટલે કે સન ૧૯૬૧ ના આતુર્ભાસમાં કરવાની જરૂર છે.

સાધક-સાધિકાઓ છે. જે ઝવેરને સાંકળવામાં નહિ આવે. તેા એકલા સાધુ વર્ગથી સર્વાંગપૂર્ણ સમાગરચનાનું કામ નહિ ચમ્પ શકે.

એટલે વિચાર વિનિમયને અંતે શિબિરનું ખંધારણ નીચે મુજબ તૈયાર કરવામાં આવ્યું અને નકકી ચયુ' કે આ શિબિરમાં કુલે ૧૫ સાધુ સંવાસી-સાધ્વીઓ તથા ૧૫ સાધક સાધિકાઓ સેવાનાં છે.

શિબિરનું ખંધારણ

(ક) નામ—આતું નામ 'સાધુસાધ્વી શિબિર' રહેશે.

(લ) પ્રેરક—શિબિરના પ્રેરક મુનિશી સંતબાલજી રહેશે.

(ગ) હિદેશ્ય—સાધુસાધ્વીઓ વિશ્વવાત્સલ્યનો સક્રિય પ્રયોગ કરી શકે; તેમની શક્તિઓનો સદુપયોગ થાય, તેઓ વિશ્વનાં બધાં ક્ષેત્રોને ધર્મદષ્ટિએ અતુલખિત કરી શકે અને વિશ્વ વિશાળ અતુલખંધ પ્રયોગને માટે યોગ્ય બની શકે; આ જાતની દષ્ટિ, કાર્યક્ષમતા અને શક્તિ સાધુ સાધ્વીઓમાં પેદા કરવી. તેમને યોગ્ય અનુભવ, માર્ગદર્શન, સુઝાવ અને સહોગ આપવો; તેઓ પોતાની સાધુતાને સાર્થક કરી શકે. તેમજ આત્મકલ્યાણની સાથે વિશ્વ કલ્યાણની સાધના કરી શકે, તે યોગ્ય બનાવવાં.

(ઘ) વ્યવસ્થા—શિબિરમાં ખંધારનાર સાધુસાધ્વીઓને ઉત્તરવાની તથા બીજી જરૂરી બધી વ્યવસ્થા કરવા માટે સદ્ગૃહસ્થોની એક અસ્થાયી 'સાધુસાધ્વી શિબિર વ્યવસ્થાપક સમિતિ' નીમાશે જે વિશ્વવાત્સલ્ય પ્રાયોગિક સંઘ હેઠળ ચાલશે અને બધી જાતની સમુચિત વ્યવસ્થાઓ માટે પ્રયત્ન કરશે. સાધુસાધ્વીઓ બિહાજીવી હોઈ તેઓ આહારપાણી પોતાની નિયમ મુજબ બિહાજપે મેળવી જ લેશે.

સાધુઓ અને સાધ્વીઓને તેમજ સાધક સાધિકાઓને રહેવાની વ્યવસ્થા જુદી જુદી અને એ રીતની રહેશે, જેથી તેઓ શિબિરનો

એક મુદ્દા પર મોટે ભાગે મુનિ નેમિયંદ્રજી પ્રવચન કરશે. સવારે જે બે મુદ્દાઓ કપર પ્રવચન થાય તેજ મુદ્દાઓ કપર જપોરે બધાં શિબિરમાં જો મચ્યાં કરશે. સવારે અને જપોરે મહેલ પ્રવચનો અને ચર્ચા-વિચારણાનો દરેક સાર પાઠમાં કપર લખાશે.

(૩) નીતિ-નિયમો

(૧) આ શિબિરમાં મને ધર્મ-સંપ્રદાયોના સાધુસાધ્વી સંન્યાસીઓ ભાગ લેવા શકશે. એને માટે એમને પોતાનો ધર્મ-સંપ્રદાય, વેળ કે ક્રિયાકાંડ છોડવાની જરૂર નથી.

(૨) શિબિરમાં દાખલ થનાર સાધુસંન્યાસી-સાધ્વીઓ યુગદંટા કાંતિપ્રિય અને વિચારક દોવા લેખે. મતલબ એક સાધુવર્ગના મૂળ ધ્યેય પ્રમાણે કાર્યક્ષેત્રને વ્યાપક બનાવવા અને પોતાની મર્યાદામાં રહીને યુગાનુસાર જનહિતકર કાર્યનાં સમયેક દોવાં લેખે.

(૪) શિબિરમાં દાખલ થનાર સાધુસાધ્વીઓમાં નાતજાતનો કોઈ ભેદ માનવામાં આવશે નહિ. તેમજ લિંગભેદ (સ્ત્રી-પુરુષ જાતના સાધકભેદ)ને લીધે આદરસત્કારમાં કોઈ ભેદ રાખવામાં આવશે નહિ.

(૫) શિબિરમાં જે સાધુ સાધ્વીઓ આવશે. તેઓ પોતાની વ્યક્તિગત હેસિયતથી આવશે. પોતાના સંપ્રદાયના પ્રતિનિધિ તરીકે નહિ. હા, એમ સંભવ છે કે કદાચ કેટલાંક યુગદંટા સાધુસાધ્વીઓ જે પોતે શિબિરમાં કારણવશ નહિ પધારી શકે, તેઓ પોતાના તરફથી કોઈ સાધુ કે સાધ્વીને પ્રતિનિધિ તરીકે મોકલે. પણ એ પ્રતિનિધિ વ્યક્તિગત રહેશે, સંપ્રદાયગત નહીં.

(૬) શિબિરમાં પધારનાર સાધુસાધ્વીઓ ઉદાર નીતિનાં હશે. તે છતાં કોઈ સાધુસાધ્વી પોતાના સંપ્રદાયની સાથે સંબંધ રાખે, સામુદાયિક વેષ રાખે, ક્રિયાઓનું પાલન કરે, ભોજન વગેરેના પોતાના નિયમો પાળે, ખીજા સંપ્રદાયનાં સાધુસાધ્વીઓ સાથે વંદન ભોજનાદિ વહેવાર રાખે તો શિબિરને એમાં કોઈ પણ જાતનો વાંધો નથી. સાધ્વી સાધિકાઓ પણ પોત-પોતાના ધર્મના નિયમો પાળી શકશે.

અર્થાગ્રોનાં યાત્રા દર રહીને સર્વ શક્યે પશ્ય તેઓ પ્રાપ્તઃ અર્થામાં ભાગ લઈ શકશે નહિ.

(૧૪) શિબિર પછી શિબિરાર્થીઓએ પોતપોતાના સંપ્રદાય, પંથ, મંત્ર, મંડળ કે ધર્મમાં રહીને જ પોતે પગસંસ્થા વિચારાનું વધારાકિત આચરણ કરવાનું રહેશે.

(૧૫) કોય કે કોયાનુકૂળ કાર્યોની પ્રતિ માટે જે કાર્ય કે વ્યવસ્થા જરૂરની જણાય, તે માટે શિબિરાર્થી સાધુ-સાધ્વી, સાધક-સાધિકાઓ સાથે વિચાર વિનિમય કરી યોગ્ય સદયોગ આપવામાં આવશે.

(૧૬) શિબિરાર્થીઓ દ્વારા પ્રચાર માટે પુસ્તક, પત્ર વગેરે સાહિત્ય પ્રકાશન અને ભ્રમણની યોજનાઓ પણ ગોઠવવામાં આવશે.

(૧૭) શિબિરમાં દાખલ થનાર સાધુસાધ્વીઓ, સંન્યાસીઓ, સાધક-સાધિકાઓ માટે શિબિરના પ્રારંભથી બે માસ પહેલાં નીચે મુજબ 'સ્વીકૃતિ પત્ર' ભરીને પ્રેરકને મોકલવાનું રહેશે—

સ્વીકૃતિપત્ર

શ્રીમાન મંત્રીજી,

સાધુસાધ્વી શિબિર વ્યવસ્થાપક સમિતિ,

મેં 'સાધુસાધ્વી શિબિર સંયોજનના' માં લખેલ શિબિરના ઉદ્દેશ્ય, બંધારણ અને નીતિનિયમોને વાંચી લીધા છે, અને હું તેમાં પૂર્ણ સહમત છું. અને ૧૪-૭-૬૧થી શરૂ થનાર શિબિરમાં દાખલ થવા માગું છું.

આશા છે, આપ પ્રેરક મુનિવરશ્રીની સેવામાં અને મોકલીને મારી સ્વીકૃતિ મંજૂર કરાવશો.

આપનો

તા. - ૧૯૬૧

સરનામું

ચર્ચાઓનો સાબ દૂર રહીને તર્ક શકશે પણ તેઓ પ્રાયઃ ચર્ચામાં ભાગ લઈ શકશે નહિ.

(૧૪) શિબિર પછી શિબિરાર્થીઓએ પોતપોતાના સંપ્રદાય, પંથ, ગન્થ, મંડળ કે ધર્મમાં રહીને જ પોતે પચાવેલા વિચારોનું યથાશક્તિ આચરણ કરવાનું રહેશે.

(૧૫) કોય કે કોયાનુકૂળ કાર્યોની પતિ માટે જે કામ કે વ્યવસ્થા બહારની બાબત, તે માટે શિબિરાર્થી સાધુ-સાધ્વી, સાધક-સાધિકાઓ સાથે વિચાર વિનિમય કરી યોગ્ય સદયોગ આપવામાં આવશે.

(૧૬) શિબિરાર્થીઓ દ્વારા પ્રચાર માટે પુસ્તક, પત્ર વગેરે સાહિત્ય પ્રકાશન અને ભ્રમણની યોજનાઓ પણ ગોઠવવામાં આવશે.

(૧૭) શિબિરમાં દાખલ થનાર સાધુસાધ્વીઓ, સંન્યાસીઓ, સાધક-સાધિકાઓ માટે શિબિરના પ્રારંભથી બે માસ પહેલાં નીચે મુજબ 'સ્વીકૃતિ પત્ર' ભરીને પ્રેરકને મોકલવાનું રહેશે—

સ્વીકૃતિપત્ર

શ્રીમાન મંત્રીશ્રી,

સાધુસાધ્વી શિબિર વ્યવસ્થાપક સમિતિ,

મેં 'સાધુસાધ્વી શિબિર સંયોજનના' માં લખેલ શિબિરના ઉદ્દેશ્ય, બંધારણ અને નીતિનિયમોને વાંચી લીધા છે, અને હું તેમાં પૂર્ણ સહમત છું. અને ૧૪-૭-૬૧થી શરૂ થનાર શિબિરમાં દાખલ થવા માગું છું.

આશા છે, આપ પ્રેરક મુનિવરશ્રીની સેવામાં અને મોકલીને મારી સ્વીકૃતિ મંજૂર કરાવશે.

આપનો

તા. - - ૧૯૬૧

સરનામું

જતાવી હતી; આ વાત તેમણે નિખાલસપણે કબૂલી હતી. અમદાવાદમાં આ અંગે મદદેર-સભાઓ પણ રાખવામાં આવી હતી. એક પત્રિકા "સાધુ-સાધ્વીઓનાં પન્ડા વિચારે" એ ગયાળાંવાળી બદાર પાડવામાં આવી હતી. તે ઉપરાંત સાધુ-સાધ્વીને અનુરોધ કરીને શિબિરમાં ભાગ લેવા માટે એક વિનંતિઓ પરીપત્ર, વિદી તેમજ ગુજરાતીમાં છપાવીને મોકલવામાં આવ્યો હતો.

બીજી તરફ બચાવ (કચ્છ)વાળા શ્રી. દેવજીભાઈ શાહે પણ સાધુ-સાધ્વીઓની મુલાકાત કરીને તેમને તે વિચાર ગળે ઊતરાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો.

આ તરફ મુનિ શ્રી. નેમિચંદ્રજીએ અમદાવાદથી મુંબઈ તરફ વિહાર શરૂ કર્યો. તે અગાઉ તેમને એક સંન્યાસી પ્ર. દંડીવામી મળ્યા. તેઓ સમન્વયી વિચારધારામાં માનતા હોઈને, તેમણે શિબિરમાં આવવા માટેની તૈયારી બતાવી તેથી ઉત્સાહ વધ્યો.

વિહાર દરમ્યાન મુનિશ્રી નેમિચંદ્રજીએ રસ્તામાં જે જે સાધુ-સાધ્વીઓ મળ્યાં, સંન્યાસીઓ મળ્યા તે બધાનો સંપર્ક સાધવાનું ચાલુ રાખ્યું. મોટા ભાગે દરેકને શિબિરની ધાત ગમી પણ સંપ્રદાયવાદની પોતાની સાધુ મર્યાદામાં રહીને કોઈને પણ ભાગ લેવાની નૈતિક હિંમત ન દેખાણી. એ જોઈની વાત છે કે મોટા ભાગનાં જૈન સાધુ-સાધ્વીઓને ક્રાંતિની વાત ગમે છે; સમય આવ્યે કોઈ ક્રાંતિકાર હોય તેની પ્રશંસા પણ કરે છે. પણ ક્રાંતિમાં સક્રિય ભાગ લેવા માટે સાંપ્રદાયિકતા તેમને ઘેરીને ઊભી રહે છે. જેને તોડવાની તેમનામાં નૈતિક હિંમત દેખાતી નથી.

તે છતાં, શિબિર અંગેની વાતો વહેતી ચાલુ ગયેલી. વાતાવરણમાં તેની ચર્ચાઓ ચાલતી હતી. આ શિબિરનો ઉદ્દેશ્ય સુંદર હોવા છતાં તેમાં ક્રાંતિનાં બી પડેલાં હોઈને ઘણી જૂન વ્યક્તિઓનો સહકાર મળશે એ અપ્રત્યાશિત ન હતું. તે છતાં ત્રણેક જૈન સાધુઓએ પોતાના સાથી સાધુઓ સાથે આવવાની તૈયારી બતાવી તેમનાં સ્વીકૃતિ-સચક પત્રો

પણ આવી મુશ્કેલી. પણ સિબિરના શુભારંભ સમયે જ તેઓ ખરી
મથ અને સિબિરમાં આવવાની નેમણે અટકવાનું ઘોષણા કરી મોકલાવ્યા.
આમ થતું શક્ય હતું કારણ કે પૂ. યુનિયન સત્તાવાલકોએ જે
વિચારનાર વહેલી કરી છે તે જેનું ઉપર આધારિત હોવા છતાં,
પ્રથમિન રૂઢિથી અલગ દોષને ધણી કોનો તેમના વિચારોને ન સમજી
શકવાના કારણે તેને વિરોધ કરતા સાથે તેમનો પણ અક્રિય વિરોધ
કરે છે. એ તો કહી પણ ને જે સાધીલો પૂ. યુનિયનના વિચારનાર
અને સત્તાપો કરવા માટે તરફ ચર્ચા તેમના ઉપર પણ પોતાના
મનમાંથી અને સમાજરૂપ બહારથી એટલું જુદા જુદા આગ્ય કે નેઓ
પણ સિબિરમાં આવવા માટે જુદા જુદા બહાના કરીને અટકી ગયા.
પણ આપોજન આ કારણે સ્થગિત કરી શકાય તેમ ન હતું. જો કે
આ બધાં સાધુ-સાધીઓની સ્વીકૃતિ પ્રારબમાં મળવાથી સિબિર અંગે
સારો ઉત્સાહ જણાવે છે.

પૂ. નેમિયનિ વિદાર કરીને યુનિયન પદોત્થાત ત્યાર પછી સિબિરની
૧૪૧૧૧૧ માટે યુનિયનમાં ૧ થી ૧૦ જૂન સુધીનો એક ચિતન-સિબિર
યોજનામાં આવ્યો હતો. તેમાં આગુમર્શિક-સિબિરમાં અર્થમાં આવનાર
મુદાઓનું સંલેપમાં સ્વરૂપ રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું. નીચેના મુદાઓ
ઉપર સવારે અલગ અલગ મુદા ઉપર પ્રવચનો પૂ. યુનિયન સત્તાવાલક
મિત્ર પૂ. નેમિયનિ કરતા અને બપોરે ચિતન-સિબિરમાં નેડાપેસા
ભોજી ઊંડાણથી ચર્ચા કરતા :-

- (૧) ધર્મમય સમાજરચના શું ?
- (૨) પ્રાચીનકાળથી આજસુધીની સમાજરચનાનું ચિત્ર ?
- (૩) ધર્મમય સમાજરચના માટે કયો અનુભવ જરૂરી ?
- (૪) તેમાં આજનાં આવરણો કયા ?
- (૫) આવરણોને દૂર કરવાનો અદિસક ઉપાય શું ?
- (૬) શુદ્ધિપ્રયોગનું મૂળ તત્ત્વજ્ઞાન.

- (૭) દુનિયાની રાજ્યસંસ્થાઓ, વાદો અને રાષ્ટ્રીય મહાસભા.
 (૮) એની સાથેનો (સુસંસ્થાઓનો) અનુબંધ.
 (૯) ગામડાં અને શહેરોમાં નવી સંસ્થાઓ કઈ-કઈ જાતી કરવી ?
 (૧૦) વ્યક્તિ, સમાજ, સંસ્થા અને સમષ્ટિનું રહસ્ય.

આ શિબિરમાં કેટલાંક ભાઈ બહેનો (બહારનાં અને સ્થાનીક) સારીપેટે તૈયાર થઈ ગયાં. આ શિબિરમાં બેઠો રસ લેનારને ખાતરી થઈ ગઈ કે આની વિસ્તૃત વાતોં છણાવા માટે ચાર માસ ઓછા પડવાના છે.

ત્યાર પછી મુનિશ્રી નેમિચંદ્રજી મુબંધમાં દેશવાસી, સ્થાનકવાસી, નેરાપથી સાધુ-સાધ્વીઓ અને સંન્યાસીઓ જ્યાં-ત્યાં વિરાંજમાન હતાં, ત્યાં-ત્યાં શિબિરની માહિતી આપવા અને તેમનાં અભિપ્રાયો જાણવા ગયા.

એવી જ રીતે આ કાળ દરમ્યાન જુદાં-જુદાં સાધુ-સાધ્વીઓ અને સાધક-સાધિકાઓ સાથે પત્ર વ્યવહાર પણ શિબિર અંગે ચાલતો જ હતો.

તે ઉપરાંત શિબિરનો વિચાર મુબંધ અને પરાંઓમાં વસતી પ્રગટે સારી પેટે ગળે જતરી શકે તે માટે એકે નાની પુસ્તિકા “ સાધુ-સાધ્વી શિબિર અને થોડા-અભિપ્રાયો ” વાળી બહાર પાડવામાં આવી હતી. તેમજ બહાર વ્યાખ્યાનો પણ મુબંધમાં આ અંગે ગોઠવાયાં હતાં. તે સિવાય રામબાગ (સી. પી. ટેક) માં એક પત્રકાર પરિષદ પણ બોલાવવામાં આવી હતી. જેમાં પૂ. મુનિશ્રી સંતબાલજીએ શિબિર અંગે પોતાનું પ્રેસબ્લેશન વક્તવ્ય પણ આપ્યું હતું. પત્રકારો પૈકી ‘ મુબંધ સમાચાર ’, ‘ જન્મભૂમિ ’, ‘ જન્મેજન્મશોદ ’ અને ફી. પ્રેસ જર્નલના પ્રતિનિધિ આવ્યા હતા. તેમણે તે વખતે પોતપોતાના પત્રોમાં શિબિર અંગે સારી નોંધ લખી હતી. મુબંધ સમાચારે તો એક પ્રેરણાપ્રદ અગ્રદોષ પણ લખ્યો હતો.

તે સિવાય મુબંધનાં પરાંઓમાં ઠેર ઠેર પૂ. મહારાજશ્રીનાં

આખ્યાનો શિબિરને લગતાં રાખવામાં આવ્યાં હતાં. આટલો બધો મથક પરિશ્રમ અને પુરુષાર્થ પછી પ્રારબમાં દરેક સાધુ-સાધ્વી સન્યાસી અને પદરેક બાર્ધ-જો. જામ લેતો એમ લાગેલું. પણ શિબિરને પ્રારબ થયે ત્યારે સાધુ-સાધ્વીઓમાં બધું ખસી જતાં કુલ સાધુ-સન્યાસી ૪ અને સંધક બાર્ધ-જોને ૧૧ જ આવી શક્યા. સાધક બાર્ધ-જોનેમાં મનકે પાછળથી દાખલ થવા માટે કશું પણ આયોજનમાંના નિયમ અંગે ચેત્તમાર્ધના પાલનનું પોતાનું મદત્ત હોત્તે તેમને ન લીધેલા.

બધા જોડા સાધુ-સાધ્વીઓએ જામ લીધો તેનાં કારણોમાં તેમને આકાંક્ષાનાં પરિણામો જોગવવા પડી નેતો કડ હતો. તેમાંથી કેટલાકે તો નિમ્ન પ્રકારે તે બધને વ્યક્ત પણ કરેલો :—

(૧) પાંચ વર્ષ અમને જાલનજાંદાપ્રધોગના બાર્ધ-જોને માનુષમાં કરવામાં સદાયક બને !

(૨) આવા કાંનિપ્રિય સાધુ-સાધ્વીઓ માટે ઉત્તરવાના સ્થાનની કે અન્ય સમજેલી વ્યવસ્થા જીભી કરવામાં આવે.

(૩) શિબિરમાં જામ લીધા પછી પ્રતિજ્ઞા અને સમાજની સંભાવના ગુમાવવી પડે પછી શું ?

(૪) શું મહારાજ પામેથી રજા લઈ દો...!

—અમ તેમની હીલાસ રૂપે જણાવી હતી. અપારે શિબિર તો કાંનિપ્રિય પમણું હોત્તે તેમ પ્રાણુ-પ્રતિષ્ઠા અને પરિશ્રમની શરીરની તૈયારી જોઈતી હતી અને તે માટે પ્રબળ આત્મવિશ્વાસ જરૂર હતો. તેમ વચર એ દષ્ટી ન શકે એમ લાગતાં જોએ ખસી જાય તેમ કરતાં જામ ન લે. એ પોતે મથુવામાં આગુ.

તે જનાં જે સાધુ-સન્યાસી અને સાધક-નાધિકાએ મરજીથી ચર ચર માસ રહીતે લાભ લેવાનું નક્કી કર્યું—તે બરેબર તેમના આત્મ-જાળો પરિશ્રમ આપનારું હતું.

આવા શિબિરાર્થીઓની પરિશ્રમ હવે પછી આપરો પોતે રજાને જ મથુશે.

શિબિરમાં દાખલ થયેલ સભ્યોનો સંક્ષિપ્ત પરિચય

સાધુસાધ્વી શિબિર માટે લગભગ ૧ વરસથી પ્રયત્ન અને સંપર્ક કર્યા પછી શિબિરમાં નીચે મુજબ ૧૫ સભ્ય-સભ્યાઓ દાખલ થયાં—

૧. પૂ. મુનિશ્રી સંતબાલજી મહારાજ
૨. પૂ. મુનિશ્રી નેગિચન્દ્રજી
૩. પૂ. દંડી સંન્યાસી શ્રી ગોપાલાશ્રમ સ્વામી
૪. ગોસ્વામી જીવજીગરજી હીરાગરજી
૫. શ્રી. દુલેરામ માટલિયા
૬. શ્રી. પૂંજભાઈ કવિ
૭. શ્રી. બળવંતભાઈ મહેતા
૮. શ્રી. દેવજીભાઈ શાહ
૯. શ્રી. ડૉ. મણિલાલ સુત્રીલાલ શાહ
૧૦. શ્રી. વાસુદેવ બ્રહ્મચારી
૧૧. શ્રી. અમૃતલાલભાઈ દડિયા
૧૨. શ્રીમતી સવિતાબહેન પારેખ
૧૩. શ્રી. ચંચળબહેન ભટ્ટ
૧૪. શ્રીમતી હારમણિબહેન માટલિયા
૧૫. શ્રી. સુદરલાલભાઈ શ્રોફ

એ બધાનો સંક્ષેપમાં પરિચય આ પ્રમાણે છે—

પૂ. મુનિશ્રી સંતબાલજી મહારાજ

મુનિ શ્રી સંતબાલજી મહારાજ સ્થાનકવાસી જૈન સંપ્રદાયમાં

૫. કવિવર્ગ નાનચદ્રજ મહારાજ પાસે દાક્ષિણ કવિશ્રી સાધુ છે. તેઓ વિશ્વવાસ્તવના આરાધક, ધર્મમય સમાજરચનાના પ્રયોગકાર, સર્વધર્મ ઉપાસનાના સાધક, આત્મુલ્લખિક આદિસ્ય પ્રયોગકર્તા, આધ્યાત્મિક ચિંતક, વિદ્યાન સાહિત્યકાર, પ્રખર સાધનાદીવ ભક્ત, યુગદ્રષ્ટા અને સર્વોચ્ચ વ્યાપક દષ્ટિવાળા ‘અનુભવકાર’ છે તેમની પ્રેરણાથી સ્વમંડલમાં જ્ઞાણનળકાંડા પ્રદેશ, મૃતુદ કાંડા કચ્છ અને બનાસકાંડામાં તેમજ મુંબઈ, અમદાવાદ, કલકત્તા અને દિલ્લીમાં ધર્મદષ્ટિએ સમાજ-રચનાની દિશામાં જુદાં-જુદાં સર્ગનો દારા પ્રયોગ ચાલે છે. તેઓ આ સાધુસાધ્વી ચિત્રિતના પ્રેરક છે. તેમનો જન્મ સૌરાષ્ટ્રવર્તી ટોળા મામે થયો. એમણે સન ૧૯૨૯માં ૨૪ વરસની ઉંમરે સાધુદીક્ષા લીધી અને પોતાનું સાધનામય જીવન ગાળે છે.

૨. ૫. ધુનિકો નેમિચન્દ્રજ

સ્થાનકવાસી હિન સપ્તસપ્તમા હિનાચાર્ય ૫. શ્રી જગદેશ્વરાચાર્ય મહારાજના પદધર ૫. મણેશ્વરાચાર્ય મહારાજ (અમલું સમના જૂનપૂર્વ ઉપાચાર્ય) ની પાસે સન ૧૯૪૨માં દીક્ષા લીધેલી. દીક્ષા પછી સંયોગ-પ્રાગુત, દર્શનશાસ્ત્રો તેમજ હિનામયોનો અભ્યાસ કર્યો. મધીવિચાર ધારા અને અનેક આત્મનિક વિચારકોનું સાહિત્ય વાંચ્યું. તેથી સત્કૃષ્ણવનમાં ધર્મકાંતિ કરવાની ઉત્કાંષ્ઠી સન ૧૯૪૬માં ૫. ધુનિકો સંનિભાલજી મ. સાથે પચમ્વવદાર કર્યો ત્યાંપછી સન ૧૯૫૧માં પોતાના મેટા ગુરૂ જ્ઞાતા ધુનિકો હંમેસિદજી મહારાજ સાથે ભક્તનળકાંડા પ્રયોગ જોવા-જાણવા ૫. મહારાજનીને જવા. જમ્મુ વિચારવિનિમયને અને નિષ્કૃંષ્ણ કરી જમ્મુ સમના પદાધિકારીએલી આગળ ‘નવ નિરેન’ અને ‘પુષ્પ પત્ર’ મુક્યાં, તેથી એ વિચારો મદન નહીં કર્યાં સન ૧૯૫૩માં એમને જમ્મુ મંથ જાણ પોષિત કરવામાં આવ્યા. ત્યાર પછી અનેક વિરોધો વચ્ચે મહાન રહીને જન્મે ધુનિકો વિચારજી કરના રજા. સન ૧૯૬૦ માં મેટા ગુરૂજીના સ્વર્ગવાસ થવા પછી સાધુદીક્ષા ચાલના મુદિપ્રયોગ ખારે આદવાન થતાં સાધુદ આગળ પછી નો સત્કૃષ્ણાધી-

શિબિર માટેના કામમાં તનમનથી ખૂબી ગયા. ૫. મુનિશ્રી સંતબ્રાહ્મ મહારાજની વિચારધારા અને પ્રયોગમાં સાચી તરીકે લાગી ગયા છે.

૩. પૂ. દંડી સંન્યાસી શ્રી ગોપાલ સ્વામી

મળ કાંગડાના વતની ઔદિચ્ય શાસ્ત્રી, ગૃદસ્થાશ્રમમાં અમદાવાદમાં મુનિ. રક્ષકમાં દેશભાસ્તર તરીકે નોકરી કરતા હતા. સન ૧૯૪૭માં કાશીમાં (મણિકર્ણિકાઘાટ ગોમડ) જગદ્ગુરુશંકરાચાર્યની પરંપરામાં દંડી-સંન્યાસ લીધો. ઉંમર ૭૪ વરસની છે, છતાં શરીર સ્વસ્થતા સારી છે. જૈન, બૌદ્ધ અને વૈદિક વ. વધા ધર્મોના સિદ્ધાંતના સમન્વયમાં ગાને છે. સમભાવી અને શાન્ત પ્રકૃતિના છે. જોકે પગપાળા પ્રવાસ અને ભિક્ષાચરીની શંકરાચાર્ય પરંપરાને સાચવી શક્યા નથી; છતાં નિઃજાત્ય અને ગુણુગ્રાહી છે.

પૂ. સરનામું :— દંડીસંન્યાસીશ્રી ગોપાલસ્વામી C/o. બચુભાઈ નંદલાલ દવે કારારોડ, શક્તિનિવાસ આંખાવાડી,
જી. પો. બોરીવલ્લી પૂર્વ (મુ.અઈ-૬૬)

૪. ગોસ્વામી જીવણગરજી હીરાગરજી

સૌરાષ્ટ્રમાં સાયલા તાલુકાના નોલીગામની હઠમાં દુડેશ્વરમહાદેવના દેવસ્થાનમાં રહે છે. દશનામી સંન્યાસી છે. માથે જટા-ઢાઢી રાખે છે. દરેક વાહનમાં બેસે છે. જોકે ખીજ ગોસ્વામીઓ (મહંતો)ની જેમ એમને ત્યાં રાજસી ઠાઠમાઠ નથી. છતાં ધૂન્નપાન વગેરે વ્યસન ખરાં. જોકે શિબિરમાં દાખલ થતાં તેમણે એ વ્યસન છોડી દીધેલ. પણ પાછળથી એ વ્યસને તેમનો પીછો પકડી લીધો હતો. એમને માટે અહિંસક પ્રયોગો પણ થયેલા.

પૂ. સરનામું :—ગોસ્વામી જીવણગરજી હીરાગરજી, મુ. દુડેશ્વરમહાદેવ પો. નોલી, વાયા રાણપુર (સૌરાષ્ટ્ર)

સામાજિક પ્રગતિઓનો અભ્યાસ કરેલ. અમદાવાદથી મુંબઈ વિદ્યાર્મ મુનિનેગિયન્ડર સાથે જોડાયેલ અને પછી વિશેષ તાલીમ લેવાની ઈચ્છાથી સાધુસાધ્વી શિબિરમાં દાખલ થયા.

સરનામું :—ગણવંતરાય ન. મહેતા, મુ. વળાવડ, મો. શિહોર
જિલ્લા બાવનગર (સૌરાષ્ટ્ર).

૮. શ્રી. દેવજીભાઈ શાહ

મૂળ ભયાઉ (કચ્છ) ના વતની. સ્થાનકવાસી જૈન પરંપરાને લીધે પૂ. મુનિશ્રી સંતબાલજી મ. જ્યારે સન ૧૯૫૩માં કચ્છ પધાર્યા ત્યારે એમની વિચારધારા તરફ આકર્ષણ થયેલ. સારી પેઠે પૂ. મહારાશ્રીની વિચારધારાનો અભ્યાસ કર્યો. હાલમાં ત્યાં પોતાના કાપડના ધંધા અને થોડી ખેતી છે; તથા ભયાઉ તાલુકા ખેડૂતમંડળ ચલાવે છે. ગામડાંનાં પ્રશ્નો લઈને નૈતિક દૃષ્ટિએ ઉકેલવા મથે છે. ખૂબ જ ઉત્સાહી અને ખંતીલા જુવાન છે. આ વિચારધારા અને સર્વાંગી બપાપક દૃષ્ટિનો જોડાણથી અભ્યાસ કરવા માટે અને ભવિષ્યમાં કચ્છ પ્રદેશમાં પધારતાં સાધુસાધ્વીઓને આ વસ્તુ ગળે ઊતરાવવા સાધુસાધ્વી શિબિરમાં જોડાયા.

સરનામું :—શ્રી. દેવજી રવજી શાહ, કાપડના વેપારી, અમરમાં
મુ. પો. ભયાઉ (કચ્છ).

૯. ડા. મણિલાલ ચુનીલાલ શાહ

મૂળે કંકુવાસણ પો. નસવાડી (જી. વડોદરા) ના વતની. ધર્મે વૈષ્ણવ. પણ સર્વધર્મ સમન્વયમાં માનનાર; પોતાના ગામમાં થોડીક ખેતી અને વૈદકનો ધંધો કરીને પોતાની આજીવિકા ચલાવે છે. પણ પૂ. મુનિશ્રી સંતબાલજી મ. ની વિચારધારાનો પરિચય થયો, ત્યાં પછી આ દિશામાં વિશેષ તાલીમ લેવા અને રચનાત્મક કાર્ય કરવાની ઈચ્છા થતાં લાલનજીકાંઠામાં થયેલાં ટૂંકાં વર્ગોમાં પણ એકાદમે વખત જોડાયા.

દના. વિશેષ જોડાણ જાણવા હિંચતા. તેથી સાધુસાધ્વી શિબિરમાં
લેડાવા. પોને સાર્વિક પ્રકૃતિના, મનોથી માણસ છે. સવમની દિશામાં
પોતાનું જીવન આગળ ધપાવવા પુરેપાસ કરે છે.

સરનામું :—ડૉ. મણિલાલ સુનીલાલ શાહ, C/O. આરોગ્ય પ્રચાર
કેન્દ્ર, મુ. કકુવાસજી, પો. નસવાડી વાયા ડભોઈ,
જિ. વડોદરા, (W. I. Rly.)

૧૦. વામુદેવ જાહ્યાચારી

જન્મ-વનન કાશી જિલ્લા-નર્મત મુ. ખિનાલીપુર અને ધાના છે.
સ્વામી શ્રી. અચ્યુતાનંદ સરસ્વતી પાસે વારાણસીમાં જાહ્યાચારીના
લીધે અને બનાં-ત્યાં જમણ કરીને ગયાયજી, ગીતા, પુરાણ વગેરેનું
વાંચન-પ્રચાર કરે છે. સાધુસાધ્વી શિબિર અંગે પત્રોમાં લેખ વાંચીને
આકર્ષણ થયું અને આવ્યા.

સરનામું :—શ્રી. વામુદેવ જાહ્યાચારી મુ. ખિનાલીપુર, પો. અને ધાના
ઝોમોપુર સ્ટેશન કાઠીપુર, જી. કાશી (યુ. પી.)

૧૧. અમૃતસાગરબાઈ કઠિયા

મૂળ જામનગરના, વર્ષોથી મહાકુદળ બાદકોપર (મુબઈ) રહે છે.
૫. મહારાજશ્રીનું મોખામું બપોરે બાદકોપર થયું. ત્યારથી હિંચાજી વિગેરે
સપર્કમાં આવતા મધા; અને આ વિચારધારાને સારી પેટ પચાવી છે.
પોને કાપડનો વેપાર કરતા હતા, હવે દોકરાઓને કામ સોંપી પોને
નિરજીવન માળે છે. સાધુસાધ્વીઓનો મહામમ કરીને આ વિચારધારા
તેમને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે બાદકોપરમાં બપોરથી મનુસમાજ
સ્થપના, ત્યારથી એમનાં પત્ની જાહેર થી, જામનગરને સમિતિનહેતી
સાથે જ પોતાનું જીવન મનુસમાજ દ્વારા જાહેરની સેવાના કાર્યમાં
જગ્યાથી દીપ્ત છે. હિંચાજી આ વિચારધારાની વિગેરે તાલીમ લેવાના
દેગથી શિબિરમાં લેડાવા. સાંનિ પ્રકૃતિના વચોદ્ધ અને સમજદાર છે.

સરનામું :—અમૃતસાગર મોનીયક હિંચા, C/O. અમૃતનિવાસ,
કાપામલી, બાદકોપર (મુબઈ-૭૭)

૧૨. શ્રીમતી સચિતામહેન પારેખ

સૌરાષ્ટ્રના સ્થા. જીન પરંપરામાં ઉદ્ધરેલાં, રચનાત્મક કાર્યપ્રેમી તેજસ્વી બહેન છે. એમના પતિશ્રી નદરાજભાઈએ વર્ષો પહેલાં પૂ. મહારાજશ્રીના બાળનળાકાંડાની પ્રવૃત્તિમાં સ્વૈચ્છિક અનાજ આવનિયમન વખતે જળબર કામ કરેલું. દાંતમાં તેઓ ગાંધી સ્મારક નિધિમાં છે અને સચિતામહેન દિલ્હીમાં સ્થપાયેલ માનસમાજમાં રસ લે છે. પાંચે વર્ષ પહેલાં પતિપત્નીએ આશ્રવનઅભયર્ષ-પ્રતિજ્ઞા લીધેલ. ધર્મની સાથે અવધારનો સક્રિય રીતે મેળ પાડવા, તેમ જ ધર્મ આનંદના સમાન-છવનમાં વ્યાપ્ત કેમ બને, એ જિજ્ઞાસા અને તાલીમ લેવાની દૃષ્ટિએ સાધુસાધ્વી શિબિરમાં જોડાયેલાં. શિબિરમાં રસોડાનાં ગૃહમાતા તરીકે મીરાંબહેનની સાથોસાથ સેવાનું કામ ઉપાડ્યું અને સારી પેઠે અમળ્યું.

સરનામું :—C/o નદરાજ અમુજખરાય પારેખ, ગાંધીસ્મારક નિધિ કાર્યાલય, રાજઘાટ, નંદ દિલ્હી-૧.

૧૩. શ્રી. ચંચળબહેન ભટ્ટ

બાવળાના વતની, બ્રાહ્મણ કુળે જન્મેલાં ભક્તિપરાયણ, તેજસ્વી વયોવૃદ્ધ બહેન છે. વર્ષો સુધી અમદાવાદમાં, શિક્ષણ સંસ્થામાં હેડમિસ્ટ્રેસ તરીકે કામ કરેલું. હવે નિવૃત્ત થયાં છે. પૂ. મહારાજશ્રીની વિચારધારાં પ્રત્યે આકર્ષણ હોઈ શિબિરમાં જોડાયેલાં.

સરનામું :—ચંચળબહેન મોહનલાલ ભટ્ટ, ટે. પોસ્ટ ઓફિસ પાસે, સુ. પો. બાવળા, તાલુકા ધોળકા, જી. અમદાવાદ (ગુજરાત રાજ્ય).

૧૪. શ્રી. હારમણિબહેન

શ્રી. દુલેરાય માટલિયાનાં પત્ની છે. ગામડામાં બાલમંદિર ચલાવે છે. પૂ. મહારાજશ્રીની પ્રવૃત્તિમાં રસ હોઈ શિબિરમાં જામલ થયેલાં.

૧૫. સુંદરલાલ ઓફ

મૂળ પેટલાદના વતની. પેટલાદમાં થયેલા વેલ્થ કંપની તરીકે થયેલ વિપેરિમનું કામ કરતા હતા. વચ્ચે દરિયાના આશ્રમમાં અને બમણવાસના સરેખામાં કાર્યક્ષેત્રમાં અબર નરનામનું કામ કરતા હતા. તેમ દિવસર જીવ છે. સત્ત વિનોબાજીના વિચારોમાં માને છે. ૬ મુનિશી કુમરસિદ્ધજી મહારાજ સાથે દરિયાના આશ્રમ સાબરમતીમાં પહેલવહેલો પરિચય થયેલો. એટલે ૫ મુનિશી સત્તબાજી મની જેમરખરને વધારે જાણવા અને અભ્યાસ કરવા શિબિરમાં જોડાયા. તે સમયમાં ૫૦ ની હતી.

સરનામું :—શ્રી. સુંદરલાલ વિભોવનદાન ઓફ C/o થયેલા વેલ્થ કંપની, રેલેસ રોડ, પેટલાદ (ગુજરાત).

ઉપરોક્ત પરિચય ઉપરથી એ તે ૨૫૪૮ જણાઈ આવશે કે તેમના પોતા જામના સંબંધો રચનાત્મક કાર્યકર્તા હતા. થયેલો એકાદ દોવા જ્યાં પણ સક્રિય કાર્યકરોના સંચાલનથી શિબિરની કાર્યવાહી ઉજળી મનથી એવી સંભાવના થઈ હતી. કેટલાક સાધુ-મહાવીરોને એ પણ રાહ દેના કે આ શિબિરમાં જામ લેવાથી તેમને હાથે માટે તેમના કમાન કે સંપ્રદાયનો ત્યાગ કરવો પડશે. પણ શિબિરના બધાસખા અને આગાહી પ્રતિકાઓમાં ૨૫૪૮ જણાવ્યું હતું કે સફળે પોતા પોતા મંત્ર, સંપ્રદાયમાં જ રહેવાનું છે, અને કાર્ય કરવાનું છે. તે ઉપરાંત એક મીટિંગ કારણ એ પણ દોષ છે કે થયેલા શિબિરનો સમય બહુ ટાંકે લાગ્યો હોયો જોઈએ. પણ આપોજી અને તેમાં જામ લેનારો સારી પેઠે સમજી શકતા હતા કે શિબિરની કાર્યવાહી માટે કેવળ એ સમય જોઈશે. થડવાનો હતો; એટલું જ નહિ; શિબિરની સક્રિય સફળતા માટે આવા અનેક પ્રયોગો પણ કરવાના હતા. એટલું જોઈએ કે એ દિશામાં આ પહેલું પદ્યથિયું હતું.

શિબિર અંગે અભિપ્રાયો અને સંદેશાઓ

સાધુ સાધ્વી શિબિર અંગે મુપ્રસિદ્ધ જૈન મુનિઓ, સાધ્વીઓ, વૈદિક સાધુ સંન્યાસીઓ, જૈન સમાજના કાર્યકર્તાઓ તેમ જ દેશના નેતાઓ, વિચારકો વગેરેએ થોડકાગળ સંદેશાઓ અને અભિપ્રાયો મોકલ્યા હતા. તેમાંથી કેટલાક મહત્વના તારવીને અહીં રજૂ કરવામાં આવે છે; જેના ઉપરથી આ આયોજનનું મૂલ્યાંકન સમજી શકાશે.

વિદ્વાન જૈન આચાર્યો, સંતો અને સાધ્વીજીના અભિમતો

—સાધુસાધ્વી શિબિરનો લેખ વિશ્વવાત્સલ્યમાં મેં વાંચ્યો છે. વાન ખુબ જ ઉંચી છે...સારી અને નિર્દોષ પ્રવૃત્તિ માટે તો અમારો રાજ્યોન છે. —કવિવર્ય પં. મુનિશ્રી નાનચંદ્રજી મહારાજ (સંતબાલજીના ગુરુ)

—મુંબઈમાં અનેક આચાર્યો અને મુનિવરો છે. તેમને કાર્ય સમજવો અને સહકાર મેળવો...શ્રમણ સુમુદાય...આમાં ખૂબ સહકાર આપશે.

—આચાર્ય શ્રી ગુણસાગર સૂરિજી મહારાજ—અચલગઢ.

—શિબિરની રૂપરેખા...ખુબ ધ્યાન અને લાવથી વાંચી છે. આપનો આ પ્રયત્ન સુંદર પરિણામ લાવશે એવો વિશ્વાસ છે...પ્રગતિથી નિયમિત અવગત કરાવતા રહેજો.

—આચાર્ય શ્રી તુલસીજી મહારાજ તેરા પંથ વ અગુપ્ત આંદોલન પ્રવર્તક

—આ યુગમાં ગુણની પૂજા છે...ગુણનું આશ્રય શરીર છે...રત્નત્રયયુક્ત વેશ જોઈને લોકો સામ્યભાવને પ્રાપ્ત થાય તેમ જ

—આપનો વિશ્વવ્યાપક ઉદ્દેશ તથા જોનધર્મના પુનરુદ્ધારની વિચારધારાઓ તેમ જ આપના સ્વભાવની મંદુરતા બહુ યાદ આવે છે. આપની યોજના અત્યુનમ છે. શાસનદેવ આપના પરિશ્રમને સફળ કરે એ જ શુભેચ્છા...પ્રસંગે પહોંચવાનો પ્રયત્ન કરીશ.

—આચાર્ય જિનંદ્રસૂરિજી મહારાજ

—મારી આત્મશક્તિ ઘટી નથી. દેહશક્તિ ઘટી છે...અહીં રહીને આપના....વિચારોને સમાજમાં વહેતી કરતી આવી છું અને કરતી રહીશ... પ્રયત્નોમાં સફળતા મળે એ જ શુભેચ્છા.

—વિદુપીસાધ્વી શ્રી ખંતીશ્રીજી (પાયચંદગચ્છ)

—જે શુભ નિષ્ઠાએ આપ આ જ્ઞાનશિબિર શરૂ કરી રહ્યા છો તેમાં આપને સફળતા મળે અને તેની સુવાસ સંસારમાં પ્રસરે એ જ શુભ કામના. —આચાર્ય વિજયસમુદ્ર સૂરિજી મહારાજ

—જનજીવનમાં ધાર્મિક ચેતનાનો વિકાસ કરવામાં સંલગ્ન આપના કાર્યોનું અમે અનુમોદન કરીએ છીએ. આપની (આ કાર્યમાં) સફળતા ઇચ્છીએ છીએ. —મુનિ કાંતિસાગરજી અને દર્શનસાગરજી

—મુંબઈ કેંદ્ર ક્ષેત્ર ન હોઈને દૂર દૂરના સાધુ સમય ઉપર ન આવી શકે તો કોઈ આશ્ચર્ય નહીં ?.....આમ તો જનતાને ઉપયોગી કાર્ય બીજાં (મુનિ) પણ કરી રહ્યા છે. આમાં કોઈ નવું અને નક્કર પગલું લેવું વ્યાજબી થશે. એમાં મરજીવા જ કામ આવી શકશે. માનના ભૂખ્યા નહીં. નવીન જગરણથી જગનારા ત્યાગી....સમજી વિચારીને સાધુ-મર્યાદાને કાયમ રાખી આત્મ ગવેષણાનું કાર્ય કરે.

—શ્રમણ સંઘના પ્રચાર મંત્રી શ્રી કૃલચંદ્રજીમહારાજ (પુષ્ક લિકાણું)

—પ્રશ્ન સારો છે. પ્રવનમાં સફળતા મળે એ જ શુભેચ્છા....!

—સાધવી શ્રી વસંતપ્રભાશ્રીજી

—વર્તમાન યુગમાં આવા શિબિરોની અત્યંત આવશ્યકતા છે. તેનાથી અભિનવ વિચારના સતોના માનસમાં કંઈકે પરિવર્તન નરૂર થશે. હું જ્ઞાને હૃદયપૂર્વક ઇચ્છું છું કે આવા શિબિરોમાં ભાગ લઉં. પણ અધ્યયનના કારણે એટલો બધો વિવરા છું કે ઇચ્છા છતાં ત્યાં આવી શકતો નથી.

—મુનિ શ્રી સમદર્શીજી

—શિબિરના આમંત્રણ માટે આભાર....! પણ, આટલે દૂર અને તે આટલા (ચાર) માસ માટે, ત્યાં પહોંચવાની અનુકૂળતા ન હોઈને વિવશતા છે. આયોજનને સફળતા મળે.

—મુનિશ્રી સગીરમુનિજી “સુધાકર”

—શિબિર યોજનાની પુસ્તિકા મળી. મારા ગુરુદેવનું સ્વાસ્થ્ય આપ જોઈ ચૂક્યા છો. નહીંતર, આપના સ્નેહભર્યા આગ્રહને કદાપિ ટાળત નહીં.

—પં. મુનિશ્રી કનૈયાલાલજી “કમલ”

—શિબિર ક્યાં થશે?—તે જણાવશો. આપની વાતસલ્યભાવનાનું સ્મરણ થઈ જાય છે.

—પં. મુનિશ્રી પ્રતાપમલજી મહારાજ

—આપશ્રી સાધુસમાજના વિકાસ માટે (શિબિર વડે) તીવ્ર અભિલાષા રાખો છો તે અતિ પ્રશંસનીય કાર્ય છે.

—પં. મુનિશ્રી લાલચંદ્રજી મહારાજ

—ખેદની વાત છે કે આવા (શિબિર-આયોજનનો) સુંદર સમયમાં લાલ દેવા માટે અમે અસમર્થ છીએ. મોટા મહારાજ (ગુરાણીજી)નું સ્વાસ્થ્ય ઠીક હોત તો, ખીજી કોઈ સુરકેલી નહોતી.

—સાધવીશ્રી માનકુમારીજી

શિબિરમાં આવતું કદાચ છે કદાચ કે મુંબઈથી દમણના આ તરફ આવ્યો છું. દમણનાં તે મધ્યપ્રદેશમાં વિગરવાનો વિચાર છે.... આપ સાદિત્ય વડે જેનું ધર્મને વિશ્વધર્મ બનાવવાનો પ્રચાર જૈનધર્મના મનનીય તરફ વડે જરૂર કરો.

—સ્થા. મુનિશ્રી ધનચંદ્રજી

—આપનું નિમંત્રણ મુંબઈ માટે મળ્યું તેને સાબર સ્વીકાર્યું ન જોઈએ. પણ રાજસ્થાનથી નીકળવું અસંભવ લાગી રહ્યું છે.

—દેવેન્દ્ર મુનિજી (સ્થા.)

—શિબિરમાં જે વિચારોનો વિસ્તાર આપનો સંધ્યે છે તેની સાથે મારે સંધર્ષ નથી અને તેમાંથી મારા માટે જે સ્વીકાર્ય છે તેને સ્થાન દેવા માટે પ્રાયઃ હું પ્રયત્નશીલ રહું છું. પોતાની પાસે જ કેવળ મોક્ષનો પાસપોર્ટ બતાવનારા મુદ્દચેતનાવાળા કટ્ટર સંપ્રદાયવાદી લોકોને; ઓછામાં ઓછું જોવા માટે પણ આવા શિબિરોમાં નિમંત્રણ આપવું જોઈએ.

—મુનિશ્રી જયંતિલાલજી

આપે જિનશાસનની ઉન્નતિ માટે સુંદર યોજના ઘડી છે. તેને કાર્યમાં પરિણિત કરવાથી જ લાભ થઈ શકશે.

—સ્વામી શ્રીધનરામજી

—આપ સાધુ-સાધ્વી શિબિર યોજનાનું ક્રાંતિકારક કામ કરવા તૈયાર થયા છે. આપની મહાન યોજનાને કોટિ કોટિ વાર ધન્યવાદ ! સફળ રીતે પાર પડે એવા મારા અંતઃકરણના આશીર્વાદ છે. શિબિરમાં આવવાંતી તીવ્ર ધમ્મજી છે પણ શરીર પાસે લાચાર છું. જે લાગ્યશાળી હશે તે સાધુ-સાધ્વી લાભ લેશે. વિકાસ રૂઢનાર, રૂઢિનાં બંધનો તોડી, નીકર હશે. તે જ ક્રાંતિનું પગલું ભરશે. આપે જે ક્રાંતિની મશાલ હાથ ધરી છે તે જરૂર સમાજમાં પડેલા અધિકારમાં પ્રકાશ ફેંકશે.

—વિચારક સાધ્વીશ્રી ધનકુંવરબાઈ સ્વામી

—શાસનદેવની શુભપ્રેમાગાથી અનેક પરિશ્રમો પેડીને જે સાધુ-સાધ્વીના શિબિર બરાબર રહ્યો છે અને એ દ્વારા પ્રત્યક્ષ કાર્ય કરવા માટેનું જે ધ્યેય સ્વીકાર્યું છે તેમાં શાસનદેવ પ્રેરણાત્મક સહાયતા કરે. આ આત્મિક મદદલવનું કાર્ય છે. જે કે ૧૪૪ સાધુ-સાધ્વીઓ...સંકુચિત વૃત્તિઓ સપ્રદાયમાં અટવાયેલાં છે. જ્યારે આ શિબિરનું ધ્યેય તેમને સમગ્રશે ત્યારે નિખાલસવૃત્તિઓ...તે આત્મા...આમાં વળશે. એટલે આ શિબિરનું કામ આત્મિક-ક્રમ્ય ક્ષણે દોષી નીકળશે. ખરેખર ભગવાનના શાસનને સાધુસમાજે ધિન્નભિન્ન કરી નાખ્યું છે...સાધુ સમાજનું કર્તવ્ય ચુકાર્ત ગયું છે એટલે જ આવી શિબિરોની ખાસ ઠેક ઠેકણે જરૂર છે. શુભભાવના પૂર્વક અવ્યયના સાથે શાસનદેવ તમારા કાર્યને સંપૂર્ણ સહાય કરે.

—મુનિશ્રી દિવ્યાનંદજી.

—પરોપકાર બુદ્ધિથી પ્રેરાઈને આપ જે પ્રયત્ન કરી રહ્યા છો; તે પ્રશંસનીય છે. આપના (સાધુ-સાધ્વી શિબિર) પવિત્ર પ્રયત્નોમાં પ્રત્યેક પ્રકારે સફળતા મળે તેવી શાસનદેવ પ્રત્યે પ્રેમપૂર્વક પ્રાર્થના છે.

—મુનિશ્રી રામચંદ્રજી (પાયચંદ ગઢછ)

—આ કાર્ય ઘણું જ શ્રેયકારી છે. એમાં અમારો સહકાર છે. પણ, ત્યાં આવી શકાય તેમ નથી.

—મુનિશ્રી વૃદ્ધિચંદ્રજી (પાયચંદ ગઢછ)

—સાધુ-સાધ્વી શિબિર પ્રગતિના પંથે પ્રતિદિન આગળ વધે એમ ધૃષ્ટિ છે. એ શિબિરની પ્રગતિમાં મારા હાર્દિક શુભલાલો ઓતપ્રોત બનેા એજ.

—પ્ર. સાધ્વીશ્રી ખંતિશ્રીજી (કઢછ)

—વિનંતિ પત્ર, સ્વીકૃતિ પત્ર તેમજ શિબિર સંયોજના પુસ્તક-મળ્યાં. આપની ભાવના મહા વિશાળ છે...આપ આ મંગળ કાર્ય કરી રહ્યા છો...હું પણ આ શિબિરમાં સામેલ છું પણ પૂરું અધ્યયન આ અંગે થઈ ગયા બાદ સમય આવવા દો-મને તમારી આરા બહાર ન સમજતા.

—મુનિશ્રી સુમતિ મુનિજી (દેરા)

—સાધુ-સાધ્વી શિબિર, સાધુ-સાધ્વીમાં આત્મસુધારણા અને સંગઠન સાથે, પર્મનીતિનો આશ્રય મેળવે શું? સમાજનો સાંસારિક સ્વાંગ બદલી શકવા દાસના બંધારણીય યુગમાં તે (સાધુ-સાધ્વી) અશક્ત બન રહેશે. એટલે તે શક્તિ નેઓમાં શિબિર વડે ભરી શકાય તે ધણ ઉત્તમ કાર્ય થાય.

—સ્વામી શ્રીભદ્રજી, ‘પ્રાર્થનાસંઘ’ સ્પરેત

જેવો યુગ આવી રહ્યો છે તે પ્રમાણે સાધુસંસ્થા સંકટમાં છે...

...આ સમાજ, દેશ અને દુનિયા માટે ધણું મોટું દુર્ભવ્ય છે, એટલે જરૂર છે સુધારો કરવાની. આ દિશામાં શિબિર કંઈક ને કંઈક ઉપયોગી થશે, એવી પૂરી આશા છે. આ શિબિર વધારેમાં વધારે વ્યાપક બને એમ ઇચ્છું છું.

—સ્વામી સત્યભક્તજી, સંસ્થાપક : —સત્યસમાજ વર્ધા

આ સાધુ-સાધ્વી શિબિરની યોજના એક સારો વિચાર છે. હું આશા કરું છું કે જનસેવકો અને સાધુ-સંન્યાસીઓ વચ્ચે તે એક પુલતું કામ કરશે.

—સંત વિનોબાજી, બૃહાત આંદોલન પ્રવર્તક

—રામાનંદ સંદેશ વડે સાધુ-સાધ્વી શિબિરનું આયોજન વાંચી આનંદ થયો. આ યુગમાં આવાં શિબિરોની દેશને જરૂર છે.

—સ્વામી રામકુમારદાસજી મહારાજ—સૈજપુર બોધા,
(અમદાવાદ)

જૈન સમાજ તરફથી મળેલા સંદેશાઓ

—પ્રસન્નતા યદ્ધિ કે એક ચાતુર્માસિક સાધુ-સાધ્વી શિબિરનું

—સાધુ-સાધ્વી શિબિર, સાધુ-સાધ્વીમાં આત્મસુધારણા અને સંગઠન સાથે, ધર્મનીતિનો આધાર સેવે તોયે શું? સમાજનો સાંસારિક સ્વાંગ બદલી શકવા માત્રના બધારણીય યુગમાં તે (સાધુ-સાધ્વી) અશક્ત જ રહેશે. એટલે તે શક્તિ નેઓમાં શિબિર વડે ભરી શકાય તો ઘણું ઉત્તમ કાર્ય થાય.

—સ્વામી શ્રીભદ્રજી, 'પ્રાર્થનાસંઘ' સૂરત

નેવો યુગ આવી રહ્યો છે તે પ્રમાણે સાધુસંસ્થા સંકટમાં છે...

...આ સમાજ, દેશ અને દુનિયા માટે ઘણું મોટું દુર્ભાગ્ય છે, એટલે જરૂર છે સુધારો કરવાની. આ દિશામાં શિબિર કંઈક ને કંઈક ઉપયોગી થશે, એવી પૂરી આશા છે. આ શિબિર વધારેમાં વધારે વ્યાપક બને એમ ઇચ્છું છું.

—સ્વામી સત્યભક્તજી, સંસ્થાપક : —સત્યસમાજ વર્ધા

આ સાધુ-સાધ્વી શિબિરની યોજના એક સારો વિચાર છે. હું આશા કરું છું કે જનસેવકો અને સાધુ-સંન્યાસીઓ વચ્ચે તે એક પુલતું કામ કરશે.

—સંત વિનોબાજી, બુદ્ધાન આંદોલન પ્રવર્તક

—રામાનંદ સંદેશ વડે સાધુ-સાધ્વી શિબિરનું આયોજન વાંચી આનંદ થયો. આ યુગમાં આવા શિબિરોની દેશને જરૂર છે.

—સ્વામી રામકુમારદાસજી મહારાજ—સૈજપુર બોધા,
(અમદાવાદ)

જૈન સમાજ તરફથી મળેલા સંદેશાઓ

—પ્રસન્નતા ચર્ચકે એક ચાતુર્માસિક સાધુ-સાધ્વી શિબિરનું

—એ ખુશીની વાત છે કે મોટેથી પણ (મારા વિચારોની શિબિર યોજના) એના ઉપર અમલ થઈ રહ્યો છે. તે પણ વધુ પરિસ્થિતિ રહે. એ વિશેષ સંતોષની વાત છે. હું ઇન્ડિયા કે આ શિબિરની પૂર્વ તૈયારી બહુ જ જોરદાર થાય. કારણ કે આ એક મોટા સાહસનું આયોજન છે. આ આયોજનથી ભારતના સમાજ હવેનાં એક નવા ઇતિહાસનો ઉદય થશે—ઉદય થશે જોઈએ, નહીંતર વર્ષો સુધી કોઈ નૈતિક કિસ્સાની વાત કરવાનું સાહસ નહીં કરી શકે—અને કરશે તો કોઈ સાંભળશે નહીં.

—સદ્મીચંદ જૈન (ભૂ. પૂ. સર્વોદય કાર્યકર્તા), ઇંદોર.

—શિબિર યોજનાનું ક્ષેત્ર બહુ સાફ છે. આ શિબિર માટે ત્યાં પધારવાવાળા પૂજ્ય સાધુ તથા સાધ્વીઓ (પ્રથમ તો) માનવધર્મ શીખીને જનહિતનું આત્મકલ્યાણ કરીને નવજગતિ લાવશે.

—નાનચંદ —અમીચંદ ગાંધી પંડરપુર.

—સાધુ-સાધ્વી શિબિર વહેલો મોડો આવશે જોઈએ—આવશે. અને તે આદર્શ સમાજ વ્યાપ્ત થશે જોઈએ. અત્યારે દેશને સુખ-શાંતિ, આનંદ કે જેને માટે આપ ભગીરથ પ્રયત્ન કરી રહ્યા છો તે સાંપડશે.

—મણીલાલ ઉજ્જૈન, અમદાવાદ.

—આ પ્રકારનાં શિબિર ભારતમાં પહેલવહેલો જ હોય એમ માનું છું. કારણ કે શિબિરો તો ઘણાં પ્રકારની થાય છે. પ્રાચીન કાળમાં પણ થતી હતી. પરંતુ સર્વધર્મ સમભાવ અને આજના યુગને અનુલક્ષીને ક્રાંતિના આ વિચારને રચનાત્મક કાર્યમાં વાળવા માટેના આ પ્રયોગ વાસ્તવિકતા પર મુકાયેલો છે. આથી ચોક્કસ ફેલાતી જતી બંદીઓમાં આપે ક્રાંતિની મશાલ ધરી છે. તે પકડવા માટે હવે કોઈએ જ બહાર પાડવું પડશે.

—વાડીલાલ બી. સોમાણી નંદરખાર.

શિબિરમાં બાગ લેનાં સમ્મોની શિબિર દરમ્યાન મનાર ગયાં વિચારણા તેમને દેશની વિદ્યની જાતી પ્રતિનિધિના રચનાત્મક રીતે પોતાનો યથાશક્તિ ફાલો આપવા પ્રેરણાદયક નીવડશે. શિબિરને અમારી શુભેચ્છાઓ છે.

—ડૉ. છવરાજ મહેતા (ભૂ.પૂ. મુખ્યપ્રધાન ગુજરાત મંત્રી)

—જે વિચાર વિનિમય તેમ જ અન્ય કાર્ય શિબિરમાં થઈ રહ્યું છે તે માટે મારી શુભકામના અર્પિત છે.

—પુરૂષોત્તમદાસ ટંડન (ભૂ.પૂ. કોંગ્રેસ પ્રમુખ)

—હું આપના આ શિબિરની સફળતાની કામના કરું છું.

—શ્રીમન્નારાયણ અગ્રવાલ યોજના કમીશન નવી દિલ્હી

—સાધુ સંન્યાસીઓનો પ્રભાવ જેમ આધ્યાત્મિક દષ્ટિએ પડે છે તેમજ સામાજિક જીવનમાં પડે એ ખ્યાલથી શિબિર અત્યંત ઉપયોગી થઈ પડશે. વિશેષ કરીને આપનાં માર્ગદર્શન નીચે ચાલશે તે કારણસર.

—વૈકુંઠભાઈ લલ્લુભાઈ મહેતા—મુખ્ય (ભૂ.પૂ. પ્રધાન મુખ્ય મંત્રી)

—શિબિરના આયોજનની વાત તો અતિ ઉત્તમ છે. કેટલાક સદ્વિચારક ગૃહસ્થોને પણ આવાં શિબિરમાં સામેલ કરવા જોઈએ જેથી ગૃહસ્થ કહી શકે કે તે સાધુ સમાજ અંગે વર્તમાન કાળે શું વિચારે છે.

—કુલચંદ્ર બાઈના (ભૂ.પૂ. રાજસ્થાન પ્રાંતના મંત્રી, સાદલી)

—જે શિબિરનો પ્રારંભ મુનિશ્રી સંતબાલજી કરી રહ્યા છે તે પોતાનો ઉદ્દેશ સાધી શકશે કારણ કે તેની પાછળનો વિચાર પ્રાણવાન છે. પરમાત્માને એજ પ્રાર્થના છે કે બધું કામ સફળ થાય.

—ગોકુળભાઈ ભટ્ટ જયપુર રાજસ્થાનના સુપ્રસિદ્ધ કાર્યકર્તા

...ભારતનો વિના અને વિજ્ઞાનનો મદદન વારસો જળવાઈ રહે તે દિશામાં આપની મોઝના મદદગાર થાય એટલે 'તેને હું' મારી સર્વે શુભેચ્છા મોકલાવું છું.

—મનુશ્યબેદાર : પ્રમુખ સરતું સાહિત્ય
મુદ્રણાલય દ્રેશ.

—સાધુ-સાધ્વી શિબિર પ્રસંગે શુભેચ્છાઓ મોકલું છું.

—પરીક્ષિતલાલ મજુમદાર, પ્રમુખ ગુજરાત
હરિજન સેવક સંઘ, અમદાવાદ.

—આપ સર્વેની નવી પ્રગતિ વિષે જાણી મને આનંદ થયો છે. સાધુ-સાધ્વીઓ પ્રત્યક્ષ સેવા ક્ષેત્રે તેઓનો પ્રભાવ પાડશે તો સમાજને ખરેખર પ્રેરણાદાયક થશે.

—સરલાદેવી સારાલાઈ, અમદાવાદ

—સાચા સાધુ સંન્યાસીઓએ નિર્માણ કરેલી, ઉછરેલી જે સંસ્કૃતિ છે તે જ ભારતીય સંસ્કૃતિ છે. તપત્યાગમાં મૂડીવાદી થશે તો જ પડકાર અને જગતનું કલ્યાણ થશે. એ પડકાર, એ સંસ્કૃતિ એના સાધુ સંન્યાસીઓ (સાચા) મારફતે કરતી આવી છે. વિશ્વ વિનાશને આરે આવીને જીલું છે. માનવતા મરી રહી છે. ત્યારે જગતની એક માત્ર આશા સાચા સાધુ-સંન્યાસીઓ છે. આ શિબિર એમની સાધનામાં સંદાયક બને...

—છગનભાઈ ઈ. દેસાઈ — વિદ્યાવિહાર, અમદાવાદ

—સમગ્ર વિશ્વના પ્રશ્નો સમજી વિશ્વની જનતાને નજરમાં રાખી સમાનતા અને શાન્તિના બળોને ગતિમાન કરવાનું કામ આજે કરવાનું છે. એ કામ નિર્ભય, ત્યાગી તથા કરુણા-પ્રેમને વરેલા સૌને સમાનદૃષ્ટી જોનારા સાચા સાધુઓ જ કરી શકે. આજના ગૂંચવાતા પ્રશ્નોને ઉકેલવાનો (શિબિર) એજ એક માત્ર ઉપાય છે.

—પ્રહારાચારી મલ્લિકાર્જુન ર. કામદાર, સાબરમતી.

—સાધુ-સાધ્વી શિબિર સંયોજના પ્રસ્તિકા મળી. તેનાથી અમને ધણી જ પ્રસન્નતા થઈ છે.

—શંકરલાલ, સંપાદક—“કરસણી”

—આપે લગાતાર સાધુ-વર્ગને જમાનાની સૂઝ આપવાની અને કર્તવ્ય પંથે દોરવાની જે નિતિક્ષા ખતાવી છે; તેનું મૂલ્ય અગણિત છે. હું મારાં વંદન અને અનુમોદન મોકલું છું.

—કેશવલાલ ન. રાહ, તંત્રી “ભેટી”

“મુનિ શ્રી સંતબાલજી અને મુનિ નેમિચંદ્રજી બન્ને મહાત્માઓ ઉદાર વિચારના અને વિશ્વ વાત્સલ્યના પ્રચારક છે. એમની દૃષ્ટિ સર્વ ધર્મ સમન્વયની છે. એમણે જે સાધુ-સાધ્વી શિબિરનું ભગીરથ કાર્ય ઉપાડ્યું છે, તે સ્તુત્ય છે. બધા ધર્મના સાધુસંતોએ એમાં ભાગ લેવો જોઈએ, અને શિબિરને સફળ કરવો જોઈએ.”

—વૈદ્યરાજ સ્વામી શ્રી ત્રિભુવનદાસજી શાસ્ત્રી,
સંપાદક—“રામાનંદ સંદેશ”

[આ ઉપરાંત ઘણાં શુભરાતી દૈનિકો તેમ જ જૈન-જૈનેતર સાપ્તાહિકોએ આ અંગે આવકારદાયક લખાણો પ્રગટ કર્યાં હતાં.]

શકે. ગાંધીવાદી એ દ્રષ્ટિએ મુંબઈથી બહુ જ છેટે અને વાદનવડેવારથી અત્યંત પડી જતું હતું.

આમ તો શિબિરમાં કેવળ ૩૦ જ. સભ્યો (૧૫ સાધુ-સાધ્વી અને ૧૫ સાધક-સાધિકા) હોવાનાં હતાં. તેમાં પણ ધીમે ધીમે એ સ્પષ્ટ થતું જતું હતું કે સાધુ-સાધ્વીઓની બહુ જોડી સંખ્યા થવાની. આ શિબિરનું ધ્યેય, ઉદ્દેશ્ય, આવેશ સંદેશાઓ અને ત્યાર પછીની કાર્યવાહીથી જાણી શકાશે. તેમ અત્યંત ઉપયોગી હોવા છતાં, જડતા, સાપ્રદાયિકતા તેમ જ રૂઢિવાદીમાનસને તે ન રચતું હોઈને તેનો વિરોધ થવા લાગ્યો; અને ધીમે ધીમે જે સાધુ-સાધ્વીઓએ આવવાનું વચન આપેલું અને જે આને સફળ બનાવી શકતા હતા તેમને પોતાના “ મોઠાઓ ” અને સમાજના દબાણ આગળ દબાઈ જતું પડ્યું. હવે જો સભ્યો જોશ જ આવે તો મુંબઈની મધ્યસ્થમાં શિબિરનું સ્થાન રહે, તે જ યોગ્ય જણાયું.

એ માટે માટુંગા બરાબર હતું. તે માટે માટુંગામાં આવેલ શુર્જવાડીનું સ્થાન ઉપયુક્ત હતું. તે માટે પ્રયાસો ચાલુ થયા. શિબિર માટે જ મકાન જોઈએ છે તો વ્યાજબી ભાડે તે મળી શકે તે માટે તેના એક ટ્રસ્ટી શ્રી. મણિલાલ લક્ષ્મીચંદ વોરાએ પ્રયત્ન કરવાની તૈયારી બતાવી. શિબિરના વ્યવસ્થાપકો શ્રી. છોટુભાઈ મહેતા, શ્રી. મણિભાઈ પટેલ વગેરે કાર્યકરોને તે મકાન પસંદ પડ્યું અને તેમાં શિબિર ભરવાનું નક્કી કરવામાં આવતાં તે મકાન ભાડેથી લેવામાં આવ્યું.

શિબિર અંગેના ઘણાં સંદેશાઓમાં એક આગેવાન જૈન ભાઈનાં સંદેશામાં હતું તેમ “ જૈન સંત ભાવના કરી શકે છે પણ વહેવારમાં તેમને ધર્મ આડો આવે છે ” એ વાત સ્પષ્ટ થતી જતી હતી. અને ઠીક અણીના સમયે ઘણાં સાધુ-સંતો અટકી પડ્યા. કેટલાક ઉપર દબાણ લાવવામાં આવ્યું. પરિણામે કેટલાંક બીજા ભાઈઓને અસ્વીકૃતિ પત્રી પડી હતી તેઓ પણ દાખલ ન થઈ શક્યા અને સ્વીકૃતિ

શ્રીઓની મુક્ત દિશે ચર્ચા-વિચારણા ચાલતી. ત્યારબાદ તેનો સાર પાટિયાં ઉપર ઉતારવાનો અને શિબિરાધીઓએ નોટ કરવાનો. પછી સાંજનું જામણ અને વાંચન-પઠન-મનન કે અન્ય કાર્યક્રમ. રાતના ૮ થી ૮:૩૦ સુધી પ્રાર્થના અને અલગ અલગ વિષયો ઉપર શિબિરાધીનાં વક્તાઓનાં દુકા પ્રવચનો.

બુધવાર અને રવિવાર બે દિવસની રજા; તેમાં શિબિરાધી ચિંતન મનન કરે આગર તો જરૂરી કામ અંગે કોઈ રહેલી સ્વજનને મળવા શહેરમાં જાય, જેમની ઇચ્છા હોય તે અન્યત્ર વિરાજતાં સાધુ-સાધ્વીઓનાં દર્શન જાય. અને તેમને શિબિરની કાર્યવાહીનો પરિચય આપે. તે ઉપરાંત દર્શનીય સ્થળે પર્યટન જવાની પણ છૂટ હતી.

શિબિરની આંતરિક વ્યવસ્થા :

શિબિરની આંતરિક વ્યવસ્થાના કાર્યની વહેંચણી શિબિરાધી સાધુ-સંન્યાસી, સાધક તેમજ સાધિકાઓ વચ્ચે આ પ્રમાણે કરવામાં આવી :—

પદ	વ્યક્તિ	કાર્ય
શિબિર અધિપતિ :	પૂ. મુનિશ્રી સંતબાલજી :	શિબિરનું સંચાલન કરવું અને ગૂંચવાયેલા પ્રશ્નોના ઉકેલ અને નિકાલ કરવો. તેમનો નિર્ણય અંતિમ અને માન્ય ગણવો.
સાધક-અધીક્ષક :	શ્રી. દુલેરાય માટલિયા :	સાધકોની વ્યવસ્થા, પ્રશ્ન ઉકેલ વગેરે.
સાધિકા-અધીક્ષિકા :	શ્રીમતી સવિતાબહેન :	સાધિકાઓની વ્યવસ્થા પ્રશ્ન ઉકેલ વગેરે.
રસોડાનાં ગૃહમાતા :	શ્રીમતી સવિતાબહેન :	રસોઈ વગેરેનો પ્રબંધ.
કાર્યવાહી આલેખન :	પૂ. મુનિ. શ્રી. નેમિચંદ્રજી	પાટિયાં ઉપર દરરોજના

સાધુ-સાધ્વી શિબિરનો શુભારંભ

જૂના વખતમાં વૈદિક ધર્મના મહિમુનિઓનાં સંમેલનો મન્યાં હતી. ઔદ ધર્મની સંગતિઓ થઈ હતી. જૈન ધર્મના સ્વેતાંબર સંપ્રદાયની પાટલીપુત્ર, મગધ અને વલ્લભીપુરમાં આગેવાન સાધુ-સાધ્વી, શ્રાવક-શ્રાવિકાઓની પરિપદો ગણી હતી. ઝેસ્લા ક્ષેત્રમાં સ્થાનકવાસી જૈનસંપ્રદાયોનાં બૃહત્ સાધુ સંમેલનો અન્તર, સાદરી અને ભીનાસાર સુકામે ભરાઈ ગયાં. તે ઉપર ભારત જૈન મદામંડળ જેવી સંસ્થાએ જૈનોનાં બધા ફિરકા-સ્વેતાંબર, દ્વિગંબર, તેરાપંથ, બધાની પરિપદો યોજી હતી. આજના સંગઠનના યુગમાં આ બધાનું પોતાનું મહત્ત્વ હોવા છતાં તેમનું ક્ષેત્ર કેવળ પોતપોતાના ધર્મ, ફિરકા કે સંપ્રદાય પૂરતું હતું.

ત્યારે આ શિબિરમાં ભારતભરના બધા વ્યાપક દૃષ્ટિવાળા સર્વ ધર્મ સંપ્રદાયનાં સાધુ, સાધ્વી, સંન્યાસીઓને એક ચાતુર્માસી જેટલા સમય સુધી એકત્રિત થઈને રહેવાનો, ચર્ચા-વિચારણા કરવાનો તેમજ યુગાનુરૂપ વિચાર-મંડળ તૈયાર કરાવો અધિકાર આપવામાં આવ્યો હતો. તેની સાથે જ તેમને પોતપોતાના નિયમોપનિયમોમાં સ્વતંત્ર રીતે રહેવાની ઉદારતા બતાવવામાં આવી હતી. તે ઉપરાંત શિબિરમાં સાધુ-સંન્યાસીની સાથે સાધક-સાધિકાઓ એટલે કે બ્રહ્મચારી, વ્રાતપ્રસ્થાશ્રમ લોક-સેવકો (નવા યુગના બ્રાહ્મણો) ને પણ લેવામાં આવ્યા હતા.

આ કંઈ નવું ન હતું. સર્વ ધર્મ સંમેલનો, પરિપદો, યોજાય છે. અલગ અલગ સ્થળે વિચરતા સતો-સંન્યાસીઓ ભેગા મળીને પ્રવચનો કરે છે. તેમજ સતો અને કાર્યકરોનાં પણ સંયુક્ત પ્રવચનો થાય છે. અહીં તેને વધુ વ્યાપક બનાવવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો હતો. તેથી સાધુ વર્ગ અને સાધક વર્ગનો સુંદર સમન્વય સાધવાની અને

સેન્ટ્રેલ-રેવન્યુ મંત્રી કાર્યકર હોય આકૃતિ-૩ અનુસાર નામ ના ની
 રૂપી અવધુની માફત જાણવાની કમિશનની નામ નામી થઈ દર્શાવેલી ની
 સેન્ટ્રેલ અને ત્યાં પછી એક નામ નામી થઈ નિયમ પ્રમાણ ના નામ
 અને મરજીના નામોને નામી થઈ એ નામ નામ નામ નામ નામ નામ
 રેવન્યુ જાણી મદાન નામ નામી થઈ એક નામ નામ નામ નામ નામ નામ
 જાણી શકે એમ હોય નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ

એટલે સિમિન્ટ પ્રકારના નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ
 નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ
 એમા જાણી મોટી નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ
 રોકે આરે નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ

ના. ૧૪-૭-૧૧ ના નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ
 શોકો એટલી નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ
 મારો જ કદી સમાવ જવા નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ

સિમિન્ટો પ્રકારના નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ
 મેજાવવા શરૂ થયે સિમિન્ટ થઈ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ
 દર્શાવેલી નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ
 દર્શાવેલી નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ
 મહા પ્રમુખ સ્વામીજી નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ
 દર્શાવેલી નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ
 (જેમને નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ
 સિમિન્ટ થઈ પ્રકારના નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ

૮-૭-૧૧ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ

સર્વ પ્રથમ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ
 એ પ્રકારના નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ
 રોકે નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ
 જોવાના સમયે રોકે નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ નામ

શ્રી. કૃતમયદ શીરમદ ગોસણિયા; મંત્રી વાત્સલ્ય પ્રાયોગિક સંધે
પાઞ્જયી આનેકા કેટલાક અગત્યના સંદેશાઓ વાંચી સંબળાવ્યા (જે
અન્યત્ર આપવામાં આવેલ છે.)

ત્યારબાદ વિશ્વવાત્સલ્ય પ્રા. સંઘના પ્રમુખ શ્રી. રતિલાલભાઈ
ખેચરદાસ શાહે સહનું સ્વાગત કરતાં પોતાનું બાપણુ આ પ્રમાણે કર્યું—

‘પૂજ્ય સાધુ-સાધ્વીઓ તથા સમાનધર્મી સાધકસાધિકાઓ,

વિશ્વવાત્સલ્ય-પ્રાયોગિક સંઘની વિનંતિને માન આપી આપ સહ
આ શિબિરમાં પધાર્યા છો તેથી સંઘવતી આપ સહનો આભાર માનું છું.

આ શિબિરનું ઉદ્ઘાટન પૂજ્ય રવિશંકર મહારાજના શુભ
હસ્તે થાય તે ઉચિત છે. સહુવતી તેમનું હું માનપૂર્વક પણ ભાવભીનું
સ્વાગત કરું છું. પૂજ્ય રવિશંકર મહારાજના શુભ હસ્તે ગુજરાત
રાજનું ખાતમુદત થયું ગુજરાતને તેમના આશીર્વાદ મળ્યા અને
પ્રેમાળ પ્રકૃતિ માતાએ પણ ખોળે ભરી રનેહ (= તેહ) વરસાવ્યો.
પૂજ્ય રવિશંકર મહારાજ તો આપણને જનકવિદેહીની યાદ આપે છે.
તેઓ લેખાસે સંન્યાસી નથી, પણ કર્મે તો જીવ-મુક્ત છે. જીવનની
આધિમાંથી મુક્ત હોવા છતાં, તેઓ કર્મ-સુકર્મ-સેવાથી અલિપ્ત કે
મુક્ત નથી. આવા જનકવિદેહીનું માર્ગદર્શન અમારા સંઘને સદાય
મળતું રહે-તેવી અમારી વિનંતી છે. ઉચ્ચ વિચાર અને સાદું જીવન
તેમનામાં મૂર્ત થયાં છે. આવા પૂજ્ય રવિશંકરજી તેમના કર્તવ્ય-
પરાયણ ઉચ્ચ કર્મશીલ જીવનમાંથી થોડો સમય આપણને આપે-તો
આપણા સુભાગ્ય છે. તેમનો આભાર માનીએ એટલો થોડો.

સ્વાગત અને આભાર દર્શન સાથે આ શિબિરના પ્રેરક પૂજ્ય
મુનીશ્રી સંતબાલજીને કેમ વિસરી શકું ? પૂજ્ય સંતબાલજી અમારા
સંઘના પ્રેરક આત્મા છે. આત્મીય જન છે. પણ તે હકીકત છે કે
સંતબાલજીના દષ્ટી, દર્શન, હિંમત, ત્યાગ, અપમાનો પણ ગંભીર જવાની
સાધુપુરુષોની ઉચિત વૃત્તિ-આ બધી વૃત્તિઓનો અમોને લાભ મળ્યો છે.

ટેવ સાથે જ્ઞાન મળતું નથી. એટલે તે ટેવો ધીમે ધીમે સુટેવો હોય તો પણ ગદગતી થાય છે.

એક વખતે હું વાંસના જંગલોમાંથી પસાર થઈ રહ્યો હતો. તે વખતે જંગલમાં કેટલાંક ઝૂંપડાં આવેલાં જોયાં. વાંસ ૮૦ ફુટ ઊંચ હતો છતાં ત્યાં તેમની પાસે મેં આંખાં જોયાં.

મને આશ્ચર્ય થયું અને ત્યાંના લોકોને પ્રશ્ન : “આ આંખાં કોના છે ? સરકારી કે તમારા ? એ આંખાંને સાચવશે કોણ ?”

તેઓ મારી બાપા પૂરી રીતે સમજ્યા નહીં હોય. એટલે તેમણે કહ્યું, “કેરી સચવાય નહીં એને તો ખવાય ? ખાધા પછી ફરીથી કેરી આવે છે !”

એ લોકો એમ માનતા હતા કે આંખાંને સાચવનાર અમે કોણ ? ને તો ભગવાન છે. આપણે તેમને સત્યવાદી કે અપરિગ્રહી કહીશું ! નહીં, કેમકે એમને એવી ટેવ છે ખરી; પણ તેઓ જ્ઞાની નથી. એટલે સુટેવોતું વિવેકસર આરોપણ તેમનામાં થતું નથી. એટલે આ શિખરમાં સમાજની સુટેવોને મજબૂત કરવા કરાવવા માટે વિચાર-વિનિમય થશે. ઉપનિષદની ભાષામાં કહ્યું તો “જ્ઞાતું દ્રશ્યું પ્રવૃત્તઃ” એટલે કે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર વડે સુટેવો પાડવાનો ક્રમ નક્કી થશે.

સંત વિનોબાજીએ એક વખત એક સુંદર વાત કરી કે દુનિયામાં સાચું સુખ શેમાં છે ? શાંતિમાં. શાંતિમાંથી જ સાચું અને ચિરંજીવ સુખ મળી શકે છે. હવે એ શાંતિનો વધારો શી રીતે થાય ? તો એમણે કહ્યું, “જ્ઞાન અને કર્મની જોડીથી આપણી પાસે કંઈ વસ્તુ છે તે શોધવું તે જ્ઞાન છે, પછી એનો સારામાં સારો ઉપયોગ એતું નામ કર્મ છે.”

આપણી પાસે મોટામાં મોટી વસ્તુ શરીર છે, તેને નહીં પણ તેના માલિક આત્માને શાંતિ જોઈએ છે. પણ શરીરનો માલિક તે શરીરને શી રીતે ધંડે નહીં તો શાંતિ ક્યાંથી આવી શકે ? સૌથી પહેલાં શરીરને

તદ્વિદિ પ્રતિ પાતેન પરિપ્રભેન સેવના

—એટલે કે વિજ્ઞાન મેળવવા માટે પ્રશિષ્ટાત, પરિપ્રશ્ન અને સેવા દ્વારા શ્રોત્રિય અને અત્તનિષ્ઠ પાસે જવું એમ જો. આજે તો ઘણાં પ્રશ્ન મૂકવાની આવડત નથી. ઘણાં તો એમ માને છે કે પ્રશ્ન પૂછવા જરૂરિયાત તો લોકો કદેશે તારી પાસે જોઈયું જ્ઞાન છે! પણ, ખરેખર પોતાના કોણમાંથી ખોળી કાઢેલા પ્રશ્નો પૃથ્વી જે જ્ઞાન મેળવાય તે જ ખરું જ્ઞાન મેળવી શકાય છે. કોણજ્ઞાન વગર જ્ઞાન અંદર ઊતરતું નથી. જ્યાં નહીં હોવાથી એ જ્ઞાન તો ભરતો જાય છે પણ તે દાખલ થતું નથી. તેવાથી કર્મ સિદ્ધ થતું નથી અને તે આચરણમાં મુકાતું નથી. પરિણામે તે લોકો માટે સ્વીકાર્ય અને જોગ્ય બનતું નથી. દરેક વસ્તુના અંતેક પ્રશ્નો હોય છે. દા. ખ. ખાતું શા માટે? પીતું શા માટે? પહેરવું શા માટે? એવા પ્રશ્નો વિવેક વડે ઉઠેલી શકાય!

એક છોકરા અને મળ્યો હતો. તે સિનેમા જોવા જતાં હતાં. મેં પૂછ્યું : “અભ્યા ! સિનેમા શું કરવા જોવા જાય છે !”

તેણે કહ્યું : “સિનેમા જોવા ન જઈ તો જ્ઞાન ક્યાંથી મેળવું?” સમાજમાં સિનેમા સિવાય અન્ય સ્થળે સાચું અને ઉમદા જ્ઞાન નહિ મળતું હોય તો બાળકો એ રસ્તે જાય. એમાં જવાબદાર કોણ? શુરુઆતની જ, સાધુ-સંતાની જ એ જવાબદારી ગણાય. જ્ઞાન સાથે તેડું કાર્ય ન હોય તો સાધુ-સંન્યાસીઓની અસર શી રીતે થઈ શકે?

ગીતામાં કર્મની વ્યાખ્યા કરતાં કહ્યું છે કે “ભૂતો-ભવોની અંદર જે ભાવો છે તેનો ઉદ્ભવ કરી વિસર્ગ કરે. તેનું જ નામ કર્મ છે. સમાજમાં જે સાચા ભાવો પડ્યા છે એને પ્રગટ કરવાનું કર્મ સાધુ-સંતાનું છે. આ બધાની જોડી કરવાનું કાસ પણ એમનું જ છે. તે માટે આપણે ખુબ જ જોખમ ખેડવું પડશે. ખીજો ભૂલ કરે તો નુકશાન થોડું છે. પણ સાધુસંતા ભૂલ કરે તો તે ભૂલ કેટલા ગણી

આપણે આરા કૃતિએ કરીએ અને શુભ કામના સાથે દિનભરના પ્રયત્ન કરીએ કરીએ કે આ આપનારના સદગ માય અને આવીથી પવિત્ર અને ચારિત્ર્યવાન સાધુ-સાધ્વી પોતાના રાક્ષસી સાથે બીજાને પણ પવિત્ર જીવન માળવાની પ્રેરણા આપે. ”

વિદુષી યજ્ઞચારિણી બહેન શ્રી પાર્વતી બહેનનું પ્રવચન

નરનારાયણ મંદિરાળા યજ્ઞચારિણી વિદુષી બહેન શ્રી પાર્વતીબહેન અહીં પદ્માયાં દત્તા. તેમણે પોતાના ભાવ ઉદ્ગાર કહ્યા :—

“ સાધુ-સાધ્વી શિબિરના ઉદ્ઘાટન પ્રસંગે પ. શ્રી. સંતબાસજીએ મને આમંત્રણ આપી ઉપદ્રુત કરી છે. આજે મારે જે કહેવું જોઈએ તે પ. રવિશંકર મહારાજ કહી ગયા છે.

આપણા સદ્ભાગ્યે આજે એક પરબનું અહીં ઉદ્ઘાટન થઈ રહ્યું છે. ઉનાળામાં ઠંડું પાણી પીવા માટે લોકો પરબ બંધાવે છે તેવીજ આ જ્ઞાન પરબ છે. એમાંથી ભાગ્યશાળીઓ જ્ઞાનામૃત પીશે અને લાભ લેશે. વિશ્વવાતસલ્ય પ્રાયોગિક સંઘે આ શિબિર રૂપી જ્ઞાન-પરબ ગોઠવીને મુંબઈ નગરીની ઉપર એક મોટો ઉપકાર કર્યો છે. સાધુસતો પાસે જે કંઈ મૂડી છે અથવા આ શિબિરથી ભેગી થશે તે સમાજકલ્યાણમ વાપરવા માટે છે. કહ્યું છે કે :—

પિવન્તિ નદ્યઃ સ્વયમેવ નામ્ભઃ ।

સ્વયં ન શ્વાદન્તિ ફલ્ગ્વિનિ વૃક્ષઃ ॥

નાહન્તિ સસ્યં લલ્લ વાહિવાહા :

પરોપકારાય સતાં વિમૃત્તિયઃ ”

—સતોની પાસે જે વિભૂતિ, જ્ઞાન કે સંપત્તિ છે તે જગત કલ્યાણ માટે છે. ઉત્તમ જ્ઞાન જે સતોએ સંધરી રાખ્યું છે તે તેમ સમાજને આપવું જોઈએ.

ઉપનિષદમાં સમાજરૂપી જે વિરાટ પુરુષની કલ્પના કરવામાં આ

શિબિરના સચોજક પૂ. યુનિયો સંત્યાજીનું પ્રવચન

જતાના મન ઉપર આ પ્રવચનોની સંસ્કરણ પડી હોય તેમ જાણવું હતું. આરજક પ. યુનિયો સંત્યાજીએ પોતાની મુઠ્ઠા વાળીમાં કહ્યું :—

“હું મોટીકે જાતો આપની આગળ મૂકું તે પહેલાં એક અગત્ય વસ્તુની વાદ દેવડાની દરેક ! આ એ જ સ્થળ છે જ્યાં ચોવીસ વર્ષ પહેલાં જે અર્ધચી અક્રિયતા કાંતી મારે મારું નિવેદન બહાર પાડું હતું. તે વખતે જનતાઈ અને ગરેબોને એમ લાગતું હતું કે સંત્યાજી આપણા મરી ગયા. આજે ફરીથી સામાજિક ક્રાંતિના સંઘર્ષમાં આ સ્થળ સાધુ-સાધ્વી શિબિરનો મંગળારંભ થયો છે અને તેમાં ઘણું જન ભાઈઓ છે અને તેમને લાગે છે કે સંત્યાજી તેમના જ છે. એ તેમની કાંતિ પ્રત્યેની આદના બતાવે છે જે સ્તુત્ય અને અનુકરણીય છે.

આ શિબિરનો મંગળારંભ ગુજરાતના ઝડપિ સમા મહાસેવક શ્રી. રવિશંકર મહારાજના મંગળ પ્રવચનથી થયો છે. રવિશંકર મહારાજ વર્ષો સુધી બાલ નળકાંકા પ્રાયોગિક સંઘના પ્રમુખ રહીને આ સામાજિક ક્રાંતિના સાથી રહ્યા છે; અને આજે બહાર રહીને પણ વિશ્વવાસલ્ય પ્રાયોગિક સંઘ તરફથી યોગ્યેલ આ પવિત્ર કાર્યમાં પોતાનો હિસ્સો તેનું ઉદ્ઘાટન કરીને આપી રહ્યા છે તે જાણીને મને ખૂબ આનંદ થાય છે.

આમ તો આ શિબિર સાધુ-સાધ્વીઓનો રખાયો છે. એટલે તમારી દૃષ્ટિ ફેટલાક સાધુ-સંન્યાસીઓ શિબિરમાં જોડાયા એની ઉપર હશે. પણ, મારી દૃષ્ટિ માત્ર સખ્યા ઉપર કે એકલા સાધુ-સાધ્વીઓ ઉપર નથી પણ આખા સમાજ ઉપર છે—સમાજ સેવકો ઉપર છે.

મીરાંબહેને હમણાં બજન ગાયું હતું :—

આવો...આવો...ઊડીએ...
—એકલા ઊડવાથી કામ ચાલવાનું નથી. સમાજના દરેક અંગે;

તેના સમાજની આત્મની પરિસ્થિતિ અને સાધુ-સાધ્વીઓનું વર્તન જોતાં તેમને સંતોષ નથી. પણ એવા સાધુ-સાધ્વીઓ શિબિરમાં કેમ આવ્યા નથી ? તે અંગે કંઈકે નો કારણ દર્શો. તેમનો શુભેચ્છાથી અને બહાર રહીને પણ વિશ્વવાત્સલ્યના ઉપદેશથી આપણને બળ મળશે એમ માનવું રહ્યું. તેમના બાગ ન લેવાના કારણોમાં અત્યારે હાંડ નહીં હાનરીએ.

વિશ્વવાત્સલ્યમાં મેં એ વિશે એટલી વધુ વખત લખ્યું છે. મોટા બાગે સાધુ-સાધ્વીઓનાં શિબિરમાં નહીં આવવાના કારણોમાં અમુક સંપ્રદાયની પરિસ્થિતિજ છે. જેની સામે સાધુ-સાધ્વીઓ હુકમનો નાદ ન કાઢી શકતાં હોય. પણ આવા સાધુઓએ પોતાના સમાજની ભરખામાં રહીને ધણું કામ કરવું જોઈએ. આ અંગે વિશ્વવાત્સલ્ય પ્રા. સંઘના પ્રમુખશ્રીએ જે ટકાર કરી છે; એ કામ કરવા સાધુ-સાધ્વીઓ ભાગ્યેજ જવાબદારી પાર પાડે છે !

એવું નથી કે તેમનામાં તરવરાટ નથી; તે તો છે. પરંતુ શું કરવું ? કેમ કરવું ? સમાજના રૂઢિચિલાની સામે કંઈ રીતે થવું ? એ અંગે તેમને માર્ગદર્શન મળતું નથી કે એ માર્ગ ખેડવાતું પ્રોત્સાહન મળતું નથી. તેથી માત્ર બોલવાતું થાય છે પણ આચરવાતું થતું નથી.

મને લાગે છે કે આત્મ કલ્યાણ સાધવું હોય તો પરકલ્યાણમાં રસ લેવો જોઈશે. જૈન સૂત્ર ઠાણાંગમાં કહેલું છે :—

આતંતપે સે પરંતપે

—ત્યાં કહેવામાં આવ્યું છે કે જો તું તપીશ તોજ બીજાને તપાવી શકશે. આજે સમાજમાં ફેલાયેલ અનિષ્ટો માટે જો સાધુ સાધ્વીઓ જવાબદાર હોય તો તેમણે પોતે પહેલાં તપસ્યા કરવી પડશે.

હમણાં હમણાં સમાજમાં ધન અને સત્તાની જેટલી પ્રતિષ્ઠા છે તેટલી ત્યાગ અને સેવાની નથી. એટલે લોકોની દોટ ધન અને સત્તા

નમ્ર વધારે હોય એ સ્વાભાવિક છે. જો એ દોટને ટાળવો હોય તો નહુ મન્યાસીઓએ ત્યાગ અને સેવા કરનારાઓને આગળ લાવવા પડશે. આપણા મદ્યભાગે એક સેવા મર્નિના મગગપ્રવચનથી શિખરનો મુખરબ થાય છે.

દુઃક મેલા કલા કર છુ કે દવે ૧-૨-૩-૪એ આગેય આટકાને બેમ ગમવા પડશે પણ તેમને કમ ૪-૩-૨-૧એ રીત રાખવે લેખકે સીધી પડેલા એમડો એટલે પાયાના અધ્યાત્મિક શક્તિ મેનેની; નમડો એટલે નૈનિક શક્તિ લોહનરકોના, બનડો એટલે જન-શક્તિ તે લોકોની અને એકડો એટલે નવમજાત દંડશક્તિ તે રાજ્યની. આ રીતે આધ્યાત્મિક શક્તિના પ્રતિનિધિ માધુ-સાધીઓ પાયામાં રહેશે અને નમાજની નૈનિક એકી રાખવા મંડશે, તો અનિષ્ટોને પ્રનરનો અટકાવી શરો જનશક્તિના નવકારી નૈનિક મામાનિક દબાણ દ્વારા દંડશક્તિને પણ અકુટમા ડખી શકશે, અને અનિષ્ટોને પણ શાકી માકમે જો નવવરુ કરવાનું કરવું હોય તો રાજ્યસાગાની દંડશક્તિને છેલ્લે નબર વર આપમે પડશે અને ત્યામી શક્તિપાળને આગળ લાવવા પડશે માધુ-સાધી શિખર ડાગ, માધુમન્યાસી વર્ગને સાધિક-સાધિકાઓને અને જનજનો આપ માર અનુપધવાળી થાગ સમજવવાની છે.

પ્રેટશાક માધુ-સાધીઓના મનમા એમ ને કે આ શિખરે નહુ થાય તો પછીના શિખરમા અમે આપશુ. પણ આ ન બપે માધુ-સાધીઓ વિચારે તો સમાજનું કામ અહીં પડે કે ને પડે કરવાનું પડશે. આજે સાધુસાધીઓ નમજના લોકોના નમજ ને ને છે. પણ સમાજ માટે કના થવા માટે અમેમ લેવ ન થવા ને ને. એટલા માટે જ એ ૨૪ વર્ષ પહેલાં નમરકાર કરવાને લેવાય કરો દવે અને સાધુ-સાધીઓ આ સુધી અને થાય ન બાકે ત્ય દુધ નમસાર સર્જને સમાજને છેલ્લેનો એ બરાબર નથી. દુહા-ન

ખેનાણી એ પાનના સારી છે. પણ, આજે ૨૪ વર્ષ પછી આપણે સનચિનાન કરવા બેઠા છીએ અને તે પણ નમસ્કાર કે ખોરા વિનય-વિવેકના આગળ વગર; તે બહુ જરૂરી છે. ગામડાંએ એસવાની ગોઠવણી એટલા માટે જ રાખી છે કે આપણે ખરા કિસ્મી મળીએ. મિત્રાને તે ગાય છે પણ આવા શિબિરોમાં દાર્દિક મિત્રાન થયાં નહીંએ. એટલે કે ખુલ્લા દિલે વિચારોની આપણે થવી નહીંએ.

હું (સંતબાલજી) ગુરુદેવ છું એમ ગગનમેન બસે માને, પણ ખરેખર તો હું લઘુ થઈ શીખી રહ્યો છું-શિષ્ય છું. મને ઘણું જાન ગામડામાંથી મળ્યું છે. એક વ્યાધિવાસી ખેડત મને કહેવા લાગ્યો કે “અધું પે અનાજ હું મારા ઘરમાં શા માટે સંઘરી રાખું? કેમકે વરસાદ તો જગતને માટે વરસે છે. આમાં જોગી, જતિ, સાધુ, સતી, કીડીકુંજર, પશુ-પંખી સૌનો ભાગ છે. હું એકલો એમના બધાનો ભાગ રાખી જ કેમ શકું?”

મને લાગે છે કે જોણે ગીતાને જીવનમાં આચરી હતી. પણ આજે એના એ જ ખેડૂતો ડોલરનો પાક વાવવા લાગ્યા છે. જેસા અને સંઘરા તરફ તેમની દષ્ટિ ફરી છે. એટલા માટે જ ગામડામાં ખેડૂતોનાં નૈતિક સંગઠનો કાર્યકરો સાથે સાંકળવા પ્રયાસ કર્યો અને રાજકીય ક્ષેત્રમાં રાષ્ટ્રીય મહાસભા સાથે જોડાણ સાધવા પ્રયત્નો કર્યા. તેમાં ભાલનળકાંઠા ક્ષેત્રમાં દષ્ટિની ખરાબર સફળતા મળી છે એટલે તે દેશ-વ્યાપી અને એવી મારી સહેજે ધ્વજ છે. આ કામ સાધુ-સતો ઉપાડી લે તો ખરેખર અદ્ભુત કાર્ય થાય. ઉપરનાં બધાં ક્ષેત્રોને જોડનાર અને દોરનાર, તેમ જ બધાની નૈતિક ચોકી કરનાર અને નીતિધર્મનાં તત્વને સાચવનાર સાધુ-સાધ્વીઓને આ વાતો સમજવી શકાય તે માટે આ શિબિરનું આયોજન કર્યું છે.

આ શિબિર કેવળ સંતબાલજીનો નથી. એમાં પ્રિય નેમિસુનિ, બે સાધ્વીશ્રીઓ (જેમણે આ શિબિરમાં આવવા સંકલ્પ કર્યો) છતાં.

આ શિબિરના મગમગ થુભારના પ્રસંગે તમે જ્યાં જે બાઈઓ જાહેના દુરુરથી આવ્યાં છો તેમને મારી વિનંતિ છે કે તમે આ શિબિરને માત્ર નિજાસાબ-ચાવી નહીં પણ યીકાની દ્રષ્ટિથી પણ જોવો. તમે પ્રજાસાધારને ગરબે યીકાકાર ચલો. શિબિરમાં જે કાંઈ ઉણપ દેખાય; તેમાં મારો, નેમિયુનિટી આ જવાનો દોષ મણવો. તેના દોષના બાગીકાર બનને જવાને કહેવો.

આમ તો આ શિબિરમાં ભારત સાધુ-સમાજના પ્રમુખશ્રીનો સંદેશો છે કે “દમ આપકે સાથ હું” પણ સક્રિય ભાગીદારી કેટલી મોંઘાવે છે એ વિચારવા જેવું છે. છેવટે પરમકૃપાળુ વીનરાગ ભગવાનને હું પ્રાર્થના કરું છું કે આપણા આ શિબિરને સફળ બનાવવા માટે બળ મળે.. !”

મુનિશ્રી સંતબાલજીના પ્રવચન પછી શિબિરાર્થીઓનો પરિચય કરાવવામાં આવ્યો. આવેલ આગંતુકોના આહાર સાથે શિબિરનો ઉદ્ઘાટન સમારોહ પૂરો થયો. જે ભાઈઓ આ અંગે જાણવા માગતા હતા તેમને શિબિરનો પ્રબંધ દેખાડવામાં આવ્યો;

(૫) ભારતીય સંસ્કૃતિ : વિશ્વની એક માત્ર ટકી રહેલી ઉત્તમ સંસ્કૃતિની વિશેષતા. અન્ય સંસ્કૃતિઓની તુલના તેનાં અગોપાંગોનાં વિવેચન કરતાં પ્રવચનો.

(૬) સામુદાયિક અદિસાના પ્રયોગો : વિશ્વને જો કોઈ ટકાવી રાખનારું જળ દોષ નો તે અદિસા છે-તેનો સામુદાયિક પ્રયોગ માણસની નૈતિક દિગ્ગત છે. તે વિશ્વમાં વધતા જતા સંઘર્ષો, કન્ડકો, અન્યાયો, અનિષ્ટોને, તપ, ત્યાગ પત્તિદાનના અદિસક પ્રતીકાર વડે નિવારી શકે છે, તે અંગે કપાળો રજૂ કરતાં પ્રવચનો.

(૭) ક્રાંતિકારોનાં જીવનો : માનવજીવનનાં વિવિધ ક્ષેત્રોમાં ક્રાંતિ કરનારાં પ્રેરકજીવોના જીવન પ્રસંગો તેમજ ખરી ક્રાંતિ અંગે સમજણ પાડતાં પ્રવચનો.

(૮) દર્શન વિશુદ્ધિ : ધર્મ, દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર, લોકાચાર, અલૌકિક વાતોના નામે ચાલતી મૂઠતાઓનું વિશ્લેષણ, ઇશ્વર-અતીશ્વર, યોગસાધના, વ્યક્તિવાદ, વગેરે બાજતો અંગે દૃષ્ટિની સ્પષ્ટતા કરતાં પ્રવચનો.

(૯) વિશ્વદર્શનનાં વિવિધ પાસાંઓ : વર્તમાન યુગમાં ધર્મદૃષ્ટિએ વિશ્વનાં દર્શન કરવા માટે સામાન્ય ઉપયોગી વિષયો-ઇતિહાસ, ભૂગોળ, અર્થનીતિ, રાજનીતિ, વિજ્ઞાન વગેરે માનવજીવનનાં અંગોનું દિગ્દર્શન કરતાં પ્રવચનો.

(૧૦) સ્મૃતિ વિકાસના માર્ગો : અધ્યાત્મ સાધના માટે દરેક સાધુ, સાધ્વી, સાધક અને સાધિકા માટે સ્મૃતિ વિકાસ કરવો જરૂરી હોઈ, તેના જુદા જુદા ઉપાયો જુદા જુદા પાસાંઓ અને પ્રયોગોનાં વિવેચનો.

કાર્યક્રમ પ્રમાણે સવારે થયેલાં પ્રવચનો અંગે ચર્ચા ચાલુ કરવાની હતી. ચર્ચા કંઈ રીતે કરી શકાય તે અંગે ખ્યાલ આપવા માટે

એ જ ગામમાં આઠ જેન સાધુ-સાધ્વી વિરાજમાન હતાં. આજ તપસ્યાઓ આગતી હતી પણ, સમાજના આ અનિષ્ટ સામે કોઈએ પ્રતીકાર રૂપે કંઈપણ ન કર્યું. માંડમાંડ એક મુળમંદિરની એને અદાલત સુધી જઈ ગયો પણ ત્યાં સાક્ષી મુરવા-દેવા કોઈ ન આવતાં એ ગૂંડા નિર્દોષ છૂટી ગયો.

એટલે આજના યુગે જનને ઉપદેશ આપીને કે પવિત્ર બનવા કરતાં પણ સતોએ ઊંચા ઊડીને કાર્ય કરવાનું છે. તેમણે નૈતિક સંગઠનો અને બળોને કેળવવાની જરૂર છે. એવું બળ નહીં હોય તો પવિત્ર આચરણ કે ઉપદેશની પણ કંઈ અસર નહીં થાય.”

ડૉ. મણિભાઈએ દેવજીભાઈની વાતને ટેકા આપતાં કહ્યું : “તેમની વાત સાચી છે. સંખેડા તાલુકાના એક ગામમાં એક ભાણેજ સામે એક મામાની કુદૃષ્ટિ થઈ. તે બાઈ સામે થઈ તો તેનું કરપીણ બૂન કર્યું. જે બાઈએ આ દસ્ય જોયું હતું તેનું મોં દાબી દેવામાં આવ્યું. પેલાએ બાઈને કૂવામાં નાખી મડદું બહાર કાઢી—આપઘાતથી મરી છે એમ જાહેર કર્યું. તેમાં ગામના વગદાર લોકોએ તેને ટેકા આપ્યો.

પાછળથી વાત ઉપર ગઈ. સરકારે કેસ ચલાવ્યો પણ પૂરાવો આપનાર કોઈજ ન હોવાથી તે છૂટી ગયો. એ તો હીક પણ બીજા ભાઈએ તેને કન્યા આપી અને સમાજમાં તે પ્રતિષ્ઠિત થઈને ફરે છે.

આની સામે સંગઠિત નૈતિક બળ હોય તો અનિષ્ટો કાલેકૂલે નહીં એ ચોક્કસ છે.”

શ્રી. પૂંજાભાઈએ કહ્યું કે પાલણપુરના કિસ્સામાં મુનિશ્રી સંતબાલ-જીએ સમાજ શું કરી શકે? આવા પ્રસંગે શું થઈ શકે? તે અંગે સંદેશો આપ્યો છે. ગૂંડાઓ જન્મતા નથી પણ થાય છે, માટે સમાજને જગાડવો જોઈએ. ધણીવાર પોતાના સ્વાર્થ માટે શ્રીમતો આવા ગૂંડાઓને પોષતા હોય છે. પણ અનિષ્ટ હંમેશાં અનિષ્ટ હોય છે અને તેનાથી સમાજમાં ને તક મૂલ્યો સ્થપાતાં નથી એ ચોક્કસ છે. આપણે તે સામે

ખરેખર લાગે છે તો આપણે આ ચારેય આખતોના વિચાર કરશે. પડશે. તો જ સર્વાંગી કાર્યક્રમ થશે.

આ રીતે ઉપદેશ એક નાનો સરખો ભાગ બની શકે. પણ આ ચાર આખતો એક સાથે નેવાય તો જ તે બાળનું અસરકારકપણું રહે. નહીં તો અસરકારકપણું મટી જાય. આજે ઉપદેશકોનો ઉપદેશ અસરકારક ન દેખાતો હોય તેનું મુખ્ય કારણ આ છે.

ધણીવાર નાખી નજર ન પડે એ તેનું હોય એટલે કે આખો સમાજ મૂર્છિત હોય ત્યાં બિદ્ધાન સિવાય કોઈ માર્ગ નથી હોતો. ત્યાં બિદ્ધાન સિવાય કોઈ માર્ગ રહેતો નથી.

એક શેઠની દાકરીની એક કાકોરે બહુ માંગણી કરી. છોકરીએ કહી દીધું : “હું મરતું પસંદ કરીશ પણ મારું શિયળ ખંડિત થવા નહીં દઉં !”

છોકરીના બાપુએ આગરણાંત અનશન શરૂ કર્યું અને થોડા દિવસો બાદ મૂર્છિત સમાજ જગી ઊઠ્યો. થોડા નવસોહીયાઓએ તે કાકોરને ઠાર કરી નાંખ્યો. એ જમાનામાં સામુદાયિક અહિંસાનું ખેડાણ ઓછું હતું એટલે તેમણે આ સાધનો લીધાં. પણ, બિદ્ધાને સમાજ જગૃત તો કર્યો જ.”

આ અંગે વધુ ચર્ચા-વિચારણા અને પ્રશ્નોત્તર થયા અને તેનો સાર એ આવ્યો કે “એકલો ઉપદેશ નહીં, પણ ઉપદેશને અનુરૂપ સામાજિક પરિસ્થિતિ પણ થું છે તે પણ જાણવી જોઈએ. -તે ઉપરાંત ઉપદેશ પણ આચારની સાથે અને પરિસ્થિતિ સાથે બંધબેસતો આવવો જોઈએ. નહીંતર વાણીનો કંઈ પણ અર્થ સરતો નથી.

આજનો વિષય “સામુદાયિક અહિંસા” તો હતો અને તેથી અન્યાયના પ્રતિકારની છણાવટ પણ કાર્યક્રમ પ્રમાણે જ થઈ હતી. શ્રી. માટલિયાજીએ અનુબંધ વિચાર ધારાના મુદ્દા અંગે પણ સહેજ ચોટી પ્રાથમિક બાબતો રજૂ કરી હતી.

મને આમ વાત કરતો જોઈને એક જાગે કહ્યું : “ જો જો કરીને આવી વાત કરના નહીં—નહીં તો તમારી ખેર નહીં રહે ! ”

શહેરોની આ દશા છે. ગામડાંમાં જુદી દશા છે. એટલે શહેરોના અનિષ્ટો કેવી રીતે કાઢી શકાય? તે સવાલ છે ! ”

શ્રી. દેવજીભાઈએ કહ્યું : “ માનુસમાનને જરૂર આ કામ ઉપડી શકે. ગઈંનોમાં સંસ્કારો રેડવાથી તે સમાજને સુંદર બનાવી શકશે ! ”

માનુસમાજની તેમજ માટકોપર આતુર્ભાવની કેટલીક વાતો થઈ. ત્યાર પછી સવારની વાતને લઈને વિગારણા કરતાં એમ સાર નીકળ્યો કે :—

(૧) જાને પક્ષે જાગૃતિ રાખવી. એટલે સવારે ખાતાવાળા ઘોડાની વ્યવસ્થા ન હતી તે બરાબર રાખવી તથા આવનાર ભાઈ પણ ટ્રિકિટ લીધા વગર જ્યાં ત્યાં છુટ, છતી વિગેરે ન મૂકે.

(૨) સામાન્ય રીતે ધર્મસ્થાનકોમાં ઉપલાને મધ્યમ વર્ગના લોકો આવે છે. નીચલા થરના કે જૂંપડાવાળાઓ લગભગ આવાં અનિષ્ટોનો જ વ્યવસાય લઈને બેઠા હોય છે. એટલે નીચલા થરોનો સંપર્ક સાધી, એવામાં કામ કરતું થવાય તો જ જડમૂળથી આ રોગ જઈ શકે.

(૩) સ્વયંસેવકોથી આ વ્યવસ્થા ઊભી કરવી જોઈએ !

આમ મુક્ત મને સહુએ ચર્ચા કરીને ઘણું જ જ્ઞાન અને આતંક મેળવ્યાં. આજની ચર્ચા ઉપરથી ભવિષ્યમાં વિપયોની ચર્ચા—પ્રસંગ ચર્ચા વગેરે અંગે સહુને આછો ખ્યાલ આવ્યો હોતો.

ખેગયા એ ધાતું કકણ કાર્ય હતું. પરંતુ આવાં બેખમે ખેડ્યા વિના સર્વધર્મ સમન્વયનો વડેવાર અશક્ય છે.

આ અંગે શિખિરાર્થી સંન્યાસીઓમાં પ્ર. થી દંડી સ્વામીજીને ધન્યાદ આપવા બેઠ્યો. તેમણે શિખિરમાં ધર્મ-મટતાના અને સાધુ સંસ્થાના અનેક પ્રશ્નોની છાયાવટ થયા પછી જેન સાધુતાને પૂછ અને અસ્પૃશ્યતા એવતા મંદિરોને બદારથી જ પછડે ત્યાગ પોકાર્યો. તે ઉપરાંત પોતે અગાઉ શિક્ષક હોઈને તેમના સંશોધાત્મક અને પરિચયાત્મક જ્ઞાનનો લાભ અર્થા-વિચારણા સમયે ફરેકને ખૂબ જ મળ્યો. તેમની સૌમ્ય પ્રકૃતિની સહુ ઉપર સુંદર છાપ પડી હતી.

ત્યારે તેમનાથી તદ્દન વિરુદ્ધ પ્રકૃતિના ગોસ્વામી છવણુ ગરજ હતા. તેઓ શિખિરમાં આવ્યા તે પહેલાં તેમનામાં કેટલાંક વ્યસનો હતાં. શિખિરમાં આવતાં તેઓ વ્યસન ત્યાગ થોડોક વખત સંપૂર્ણરીતે જાળવી શક્યા. વ્યસનોમાં ફસાયેલ વ્યક્તિ એકદમ વ્યસનો છોડી શકતી નથી. તેથી તેમનો પ્રારંભનો વ્યસનત્યાગ પ્રશંસનીય ગણી શકાય. પણ, નોરતાંના ઉપવાસો પછી તેમનામાં કંઈક ઢીલાશ પેદી, તે શિખિરનાં આંત્ર સુધી રહી. આ બધા દિવસોમાં તેમના મનમાં એ નખખાઈ માટે ખૂબ જ રંજ રહેતો અને તેમણે પૂ. મુનિશ્રી સંતબાલંજી પ્રત્યે જે શ્રદ્ધા દર્શાવી હતી તેથી એવી આશા રહે ખરી કે જતે દહાડે શ્રદ્ધાના બળે તેઓ વ્યસન વિજેતા બની જશે. તેમણે ધર્મક્રાંતિ અને મૂઢતાનાં પ્રવચનો સાંભળી એક મહાન-ક્રાંતિ કરીને પોતાની જટાદાઢી મૂડાવી-શિખિરાર્થીઓ તેનાથી રાજ થયા. દશનામી સંપ્રદાયમાં ઘણા જટાધારી રાખે છે, ઘણા નથી રાખતા. તેથી પૂ. મહારાજશ્રીએ કોઈ વાંધો લીધો નહીં.

બાકી બધા શિખિરાર્થીઓ સરળ પ્રકૃતિના હતા અને તેમણે શિખિર દરમ્યાન બધા સાથે સુમેળ સાધી રાખ્યો હતો. તેમાં શ્રી. બળવંતભાઈની પ્રકૃતિ જરા ઉગ્ર હતી. તેથી તેમનું ધર્મણુ શિખિરાર્થીઓ અને શિખિર સહાયકો વચ્ચે થયા કરતું. એવી જ રીતે શ્રી. સુંદરલાલ શ્રોત્રનું ઘડતર પણ એ જાનું ન થયેલું હોઈને તેમને

પણ શિબિર સંકાલકો સત્યે હાથેથી મનુ આ બધા પ્રમોશન પ.
 મદાગાસ્કારથી સતવાણજી, પ. નેમિયુનિ અને શિવર આપક વર્ગના
 નેતા શ્રી માલિયા વગેરેની કોનેલબરી નમસ્કાર અને નામનું વાનવરથી
 જઈ સ્વેચ્છ જતા અને બિજા બિજા પ્રકારના રામ બાગ અને એક
 પેવેન્ડી જેમ દર્શાવવાને એવ લગી જતા

આ શિબિરમાં એવાની વગેરે નવનથ થઈ નાનકડા પ્રાંત ના
 મનુષ્ય બધાંયુ હતુ તેના એક બધા પ્રમોશન નાનકડા પ્રાંત ના
 કાપડી મળેલા જેઓ જાણ થયેલા નાનકડા પ્રાંત ના પ્રમોશન ના
 રાજા બાગી અને આમજ સિવર એક થઈ જાય ના પ્રમોશન ના
 શિવરના પ્રમોશન થતા ના પ્રમોશન ના પ્રમોશન ના પ્રમોશન ના
 નેમનુ નામથીની દરિદ્રો ના પ્રમોશન ના પ્રમોશન ના પ્રમોશન ના
 મદાગાસ્કારમાં એક જાણ થઈ નથી ના પ્રમોશન ના પ્રમોશન ના
 શિવરમાંથી જતા એક પ્રમોશન ના પ્રમોશન ના પ્રમોશન ના
 નેમને કાન્યુ કે તેમની રવજ ના પ્રમોશન ના પ્રમોશન ના પ્રમોશન ના
 માન્યા અને ત્યાંથી આજે ના પ્રમોશન ના પ્રમોશન ના પ્રમોશન ના
 લોકો મળેલા તે કમ ખાતર મળે ના પ્રમોશન ના પ્રમોશન ના પ્રમોશન ના
 મળા અને આજની શિબિરમાં એક ના પ્રમોશન ના પ્રમોશન ના પ્રમોશન ના
 પેતાની કુળ બદલ આજે મળી ના પ્રમોશન ના પ્રમોશન ના પ્રમોશન ના

મુખાબની આજે હજી પ્રમોશન ના પ્રમોશન ના પ્રમોશન ના પ્રમોશન ના
 નેમના શ્રી માલિયાજી પણ એક દગ નેમના પ્રમોશન ના પ્રમોશન ના પ્રમોશન ના
 એવથી નેમને ખાતર રથજી રેવાલા દુગ ના પ્રમોશન ના પ્રમોશન ના પ્રમોશન ના
 વિવરના કાગળે નેમને નિર્ધારિત ના પ્રમોશન ના પ્રમોશન ના પ્રમોશન ના
 રાજા મદના ત્યાંથી કાગળે ના પ્રમોશન ના પ્રમોશન ના પ્રમોશન ના
 કાગળ નહીં તેથી દરેકાજી થઈ પેતા દેવ જાણ ના પ્રમોશન ના પ્રમોશન ના પ્રમોશન ના
 નિર્ધાર ના પ્રમોશન ના પ્રમોશન ના પ્રમોશન ના પ્રમોશન ના પ્રમોશન ના
 કે થઈ રેવા હજી શિવરના રાજા કેવલ કમ ના પ્રમોશન ના પ્રમોશન ના પ્રમોશન ના
 ૧૮

ખેડવા એ ધણું કઠણ કાર્ય હતું. પરંતુ આવાં લેખનો ખેડવા વિના સર્વધર્મ સમન્વયનો વહેવાર અશક્ય છે.

આ અંગે શિબિરાર્થી સંન્યાસીઓમાં પ્ર. શ્રી દંડી સ્વામીજીને ધન્યવાદ આપવા લેખકે. તેમજ શિબિરમાં ધર્મ-મૂલતાના અને સાધુ સંન્યાસીના અર્થક પ્રવેશની અગત્યતા થયા પછી જેન સાધુતાને પ્રજા અને અસહાયતા સેવતા મંદિરોને બાહ્યથી જ પ્રજાને ત્યાગ પોષાયો. તે ઉપરાંત પોતે અગાઉ શિક્ષક હોઈને તેમના સંજોગાત્મક અને પરિચયાત્મક જ્ઞાનનો લાભ ચર્ચા-વિચારણા સમયે દરેકને ખૂબ જ મળ્યો. તેમની સૌમ્ય પ્રકૃતિની સહુ ઉપર સુંદર છાપ પડી હતી.

ત્યારે તેમનાથી તદ્દન વિરુદ્ધ પ્રકૃતિના ગોસ્વામી જીવણુ ગરજ હતા. તેઓ શિબિરમાં આવ્યા તે પહેલાં તેમનામાં કેટલાંક વ્યસનો હતાં. શિબિરમાં આવતાં તેઓ વ્યસન ત્યાગ યોરોક વખત સંપૂર્ણરીતે બળવી શક્યા. વ્યસનોમાં ફસાયેલ વ્યક્તિ એકદમ વ્યસનો છોડી શકતી નથી. તેથી તેમનો પ્રારંભનો વ્યસનત્યાગ પ્રશંસનીય ગણી શકાય. પણ, નોરતાંના ઉપવાસો પછી તેમનામાં કંઈક ઢીલાશ પેદા, તે શિબિરનાં અંત સુધી રહી. આ બધા દિવસોમાં તેમના મનમાં એ નબળાઈ માટે ખૂબ જ રંજ રહેતો અને તેમણે પૂ. સુનિશ્રી સંતબાલજી પ્રત્યે જે શ્રદ્ધા દર્શાવી હતી તેથી એવી આશા રહે ખરી કે જતે દહાડે શ્રદ્ધાના બળે તેઓ વ્યસન વિજેતા બની જશે. તેમણે ધર્મકાંતિ અને મૂલતાનાં પ્રવચનો સાંભળી એક ગહાન-કાંતિ કરીને પોતાની જટાદાઢી મૂડાવી-શિબિરાર્થીઓ તેનાથી રાજ થયા. દશનામો સંપ્રદાયમાં ઘણા જટાધારી રાખે છે, ઘણા નથી રાખતા. તેથી પૂ. મહારાજશ્રીએ કોઈ વાંધો લીધો નહીં.

બાકી બધા શિબિરાર્થીઓ સરળ પ્રકૃતિના હતા અને તેમણે શિબિર દરમ્યાન બધા સાથે સુમેળ સાધી રાખ્યો હતો. તેમાં શ્રી. બળવંતભાઈની પ્રકૃતિ જરા ઉચ્ચ હતી. તેથી તેમનું ધર્મણું શિબિરાર્થીઓ અને શિબિર સંહાયકો વચ્ચે થયા કરતું. એવી જ રીતે શ્રી. સુંદરલાલ શ્રોત્રી ઘડતર પણ એ ઢાળનું ન થયેલું હોઈને તેમને

પણ શિબિર સદામકો સાથે ધર્મથી થવું. આ બધા પ્રસંગોમાં પુ.
મહારાજ થી સંતખાલજી, પુ. નેમિત્રુનિ અને શિબિર સાધક વર્ગના
નેના શ્રી. માટસિયા વગેરેની કુનેદબરી સમજાવટ અને અખૂટ વાત્સલ્યથી
જન સમજી જતા અને બિજા બિજા પ્રતિવાળાઓ ભેગા થઈને એક
ધર્મિયની જેમ હળીમળીને રહેવા લાગી જતા.

આ શિબિરમાં રહેવાની વગેરે બ્યવસ્થા થયા બાદ નેના પ્રતિ કેટલું
મમત્વ બધાંયુ હવું નેના એક દાખલો જાળવ્યાગી વાસુદેવજીના પ્રમગ
ઉપરથી મગ્નો. નેઓ મૃગ કથાવાચક દત્તા. નવગવિના દિવસોમાં નેમણે
ગળ હાંથી અને આસના શિબિરે નેઓ કથા વાચવા મયા. ત્યાગજ દ
રખિના પ્રવચનો થતાં ત્યારે તેમને બોલવાની બહુ ઉત્કંઠા રહેતી પરંતુ
તેમનું મર્વધર્મની દૃષ્ટિએ વિચારેનું ધકનર ન થયેયું દોષને પ.
મહારાજનીએ એ તક ન આપી. તેથી નેઓ નારાજ થઈને એકવાર ને
શિબિરમાંથી જતા રયા. તેમને શિબિરમાંથીએ બહુ નમસ્કર્યા પણ
તેમને કાગ્યું કે તેમની સ્વતંત્રતાને બાધ આવે છે અને તેઓ ન
માન્યા અને ત્યાંથી આજ્ઞા મયા. પણ શિબિરમાં જે આવેદ, રસ તેમજ
જીવન મજેશે તે ક્યાં બીજે મજે ર એટલે બે દિવસ બાદ પાછા આવી
મયા અને આસની શિબિરમાં ભેગી મયા. એમને સમજાવ્યા એટલે
પેલાની બૃથ બાદ્ય આવી માગીને ફરી દાખલ થયા.

મુબત્તી આબોદવા કેટલાક શિબિરમાં બ્રાહ્મણોને અનુકૂળ ન પડી.
તેમ શ્રી. માટસિયાજી પણ એક હતા. તેમની તબિયત બગાળર ન
મજેવાથી તેમને બીજે સ્થળે રહેવાની છૂટ આપવામાં આવી. નાદુરસ્ત
તબિયતના કારણે નેઓ નિર્ધારિત રીતે શિબિરના કાર્યક્રમમાં બાગ લઈ
છે. ન હતા. ત્યારે થી દરિયાજીને શિબિરના રસોડામાં જમવાનું
કાવું નહીં, તેથી દરરોજ ઘાટકોષર પોતાને ઘેર જતા અને ટૂંકમાં
નિર્ધારિત આવી કાર્યક્રમમાં બાગ લેતા. એમને એમ પણ દરો
કે જો દેવા છતાં શિબિરના રસોડાં ઉપર કેમ બાર મુકાય....

૫. મહારાજશ્રી અને ૫. નેમિસુનિજી ગોચરી લેવા જતા ને પણ ઘણા શિબિરાર્થીઓ માટે આશ્રય અને ઝિજ્ઞાસાનો વિષય રહેતો. આ અંગે ઝિજ્ઞાસુ બંધુઓને ગોચરી શું અને શા માટે ? તે અંગે ખુલાસો કરતા, તેનો આધુજીવન સાથેનો અનન્ય સંબંધ તેમને સમજતો.

એક વાત ચાક્કસ હતી કે શિબિરાર્થીઓને પોતાને શિબિરમાં દાખલ થયાનો અને વિચાર તથા આચારના ઘડતરનું જે કાર્ય થયું તેનો પૂરો સંતોષ થયો હતો—ને તેમજો વિદાય વખતે વ્યક્ત કરેલ ભાવો ઉપરથી ન્તણી શકાય તેમ છે. અલગત લિન્ન લિન્ન પ્રકૃતિના અને કક્ષાના શિબિરાર્થીઓને કારણે અતિસંતોષ ન થયો હોય : તેમજ ક્યારેક ઘણાની પ્રકૃતિના કારણે કંટાળો, ચૂંચવણો તેમજ સમસ્યાઓ વગેરે કિબાં થતાં પણ પછી તેનું સમાધાન, નિરાકરણ થઈ જતું અને પાછો સહચિંતનનો આનંદ પ્રવાહ વહેતો થઈ જતો.

ચાર માસના અંતે સહુને એમ તો અવસ્ય લાગ્યું કે વિષયોની વિશદ છણાવટ માટે આટલો સમય બહુ જ ટૂંકો પડ્યો છે.

શિબિર-સહાયકો અને શ્રોતાઓ ઉપર પડેલી છાપ :

શિબિરમાં દાખલ ન થયેલા છતાં શિબિરના કાર્યોમાં સહાયક થતાં કેટલાક ભાઈ-બહેનો શિબિરની કાર્યવાહીમાં ખૂબ રસ લેતા હતા. એમાં શ્રી. મણિભાઈ, છોટુભાઈ, બહેનશ્રી મીરાંબેન, હિંમતભાઈ અજમેરા, શ્રી. મણિભાઈ લોખંડવાળા, ભાલનળકાંઠાના પ્રયોગના કાર્યકરો અને ખેડૂતો, વિશ્વવાત્સલ્ય પ્રાયોગિક સંઘનાં અને માતૃસમાજનાં કાર્યકર ભાઈ-બહેનો વગેરેને ગણાવી શકાય. આ બધા ભાઈ-બહેનોમાં ઘણા નિયમિત કાર્યકરતા, ઘણા પ્રસંગોપાત કાર્યકરતા અને લગભગ બધામાં ખડેપગે કાર્ય કરી છૂટવાની ધગશ દેખાઈ આવતી હતી.

પ્રિય મણિભાઈ શિબિરમાં સંવારમાં થતાં ૫૦ મહારાજશ્રીનાં પ્રવચનો લખતા, અને એને મહારીને હુપ્લીકેટરમાંથી કાઢવાનું કામ

કરેના, શિબિર વ્યવસ્થા અને ખાસ નો શિબિરનું વહીવટી કામ સંભાળતા.

પ્રિય હોદ્દાબાદ પશુ શિબિર વ્યવસ્થાનું કામ સંભાળતા, અને શિબિરની સવાર-બપોરની કાર્યવાહીનું ઝીણવટથી શ્રવણ પશુ કરતા શિબિર-સવાર-બપોરની કાર્યવાહીની જે સક્ષિપ્ત નોંધ પાડ્યા ઉપર લખાતી, તેની એમના મન પર બહુ સારી છાપ પડેલી. એટલે એમણે ૫. મહારાજશ્રીને વિનવણી કરેલી કે “આ જ સક્ષિપ્ત નોંધ જે પુસ્તકરૂપે બહાર પડે નો શિબિર કાર્યવાહીમાંથી લોકોને થણુ જણવાનું મળે !” એ રીતે પાછળથી વિશ્વવાત્સલ્યના એટ પુસ્તક તરીકે ૫. મુનિ નેમિચન્દ્રશ્રીએ સંપાદિત કરેલ “શિબિર શ્રવણની ગાખી” બહાર પડ્યું હતું.

બેટન શ્રી મીંગલદેવ રસોડાની વ્યવસ્થા સંભાળતા, શિબિરની વખતે કાર્યવાહી સંભાળવા એસતાં. એક વખત શિબિરની અર્ચામાં દરજ્યામ ધર્માની સાથે હિંદુ ધર્માના બેટો વહેવારની વાત ચાલી ત્યારે મીંગલદેવે શિબિરમાં અર્ચા કરવાની રજા લઈ એ વસ્તુનો પોતાની નેત્રથી વાણીમાં સખત વિરોધ કર્યો. પશુ ૫. મહારાજશ્રીની વાત્સલ્યમયી ઉદાર દૃષ્ટિની ટકારને લીધે, એમનો વિરોધ શાન લઈ મર્યો હતો.

જાલનજાડાના કાર્યકરો અને એટલો પ્રાયોગિક સંસ્કારી મિટ્રિય વખતે આથી ગયા હતા. તે વખતે શ્રી હસજીભાઈ ડાબી, શ્રી અણુભાઈ મ. શાહ, શ્રી. શુભામરસુખભાઈ કુરેશી વગેરેએ શિબિરની શ્રવણ-અર્ચાઓમાં જામ લીધેલો, તેની સારી છાપ શિબિરશ્રીઓ ઉપર પડી, અને સારો અનુભવ મળ્યો. તેમને પશુ શિબિરની કાર્યવાહી જોઈ જાણીને સંતોષ થયેલો.

વિશ્વવાત્સલ્ય પ્રાયોગિક મધ્યના કાર્યકર બન્યાનો નો શિબિર વ્યવસ્થાપક સમિતિમાં હતા. એટલે અવતરવાર શિબિરની કાર્યવાહી જોઈ અને જાણવા આવતા હતા. તેમને શિબિર કાર્યવાહીની સંક્ષિપ્ત નોંધ જોઈને ખુબ આનંદ થતો.

શ્રી. દિગ્ગતભાઈ અન્તોરા, બે. કે. દીવાન, શ્રી. સતીભાઈ ગાંધી, શ્રી. વીરગંદભાઈ ઘેઝાણી, શ્રી. રમણીકભાઈ દેમાણી, શ્રી. ચીમનભાઈ દલાલ, શ્રી. કિનમલાલ કીરચંદ ગોસલિયા, શ્રી. રતિલાલ દીપચંદ, રતિભાઈ દ્વંતરી વગેરે બાઈઓ તો અચારનવાર શિબિરાર્થીઓની સંભાળ અને સેવા માટે આવતા હતા. તેમના મન ઉપર શિબિરદાર્યવાદીની સારી છાપ પડી.

માનવસમાજનાં ગર્દનો પણ શિબિરનાં પ્રવચનો સાંભળવા ધણીવાર આવતાં. તેમને મન આ અનોખો જ્ઞાનયત્ર હતો. આવું સાધુ સંન્યાસીઓનું અને જુદી જુદી ધ્યા અને પ્રકૃતિનાં સાધક-સાધિકાઓનું મિલન તેમને માટે અપૂર્વ જ હતું.

કેટલાંક ભાઈગર્દનો જે શિબિરમાં દાખલ થવા માગતાં હતાં, પણ ચાર માસ માટે સતત રહેવાનું બનતું નહિ હોવાથી અથવા મોડા પડવાથી તેઓ શિબિરસભા-સભ્ય તરીકે નહિ લેવાયાં, પણ શિબિરના મંડળની બહાર અવલુર્થા તરીકે બેસતાં અને શિબિરની કાર્યવાહી સાંભળતાં. બહારથી આવેલાઓમાંથી શ્રી. કનૈયાલાલજી ટાંડિયા (ખીચનમારવાડના વતની) શ્રી. ત્રિલોકચંદજી ગોલેજી (ખીચનના વતની) શ્રી. લક્ષ્મીચંદજી જૈન, (ધંદાર) શ્રી. વલ્લભદાસ વૈદ્ય, શ્રી. મહેન્દ્રભાઈ પૂ. શાહ, બહેન શ્રી. વનિતા બહેન વોરા, શ્રી. ભૂરેલાલાલ નયા (ઉદયપુર) શ્રી. પુષ્પાબહેન (પાલણપુરવાળાં) વગેરેનાં નામો ઉલ્લેખનીય છે. શ્રી. કનૈયાલાલજી તો પોતાનાં પત્ની બાળકો સાથે બેંગલોર 'વિશ્વનીડમ'થી શિબિરમાં દાખલ થવા માટે આવેલા, પણ બહુ મોડા પડ્યા હોવાથી તેમને શિબિરમાં દાખલ ન કર્યા. એમ જ પ્રકાશવિજયજી ભૂદાની, તેમજ વજેશનંદજી રાવળ (કાર્યકર) તથા મુનિશ્રી કમલવિજયજી તથા મુમતિમુનિએ શિબિર માટે ચોક્કસ દાખલ થવાની સ્વીકૃતિ લખી જણાવેલ, પરંતુ જુદાં જુદાં કારણોસર નહિ આવી શક્યા. બે-એક સંન્યાસીઓ શિબિરમાં દાખલ થવા માગતા હતા, પણ ચાર માસ-માટે નહિ; તેથી તેમને ન લેવાયા. શ્રી. કનૈયાલાલજી થોડાક દિવસ શિબિરની કાર્યવાહી જોઈને ખીચન ગયા.

શિબિરાર્થી ગદેનોમાં પણ જ્યારે ધર્મને નામે અંધશ્રદ્ધા અને મૂઠના ઉપર શિબિરની પ્રવચન ચર્ચાઓમાં પ્રદર્શિત થતા, ત્યારે થોડી અટકાવણી થતી. અને એક ગદેને તો પૂ. મહારાજશ્રીને પૂછ્યું પણ ખરું કે ‘પરસોકે સુખ પામવાં’ એમ ભજનમાં બોલાય છે, તો ધર્મ કરાણી પરસોકમાં સુખ પ્રાપ્તિ માટે જ છે ને !’ મહારાજશ્રીએ તેમનાં મનનું સમાધાન સારી પેઠે કરી દીધું. પણ તો એ ગદેનોના મનમાં ધર્મ અને દેવોને નામે વહેંચ, પામરતા, અંધશ્રદ્ધા વગેરેની જે શંકાઓ હતી, તે ઊડી ગઈ.

આગતુંકો ઉપર પડેલી શિબિરની છાપ :

એકવાર શિબિરમાં શ્રી. બખ્તભાઈ (જે ગૂજરાતના પીઠ મહાસેવક છે) આવ્યા હતા. શ્રી. રવિશંકર મહારાજ તો શિબિરના શુભારંભ વખતે ઉદ્ઘાટન ક્રિયામાં હતા જ. પણ શ્રી. બખ્તભાઈ ‘અનુબંધ વિચારધારા’ના મુદ્દા ઉપર પ્રવચન ચાલતું હતું તે દિવસે અનાયાસે આવ્યા. તેમના અતુલવોનો લાભ શિબિરાર્થીઓને મળે, એ દષ્ટિએ તેમને થોડુંક કહેવા વિનવ્યું. તેમણે પોતાની શૈલીમાં વિચારોની રજુઆત કરી હતી.

એક દિવસ શ્રી. અન્નપૂર્ણામહેન (જેઓ જુગતરામભાઈ સાથે આદિવાસીઓમાં કાર્ય કરે છે) આવ્યાં. તેમના અતુલવોનો પણ બપોરની ચર્ચામાં શિબિરાર્થીઓને લાભ મળેલો. તેમણે આદિવાસીઓની પ્રકૃતિ, સંસ્કૃતિ અને ધડતર વિષે કહ્યું હતું, જેમાં શિબિરાર્થીઓને ખૂબ રસ પડ્યો.

એક દિવસ ‘શ્રી. પુત્રીત મહારાજ’ બહુ જ સાદા વેષમાં શિબિરની કાર્યવાહી જોવા અને પૂ. મહારાજશ્રીને મળવા આવ્યા હતા. શિબિરની કાર્યવાહી જોઈને તેઓ બહુ ખુશ થયા.

એક દિવસ શ્રી. રામનારાયણ પાઠક, જેમણે ગૂજરાતીમાં સર્વે ધર્મો ઉપર જુદાં જુદાં પુસ્તકો લખ્યાં છે, પૂ. મહારાજશ્રીને મળવા

જાણ્યા હતા. તેમણે મહારાજશ્રીને જેનું ધર્મના સિદ્ધાંતો અને પરંપરા અને આદર્શનું આપવા વિનંત્યું. શિબિરની કાર્યવાહી જોઈને આનંદ પ્રગટ કર્યો.

શિબિર દરમિયાન બનેલી ઘટનાઓથી શિબિરાર્થીઓનું આચારિકે ઘડતર

શિબિર દરમિયાન જેમ સૈદ્ધાંતિક રીતે વિશ્વદર્શનનો વિચાર ચાલતો હતો, તેમજ વહેવારમાં વિશ્વનાં ઘટના ચક્રો ઉપર વિચાર અને તેમાં ધર્મના રંગ પૂરવાનો ચક્રિયિત આચાર પણ પ. મહારાજશ્રીની પ્રેરણાથી થતો હતો. એ માટેના કેટલાક પ્રશ્નો સામે આપ્યા.

પહેલો પ્રશ્ન આપ્યો મારતર તારાસિંહે ઉપાડેલ પંજાબી સુખાનો. તે બારેનના અને કોંગ્રેસના સિદ્ધાંત (કામવાર પ્રાતરચના ન થવી. જોઈએ)ની વિરુદ્ધ હતો. શિબિર આવે તો આ પ્રશ્નમાં સીધો ન પડે તે દેખીતું છે, પણ વિશ્વવાત્સલ્ય પ્રાયેગિક સહ તરફથી એ પ્રશ્ન હાથ ધરાયો હતો તેમાં શિબિરાર્થીઓએ પૂરો રસ લીધો હતો. આ પ્રશ્નને ઉકેલવા માટે સામુદાયિક બાદિસાના પ્રવાસોમાં શિબિરને ફાળે બે કામો આપ્યાં.

(૧) એ પ્રશ્નની સાચી સમજણ સોકાયા ફેલાવવાનું અને
(૨) પ્રાર્થનામય પ્રતીક ઉપવાસો કરનારાઓનાં નામો નોંધી વિ. વા. ધા. સહને આપવા અને પોતે પ્રાર્થનામય સૂત્રો આચરણ કરવાનું કામ. શિબિરસદાચક્રોએ આ કામ માટે સુખર્ષના જાળીલા શીખ અમેવાનને મળીને આ અંગે તેનું નિવેદન લખાવી સહી લીધી. ઉપવાસીઓનાં નામો નોંધ્યાં. તેમજ નીચે સુખર્ષ ૫ સૂત્રો દરરોજ પ્રાર્થના પછી ઉચ્ચારનાં હતાં :—

(૧) વિશ્વશાન્તિ માટે ભારતમા શુદ્ધ દીક્ષા થાઓ અને દીક્ષા રિગેષી બની દર થાઓ.

(૨) ઉપવાસો શુદ્ધિ માટે થાઓ અને અનુદ દેવનું સંપન થટ.

(૩) પંચગવ્યમિ ક્રોમીરોમથી મુક્ત થાઓ અને શીખ-દિંદુ ઓકગત થાઓ.

(૪) ધર્મરંગ્યો બેઠાવાનાં સાધન મટે અને માનવઐક્યતાં સ્થાન બનો.

(૫) સગકિત લોકગ્નગૃતિ પ્રગટ થાઓ અને ઐકતા વિરોધીઓ સુમાર્ગે વળો.

સદ્ભાગે આ પ્રાર્થના અને મુત્રોચ્ચારણની મારી અસર લોક-માનસ ઉપર તો થતી જ. વળી ગમે ને કારણે પણ ત્રીજે કે ચોથે જ દિવસે માસ્તર તારાસિંહે પોતાના લકથી જે ઉપવાસો આદર્યા હતા તેના પારણાં થયાં. આ રીતે ત્યાંના લાગતાવળગતા સષ્ટ દિતૈવીઓના પ્રવર્તેથી, અને આ ભાવનાના આંદોલનથી માસ્તર તારાસિંહનો પ્રશ્ન પતી ગયો એમ કહી શકાય.

ખીજે પ્રશ્ન અમદાવાદમાં ઓક જૈન સ્થા. સાધુજીએ કરેલ આમર-ણાન્ત અનશન (સંથારા) વખતે શિર્ષિરાર્થીઓના મનમાં સ્ફુરેલો; તે એ કે આ અનશન નિમિત્તે જૈનધર્મ કોઈ ઓપકરૂં રૂપ ધારણ કરે એ હેતુથી નીચે સુજ્ઞ શિબિર તરફથી પત્ર છિપાપોળમાં અનશન (સંથારામાં) વિરાજતા સાધુજી મ. ઉપર પાઠવવામાં આવ્યો :—

સાધુસાધ્વી શિબિર

ગુર્જરવાડી, માટુંગા (મું. ૧૯)

તા. ૨૪-૧૦-૧૧

જૈન ધર્મમાં સંથારા અને અનશન જેવું પવિત્ર તપ માત્ર રૂઢિગત રીતે નહીં, પણ ઉપયોગ અને વિવેકપૂર્વક સર્વજનોના હિતાર્થે વિકસે, તે જરૂરી છે. તપના આ ઉત્કટ સાધન-સમયે અન્ય વિચાર રહ્યું નહીં કરતાં આપ જ્યારે અનશનને માર્ગે જઈ રહ્યા છો, ત્યારે શિર્ષિરાર્થીઓ આપના આત્માની શાંતિ ધ્વજ છે અને જે આંતર કર્મ બાળવા માટે આપ પુરુષાર્થ કરી રહ્યા છો, તેમાં આપની સફળતા ધ્વજ છે. જૈનલિંગે

કે જન સિંહે પણ મિદલને પ મી સકાય છે, એ જોતા હૈન અને અન્ય સિંગ
(વે) પણ મોક્ષપાધના અમે છે. આપ જ્યારે મોક્ષપાધના મારેના
સંચારો જેવા નીચનામ તપની આરાધના કરી ગયા છે, ત્યારે મુમુક્ષુને
મોક્ષના કરવા માટેનાં સ્થાનકો ઉપાશ્રયો હૈન સિંગના સાધુસાધ્વીઓ
કરમં સર્વ સિંગના સુવિદિત સાધુસન્યાસી રહી શકે, તે રીતે ખુલા
મુદ્ર, તેવી ઉદયોગણા આપના મુખે થાય, તેવી અમે વિનિ કરીએ
છીએ. ધણુજારાં વૈદિક ધર્મસ્થળો, સન્યાસાશ્રમો, વૈષ્ણવ મંદિરો કે
નમસ્તિરો તેમ જ ચૌરાઓએ વૈદિક અને હિંદુ નાથ ઉપરાંત હૈન-
સાધુને આશ્રય આપ્યો જ છે, (આપે છે) એટલે આપણે પણ એટલા
વિશ્વાસ ને વ્યાપક બની મુમુક્ષુનાં માધના-સ્થાનકો નર્મમાટે ખુલા
છીએ, તેમાં હૈનધર્મના વ્યાપક સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર થશે, આપના
આ આનંદન નિમિત્તે આપના નરરૂપી આવી ઘોરણા થાય તેા આ
પ્રમમની રંમનિ દીર્ધકાળ મુધી રહેશે અને જનનાને વ્યાપક ધર્મને
માર્ગે દોરી જશે.

આપના દિતાકારી

—મર્ચં શિબિ: ૬:૩૦

આ પત્રની કેટલી અમર ધર્મ, એ તો પ્રભુ જાણે! પણ પત્રો મ
થતિ જોયા વચર નૈનિક દિઅનથી શિબિગથાઓએ ને પેનાં પત્ર
જાન્યો જ.

શિબિરે દરમ્યાન તા. ૧૫-૧૧-૬૧ના મુખર્ષી નવાસ રમ એપ
નખાચારે આવ્ય, કે રમૂન નજીક એ.હાલાવા આને ર૦ જોઈ ન પુઝે ન
નરસે અનાવવાની દેહ, એક કે દો દોગાએ મુલિસધર્મસ્થ તરે ને આ
ભગી, અને કેટલાક મુલિસમાને રહેલી નાખ્યા હતા. ન પુઝે દોરે પુ
આ દુલ્લક સાધુનાંથી શિબિરને રમમારી ૬૫૦૦૦૦ જેવું હતું. એકે
શિબિર નરરૂપી નવાસ એક ૫૫ જખાને ૫૦૦ (મુખર્ષી) આ ર૦
પૌરુષીકાર કેપર જજીવાવાળા આજુ કે તેઓ એકે મટે નવાં ૫૫

हमी आगरे दुःख अकल दे आने आ दिसाएन आ धाँवादी
अन अशय.

पवनो भुसदे। आ प्रभाणे छे :—

साधु-साध्वी शिविर, गुडरवाडी

लक्ष्मीनारायण लेन

माटुंगा (बंबई-१९)

ता. १७-११-६१

श्रीमान् मंत्रीजी

बौद्ध विहार, वरली (बंबई)

सादर प्रभु-स्मरण

“ बंबई के उपनगर माटुंगा में लगभग ४॥ महीने से एक साधु-साध्वी शिविर चल रहा है। उसमें विश्व की साधुसंस्था और साधक (लोकसेवक) संस्था की उपयोगिता और अनिवार्यता के बारे में अनेक प्रश्नों पर विस्तृत चर्चा की गई है। साधुसंस्था से सबसे बड़ी आशा सामूहिकरूप से अहिंसा एवं सर्वधर्मसमन्वय के विविध प्रयोग करने की रखी गई है। परंतु ता. १५-११-६१ के ‘बुंबई समाचार’ में इस प्रकार के समाचार आए हैं कि रंगून के नजदीक ओकलाया शहरमें २० बौद्ध साधुओंके नेतृत्व में एक टोली सशस्त्र निकली, जिसने दो मुस्लिम धर्मस्थानों में आग लगा दी, मारपीट किया, और उन भाईओंको मुस्लिम धर्मस्थान बनाने से रोका। फलतः दोनों धर्मवालों के बीच दंगा फिसाद हुआ। इसमें बौद्ध साधुओं ने सशस्त्र उक्त मुस्लिम धर्मस्थान में अड्डा जमा लिया। पुलिस तथा सत्तावालों के समझाने पर भी वे नहीं हटे। अतः सरकार को गोलीबार और धरपकड़ का सहारा लेना पड़ा। “ इस समाचार से शिविराधी साधु-संन्यासियों और साधक-साधिकाओं को अत्यन्त दुःख हुआ है। ”

“ जिन बुद्ध भगवान ने ‘ अवैर से वैर शांत होता है ’ यह उपदेश

ગડિયાળ સંભાળ્યું તો તે જડ્યું નહિ. તેઓ નરત જ દોડ્યા અને પેસા ગડિયાળુવાનને પકડ્યો. ગડિયાળ તેમની પાસેથી મળી આવ્યું. તેની ઝડતી લેતાં જેન પણ તેના ખિસ્સામાં જ મળી આવી. ત્યાર પછી તેને પકડીને બ્રહ્મચારીજી પૂ. મહારાજશ્રી (શિબિરપ્રેરક) પાસે લાવ્યા અને બધી વાત કરી. વાત કરતાં જણાયું કે એ ઉછરેલો જુવાન સૌરાષ્ટ્રનો જૈનકુટુંબનો હતો. ચેરથી વિસાઈને મુંબઈ આવી ગયેલો. અને અહીં ગડિયા થઇ ગયેલો. એને બધી પ્રહરણ કર્યા પછી એણે પોતાની બૂલ કબૂલી. ત્યાર પછી એ ક્યાં રહે છે, તેનું સરનામું પછી, શિબિરાર્થીઓ પૈકી શ્રી. બ્રહ્મચારીજી અને શ્રી. સુંદરલાલ શ્રોત્ર અને તેના સગાને મળી એને પાછો પોતાના વતને પહોંચાડવાની વિનંતિ કરવા એને સાથે લઇને ગયા. મુંબઈમાં એ બંને શિબિરાર્થીઓને એક એવા ક્ષત્તામાં લઈ ગયો, જ્યાં અપાર ગિર્દી હતી; અને એક શિબિરાર્થી એની આગળ હતા અને એક પાછળ, તેમાં એ ક્યાંક વચ્ચેથી એક ગદલીમાં પેસીને છટકી ગયો. બંને શિબિરાર્થીઓએ થોડી વાર તો ગોતાગોત કરી પણ એનો પત્તો ન આધો. જો કે પૂ. મહારાજશ્રીએ તેને પોતાના દેશ જવા અને કામે લાગવા માટે પ્રેમથી કહેલું પણ એને કાબૂમાં લેવામાં સ્થૂળ રીતે શિબિરાર્થીઓ નિષ્ફળ નીવડ્યા.

આવા ઘણાં પ્રસંગો શિબિર દરમ્યાન થયા. જેનાથી શિબિરાર્થીઓને ધણું જાણવા મળ્યું.

શિબિર પ્રેરકની જન્મ જન્મિતિ (૨૬-૮-૬૧)

શિબિર માણુ થયા બાદ વિશિષ્ટ કાર્યક્રમોમાં શિબિરપ્રેરક મુનીશી મનપાલજીની ૫૮મી જન્મજયંતિ એક હતી. આવણી પૂર્ણિમાના શુભ દિવસે તેમની ૫૮મી જન્મનિધિ આવલી હતી. આ અંગે બધા શિબિરકાર્યક્રમોમાં અને બહારથી બામ લેનારા કાર્યકરોમાં સારો ઉત્સાહ હતો. આવણી પૂર્ણિમા તારીખ ૨૬-૮-૬૧ના આવતી હતી મદાગાસ્કરથી જનને આવી વ્યક્તિપૂજનમાં માનતા નથી. તે ઉપરાંત જીવત વ્યક્તિઓની જ્ઞાતિ કે તે નિમિત્તના કાર્યક્રમો તેમને પસંદ નથી, કારણ કે તેઓ માને છે કે “વ્યક્તિ જીવનના અત સુધી એક મરખી રહેશે કે નહીં એ નહીં થયું નથી. એટલે જીવના માણુમની જ્ઞાતિઓમાં જોખમ દેખી શકાય નહીં ઉજવવી જોઈએ.” પણ, જે વિશિષ્ટ વ્યક્તિ દોષ નથી જેમનાં કાર્યો અને વિચારો કોકોને પ્રેરણા આપે તેવા દોષ તેને શુભ દિને વાદ કરવામાં વાધો નથી. એ રીતે આજનો કાર્યક્રમ પોષણપ્રેરકોને

સૌ પ્રથમ શિબિરની શરબાત પ્રાર્થના થકે ચર્ચ. સદુએ એક સ્વરમાં માણુ :

“સામે હરિમણુમાં રહીએ તમે બધે
સામે હરિમણુમાં રહીએ તમે બધે.

ત્યારબાદ બહેનશી મીરાંબહેને મધુર સ્વરે બાવળીત મધુ :

પ્રભો: અંતર્યામી જીવન જીવના દિન સમગ્ર...

પિતા, માતા, બધું, અનુપમ સખા દિન કરજા... ?

ત્યારબાદ શિબિર વ્યવસ્થાપક સમિતિના મંત્રી કાર્યકર બી. ઉત્તમ ભ.ચ દોશ્યદ એસળીયા (અમુકાઈ) એ આજના જન્મદિન નિમિત્તે બાવળી પ્રેરક સદેશા જાંચી સંબળાવ્યા હતા. કેટલેક સુગંધી બાવળીઓ

અજસી રૂપે મહારાજશ્રીને અર્પા હતી. બધાએ મહારાજશ્રીની “શતાયુ દીર્ઘાયુભવઃ” ની શુભ કામના વ્યક્ત કરી હતી.

સદેશાઓમાં મુખ્યત્વે પૂજ્ય મહારાજશ્રીના વિશ્વવાત્સલ્ય ધ્યેયને લાઇને ધર્મદષ્ટિએ સમાજ રચનાના પ્રયોગો દ્વારા વિશ્વશાંતિ અને વિશ્વદુઃખાણુ થાય; પૂ. મુનિશ્રી એ પ્રયોગ કરવા માટે ચિરંજીવી અને ચિરસ્વરથ રહે જોવી શુભેચ્છા વ્યક્ત કરવામાં આવી હતી.

પછી, શ્રી જમ્બુલાઈએ જણાવ્યું હતું કે “પૂ. ગુરુદેવની આજે ૫૮મી જન્મ ન્યંતિ છે. તે પ્રસંગે ૫૮ વાર નહીં પણ અઠાવન હજાર વાર પ્રણિપાત વંદન કરી આપણે તેમને હૃદયપૂર્વક અંજલિ અર્પાએ છીએ. તેઓશ્રીએ ચાર વર્ષથી મુંબઈમાં ત્રિચરીને લોકોમાં સ્ત્રોત્રાં નૈતિક મૂલ્યો ફરી જગાડ્યાં છે. આ સમય દરમ્યાન તેમણે આપણને ગીતાનો કર્મયોગ, રામાયણનું રસાયણ, જૈન આગમોનું તત્ત્વજ્ઞાન, સર્વ ધર્મનો અભ્યાસ વગેરેનું જ્ઞાનામૃતપાન કરાવ્યું છે. તેમણે અહીં પણ વિશ્વવાત્સલ્ય પ્રાયોગિક સંઘની રચના કરી છે. બહેનોને અત્યંત ઉપયોગી એવા ચાર માતૃસમાજો સ્થાપ્યા છે અને છેલ્લે ધર્મક્રાંતિનાં બીજ વ્યાપક કરવા માટે અને સર્વ ધર્મનાં સાધુસાધ્વીઓ એક વ્યાસપીઠ ઉપર બેસીને ધર્મમય સમાજ રચના કરે તે માટે સાધુસાધ્વી શિબિરનાં મંડાણુ કર્યાં છે. ધર્મમય સમાજ રચના માટે તેમની સક્રિય રચનાત્મક કાર્યવાહીનું અનુકરણુ જો દેશ અને વિશ્વ કરે તો જગતમાં સુખ, શાંતિ અને આનંદ જરૂર આવ્યા વગર ન રહે. એ માટે એમણે હજુ ધણું કરવાનું છે. તે માટે જગતને તેમના તરફથી પ્રેરણા સતત મળતી રહે એ માટે આપણે સૌ ઇચ્છીએ કે મહારાજશ્રી દીર્ઘાયુને પ્રાપ્ત થાવ અને તેમની પ્રેરણા આપણને સૌને સતત મળતી રહે.”

ત્યારબાદ પૂ. મુનિશ્રી નેમીચંદ્રજીએ પૂ. મુનિ મહારાજશ્રી સંત-ખાલજીની ૫૮મી જન્મતિથિ પ્રસંગે ધર્મદષ્ટિએ સમાજ રચનાનો અયોગ-પ્રવાહ અંગે વર્ણવતા કહ્યું :

આને જે મહાન આત્માની જન્મનિષિ છે, તેની જન્મનિષિ
જાણ્યે માટે વધુ ને વધુ ચિંતન કરવા જેવી જ આપણે માન્ય એમના
કૌનિક દેહને માનીને જ મીટ મારીશું નો એનથી કાષ્ટ દિવસ
સમાજજીવન હિંસુ નહીં લાવી રાખીશું બાળનમાં એનકે મદદ હુકમે
જન્મ છે અને સમાજરચનાન એને પ્રયોગે, કષ્ટ / પશુ ને ના
મોંથીજ પછી આ પ્રયોગ આગળવા ન અદ્યતન / એ પ્ર ના
મુશિયાં પ. મુનિશ્રીના જીવનમાં ક્યારેથી આગળ / એ વિષે મા પેન
એમના જીવનના આગળકાળથી વિચરતું પડ્યો

આવશ્ય મામમાં પ્રકૃતિ તીર્થસ્થ થઈ નીકળે છે. એ ન જ
દરિદ્રતા જવાઈ જાય છે એમને પ્રકૃતિ તરફે વાળાય તેની દે
એમ લાગે છે. સર્મક્રિયા માટે પશુ આ જાણ્યે જીવન / એ
જેનું માટે પશુ આવશ્ય મામનું મદદરૂપ રહે ન જ એનું ને ન
જેનરની જુમિ ઉપરથી જાણાકામગી કાઢી ન ખી નથી રહે ન
બી વાવે છે, જેનરમાં કોઈ પાકને નુકસાન ન પહોંચા નીકળે
રાખે છે, અને જાનાજ પાકવા પછી પોતાના રક્તબળ અને જ ના
આપે છે. એટલા માટે જ ન જનનન જીવ જન ન જનન ન રહે
આ થઈ કૌનિક ખેતી કરનારે ખાંડની વાત

આજ આવશ્ય મામમાં આપ્યાંએ એની રચના ને ન
જન્મ થાય છે. તેઓ શી રીતે જમાવના જાતનું ૧૫૧૫ ને ન
બી વાવી એ જેનીને કોઈ નુકસાન ન પહોંચે ને જમાવના જાત
ખોટા મુશ્કેલી ન પેમી જાય, તેની જરોબ ને જાત થાય ને ન
જાનાજ રેવી રીતે પકવ છે અને જમાવના જાત. ખાંડ ને જમાવના ને
રીતે આપે છે, ને કમ ઉપર આપણ વિચરતા

સર્મક્રિયા સમાજરચના મા તજ તવ. મુશ્કેલી ને જાત
શિવ અને રુદ્રેશ્વ પ મુનિશ્રીના સજડ ૧૯૧૦ મા જન્મે ૧૯૧૦
નામ શિવજીવ મજાવામાં આપે છે મજાનું જાતસભ્ય એમને થઈ ને
એટલે શિવ મજાનું દરે સત્ય અને રુદ્રે મેલવવા જાતો જાત

મુખ્યમાં આવીને એજો ધધા કરે છે, એમાં પ્રામાણિકતા, ખત અને વફાદારી રાખે છે. એ ત્રણે ગુણોથી ખુશ થઈને એમના શેઠ તે વખતે ૨૦૯૭ રૂ.ના પગાર સુધીનું પ્રતોક્ષન આપે છે અને છેવટે ૭ આવી ભાગ આપવાની જોડર કરે છે; પણ એમની મળે ધર્મ દષ્ટિ હોઈ સમાજની અર્થ મૂલક દષ્ટિ પ્રત્યે એમને છેવટ વૈરાગ્ય જન્મ્યો. આ બધા બધા એમને નાના લાગ્યા.

આ વૈરાગ્યવૃત્તિથી પ્રેરાઈને સંવત ૧૯૮૫માં મોરબી મુકામે કવિવર પૂ. મુનિશ્રી નાનચંદ્રજી મ. પાસે તેઓ મુનિદીક્ષા સ્વીકાર કરે છે. દીક્ષા પછી એમનું નામ સૌભાગ્યચંદ્રજી રાખવામાં આવે છે. સૌભાગ્ય એટલે સુંદર ભાગ્ય. એટલે હવે સુંદર મળ્યું. માત્ર સત્ય બાકી હતું. એને શોધવાના ત્રણ કાળ-એટલે ધર્મમય સમાજ રચના પાછળના સત્યની શોધ માટે ત્રણ કાળ-માંથી પસાર થાય છે-(૧) સ્મૃતિ, (૨) શ્રુતિ અને (૩) પ્રયોગકાળ.

એને માટે સર્વપ્રથમ સત્યની સ્મૃતિ એટલે ચિંતન, અધ્યયન, મનન, સાહિત્ય લેખન વગેરે પૂ. મુનિશ્રી કરે છે. નામ પણ ‘સંતબાલ’-એટલે સત્તાની શોધ કરનારાઓનું બાળ-રાખવામાં આવે છે. આગમો, દર્શનો, સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ભાષાનો ઊંડાણથી અભ્યાસ કરે છે. ચિંતન કરે છે; ચિંતની એકાગ્રતા માટે ‘અવધાન’ કરે છે. શતાવધાની બને છે. અજમેરમાં ભરાયેલ ‘સાધુ સમ્મેલન’ વખતે અવધાન પ્રયોગ પછી ‘ભારતરત્ન’ ની ઉપાધિ મળે છે. “ઉત્તરાધ્યયન”, “આચારંગ” અને “દશ વૈકલિક” સૂત્રનો ભાવવાહી સરળ સુબોધ ભાષામાં અનુવાદ કરે છે. “સ્મરણ શક્તિ”, “આદર્શ ગૃહસ્થાશ્રમ” “યૌવન”, “આપણી ભૂલ ક્યાં છે?” “ધાર્મિક દષ્ટિ અને સમાજવાદ” “સ્પુરણાવલી”, “સિદ્ધિનાં સોપાન”, “જૈન-દષ્ટિ એ ગીતા દર્શન” વગેરે સાહિત્ય રચના કરે છે. પણ આ બધું કરવા છતાં સત્યની તાલાવેલી શમતી નથી. એમને સત્ય શોધવાની ઉત્કટ તાલાવેલી સંવત ૧૯૯૨ ના મુખર્ધ સાતમીસમાં લાગી. પરિણામે ૧૯૯૩ માં રણાપુર

(નર્મદા તટે) માં સમીન એકાંતવાસ રહ્યા. એ કાળમાં બધા ધર્મોનાં સંચોનો અભ્યાસ, ચિંતન, વિશ્વવાસત્યનો બીજા મંત્ર ‘હૈં મેયા’ રૂપે મેળવે છે. અવ્યક્તા જગત્ સાથે એકતાનો અનુભવ રસ ચાખે છે.

ત્યાર પછી ૧૬૯૮ માં વાપજીપુરા ચાતુર્માસ કરે છે. આ વખતે સ્મૃતિશીલ સમજમ પૂરો થાય છે. હવે શ્રુતિકાળ આવે છે. શ્રુતિમાં તો નેઓ સમાજના વિવિધ અનુભવોનું શ્રવણ કરીને સંધરે છે. લોકો જુદી-જુદી જાનના સમાજના અનુભવો ‘ઈતિ શ્રુયતે’ ‘ઈતિ મયને’ આ રૂપે માંભળવામાં આવે છે, એમ દહે છે ત્યાં જ વળી કાર્મ એમને દહે છે—નળકાંઠામાં ચાલો, ત્યાં તમને મુંદર કાચ’ મળશે, એટલે એમણે નળકાંઠાનો પ્રવાસ ખેડ્યો. ત્યાની તળપદા કાળી અને બીજી પડાગ જાનિએમ તો વખતે ઢોર ચોરી, બીજાની પરમેનર અને ઉપાડી જાતું, માંસ, દાડુ, બહેનોના પૈસા લેવાં, ચા-બીટી વગેરે અનેક જાનિયો જોવાં, એ બધાં અનિજોની પાછળ અર્થ અને કામની દૃષ્ટિ મુખ્ય છે, એ એમને લાગ્યું. ધર્મદૃષ્ટિ બનાવી તેનો પ્રયોગ સમાજમાં કરે તો જાઈએ, એમ લાગ્યું. બહીં શ્રુતિકાળ અને સ્મૃતિકાળ પછી સમજમ પૂરો થાય છે.

હવે આવે છે પ્રયોગ કાળ. એમાં સૌથી પહેલાં નળકાંઠાના જળપદ કાળી પટેલોનું ૧૬૯૫ના પોપ માસમાં સમ્મેલન ભરાય છે. જેમાં એ લોકોને સાચી ધર્મદૃષ્ટિ સમજાવે છે અને આવી ધર્મદૃષ્ટિથી જ પ્રમાણ મુખી થઈ શકે; નહિતર અર્થકામ પછળ દોડ મુકવાથી બધાને ખેડો બધા પરમેવો પાડીને અમ કમ્બા હતાં સંતાપ અને મુખ નહીં પડે. આ વાત એ લોકો મમજમા, સમ્મેલનમાં સામાજિક સુધારણાના રાજે પનાર દર્શા. તે વખતે કાળી પટેલોના ન. મારજીવરકાર ૫. ૧૬/૧૭/૧૮ ‘લોકપાલ’ રાખીને કરે છે. ત્યાર પછી માંસ, દારુ, જુદા-દેડાં, દાડુ અને ચા ઉપર પુ. મદારાજીએ મદારો કર્યાં બધુ-બધું લે. માં પિયાર સાથે બહાઈ સંમત થયા. એ બંદીને છેડાવનાં સ્મૃતિ.

લીધી. તેમની ધર્મમય સમાજરચના અને વાનો વહેવા લાગી અને ધણી લોકો નિત્ય જનના કે એ શું છે? આપણી ધર્મદ્રષ્ટિએ સમાજ રચનાનું રૂપ શું છે? એ નિત્યસાથી પ્રેરણા કેટલાંક ભાઈઓને એમની પાસે આવ્યાં એટલે પૂ. મહારાજશ્રીએ અકરાણા, અંપ, અરોજન, સાણંદ અને રાજકોટ આમ જુદા-જુદા ગામેમાં વિશ્વવાત્સલ્ય ચિંતક વર્ગો યોજ્યા.

એમાંથી કેટલાંક સારાં કાર્યકર ભાઈઓને મળ્યાં. તેને લઈને તેઓ ભાડમાં ગયા. ત્યાં પાણીનું અત્યંત દુષ્ટ, ચાર ગાઉ સુધી પીવાના પાણી માટે જવું પડે. એ સ્થિતિમાં ત્યાં મહારાજશ્રીની પ્રેરણાથી જલસહાયક સમિતિ રચાય છે, તે દ્વારા જલદ્રષ્ટ નિવારણ કરવામાં આવે છે. આરોગ્ય માટે વિશ્વવત્સલ ઔષધાલય સાણંદ અને શિયાળમાં સ્થપાય છે. ભૂગી જેવી અત્યંત પછાત ગણાતી જાતિના બાળકોને સંસ્કારી બનાવવા માટે ઋષિ બાળમંદિર રચાય છે. આ રીતે ભાલનળ-કાંઠાપ્રદેશ ધર્મદ્રષ્ટિએ સમાજ રચનાની પ્રયોગ ભૂમિ બને છે. ભાલનળ-કાંઠાના પ્રદેશમાં તેઓ ગામડે-ગામડે ફરે છે. ગાંમડાના હૃદયરૂપ ખેડૂતોને નૈતિક સંગઠનની વાત સમજાવે છે. અને આ રીતે ખેડૂત મંડળ સ્થપાય છે.

આ રીતે આ આધ્યાત્મિક ખેડૂતોના ભૌતિક ખેડૂતોની સાથે તાળો મળી જાય છે. અનેનો સમન્વય ધર્મ દ્વારા કરે છે; અને ભૌતિક ખેડૂત (ગામડા)થી માંડીને આધ્યાત્મિક ખેડૂત (ક્રાંતિપ્રિય સાધુ સાધ્વી) સુધીનો અનુબંધ જોડવાની વાત કરે છે. તેમની અનુબંધ વિચાર ધારાનું એ પહેલું ચરણ સક્રિય રીતે ત્યાં મંડાય છે. તેમાં આગળ વધાય છે અને ગ્રામ સંગઠનોના બીજા અંગો રચાય છે—ગોપાલક અને મજૂરોના મંડળો એની નીચે સહકારી મંડળી સહકારી જન પ્રેસો વ. ચલાવવામાં આવે છે. ઝંઘડાઓનો ઉકેલ લવાદી પદ્ધતિથી કરવામાં આવે છે. અનિષ્ટોને દૂર કરવા શુદ્ધિપ્રયોગ અને તોફાનો વખતે શાંતિ સ્થાપિત કરાવવા શાંતિસેના પ્રયોગ પૂ. મહારાજશ્રીની પ્રેરણાથી શરૂ થાય છે.

સદયોગ હોય તો જ આ કાર્ય આગળ ધપી શકે. આને વિશ્વને હૃદયથી નજીક લાવવાનું ભગીરથ કાર્ય મહારાજશ્રી કરવા માંગે છે. એમના ભૌતિક દેહ કરતાં આધ્યાત્મિક દેહને જ આપણે વધારે મહત્વ આપીએ છીએ. વિશ્વવાત્સલ્ય એમનો આત્મા છે, ધર્મદૃષ્ટિએ સમાજ રચના એમનો પ્રાણ છે, માતૃજાતિ હૃદય છે, ગામડાં અને પછાત વર્ગો પગ છે, રચનાત્મક કાર્યકરો (લોકસેવકો) હાથ છે, કોંગ્રેસ એમનું પેટ છે. આને કોંગ્રેસથી પેટ સામાજિક, આર્થિક, સાંસ્કૃતિક, શૈક્ષણિક વગેરે બધાં ક્ષેત્રોને પચાવવા માંગે છે, એટલે પૂ. મહારાજશ્રી પેટને પણ બીજાં અંગોને વહેંચણી કરીને માત્ર રાજકીય અંગ રાખે તેમ ટકોર કર્યા કરે છે. ગામડાં અને લોકસેવકો દ્વારા આ અંકુશ લાવવા માંગે છે. જો બધાય અગો મળીને મહારાજશ્રીના કાર્યમાં યથાયોગ્ય સહકાર આપશે તો એમનો આ આધ્યાત્મિકદેહ વિશ્વવાત્સલ્ય સીચવામાં સમર્થ થશે.

પ્રભુને મારી નમ્ર પ્રાર્થના છે કે પૂ. મહારાજશ્રી શતાયુ થાઓ અને યુગો-યુગો સુધી વિશ્વને વાત્સલ્યરસનું પાન એમના દ્વારા મળે. એમને મારા શતશઃ વંદન.”

શ્રી. પુંબભાઈ કવિએ પ્રયોગનાં પગથિયાં કહેતાં જણાવ્યું: “મહારાજશ્રી જ્યારે ભાલનળકાંડામાં ગયા ત્યારે આપણે ત્યાં જેમ વાડાબંધી છે તેમ ત્યાંના લોકોએ કહ્યું કે ‘આ તો વાણિયાના સાધુ છે.’ પણ મહારાજશ્રીનું વાત્સલ્ય, કામ કરવાની કળા, તેમનું ચારિત્ર્ય વગેરે જોઈને લોકો તેમની તરફ ખેંચાયા. પછી તો એટલો સંબંધ બધાઈ ગયો કે જેમ માતા-પિતા બહાર ગયા હોય અને બાળક રાહ જુએ તેમ મહારાજ શ્રી ચાર વર્ષથી મુંબઈ છે અને ત્યાંની પ્રજા રાહ જોઈને બેઠી છે. આજે ઘણા લોકો મુનિશ્રી સંતબાલજી પ્રત્યે મીઠા મોંઢે છે તે બરાબર જ છે. તેમણે હજુ ચિરંજીવ બનીને સમાજને દોરવાનો છે.”

શ્રી. માટલિયાજીએ કહ્યું: “સંતબાલ જયંતિ જૈન પરંપરાને બંધ બેસતી લાગતી નથી. એટલે તેના બદલે તેમના વિશિષ્ટ કાર્યની-અનુબંધ

વગેરે વાદોને આગ્યો. વિનોબાજીએ ત્યાગ કરીને વિયમતા તોડવાની વાત કરી. જેની પાસે છે, તે જેની પાસે નથી તેને રહેઠાણે આપે. એમાંથી ભૂદાનની જ્યોતિ પ્રગટી.

વિશ્વમાં સંકુચિત દૃષ્ટિ તોડવા માટે પંડિતજીએ પ્રયત્ન કર્યો. પંડિતજીને કોઈએ કહ્યું તમારી જન્મ જ્યોતિ ઉજવવા શું કરવું ! તો કહે કે વાતસલ્ય જ્યોતિ ઉજવો—આજ જ્યોતિ ઉજવો !

મહારાજશ્રી આ બધી ગાંધીવાદી વિચારધારાનો—સમાવેશ અને સમન્વય તેજો અહિંસક—અનુબંધ વિચારધારામાં કરે છે. તેના વિકાસ માટે અખડ પ્રયાત્ન કરે છે. અહિંસા વડે એક એવું ધર્મમય જીવન આપે કે તે સમાજ અહિંસક હોય અને તેમાં યોગ્ય વ્યક્તિત્વે યોગ્ય રીતે સ્થાન મળે એ તેમની અનુબંધ વિચારધારાનો આધાર છે.

એટલે માણું જૈન ધડતર થયેલું હોય ને મેં મહારાજશ્રી પાસે વાત મૂકી કે તમારી જ્યોતિ કેવી રીતે ઉજવીએ ! તો તેમણે કહ્યું કે “અનુબંધ વિચાર જ્યોતિ” તરીકે ઉજવો ! તે અંગે વધારે સ્પષ્ટીકરણ કરતાં તેમણે કહ્યું કે “આપણે એક એવી સંઘરચના કરવાની છે જેનાથી સત્ય અને અહિંસાનો ક્રમે ક્રમે વિકાસ થાય. એ માટે મારી એક કલ્પના છે. કાંત દૃષ્ટા સંપૂર્ણ ત્યાગી સમગ્ર સમાજને માર્ગદર્શન આપનારા સાધુઓ, બીજા બાર વ્રતધારી શ્રાવકની જેમ લોકસંગઠનોનું સંચાલન કરનારા વ્રતબદ્ધ રચનાત્મક કાર્યકરો, ત્રીજું નૈતિક લોક—સંગઠનો—ખેડૂત, ગોપાલક, શ્રમિક એ બધા વર્ગનું તેમ જ નારી જાતિ વગેરેનું નૈતિક સંગઠન કરવું ત્યાર પછી ચોથું રાજ્ય આવે છે. તે બધી જ રાજ્યની પ્રવૃત્તિ કરે; પણ જો તે ધર્મના રસ્તે ન વળે તો કોઈ પ્રવૃત્તિ સારી ન થાય ! આજે રાજ્ય પક્ષ વડે ચાલે છે, તો ભલે ચાલે પણ, સત્ય અહિંસા અને ચૈતન્યને ટેકો આપે તે પક્ષને લોકો ભરપૂર ટેકો આપે—તેની સાથે સંબંધ જોડવો જોઈએ. એ રીતના ધડાયેલ પક્ષમાં કોંગ્રેસ આવે છે. એમાં ઘણી ખામીઓ આવી છે તે છતાં તેને ગોખલે, તિલક, ગાંધીજી, અને નહેરૂ જેવાનો પાસ લાગેલો છે એટલે તેને ટકાવવી અને સુધારવી.

ઘાટકોપર માનુસમાનનાં મુખ્ય સંગ્રાસિક અને અવસ્થાપિકા થી. લક્ષિનાગણેને મદારાગચીને રૂબી મનિના ઉદ્ધારક તથા તેમને પ્રતિષ્ઠા આપી, વાતસલ્ય વર્ણવકાવનાર મણાવી. નેગોર્સીએ સ્થાપેલ ઘાટકોપર માનુસમાનની સિદ્ધિઓ વર્ણવી હતી : “આજે ત્યાં પાપક, વડી, ખાદ્ય સામગ્રી ઉપરાંત ઈલેક્ટ્રીક વાયરિંગ અને મોટરની માદીઓનું (પ્રેમિયમ્) કામ ચાલે છે. નેથી લગભગ સો ઉપરાંત બંદોબાસે રોજ કામ મળી રહ્યું છે. મદારાગચીની ઈચ્છા છે કે રોજ વખુસો બંદોબાસે કામ આપી શકીએ તો સતેષ. આવા પંચપદારી સંત દીર્ઘાયુ હોયો એવી સંસ્થા પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના કરે છે !”

આ બંધાનો જવાબ વાળતા પૂ. મુનિશ્રી સંતબાલજીએ જણાવ્યું હતું : “શિથિરતા ચાલુ વ્યવસાયમાં આ કાર્યક્રમ આવી ગયો. આપણે મોટામાં મોટી કાળજી વ્યક્તિની પ્રશંસા ન થઈ જાય તે રાખવાની છે. આપણી આંખ સ્થૂળને વધારે નહકથી જુએ છે. એટલે પ્રથમ નજર શ્રદ્ધેય તરફ જાય, પણ દેહ તો નારાવંત છે. એટલે ધુલ્લ, મહાવીર, રામ, કૃષ્ણ, ઇશુ, જસ્યુસ્ત, મહંમદ કે શીખગુરુ-એ બધાએ જે વારસો આપ્યો છે તેને યાદ કરીએ છીએ. હું નમસ્કાર કરું છું એ ગુરુના શરીરને નહીં, પણ તેમના ભાવને નમું છું. છતાંયે મારી સામે સ્થૂળ શરીર તો છે જ એટલે સ્થૂળ દેહને યાદ તો કરીએ પણ વિચારને ભૂલીએ નહીં.

સંતબાલ નામ આવે એટલે હું વિચારમાં પડું છું કે સંતબાલ એટલે કોણ ? સત્યની મેં ઉપાસના રાખી છે. અવ્યક્ત જગતની ઉપાસના મુખ્ય છે. સંતબાલ-પરિવાર એટલે આ સ્થૂળ દેહને નહીં, પણ સંતબાલના વિચારને માનનારા લોકો. જે સાધુઓની નનામી સાથે નિકળી તે પણ સંતબાલ-વિચાર પરિવારના કારણે; નહીં કે સંત બાલના શરીરને પૂજનારા પરિવારને કારણે.

હમણાં સ્થા. જૈન સાધુઓનું સંમેલન થયું. દરેકનું વ્યક્તિત્વ સચવાય તે જોવું જોઈએ. આમ પ્રથમ જૈનો. એકત્ર થાય. પછી

હિંદુઓ એક જ શાય અને પછી ભારત અને અને વિવેક એક થઈ
 મહેમંત સમાજ થયા. આમ મનબાલ-વિચાર વ્યવસ્થા થઈ અને.
 હમણાં પૂજ્યભાઈએ કાન્યકા કલ્પે કે 'મનબાલ નરક ખી' મહાલી
 ને હુકમ છે કે ને વ્યક્તિ નરક કે શિલ્પિ નરક ના. જે નરક
 પણ મનબાલ વિચારનું પરિણામ છે જયતી મનાવતી વખતે તેને
 પ્રસન્નતા ન બિનગી જવાય એ વિચારવાનું છે તેમ થે કાન્યકા
 બનિત્વ મનવાય એની નકલગી પણ ગણવાની છે શિલ્પિ થ માથી
 કેટલાં ને એમ પણ થયું કે 'આ પાટલ' મા મહા કુલ નરક
 સ્વામીઓ સંદેશ જાયે મા માટે ન મનમન્ય ક-૧૦૧
 એમના માટે છે કે જે માધુર્યો છ નેમનાના ગુરુશ્રી મથી કન્યકા ૧૦૧
 જે હમણાં રહે—આ આપણી પર પડે છે કાન્યકા ૧૦૧
 મહેમંતિયમ અને વાનપ્રસ્થાશ્રમ કરેલા બાળ્યનાતમ રહ્યા એ ૧૦૧
 છે જવાબદારી પણ વધુ નો નેમની જાણ નમના બધા ૧૦૧
 મને, શુભેચ્છાઓ મળે એટલી જ પ્રાથમ ૧૦૧

આમ આપણો આપનાજવા. વચ્ચે ના ૧૦૧ જુ થ
 મહાગુરુશ્રીના અનન્ય સાનન્ય ના ૧૦૧
 કે 'હવેનું શું શીખવે'

શિબિર દરમ્યાન પ્રવચનો, ચર્ચાઓ અને પ્રશ્ન વિચારણાઓ... !

શિબિર દરમ્યાન અગાઉ આપવામાં આવેલ કાર્યક્રમ પ્રમાણે સવારનાં નિયમિત બે વિષયો ઉપર પ્રવચનો થતાં. બપોરની ચર્ચાઓ તે વિષયો ઉપર થતી તેમજ ચર્ચા સમય દરમ્યાન વિશ્વ અને દેશના અનેક પ્રકારના પ્રશ્નોની વિચારણાઓ સુક્ત મને થતી. એનાથી શિબિરાર્થીઓના જ્ઞાનમાં અનેક વધારો થયો, એ તો નિર્વિવાદ છે, પણ શિબિરાર્થીઓને દેશ અને દુનિયાનું સ્પષ્ટ દર્શન થયું. કયો પ્રશ્ન કેવો છે ? તેની મર્યાદા શું છે ? તેમજ તેના શું સારાં-માઠાં પરિણામો આવી શકે છે ? તેનું નિરાકરણ ઘણાંને થઈ ગયું હતું. આમાં સ્પષ્ટતઃ જૈન-સાધુત્વ અંગે બધાને વિશેષ માર્ગદર્શન મળ્યું હતું તેમજ તેની તરફ સહુની સન્માનની દૃષ્ટિ કેળવાઈ હતી. સાધુત્વ તો આવું હોવું જોઈએ અને તેને સમાજના ધડતરમાં કેવી રીતે ભાગ લેવો જોઈએ ? તેની સમજણ દરેકને થઈ હતી.

કાર્યકરોએ કેવી રીતે તૈયાર રહેવું જોઈએ ? કેવી રીતે આગળ વધવું જોઈએ ? તેનું સ્પષ્ટ માર્ગદર્શન તેમને મળ્યું હતું. તેથી તેઓ ઘડાતા જતા હતા; એટલું જ નહીં આવા કાર્યકરો બીજા અનેક કાર્યકરોને કઈ રીતે ધડી શકે તેનો અહીં સ્પષ્ટ ખ્યાલ તેમને મળ્યો હતો.

પર્યૂષણ પર્વ દરમ્યાન :

પર્યૂષણ પર્વ દરમ્યાન શિબિર બંધ રહેલો અને શિબિરાર્થીઓને પોતપોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે જવાની છૂટ હતી. તે છતાં જેમને પાસે રહીને પર્યૂષણનું મહત્ત્વ જાણવું હતું તેમને ત્યાં રહેવાની પણ અત્યુમતિ હતી. પર્યૂષણ પર્વ દરમ્યાન “ જૈન ધર્મ ” અંગે પૂ. મુનિશ્રી સંતબાલજી અને પૂ. નેમિચંદ્રજી મ. નાં સારગર્ભિત પ્રવચનો થયાં હતાં.

[illegible]

‘‘*2* 6 33K-2 1212

[illegible]

“இருள் நீங்குக”

[illegible]

ਦੇਖੋ ੬

[illegible]

નોંધવું, (૩) પછી સમાજ સાથે જીવન જોડીને સમાજ જીવનને ફેરવું
તેથી ધર્મમય સમાજ સ્થાપિત કરી શકીએ. એ ત્રણે દ્વારા સુદર સમાજ
રચી શકીશું. ને ઉપર ખરેખર વિચાર કરીને તેને આચારમાં પરિવર્તિત
કરવા જેવું છે.

વ્યક્તિના જીવનમાં સમાજ ધટનાના પાયા તરીકે એ વસ્તુ
સ્વીકારવાની રહેશે. (૧) ભોજ અને લાગણીને પોષણ વધારે મળે તેની
ટોચે અપરિમિતની પ્રતિજ્ઞા લઈને કરવી. (૨) વ્યક્તિ માત્ર પોતાનોજ
વિચાર ન કરે, સમાજનો પણ જરૂર વિચાર કરે. એટલેજ ને કસેસ,
કલ્ક અને કૃતજ્ઞતા માર્ગે જનો અટકે. સમાજ જીવનમાં નમ્રતા અને
સમરમતા નથી આવતી. માટે એ જો વસ્તુ ઉપર સમાજપ્રેરકો અને
સમાજના માર્ગદર્શકોએ વધારે બાર આપીને સમાજને સમતાની
દિશામાં એકાગ્ર કરવો જોઈએ.

શિબિરે આંકમ જળવ્યુ છે આજે અનેક દેશોમાં જો સમાજ શિક્ષણ
આપવામાં આવે છે તેથી સંધર્મ, ભોજ, કસેસ, અદેખાઈ, મૂલ્યા, દૂરતા
અને વૈગરુતિ તેમજ વિભાજિતને પોષણ મળે છે. કારણકે તે માત્ર
ધર્મલક્ષી અને સત્ય પ્રેમવશી શિક્ષણ દેણ નથી, એ દષ્ટિએ જોનાં
શિબિરે ધર્મદર્શક રાખી, સત્ય-પ્રેમ-આવના લક્ષ્યનિદુથી જો સામાજિક
શિક્ષણ આપું આવ્યું છે તે નોંધપાત્ર છે.

આજે વિશ્વના પ્રવાહો એટલી ઝડપથી બદલાતા જાય છે કે તે
વખતે જો સમાજના માર્ગદર્શક યુગાનુકૂળ નહીં વિચારે, ધર્મની જોડવણી
કેમના પ્રવાહોની સાથે મેળે બેસાડીને નહીં કરે, જો આજે રડધું ખડધું
ખારનું સાંસ્કૃતિક જીવન જો ગામડામાં નજરે પડે છે તે પણ સદેશની
મધ્યે દસેકાઈને અનિષ્ટ સંસ્કૃતિ તરફ દોટ મૂકતું થઈ જશે. માટે
તત્ત્વચિંતકો, સાધકો તેમજ સાધુ સાધ્વીઓએ સમજીને વડે યુગ-
પ્રવાહને ધર્મની દિશામાં વાળવાનું ભગીરથ કાર્ય કરવું જોઈએ! એ
વાતની મેનવણી શિબિરે ઉચ્ચારી છે, છેલ્લે સમગ્ર માનવજીવનને સુખી
૨૧

રબંધાન પણ તેઓ રચ્યા છે. તેમણે પોતાની નમ્રતા દાખવી એ કૃત્ય શુભ છે. નવા મહાજન તરીકે તેમણે યુક્ત સાદમવાળા મૂડીવાદી અર્થતંત્રને ધર્મની સાથે અનુબંધ કરવાની વાત કરી છે, પણ આપણે કમના બન્ને સંયુક્ત (સદકારી) સાદસ અને ધર્મ તથા પ્રજા પ્રમોદનોના અકુશ નીચે અર્થતંત્રને રાખવા માગીએ છીએ તોજ તે ભંમય સમાજને અનુરૂપ જની શકશે. સદ્બાગ્યે એમણે સદકારી યુગ અને અભિપ્રયાયતમાં આમસગરનેાનુ નૈતિક પ્રતિનિધિત્વ સ્વીકારીને યુગને કાર્યાન્વિત કરી આપી છે. શિબિર પામેથી એમણે જે અપેક્ષા બી છે તે માટે હું भारी જવાબદારી કેટલી પાગ પાડી શકયો છું તે તમે જાણોજ છે. એમાં જેટલી કચાસ રહી તે મારીજ નબળાઈ મળજો. બાકી તો આ શિબિરની પાછળ અનેક ભાઈ-બહેનો તથા યુવ્તીઓની સદ્બાવના પડી છે તે સમય આગે જરૂર ફળશે હી આશા છે.”

શ્રી. પૂજ્યમાર્ગના એક ભાવમય શબ્દ માથે પૂર્ણાદિતિ સમારોહ થયો હતો.

સીરે તો એ સૌએ વધુમાં વધુ લાભ લેવાની કોશીશ કરી હોય એમ નેમના પત્રો ઉપરથી લાગે છે.”

શ્રી. મુદરસાલ : “આપણા જીવનમાં સાચા નિવંતજની જરૂર છે. મેટરને શુભ એક લેખએ તેમ આપણા ઉપર સૂક્ષ્મ એક તો લેખએ જ. એને માટે ક્રાનિયિય સાધુ-સાધ્વીઓ યોગ્ય નૈતિક અકુશ રાખી રહે, એટલે આ શિબિરમાં તેમનું અને સાધક-માધિકાઓના કાંઈક જાનમાતું મધ્યું છે.”

શ્રી. મારસિયાજી : “એટલા માટે જ કહ્યું છું કે જીવનમાં અને તેમાં જે આવા જટિલ સમયના સામાજિક કાર્યક્રમોમાં તો માર્ગદર્શક જળ લેખએ જ. પૂ. મહારાજશ્રી કહે છે તેમ” ક્રાનિયિય સાધુ-સાધ્વીઓનું માર્ગદર્શન અને રચનાત્મક કાર્યકરોની સરસાની-પ્રેરણા થઈ જનસંગઠનો રાજ્યપૂરક થઈને આવે તો આ જગા પ્રખી પડે,” એ વાત વહેવાર અને વચાર્થ છે.

પૂ. દંડીસ્વામી : “સાધુ-મન્યામી તરીકે અમેએ અમારી રીત જાળવી છે.”

ડૉ. મણિભાઈ : “સામાજિકપતિ તરીકે પૂ. મહારાજશ્રીનું તથા શિવિરનું નામ આપણી સાથે ફરે લેખાઈ જતું હોય અહમપણે ટી ગ્વી અનુગ્રહ વિચારે મારાનું કામ આપણે સૌએ પોતાના મધ્યે નહીને શાશ્વ કરી દેવાનું છે. અને જ્યારે પ્રાયોગિક સઘી બોલાવે ત્યારે હાજર થવાનું છે.

શ્રી મારસિયા : બાઈ મુદરસાલે કહ્યું તેમ જીવનમાં અને સામાજિક જીવનમાં સૂક્ષ્મ એક લાવવા માટે આપણે જ્યાંએ શુભગત પ્રાયોગિક સઘના સભ્ય થઈ જતું અને નેના કાર્યક્રમો તથા આદેશોને અપનવવા, એટલે એમાંથી અસ્યાના સળધા અને મહારાજશ્રીનું ઉત્કૃષ્ટ માર્ગદર્શન એ બને બાળનો આવી જશે?”

પ્રેસ્વામીજી : “શુ મારાથી પણ સભ્ય બની શકાય?”

. વિદાય .

વિદાય વેળા ખૂબ જ વસંતી હોય છે. જે સિમિરણી, સાધક-સાધિકાઓ અને સંધુમન્યાસી ચાર સાડચાર માસ એક જ સ્થળે સિમિરમાં રથા અને જેઓ આચાર-વિચારની દૃષ્ટિએ ઘડાયા, તેમને આગે છૂટા પડવાનું આવે ત્યારે તેમનું હૃદય ભરાઈ આવે તે સ્વાભાવિક છે. તેના હૃદયમાં પોતાના અધિય અને સાથીઓનો પ્રત્યે અનેરો ભાવ હોય છે.

સિમિરણીઓ ફકી પૂ. શ્રી. દડીસ્વામીજી અને ગોસ્વામીજીનારજી તો પૂર્ણાહુતિ થયા પછી બીજે જ દિવસે વિદાય થયા હતા. પૂ. દડીસ્વામીની સરળતા અને પ્રકૃતિભક્તતા સાધુતાને દીપાવે એવી હતી. તેમણે ફરી મળવાનું વચન આપ્યું અને પૂ. મહારાજશ્રીના અનુભવ વડે મનેજ અપૂર્વ લાભ માટે સતોષ વ્યક્ત કર્યો હતો. શ્રી. ગોસ્વામીજીએ પણ વિદાય વેળા પૂ. મહારાજશ્રીને પોતાના જીવનમાં થયેલા મહેલા ધૂતપાનના વ્યસનને ધીમે ધીમે કાઢવાનો પ્રયત્ન કરવાનું વચન આપેલું, તેમજ પત્રવહેવાર વડે સપર્ક સાધવાની વાત કરી.

શ્રી. ભક્ષચારીજી, સુદરલાલ ઓઠ, ડૉ. મણિભાઈ પણ પૂર્ણાહુતિના બીજે દિવસે ગયા. એમણે પૂ. મહારાજશ્રીને નમન કરીને સિમિરના અનુભવનું ભાનું લીધું અને વિદાય થયા.

બાકીનાં સાધક-સાધિકાઓ પોતપોતાની અનુકૂળતા પ્રમાણે વિદાય થયા. પૂ. મહારાજશ્રીના વાત્મસ્થ અને સૌહાર્દનો રસ સૌએ ગ્રામ્યો હતો. એટલે વિદાય વેળા સદ્ગુની આખોમાં હર્ષાંત્રુ હોય તે સ્વાભાવિક છે.

“સાધુ સૌ મળના ભલા” એ ન્યાયે પૂ. મહારાજશ્રીએ પણ પૂ. નેનિમુનિ સાથે ત્યાંથી વિદાર કર્યો...

આદિય પ્રચાર પણ કર્યો છે અને પોતાના કોટુખિક જીવનમાં સયમની નિશાં પ્રતિ કરી છે; તે તેમના ગદ્ય પ્રમાણે પૃસ્તી પ્રગતિ ૪૮ ગણાય.

શ્રી દેવજીભાઈ ચાહે ખેડૂત મંડળ (બચ્ચાઉ તાલુકામાં સ્થપાયેલ) ના કામેમાં પ્રવૃત્તિ કરી અને ખેડૂતોના મૂઝવના પ્રશ્નોમાં બાગ લીધો અને જે છે, તે ઉપરાંત કચ્છમાં પધારનાર સ્થાનકવાસી દેરાવસી સાધુ-સાધ્વીઓને સખત સાધી તેમને આ વિચારધારા મળે ઉતરાવવા પુરવાર કર્યો. કેટલાંક સાધુ-સાધ્વીઓ આ વિચારધારાને સમજવા અને અમરવા માટે ઉત્સુક થયા. એક ગરાસદાર ભાઈને કેન્સરના રોગના ઉપચારમાં સેવા કરી નેથી તેનો હૃદય પલટો થયો અને તે પૂરવાન છોકરા તૈવાર થયા. એક સાધ્વીની છોડી કરવા એક યુવકે પ્રયત્ન કરેલ, તે બાળકમાં જ્યારે સાધ્વી-આવકો મીન ધારીને બેમી મથા હતા, ત્યારે દેવજીભાઈએ અદ્ભ (ત્રણ ઉપવાસ) ની પદ્ધતિ કરી અને એ પ્રત્નો નૈનિક દષ્ટિએ ઉકેલ લાવ્યા. આમ સિબિર પછી શ્રી દેવજીભાઈમાં નિર્માઈના, કાર્યશક્તિ અને યોગ્યતા વધી છે.

શ્રી બળવંતભાઈએ સિબિર પછી પોતાનું સ્વાસ્થ્ય સુધારું, ત્યારપછી કોટકાપીઠા, બાબરા વગેરે આમેમાં ખેડૂતોના પ્રશ્નો લઈ ખેડૂત મંડળ સ્થાપવાનો પ્રયત્ન કર્યો; પણ એકસલાવા લેઈ તેમાં ફાળા નહીં. પછી પોતે આર્થિક દષ્ટિએ સબર બનવા માટે બબર ચરખાની તાલીમ લીધી અને ત્યારપછી આ વિચારધારાના પ્રચાર અને આજીવિ-કાલી દષ્ટિએ સાદિત્ય વેચાણનું કામ લીધું પરંતુ વચ્ચે પોતાના મામના એક મિરામદગભાઈ વગેરેના અનિષ્ટો દૂર કરવા માટે એલી ચિટુદ આત્મારામભાઈ બંદની પ્રેરણાથી નિવેદન બાહર પાડ્યું અને તેમાં એમના ઉપર પેલા મિરાસદારભાઈએ બદનહીનો કેસ કર્યો. હજુ એ પ્રત્નો મનોવકારક નિકાલ બાબો નથી પણ હાલમાં સાદિત્ય વેચાણનું કામ થઈ ગયું છે. પરંતુ વૈચારિક વાડનર શ્રી બળવંતભાઈનું એકંદરે માડું થઈ ગયું છે.

શી અસ્તવ્યવસ્થાઈ મહેતા પૂરનાકે આપવા ગયા હતા. તેમણે કલકતામાં
કેશીમાળા ખાસે થતા પશુવધને અટકાવવા માટે ઘંટી જ સારી
દેખણી બનાવી.

એવી જ રીતે શિબિર-પ્રવચનો વાંચીને કેટલાક મુનિઓ કુપર
જાઈ મારી અસર થઈ છે. તેઓ દરે આ પ્રયોગને જોવા-જાણવા
માટે પ્રયોગક્ષેત્રમાં જાય છે. એવી જ રીતે એક સ્થાનકવાસી મુનિ,
જેમણે આ પ્રયોગ અને વિચારધારા વિષે જ્ઞાન ચાતુર્માસમાં ત્યાંના
એક વિચારકબાઈના સંપર્કથી સાંભળેલ; એટલે તેમણે પૂ. મહારાજશ્રી
સાથે પદવ્યવહાર કર્યો. અને હવે તેઓ સાથે રહેવા અને રાજસ્થાનમાં
ધર્મમથ સમાજ રચનાના પ્રયોગમાં સહયોગી થવા તૈયાર થયા છે.
દાશમાં તો તેઓ બીજા એક તેમના વિચારને બળતા મુનિશ્રી સાથે
વિચરવા માગે છે, અને નેમને પણ સક્રિય રીતે તૈયાર થાય તો
કરવા માગે છે.

શિબિર પ્રવચનોએ સાધુસાધ્વીઓ સિવાય કેટલાક ગ્રંથનામક
કાર્યકર બાઈબલોનોમાં મારી અસર ઉપજાવી છે અને તેઓ એ પ્રવચન
પૂરનાકેને ધર્મમથ તરીકે વાંચે છે અને બીજા આવકે તેમ જ
સાધુસાધ્વીઓને જમાવે છે; વાનાવરણ તૈયાર કરે છે

અમદાવાદ, ગૂદી વગેરે સ્થળોમાં આવ્યું હતું; અને સારી છાપ લઇને વિદાય થયું હતું.

શિબિર પહેલાં એક બહુ જ લિચ્છાસુ અને દેરાવણી સપ્રદાયના મુનિદેવ મુનિજી શિબિરમાં પધારવાની ઇચ્છા ધરાવતા હતા. પણ તેમના અમુક સભેએ લઈને તેઓ નહોતા આવી શક્યા, પણ તેમના તરફથી એક વિદાન, માસિક પત્રના સપાદક બાઈ બાલનજી કાઠા પ્રદેશનો ધર્મમય અમાનરચનાનો પ્રયોગ જેવા-જાણવા અને આ વિચારધારા તથા શિબિરની પ્રાદિતી મેળવવા પૂ. મુનિશ્રી નેમિચન્દ્ર પાસે અમદાવાદ આવ્યા હતા, અને ત્યાંથી ગૂદી વગેરે પ્રયોગ ક્ષેત્રે ગયા હતા. તેમના ઉપર એ પ્રયોગની મારી અન્ય થઈ હતી તેમણે પેલા મુનિજીને બંધી પાળ કરી અને ઉલ્લાં જે વર્ષથી તેઓ હવે બાલનજી કાઠા-પ્રયાગની પેઠે પળખમાં ધર્મઅમાનરચનાનો પ્રયોગ કરવા વિચારી રહ્યા છે. આ વર્ષે તેમણે પળખમાં મરહુરની નિશાળમાં બાળકોને ઈડ (નાસ્તામાં) આપવાની યોજનાની સામે પળખમાં ઠેર-ઠેર ફરીને, ત્યાંના અદિનાયિકો જોનેને મમળવીને મારું વાતાવરણ લેવાર કમું અને ઉપરે પળખ પ્રદેશીય શાકાહાર સંમેલન પણ ગ્રહણ. પળખ સરકારે ઈડ-યોજના નો પડતી મુદ્દી છે અને શાકાહારને આ સંમેલનને લીધે ખૂબ જ પ્રેરણાદન મળ્યું છે. તેમજ ચીનના ધાનકી દુષ્ક્રમ ટાળે પણ તેમણે યોજાની માધુનાની જવાબદારી સમજીને રાષ્ટ્ર નાગરિકોને પેતાનું રાષ્ટ્ર ગ્રહણ કર્તવ્ય બતાવીને રાષ્ટ્રધર્મ સમજાવે દનો. અને હવે તેમણે પળખ પ્રાન્તનો એક ગિલ્લો પસદ કરી ત્યાં જ. ન. કાં. પ્રયાગની જેમ જનસંમદન, અને જનસેવા સમજીને પડે. ધર્મમય અમાનરચનાનો પ્રયોગ કરવા વિચાર કર્યો છે. શિબિર પ્રવચનોની તેમના ઉપર ખુબી સારી અસર થઈ છે. એ આ ૪

Եւ ինչ որ խորացնէր զայն ք զոր
 Եւ ինչ որ խորացնէր զայն ք զոր
 Եւ ինչ որ խորացնէր զայն ք զոր
 Եւ ինչ որ խորացնէր զայն ք զոր

Եւ ինչ որ խորացնէր զայն ք զոր
 Եւ ինչ որ խորացնէր զայն ք զոր
 Եւ ինչ որ խորացնէր զայն ք զոր
 Եւ ինչ որ խորացնէր զայն ք զոր

Եւ ինչ որ խորացնէր զայն ք զոր
 Եւ ինչ որ խորացնէր զայն ք զոր
 Եւ ինչ որ խորացնէր զայն ք զոր

Եւ ինչ որ խորացնէր զայն ք զոր
 Եւ ինչ որ խորացնէր զայն ք զոր
 Եւ ինչ որ խորացնէր զայն ք զոր
 Եւ ինչ որ խորացնէր զայն ք զոր

Ինչոյ Խորացնէ

જવાબી વચ્ચે 'કોમના અનિશ્ચય. એજ વચ્ચે તબિયત પણે હિકાકીક રહેતી. આ બધું મારે કોઈ મોટી પરીક્ષા આપવી હોય તેમ પૂ. મહા-ગણત્રીએ ધણીજ ઉદારતાથી ચલાવી લીધું અને હમેશા ઉમાદ આપતા રહ્યા. અને આજે આ કાર્ય પૂર્ણ થાય છે.'

આમાં એક વસ્તુનો સંપાદન અંગે ઉલ્લેખ કરીશ. મૂળ પ્રવચન નોંધેમાં કેટલીક વાનો નકારાત્મક કે પ્રજ્ઞાત્મક રીતે ગ્રજ કરવામાં આવી છે. દા. ત. "આમ થયું ન હતું" તેના જગદે જેમ કે મમજનો મપે અને સ્થિર કરતો મપે મે તેની યેસીમા "હકારાત્મક" રૂં કર્યો છે. આ નકારાત્મક (Negative) કરતા હકારાત્મક (Positive) સંપાદન ! આજુબ વસ્તુ (approach) મારી કેટલીક ધામ્યા નક્કર બનના મે લીધેક મમમના સખાણુ સયે ચિજની બદલની થતનામો વચ્ચે પશુ વિશય-મુદાઓની એટલીજ સચોટતા, અટલતા તેમજ સ્થાપીપણુ એ મે અનુભ-ધું. દા ત જાદિનક પ્રયોગ કે કાનિકામે માટે એક મુજ આપવામાં આવ્યું છે "કાનિકાગ વગન, ધર્મ કે એવા બેદોવાગી કે દિમા નીનિમાં માનનાગી સમ્યા માથે નબધ ન બધવે બેદોએ." આ વાન મુજા-અદાગપ્ટના આગત્તા વખતે કોલમનું પ્રાનીય મમિનિ સાથે બેકાણુ, કેરસમા મુનિસમ લીમ સાથે બેકાણુ અને ઉંચે સીન માથે સપિ હતા આકમખના પ્રયાધાનોમા બદુજ ૨૫૪૮૫૭ે ઉપર આવી હતી.

આ અંગે મારે એક વાતનો જરૂર ઉલ્લેખ કરેલ બેકએ કે આ સાદિન્યનું સંપાદન હું સળાતાએ કરી શકું તે માટે પૂ. મુનિશી ગમિવડણ તેને અવરિથન કરાને મોકલતા એટલું જ નહી, નપાદિવ કપેસ સખાડાને પણ કરી બેકાં તપાનીને, કપક મુ કક રહી જનું નામ તેને રૂંધ.ગી-પધારી લેતા

એટલે સંપાદન કાર્ય તમ.પા થાય તે પહેલાં મારે મ.ત. ૧૫૧૧:૭ કુલેએકેનો અગાઃ મળવો જ રહ્યો. પૂ. મુનિશી સતમ થઈ

ሚስት ማህበራዊ

“እኔ እና ማህበራዊ ሕይወቴ”
 የሚገልጽ ማህበራዊ ሕይወቴ

እኔ እና ማህበራዊ ሕይወቴ
 ማህበራዊ ሕይወቴ ማህበራዊ ሕይወቴ
 ማህበራዊ ሕይወቴ ማህበራዊ ሕይወቴ
 ማህበራዊ ሕይወቴ ማህበራዊ ሕይወቴ
 ማህበራዊ ሕይወቴ ማህበራዊ ሕይወቴ
 ማህበራዊ ሕይወቴ ማህበራዊ ሕይወቴ
 ማህበራዊ ሕይወቴ ማህበራዊ ሕይወቴ
 ማህበራዊ ሕይወቴ ማህበራዊ ሕይወቴ

ማህበራዊ ሕይወቴ ማህበራዊ ሕይወቴ
 ማህበራዊ ሕይወቴ ማህበራዊ ሕይወቴ
 ማህበራዊ ሕይወቴ ማህበራዊ ሕይወቴ
 ማህበራዊ ሕይወቴ ማህበራዊ ሕይወቴ
 ማህበራዊ ሕይወቴ ማህበራዊ ሕይወቴ
 ማህበራዊ ሕይወቴ ማህበራዊ ሕይወቴ
 ማህበራዊ ሕይወቴ ማህበራዊ ሕይወቴ
 ማህበራዊ ሕይወቴ ማህበራዊ ሕይወቴ

